

KERUEN

M.O. ÁÝEZOV
ATYNDAGÝ ÁDEBIET
JÁNE ÓNER
INSTITYTYNYŇ

HABARSHYSY

M.O. AUEZOV INSTITUTE
OF LITERATURE AND ART

HERALD

ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ
И ИСКУССТВА ИМЕНИ
М.О.АУЭЗОВА

ВЕСТНИК

№1, 78-ТОМ

2023

ISSN 2078-8134

**М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ
ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ**

КЕРУЕН

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2005 жылы құрылған

**№1, 78-том
2023**

ISSN 2078-8134

ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ И ИСКУССТВА
ИМ. М.О.АУЭЗОВА

КЕРУЕН

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

основан в 2005 году

№1, том 78
2023

ISSN 2078-8134

**M.O.AUEZOV INSTITUTE OF
LITERATURE AND ART**

KERUEN

SCIENTIFIC JOURNAL

founded in 2005

№1, 78 vol
2023

Ғылыми журнал

Ғылыми журнал 2005
жылдан бері шығады.

Құрылтайшысы және
баспагері:

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет
және өнер институты

Редакция мен баспагер
мекен жайы:

Заңды мекен-жайы: Қазақстан,
Алматы қ. Шевченко к-сі, 28,
050010,

Нақты мекен-жайы: Қазақстан,
Алматы қ. Құрманғазы к-сі, 29,
2-қабат, 050010,

Тел.: +7 (727) 272-74-11,
+7 (727) 300-32-45.

Электрондық пошта:
keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz.

ISSN 2078-8134

Жылына 4 рет жарық көреді.

Журнал 2005 жылғы
24 наурызда Қазақстан
Республикасының Мәдениет,
ақпарат және спорт
министрлігі, Ақпарат және
мұрағат комитетінде тіркелген.
Тіркеу куәлігі: 2005 жылғы 24
наурыздағы №5844-Ж.

«КЕРУЕН»

№1, 78-том, 2023

Бас редактор:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Ісләмжанұлы,
филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА
корреспондент мүшесі, М.О. Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институтының бас директоры
(Алматы, Қазақстан)

Бас редактордың орынбасарлары:

Ғылыми редактор:

ҚАЛИЕВА Альмира Қайыртайқызы, фило-
логия ғылымдарының кандидаты, М.О. Әуезов
атындағы Әдебиет және өнер институты бас
директорының ғылым жөніндегі орынбасары
(Алматы, Қазақстан)

Жауапты редактор:

САРСЕНБАЕВА Жансұлу Баденқызы,
магистр, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және
өнер институтының ғылыми қызметкері
(Алматы, Қазақстан)

Техникалық редактор:

МАҒАЗБЕКОВ Нұр Жандосұлы, магистр,
М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер
институтының кіші ғылыми қызметкері,
(Алматы, Қазақстан)

Научный журнал

Журнал издается с 2005
года.

Учредитель и издатель:

Институт литературы и
искусства
им. М.О. Ауэзова.

Адрес редакции и издателя:

Юридический адрес:
Казахстан, г. Алматы, ул.
Шевченко 28, 050010,
Фактический адрес: Казахстан,
г. Алматы, ул. Курмангазы 29,
2 этаж. 050010,
Тел.: +7 (727) 272-74-11,
+7 (727) 300-32-45.
Email: keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz.

ISSN 2078-8134

Выходит 4 раза в год

**Журнал зарегистрирован
24 марта 2005 года в
Комитете информации
и архивов Министерства
культуры, информации и
спорта**

Республики Казахстан.

**Свидетельство о регистрации:
24 марта 2005 г. №5844-Ж.**

«КЕРУЕН»

№1, том 78, 2023

Главный редактор:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Слямжанович,
доктор филологических наук, член-корреспон-
дент НАН РК, генеральный директор Института
литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы,
Казахстан)

Заместители главного редактора:

Научный редактор:

КАЛИЕВА Альмира Кайыртаевна, кандидат
филологических наук, заместитель по науке
генерального директора Института литературы
и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан).

Ответственный редактор:

САРСЕНБАЕВА Жансулу Баденовна, магистр,
научный сотрудник Института литературы и
искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан).

Технический редактор:

Магазбеков Нур Жандосулы, магистр,
младший научный сотрудник Института
литературы и искусства им. М.О. Ауэзова
(Алматы, Казахстан)

Scientific journal

The journal has been
published
since 2005

Constitutor and publisher:

M.O. Auezov Institute of
Literature and Art

**Address of the editorial and
publishing office:**

28, Shevchenko str., Almaty,
050010, Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 272-74-11,
+7 (727) 300-32-45.

E-mail: keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz.

ISSN 2078-8134

Published 4 times a year

**The journal was registered
on March 24, 2005 in the
Committee of Information and
Archives of the Ministry of
Culture, Information and Sports
of the Republic of Kazakhstan.
Registration certificate: March
24, 2005 No. 5844-Zh.**

«KERUEN»

№1, 78 vol, 2023

Editor-in-Chief:

MATYZHANOV Kenzhekhan Islamzhanovich,
Doctor of Philology, Corresponding Member of
the National Academy of Sciences of the Republic
of Kazakhstan, Director General of the Institute of
Literature and Art named after MO Auezov (Almaty,
Kazakhstan)

Deputy Editors-in-Chiefs:

Scientific Editor:

KALIEVA Almira Kairtayevna, Candidate of
Philological Sciences, Deputy Director General for
Science of the M.O. Auezov Institute of Literature and
Art (Almaty, Kazakhstan)

Responsible Editor:

SARSENBAYEVA Zhansulu Badenovna, Master's
degree, researcher at the M.O. Auezov Institute of
Literature and Art (Almaty, Kazakhstan).

Technical Editor:

Magazbekov Nur Zhandosuly, Master's degree,
junior researcher at the M.O. Auezov Institute of
Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

БАС РЕДАКТОР:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Исламжанұлы, филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас директоры (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216628445>

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫНЫҢ МҮШЕЛЕРІ:

ОМАРОВ Бауыржан Жұмаханұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан Республикасы Президентінің кеңесшісі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216859605>

БАЗАРБАЕВА Зейнеп Мүлімқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195378100>

ЖОЛДАСБЕКОВА Баян Өмірбекқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ филология факультетінің деканы (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203201994>

НЕГИМОВ Серік Нығметоллаұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=NEGIMOV&st2=Serik&origin=search&authorlookup>

ТЕМІРБОЛАТ Алуа Берікбайқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы кафедрасының меңгерушісі (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56148996000>

НҰРҒАЛИ Қадияша Рүстембековна, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің орыс филологиясы кафедрасы меңгерушісі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55915843100>

ОРДА Гүлжахан Жұмабердіқызы, филология ғылымдарының докторы, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192676955>

ҚАЛИЕВА Алмира Қайыртайқызы, филология ғылымдарының кандидаты, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты бас директорының ғылым жөніндегі орынбасары (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213160949>

АНАНЬЕВА Светлана Викторовна, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=ANANYEVA&st2=Svetlana&origin=search&authorlookup>

ҚЫДЫР Төрәлі Еділбайұы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216896393>

ШӘРІПОВА Диляра Сафарғалиқызы, өнертану кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192097133>

ОМАРОВА Ақлима Қайырденқызы, өнертану кандидаты, доцент, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210747041>

ҚАЗТУҒАНОВА Айнұр Жасанбергенқызы, өнертану кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210749637>

ТҰРМАҒАМБЕТОВА Бақыт Жолдыбайқызы, өнертану кандидаты, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің доценті (Атырау, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212550200>

СҰЛТАН Ертай, PhD, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216705450>

ЖҮНДІБАЕВА Арай Қананияқызы, PhD, қауымдастырылған профессор, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық Білім Академиясының Қазақ тілі, Қазақ әдебиеті, Қазақстан тарихы зертханасының меңгерушісі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55912694100>

ДАУТОВА Гүлназ Рахымқызы, PhD, қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы кафедрасының оқытушысы (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192094749>

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

БАГНО Всеволод Евгеньевич, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ресей Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Санкт-Петербург, Ресей)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55788979100>

КЕНДІРБАЙ Гүлнар Турабекқызы, тарих ғылымдарының докторы, Колумбия университетінің профессоры (Нью-Йорк, АҚШ)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=25226509300>

СНАМОРРО Antonio Chicharro, ғылым докторы, философия және қолжазба факультетінің профессоры (Гранада, Испания) N = 2

КРАСОВСКАЯ Аксиния, филология ғылымдарының докторы, профессор, Бухарест Университеті (Бухарест, Румыния) N = 1

НИКОЛАС Мари, филология ғылымдарының докторы, профессор, Лихай Университеті (Пенсильвания, АҚШ) N = 1

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Слямжанович, доктор филологических наук, член-корреспондент НАН РК, генеральный директор Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216628445>

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213160949>

ОМАРОВ Бауыржан Жумаханович, доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, советник Президента Республики Казахстан (Нур-Султан, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216859605>

БАЗАРБАЕВА Зейнеп Муслимовна, доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, главный научный сотрудник Института языкознания имени Ахмета Байтурсынова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195378100>

ЖОЛДАСБЕКОВА Баян Омирбековна, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК, декан филологического факультета КазНУ им. Аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203201994>

НЕГИМОВ Серик Ныгметоллаевич, доктор филологических наук, профессор кафедры казахской литературы Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=NEGIMOV&st2=Serik&origin=search&authorlookup>

ТЕМИРБОЛАТ Алуа Берикбаевна, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой казахской литературы и теории литературы КазНУ им. Аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56148996000>

НУРГАЛИ Кадиша Рустембековна, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой русской филологии Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55915843100>

ОРДА Гульжасхан Жумабердыевна, доктор филологических наук, доцент, главный научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192676955>

КАЛИЕВА Альмира Кайыртаевна, кандидат филологических наук, заместитель по науке генерального директора Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213160949>

АНАНЬЕВА Светлана Викторовна, кандидат филологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=ANANYEVA&st2=Svetlana&origin=search&authorlookup>

КЫДЫР Торали Едилбай, кандидат филологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216896393>

ШАРИПОВА Дилъра Сафаралиевна, кандидат искусствоведения, доцент, ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192097133>

ОМАРОВА Аклима Каирденовна, кандидат искусствоведения, доцент Казахской национальной консерватории имени Курмангазы (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210747041>

КАЗТУГАНОВА Айнур Жасанбергеневна, кандидат искусствоведения, доцент, ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210749637>

ТУРМАГАМБЕТОВА Бахыт Жолдыбаевна, кандидат искусствоведения, музыковед, доцент кафедры музыки и искусства Атырау Университет им. Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212550200>

СУЛТАН Ертай, PhD, ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216705450>

ЖУНДИБАЕВА Арай Кананиевна, PhD, ассоциированный профессор, заведующий лабораторией казахского языка, казахской литературы, истории Казахстана Национальной академии образования имени И. Алтынсарина Нур-Султан, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55912694100>

ДАУТОВА Гульназ Рахимовна, PhD, преподаватель кафедры казахской литературы и теории литературы (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192094749>

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

БАГНО Всеволод Евгеньевич, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент Российской академии наук (Санкт-Петербург, Россия)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55788979100>

КЕНДИРБАЙ Гульнар Турабековна, доктор исторических наук, профессор Колумбийского университета (Нью-Йорк, США)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=25226509300>

CHAMORRO Antonio Chicharro, доктор наук, профессор Гранадского университета, заведующий факультета философии и рукописи (Гранада, Испания) Н = 2

КРАСОВСКАЯ Аксинья, доктор филологических наук, профессор, Бухарестский университет (Бухарест, Румыния) Н = 1

НИКОЛАС Мари, доктор филологических наук, профессор, Университет Лихай (Пенсильвания, США) Н = 1

EDITORIAL BOARD

EDITOR-IN-CHIEF:

MATYZZHANOV Kenzhekhan Slyamzhanovich, Doctor of Philology, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General director of the M.O.Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57216628445>

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

OMAROV Bauyrzhan Zhumakhanovich, Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, President's advisor of the Republic of Kazakhstan (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57216859605>

BAZARBAYEVA Zeynep Muslimovna, Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Chief Researcher of the Akhmet Baitursynov Institute of Linguistics (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=56195378100>

ZHOLDASBEKOVA Bayan Omirbekovna, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Dean of the Philological Faculty of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57203201994>

NEGIMOV Serik Nygmetollayevich, Doctor of Philology, Professor of the Department of Kazakh Literature of L.Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=NEGIMOV&st2=Serik&origin=searchauthorlookup>

TEMIRBOLAT Alua Berikbayevna, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Kazakh Literature and Literary Theory of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=56148996000>

NURGALI Kadisha Rustembekovna, Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Russian Philology L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=55915843100>

ORDA Gulzhakhan Zhumaberdyevna, Doctor of Philology, Associate Professor, Chief Researcher of the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57192676955>

KALIYEVA Almira Kairtayevna, Candidate of Philological Sciences, Deputy Director General for Science of the M.O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57213160949>

ANANYEVA Svetlana Viktorovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Leading Researcher of the M.O.Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=ANANYEVA&st2=Svetlana&origin=searchauthorlookup>

KYDYR Torali Edilbay, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)

Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57216896393>

SHARIPOVA Dilyara Safargalievna, Candidate of Art History, Associate Professor, Leading Researcher at the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57192097133>

OMAROVA Aklima Kairdenovna, Candidate of Art History, Associate Professor, Kurmangazy Kazakh National Conservatory (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57210747041>

KAZTUGANOVA Ainur Zhasanbergenovna, Candidate of Art History, Associate Professor, Leading Researcher of the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57210749637>

TURMAGAMBETOVA Bakhyt Zholdybayevna, Candidate of Art History, Senior lecturer at the Department of Music and Art of H.Dosmukhamedov Atyrau University (Atyrau, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57212550200>

SULTAN Yertay, Ph.D., Leading Researcher Literature of M.O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57216705450>

ZHUNDIBAYEVA Arai Kanapiyevna, PhD, Associate Professor, Head of the Laboratory of the Kazakh language, Kazakh Literature, History of Kazakhstan of the I. Altynsarin National Academy of Education (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=55912694100>

DAUTOVA Gulnaz Rakhimovna, PhD, Lecturer, Department of Kazakh Literature and Literary Theory (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=57192094749>

INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL:

BAGNO Vsevolod, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences (Saint Petersburg, Russia)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=55788979100>

KENDIRBAY Gulnar Turabekovna, Doctor of Historical Sciences, Professor of Columbia University (New York, USA)
Profile link: <https://www.scopus.com/authorId/detail.uri?authorId=25226509300>

CHAMORRO Antonio Chicharro, Doctor of Sciences, Professor of Granada University, Head of the Faculty of Philosophy and Manuscript (Granada, Spain)
H = 2

KRASOVSKAYA Aksinia, Doctor of Philology, Professor, Bucharest University (Bucharest, Romania)
H = 1

NIKOLAS Mary, Doctor of Philology, Professor, Lehigh University (Pennsylvania, USA)
H = 1

МАЗМҰНЫ

Бас редактордың алғы сөзі.....14

Әдебиеттану

<i>Жолдыбаев О.М., Матыжанов К.С., Хабибулла А.</i> Тойбастар ғұрпының семантикасы және ерекшелігі.....	17
<i>Темірболат А.Б.</i> Тәуелсіздік кезеңінде қазақ прозасының даму ерекшеліктері.....	24
<i>Алпысбаева Қ.Б., Әкімова Т.Т., Шашаева Г.К.</i> «Дотан батыр» жырындағы көне мотивтер көрінісі.....	39
<i>Сабыржанова М.С., Анапьева С.В., Демченко Л.Н.</i> Е.Тұрсыновтың «Мәмлүк» романындағы ортағасырлық Шығыс.....	48
<i>Шакизадақызы Б.</i> Халел Ғаббасов және «Сарыарқа» газеті.....	58
<i>Базылова Б.К., Талғатбек А.</i> Алтын Орда дәуіріндегі тарихи тұлғаның концепциясы.....	66
<i>Айтбаева К.Б., Тарақов Ә.С.</i> І. Жансүгіров поэмасының ономастикалық кеңістігіндегі «Құлагер» иппонимі және оны аудару ерекшеліктері.....	77
<i>Кенжеқожаева А., Мамбетов Ж.О.</i> Желілік әдебиет ұғымының қалыптасу және даму тарихы.....	89
<i>Құлбарак С.О., Ботабаева Ж., Құламанова С.М.</i> Жер-су атауларының көркем шығармадағы қолданысы.....	99
<i>Жакулаев А.М., Такиров С.У., Мингазова Л.И.</i> Нарратив және тарихи дискурс.....	112
<i>Саргелтаева А.К., Ыбырайқызы Г.</i> Абай өлеңдерінде кездесетін әртүрлі мінез көріністері.....	123
<i>Сұлтанғалиева О.Қ.</i> Қазіргі қазақ поэзиясындағы ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар.....	134
<i>Шакирова К.М., Түймебекова А.А., Бекмашева А.Н.</i> Қ. Сатыбалдин шығармаларындағы фольклорлық элементтер.....	142
<i>Жанбершиева Ұ.Н., Құдайбергенова К.Т.</i> Сыр сүлейлері шығармаларындағы символдық бейнелер.....	151
<i>Тернавская М.М., Богданова Ю.В.</i> Көркем мәтіндегі этномәдени бірегейлік.....	160

ӨНЕРТАНУ

<i>Омарова А.Қ.</i> М.О. Әуезовтің шығармашылық мұрасы және өзін-өзі тану мәселелері.....	174
<i>Келсинбек М.М., Шарипова Д.С.</i> Заманауи Қазақстан бейнелеу өнеріндегі зооморфтық код.....	190
<i>Хожамбердиев О.К., Исламбаева З.У.</i> Батыс өңірдегі мәдени дамудың жаңа белестері (Н. Жантөрин атындағы Маңғыстау облыстық қазақ музыкалық драма театры негізінде).....	204
<i>Алимқұлова Ж.К., Еркебай А.С.</i> Циклдық теория және М. Чеховтың актер шеберлігін шыңдау әдістемесі.....	218
<i>Рақым С., Тұяқбаева А.Ш.</i> Ф. Феллини фильмдеріндегі мазмұн мен форманың өзара байланысы.....	231
<i>Ахмет А.Б., Нөгербек Б.Б.</i> Қазақ көркемсуретті киносындағы нарратив мәселелері.....	243
<i>Баяндин А.Е., Касимова З.М.</i> Күйші Мүкей Әбілхайырұлының шығармашылық келбеті.....	257

СОДЕРЖАНИЕ

Обращение главного редактора.....15

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Жолдыбаев О.М., Матыжанов К.С., Хабибулла А. Семантика и особенности обряда тойбастар.....17

Темирболат А.Б. Особенности развития казахской прозы в период независимости.....24

Алпысбаева К.Б., Акимова Т.Т., Шашаева Г.К. Отражение древних мотивов в эпосе «Дотан батыр».....39

Сабыржанова М.С., Ананьева С.В., Демченко Л.Н. Средневековый Восток в романе «Мамлюк» Е. Турсунова.....48

Шакизадакызы Б. Халел Габбасов и газета «Сарыарка».....58

Базылова Б.К., Талгатбек А. Концепция исторической личности эпохи Золотой Орды.....66

Айтбаева К.Б., Тараков А.С. Иппоним «Кулагер» в ономастическом пространстве поэмы Ильяса Жансугурова и особенности его перевода.....77

Кенжекожаева А., Мамбетов Ж.О. История формирования и развития понятия сетевой литературы.....89

Кулбарак С.О., Ботабаева Ж.Т., Куламанова С.М. Использование наименований водоёмов и земель в художественном произведении.....99

Жакулаев А.М., Такиров С.У., Мингазова Л.И. Нарратив и исторический дискурс.....112

Саргелтаева А.К., Ыбырайкызы Г. Различные черты характера, встречающиеся в стихах Абая.....123

Султангалиева О.К. Национальные и общечеловеческие ценности в современной казахской поэзии.....134

Шакирова К.М., Түймебекова А.А., Бекмаешева А.Н. Фольклорные элементы в произведениях К. Сатыбалдина.....142

Жанбердиева У.Н., Кудайбергенова К.Т. Символические образы в произведениях сказителей земли Сыра.....151

Тернавская М.М., Богданова Ю.В. Этнокультурная идентичность в художественном тексте.....160

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Омарова А.К. Творческое наследие М.О.Ауэзова и проблемы самоидентификации.....174

Келсинбек М.М., Шарипова Д.С. Зооморфный код в современном изобразительном искусстве Казахстана.....190

Хожамбердиев О.К., Исламбаева З.У. Новые подъемы культурного развития на западом регионе (на основе Казахского музыкально-драматического театра Мангыстауской области имени Н. Жантурина).....204

Алимкулова Ж.К., Еркебай А.С. Циклическая теория и методика повышения актерского мастерства М. Чехова.....218

Рақым С., Туяқбаева А.Ш. Взаимосвязь содержания и формы в фильмах Ф. Феллини.....231

Ахмет А.Б., Нозербек Б.Б. Проблемы нарратива в казахском игровом кино.....243

Баяндин А.Е., Касимова З.М. Творческий облик кюши Мукей Абилхайырулы.....257

CONTENT

Editor-in-chief's address.....16

LITERARY STUDIES

Zholdybaev O.M., Matyzhanov K.S., Habibulla A. Semantics and features of the toybatar rite.....17

Temirbolat A.B. Features of the development of the kazakh prose during the period of independence.....24

Alpysbaeva K.B., Akimova T.T., Shashayeva G.K. The expression of ancient motifs in the epic poem «Dotan batyr».....39

Sabyrzhanova M.S., Ananyeva S.V., Demchenko L.N. Medieval East in the novel by E. Tursunov «The Mamluk».....48

Shakizadakizi B. Khalel Gabbasov and the «Saryarka».....58

Bazylova B.K., Talgatbek A. The concept of the historical personality of the era of the Golden Horde.....66

Aitbayeva K.B., Tarakov A.S. Hipponym «Kulager» in the onomastic space of Ilyas Zhansugurov's poem and features of its translation.....77

Kenzhekozhayeva A., Mambetov J.O. History of formation and development of the concept of digital literature.....89

Kulbarak S.O., Botabayeva Zh.T., Kulamanova S.M. The usage of place and water names in the literary work.....99

Zhakulayev A.M., Takirov S.U., Mingazova L.I. Narrative and historical discourse.....112

Sargeltayeva A.K., Ybyraikyzy G. The concept of character (behavior) in the poems of Abay.....123

Sultangaliyeva O.K. National and universal values in modern Kazakh poetry.....134

Shakirova K.M., Tuimebekova A.A., Bekmasheva A.N. Folklore elements in the works of K. Satybaldin.....142

Zhanbershieva U.N., Kudaibergenova K.T. Symbolic images in the works of Syr poets.....151

Ternavskaya M.M., Bogdanova Yu.V. Ethnocultural identity in literary text.....160

ART STUDIES

Omarova A.K. The creative heritage of M.O. Auezov and the problems of self-identification.....174

Kelsinbek M.M., Sharipova D.S. Zoomorphic code in contemporary fines art of Kazakhstan.....190

Khozhamberdiyev O.K., Islambayeva Z.U. New rises in cultural development in the western region (based on the kazakh music and drama theater Mangystau region named after N. Zhanturin).....204

Alimkulova Zh.K., Erkebay A.S. Cyclic theory and method of improving the acting skills of M.Chekhov...218

Rakum S., Tuyakbayeva A.Sh. The interrelation of content and form in films F. Fellini.....231

Akhmet A.B., Nogerbek B.B. Narrative problems in Kazakh feature cinema.....243

Bayandin A.E., Kasimova Z.M. The creative appearance of kuishi Mukei Abilkhayruly.....257

Құрметті оқырмандар, әріптестер, достар!

Сіз «Керуен» ғылыми журналының кезекті санын ашып отырсыз.

Журнал мақалалары CrossRef дерекқорында тіркеледі және әр автордың мақаласына DOI - электронды құжаттарға сілтеме жасау үшін пайдаланылатын цифрлық объект идентификаторы беріледі. Журнал «Ұлттық ғылыми-техникалық сараптама орталығы» акционерлік қоғамның (NCSTE) Қазақстандық дәйексөздер базасында (KazBC) индекстеледі. Алдағы уақыттарда авторларды Web of Science және Scopus халықаралық дәйексөздер базасына енгізілген басылымдарда қабылданған стандарттарға сәйкес жарияланымдар дайындауға бағдарлай бастаймыз. Бұған дейін аннотация мен кілт сөздердің көлеміне қойылатын талаптар реттелген.

Журналдың редакциялық алқасына қазақстандық және шетелдік жетекші ғалымдар кіреді. Журнал авторлардың жарияланымдарының ақпараттық ашықтығы мен қолжетімділігі саясатын ұстанады; мақалалар журналдың веб-сайтында үш тілде толық мәтінді қол жетімділікпен орналастырылған.

Журналдың мақсаты- гуманитарлық ғылымдар саласындағы жаңа жетістіктердің нәтижесі бойынша ақпарат беру.

Журналдың міндеттері:

Бұрын жарияланбаған және басқа журналда жариялау үшін ұсынылмаған түпнұсқа жоғары сапалы ғылыми мақалаларды қабылдау.

Авторлық құқыққа қатысты Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына және жариялау этикасы бойынша әлемдік тәжірибеде жалпы қабылданған ережелерге сүйену.

Келесі гуманитарлық ғылымдар саласындағы жаңа зерттеулерді қамту:

1. Әдебиеттану
2. Өнертану

Құрметпен, «Керуен» журналының бас редакторы, филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас директоры (Алматы, Қазақстан) МАТЫДЖАНОВ Кенжесхан Ісләмжанұлы

Уважаемые читатели, коллеги, единомышленники, друзья!

Перед вами очередной номер научного журнала «Керуен».

Статьи журнала регистрируются в БД CrossRef и к каждой авторской статье обязательно присваивается DOI – цифровой идентификатор объекта, который используется для обеспечения цитирования, ссылки и выхода на электронные документы. Журнал индексируется Казахстанской базой цитирования (КазБЦ) АО «Национальный центр государственной научно-технической экспертизы» (НЦГНТЭ). Постепенно мы начинаем ориентировать авторов на подготовку публикаций по стандартам, принятым в изданиях, входящих в международные базы цитирований Web of Science и Scopus. Ранее уже были скорректированы требования к объему аннотации и ключевым словам.

В составе редакционной коллегии журнала представлены ведущие казахстанские и зарубежные ученые. Журнал следует политике информационной открытости и доступности публикаций авторов, статьи размещаются на сайте журнала на трех языках в полнотекстовом доступе.

Целью журнала является распространение научной информации и привлечение новых авторов. Журнал инициирует дискуссии по результатам новых достижений в области гуманитарных наук.

Задачи журнала:

Принимать оригинальные высококачественные научные статьи, ранее не опубликованные и не представленные для публикации в другом журнале.

Опирается на требования законодательства Республики Казахстан в отношении авторского права и общепринятые в мировой практике положения по публикационной этике.

Ориентироваться на охват публикаций по следующим специальностям в области гуманитарных наук.

1. Литературоведение
2. Искусствоведение

С уважением и надеждой на сотрудничество, главный редактор «Керуен», доктор филологических наук, член-корреспондент НАН РК, генеральный директор Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова МАТЫЖАНОВ Кенжехан Слямжанович.

Dear readers, colleagues, associates, friends!

Here is the next issue of the scientific journal "Keruen".

Journal articles are registered in the CrossRef database and a DOI is necessarily assigned to each author's article - a digital object identifier that is used to provide citation, reference and output to electronic documents. The journal is indexed by the Kazakhstan Citation Database (KazCD) of the National Center for State Scientific and Technical Expertise JSC (NCSTE). Gradually, we begin to orient the authors to the preparation of publications according to the standards adopted in the editions included in the international citation databases Web of Science and Scopus. Previously, the requirements for the volume of the annotation and keywords have already been adjusted.

The editorial board of the journal includes leading Kazakhstani and foreign scientists. The journal follows the policy of information openness and accessibility of authors' publications; articles are posted on the journal's website in three languages in full-text access.

The purpose of the journal is to disseminate scientific information and attract new authors. The journal initiates discussions on the outcome of new advances in the humanities.

The tasks of the journal:

Accept original high quality scientific articles that have not been previously published or submitted for publication in another journal.

Rely on the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan in relation to copyright and generally accepted in world practice provisions on publication ethics.

Focus on the coverage of publications in the following specialties: humanitarian sciences

1. Literary studies
2. Art studies

With respect and hope for cooperation, Editor-in-chief of "Keruen", Doctor of Philology, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of the M.O. Auezov Institute of Literature and Art MATYZHANOV Kenzhekhan Slyamzhanovich.

Zholdybaev O.M.¹, Matyzhanov K.S.², Habibulla A.³

^{1,2}M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

³Indiana University Bloomington, Indiana, USA

E-mail: ¹Zet.Olji@mail.ru, ²kmatyzhanov@gmail.com, ³akkhabib@indiana.edu

ORCID: ¹0000-0003-1592-4989, ²0000-0002-7016-0304, ³0000-0002-9121-5204

SEMANTICS AND FEATURES OF THE TOYBASTAR RITE

Abstract. Folklore has deep roots. Including the wedding ceremony occupies a special place. Obviously, every wedding has a beginning. In the article, the reflection of the rituals of «Toybastar» in the past and present, in folklore, ethnography and literature is determined as the scientific and practical significance of the work. The purpose and objective of the article is to make the Toybastar rite an object of study during the wedding ceremony. Also, the methodology of scientific work is the disclosure of semantic meaning, the study of typological similarities and differences. In the section on the main results and analysis of the research work, the emphasis was placed on the fact that «toybastar» is a song performed in poetic form. The beginning of the wedding in the Turkic peoples, the similarities in the wedding of a girl and a guy were considered. Some researchers wrote that «Toybastar» is performed at the end of the wedding. Research has also been done on this issue. In this regard, the opinions of domestic scientists were expressed, such as S. Kaskabasov, K. Slyamzhanuly, Kh. Argynbaev, M. Sharipkhanuly and others. Scientific conclusions were made related to the modern manifestations of the Kazakh holiday, transformation, change in traditions and customs. Given the integration into global culture and spirituality, hypotheses were put forward about the functions of a special poet, singer, who open the wedding.

Acknowledgements: The scientific article was prepared within the framework of the grant project AR14871880 «Era of the Golden Horde and Kazakh folklore».

Keywords. Toybastar, ritual folklore, ethnography, literature, culture and spirituality, marriage.

Жолдыбаев О.М.¹, Матыжанов К.С.², Хабибулла А.³

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

³Индиана университеті: Блумингтон, Индиана, АҚШ

E-mail: ¹Zet.Olji@mail.ru, ²kmatyzhanov@gmail.com, ³akkhabib@indiana.edu

ORCID: ¹0000-0003-1592-4989, ²0000-0002-7016-0304, ³0000-0002-9121-5204

Тойбастар ғұрпының семантикасы және ерекшелігі

Аңдатпа. Фольклортану ғылымының тамыры тереңде. Соның ішінде үйлену ғұрпының орны айқырша. Әр тойдың бастауы болатыны айқын. Мақалада жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы ретінде «Тойбастар» ғұрпының өткені мен бүгініне, фольклорда, этнографияда және әдебиеттегі көрінісі анықталды. Мақаланың мақсат мен міндеті – үйлену салты кезіндегі «Тойбастар» ғұрпын зерттеу объектісіне айналдыру. Сонымен қатар ғылыми жұмысының әдіснамасы – семантикалық мән-мағынасын ашу, типологиялық ұқсастықтары мен айырмашылықтарына зерделеу болып табылады. Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері мен талдаулар бөлімінде «Тойбастардың» өлеңмен орындалатын жыр екендігіне баса назар аударылды. Түбі бір түркі халықтарындағы тойдың басталуы, қыз бен жігіттің үйлену тойындағы ұқсастықтықтар қаралды. Кейбір зерттеушілер «Тойбастар» жиын-тойдың соңында орындалатыны туралы жазған. Осы мәселенің төңірегінде де зерттеулер жүргізілді. Осыған байланысты С.Қасқабасов, К.Ісләмжанұлы, Х.Аргынбаев, М.Шәріпханұлы сынды т.б. отандық ғалымдардың ой-пікірлері пайымдалды. Қазақ тойының қазіргі таңдағы көрінісі, дәстүр-салт, наным-сенімнің трансформациялануы, өзгеруіне байланысты ғылыми қорытындылар жасалды.

Түйіндеп айтқанда жаһандық мәдениет пен руханияттағы интеграцияны ескере келе, тойды бастайтын арнайы ақын, жыршы, өлеңшінің функциясына гипотезалық болжамдар келтірілді.

Алғыс: Ғылыми мақала «Алтын Орда дәуірі және қазақ фольклоры» АР14871880 гранттық жобасы аясында дайындалды.

Кілт сөздер: Тойбастар, ғұрыптық фольклор, этнография, әдебиет, мәдениет пен руханият, үйлену тойы.

Жолдыбаев О.М.¹, Матыжанов К.С.², Хабибулла А.³

^{1,2}Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

³Университет Индианы: Блумингтон, Индиана, США

E-mail: ¹Zet.Olji@mail.ru, ²kmatyzhanov@gmail.com, ³akkhabib@indiana.edu

ORCID: ¹0000-0003-1592-4989, ²0000-0002-7016-0304, ³0000-0002-9121-5204

Семантика и особенности обряда тойбастар

Аннотация. Фольклористика имеет глубокие корни. В том числе свадебный обряд занимает особое место. Очевидно, что у любой свадьбы есть начало. В статье как научная и практическая значимость работы определено отражение обрядов «Тойбастар» в прошлом и настоящем, в фольклоре, этнографии и литературе. Цель и задача статьи - сделать обряд «Тойбастар» объектом изучения при свадебном обряде. Также методологией научной работы является раскрытие смыслового значения, изучение типологических сходств и различий. В разделе основные результаты и анализ исследовательской работы был сделан акцент на том, что «тойбастар» - это песня, исполняемое в стихотворной форме. Были рассмотрены начало свадьбы в тюркских народах, сходства в свадьбе девушки и парня. Некоторые исследователи писали о том, что «Тойбастар» исполняется в конце свадьбы. Также были проведены исследования этой проблемы. В этой связи были высказаны мнения отечественных ученых, таких как С. Каскабасов, К. Слямжанович, Х. Аргынбаев, М. Шарипханович и др. Были сделаны научные выводы, связанные с современными проявлениями казахского праздника, трансформацией, изменением традиций и обычаев. С учетом интеграции в глобальную культуру и духовность были выдвинуты гипотезы о функциях специального поэта, певца, которые открывают свадьбу.

Благодарности: Научная статья подготовлена в рамках грантового проекта АР14871880 «Эпоха Золотой Орды и казахский фольклор».

Ключевые слова: Тойбастар, ритуальный фольклор, этнография, литература, культура и духовность, свадьба.

1. Introduction. (Zholdybaev O.M., Matyzhanov K.S.)

The largest and most important part of wedding folklore is «toybastar». Wedding tradition is a common value all over the world. Researcher O.I. Rukavitsyna said about this that «wedding folklore is multi-functional. In other words, ceremonies, traditions, beliefs, lifestyles, and the internal sadness of the bride are all included», she thinks (Rukavitsyna, 2020: 3).

Toybastar – there are in the way of life of every people. What everyone has in common is poetry. The tradition performed in the wedding rite-studies related to the fact that most of the ritual is performed in verse were developed by foreign scientists A. Veselovsky, V. Miller, A. Potebnya. In the last twentieth century, the performance of traditional songs was studied by such scientists as N.P. Kolpakova, N.I. Savushkina, D.M. Balashova, V.I. Chicherova, V.Ya.Propp and V.K. Sokolova, V.P. Anikina, etc.

The relevance of the research work is evidenced by the fact that the song «toybastar» in wedding folklore is very necessary for the whole world. Among the public, it is custom-

ary to imagine a wedding only as a center of entertainment. Especially in Kazakh wedding folklore, the ancient «history», «ethnography», «life skills», «view of the world» of the people are clearly reflected. This is evidenced by the songs performed during the «Toybastar» ritual with the addition of music and poetry.

The purpose of the article is to take a personal look at toybastar from wedding folklore on various topics, to determine the path of its development and direction of change. Scientific identification of the main features related to it, assessment of the degree of development. At the same time, the importance of words, objects, attributes, tools for opening the curtain and heating the beauty of the wedding is revealed. For example: «dombra», «dauylpaz», «Bayan», «syrnai», «sybyzgy» and in modern times, such musical instruments as «electronic dombyra», «guitar», «piano» are used.

It has long been proven that if a wedding is a start – a toybastar, then it is fun, entertainment, and humor that warm up the beauty of the wedding (Matyzhanov, 2021: 20).

Our main task is to identify the features of toybastar, determine the directions of further research, formulate the scientific foundations, as well as evaluate the weight of the text and theory.

In the course of scientific research, it was found that the toybastar have a lot of ritual and aesthetic, psychological, aesthetic, artistic, etc. qualities that are very reverent to the human worldview.

2 Materials and methods.

2.1 Research methods. (*Zholdybaev O.M.*)

The wedding has a special place in the traditional way of life of the Kazakh people. In particular, he paid special attention to the wedding ritual. Each set has a beginning. It was the beginning of the wedding that our people called «toybastar». This is the beginning of a very large event, which is performed in verse, marking the beginning of the wedding.

In the study of the topic, scientific methods in literature and folklore studies were used. Specifically, the typological similarities and differences were given importance. At the same time, methods of historical and comparative, comparative and artistic analysis were used.

To reveal the essence of the research question, the conclusions of folklorists, literary critics, ethnographers M. Auezov, B. Uakhatov, S. Kaskabasov, H. Argynbayev, K. Altynbekov, K. Matyzhanov regarding wedding folklore were given.

2.2 Literature review. (*Zholdybaev O.M., Matyzhanov K.S.*)

In folklore studies, the main goal is to study the concept of toybastar singing within the wedding ritual. The analysis of the conclusions of culturologists, ethnographers, folklorists in research, scientific articles, monographs was carried out, mainly related to the wedding ritual, family folklore. It has become an auxiliary tool in revealing the semantics and specificity of research work.

Scientists from near and far abroad attributed the beginning of the wedding to great happiness and paid great attention to it. After all, it is he who cheers up and cheers up the visitors of the meeting. From this point of view, V. P. Anikina's study «Calendar and wedding poetry» notes that the power of poetry and music to start a wedding is strong (Ruka-

vitsyna, 2020: 4). Folklore scholar B. Uakhatov in his monograph «Typology of Kazakh traditions and Customs» considers «Zhar-Zhar», «betashar», «toybastar» performed during the wedding as genres. He also emphasizes that Karakalpak and Kazakhs have a common and similar tradition in this regard (Uakhatov, 1983: 70). Typological similarity of wedding ceremonies is also found in the Tatar, Bashkir, kumyk peoples.

In his book «Field of thought», academician S. Kaskabasov noted that such genres as «Toybastar, Zhar-Zhar, Synsu (farewell), betashar, related to the wedding ritual, also have two functions: ritual and artistic. They gradually lose the meaning of ancient religious beliefs and reach our time mainly in the form of spirituality, which is carried out for purely aesthetic purposes» (Kaskabasov, 2009: 30). This opinion is supported by the scientist K. Matyzhanov in his monograph «Kazakh family ritual folklore» and argues that it changes from a ritual character to a verse or song.

The main direction of the study is to determine the semantics, scientific aspect of the toybastar texts in the past, consolidating the ideas of the above scientists. In addition, the use of wedding rings in modern weddings is an indication of the features of transformation.

The word ancestors: Hundredthome. Volume 90, «Ritual folklore» and the word of ancestors: Centenary. Volume 91, from the collection «Ritual folklore: poems of farewell», the necessary texts were taken for the analysis section.

3. Discussion (Zholdybaev O.M.)

The wedding folklore itself is partly divided into several types. More precisely: getting engaged, talking about a girl, bridesmaids, marriage, spouses, betashar and toybastar, etc.

In the Kazakh people, the son was a man, his daughter was married, and he paid great attention to raising a family. In this regard, there is a saying among the country: «it is easy to get married, it is difficult to live together». And it was not up to anyone to start this wedding and create a festive mood for the crowd. This is done by a well-known person, a poet and a man of Honor. Because it was believed that two young people who were married would live happily, if a good person touched the curtain of a wedding. That is, it is observed that it is one of the manifestations of the mythological belief that good flows from one person to another.

The word ancestors: Hundredthome. In volume 90, in the collection «Ritual folklore», he gave 24 different texts. We offer 22 texts:

My brothers didn't want to start a wedding,
White silk collar with ruffles.

I have not seen one or two since the wedding,

Don't confuse my words, my ancestors, he said. (The word ancestors: Hundredthome. Volume 90, 2012: 101), - describes the beginning of the wedding.

In this poem, toybastar describes the person who started the wedding, introduces himself to the crowd around him and explains what kind of person started the wedding. The text is also informed about who is the person who caused the start of the wedding. In other words, the word «my brothers» refers to the fact that he is the Sovereign of the wedding. In the fourth paragraph of this text, there is a point: «Don't confuse my words, my ancestors». Looking at this, you can feel the concept of a happy world in folklore and asking for help from spirits. This indicates that the Tengri religion among the Kazakhs was not destroyed.

Traditional folklore is divided into three major parts from the subgenre point of view. The folklore of family rites itself is classified as rites of childbirth, marriage, and burial, and includes a variety of rituals and folklore heritages related to it (The word ancestors: Hundredthome. Vol. 91, 2013: 6). It was revealed that not only the folklore of the wedding or wedding ceremony defines the ritual folklore, but it is interconnected with other genres.

Everywhere I started a wedding for a Muslim,
God help the oppressed.

Girl, you're sitting down, I'm going to leave

To submit your neck to the Shariat, which says, there are signs of Muslimism in the poem (The word ancestors: Hundredthome. Volume 90, 2012: 72). For example, the words «Muslim», «God», «Sharia» are proof of that. If the above text of Toybatar shows the remnants of divinity, here the symbol of Muslimness can be seen. Guided by the above words, if we study them using hermeneutic methods, we can notice the elements of interpretation and interpretation of religion. The conclusion to be drawn from this, taking into account our centuries-old history, Arab, Persian, Zhongar, etc. We know that people's culture is absorbed. For that reason, tolerance, Muslim, and godly principles were formed in the behavior of Kazakhs. This was clearly demonstrated by comparing and analyzing the sentences of the two texts.

It is a sign that the one who has a wedding will have a bad marriage.

Young children chirp and ride horses.

If the bride's father is Mister,

A wedding robe is worn for a young man (The word ancestors: Hundredthome. Volume 90, 2012: 80).

In this text, there are lines of poetry that say «Young children chirp and ride horses». Here, along with the beginning of the wedding, it shows its aura. More specifically, the phrase «chirp» indicates the use of a metaphor. «Chirping» is a sound characteristic of most birds. And here it is used to multiply the child's mood and joy. The owner of the wedding illustrated with humorous words that empty wedding guests should not leave the narrator empty. This «cape» in between makes you feel the size of the precious gift. Therefore, what the owner of the wedding has collected is according to the legal process that should be scattered at the wedding.

Researcher K. Altynbekov «The content and purpose of Toybatar is to praise the owner of the wedding and to give good wishes, blessings, and advice to two young people who are about to start a family. Depending on the ability of the reciter, he recites a poem from his heart, either in the form of a memorized poem. The structure of the poem comes in the form of a 7-8-syllable poem and an 11-syllable black poem», he clarifies our thoughts (Altynbekov, 2020).

During the Soviet era, Kazakh weddings were censored. Traditions, souvenirs, and customs related to the wedding were considered a remnant of antiquity. The city gave a symbol of the Islamic religion that was widely accepted. In order to separate Kazakhs from their spiritual culture, any of our values were banned. However, since independence, the wedding has undergone a transformation in various formats. It was even popular to perform songs for weddings, circumcisions, Shildekhanas, and similar joys. It's good to know something.

That is, if the beginning of the wedding is started by the «Toybastar», the end is finished by the «toytarkatar». It should be added that there was no special music in the world toybastar. It was performed according to the situation and the type of wedding. It contains game elements, subtext, dreams and wishes. Toybastar is the beginning of entertainment, in which the game phenomenon was clearly manifested (Islyambekova, Matyzhanov, 2022: 60-61).

4. Results (*Zholdybaev O.M., Matyzhanov K.S.*)

In general, the place of wedding folklore, artistic tools, songs, poetry, music in its beginning is considered special.

We believe that the innovation of the wedding ceremony, which has reached today without breaking its roots from the distant nomadic culture, has a great significance in enhancing the beauty of modern weddings. In today's modern Kazakh weddings, toybastar are called «asaba», «tamada» or «singer», etc. the wedding is conducted by citizens. This is also a reflection of the fact that the Toybastar are not being swallowed up by the process of globalization, but are reviving and taking on a new form.

The Dutch culture researcher I. Heizinga in his book «Playing Man» alludes to the fact that for a person having fun, having entertainment, creating a party, having fun is a reflection of the bright moments of life (Heizinga, 2011: 310).

In the article, the present-day appearance of games during the wedding ceremony, the role of game folklore in social life, its influence on human culture, their place in the Kazakh worldview, their general purpose and purpose were scientifically analyzed, classified and studied.

It should be taken into account that weddings are also performed with Shildekhana, Besiktoy, and Nauryz. Therefore, only wedding ceremonies in folklore were studied (Matyzhanov, 2020: 44).

5. Conclusion. (*Zholdybaev O.M., Matyzhanov K.S.*)

It is clear that the wedding ceremony performed in the above-mentioned wedding folklore is not only fun for two young people, but the engagement of two families is the establishment of a family relationship. Ethnographer H. Argynbaev studied this in detail in his work entitled «Kazakh Family Traditions» (Argynbaev, 2005: 145-146).

In the article, the semantic meaning of toibas was revealed. Because it is impossible to start a wedding without a Toybastar. This number is considered a tradition of nomads that has been established for centuries. Also, it was determined that the wedding decorations will be decorated with music, and the necessary musical instruments will be played in order to create the atmosphere of the wedding. Specifically, it differs from other genres of ritual folklore with the use of dombyra, bayan, flute, and sazsyrnai. In addition, the special person performing the toybastar should have a special reputation in the society. It was scientifically analyzed and determined that special importance was attached to his honor and status among the people. It was noted that the most important thing is that there are good wishes, blessings, admonitions, proverbs, along with entertaining jokes .

To sum up, the transformation of the ceremony of wedding feasts performed during the wedding ceremony, in harmony with today's times, in the future will be enhanced with

modern electronic devices, and there is a lot of confidence in their performance. In the article, we have only touched on some of the mentioned issues, and we believe that the issues raised are the topics for future scientific research and writing of articles.

References:

1. Argynbayev H. (2005) Qazaq otbasylyq dasturlei [The Kazakh family traditionals] – Almay: Kainar. – 216 p. (in Kaz).
2. Altynbekov K. (2020) Qazaq halkynyn uileni quryq folklori [The wedding ceremony of the folklore of the Kazakh people] // <https://melimde.com/aza-halini-jlenu-frip-foleklori-altinbekov--s.html> (in Kaz).
3. The word ancestors: Hundredthome. (2012) Guryptyq folklori [Ritual folklore]. – Astana: Foliant. – T.90. – 432 p. (in Kaz).
4. The word ancestors: Hundredthome. (2013) Guryptyq folklori: Myn-zher olenderi [Ritual folklore: sad poems]. – Astana: Foliant. – T.91. – 432 p. (in Kaz).
5. Kaskabasov S. (2009) Oi oris [Field of Thought]. – Almaty: Zhibek zoly. – 303 p. (in Kaz).
6. Islyambekova A., Matijanov K. (2022) Qazaq balalar oyn folklorin zertewdegi kokeykeste maseleler [Current Issues of Kazakh Children's Games] Folklore Studies // folklore/ Edebiyat. No 28, 75-82. DOI: 10.22559/folklor.1997 (in Turk).
7. Matyghanov K. S. (2021) Oiyin zhane rasim (ritual) – adamzat kogamynyn asa manyzdy aleumettik karym-katynas kuraly [Game and ritual (ritual) – the most important social means of communication of human society] // Keruen 72. – No3 – (2021). – 83 p. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2021.3-01>. (In Kaz).
8. Matyghanov K. (2007) Qazaqtyn otbasy folklori [Kazakh family folklore]. – Almaty: Arys. (in Kaz).
9. Rukavitsyna O.I. Zhanrovi sostav svadebnogo folklori [Genre composition of wedding folklore] // <https://docviewer.yandex.kz> (In Rus).
10. Uakhatov B. (1983) Qazaqtyn turmys-salt zhyrlarynyn tipologiasy [Typology of Kazakh folk songs]. – Almaty: Qylym. – 160 p. (in Kaz).
11. Huizinga J. (2011) Shelovek igraeushi [Homa Ludens]. – St. Petersburg. Ivan Limbakh Publishing House. – 416 p. (In Rus).
12. Mukhan A., Yerdembekov B., Matyghanov K., Isbek B. (2020) Typological characteristics of the kazakh family folklore. // Utopia y Praxis Latinoamericana, 25 (Extra 6), 40–49 pp. DOI: 10.5281/zenodo.3987566 (in Eng).

Әдебиеттер:

1. Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері. – Алматы: Қайнар, 2005. – 216 б.
2. Алтынбеков Қ. Қазақ халқының үйлену ғұрып фольклоры // <https://melimde.com/aza-halini-jlenu-frip-foleklori-altinbekov--s.html>
3. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: Фолиант, 2012. – Т.90: Ғұрыптық фольклор. – 432 б.
4. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: Фолиант, 2013. – Т.91: Ғұрыптық фольклоры: Мұң-шер өлеңдері. – 432 б.
5. Қасқабасов С. Ойөріс. – Алматы: Жібек жолы, 2009. – 303 б.
6. Islyambekova A., Matyghanov K. Kazak çocuk oyun folkloru // Folklor / Edebiyat çalıřmasında temel konular. 2022. No28, 57-82 б. DOI: 10.22559/folklor.1997
7. Матыжанов К.С. Ойын мен рәсім (ритуал) - адамзат қоғамының аса маңызды әлеуметтік қарым-қатынас құралы // Керуен. – 72 том. – No 3. – 2021. – 83 б. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2021.3-01>
8. Матыжанов К. Қазақтың отбасы фольклоры. – Алматы: Арыс, 2007. – 374 б.
9. Рукавицына О.И. Жанровый состав свадебного фольклора // <https://docviewer.yandex.kz>
10. Уахатов Б. Қазақтың тұрмыс-салт жырларының типологиясы. – Алматы: Ғылым, 1983. – 160 б.
11. Хейзинга Й. Человек играющий. – Санкт-Петербург: Издательство Иван Лимбаха, 2011. – 416 с.
12. Mukhan A., Yerdembekov B., Matyghanov K., Isbek B. Typological characteristics of the kazakh family folklore. // Utopia y Praxis Latinoamericana, 2020, 25 (Extra 6), 40–49 pp. DOI: 10.5281/zenodo.3987566

Темирболат А.Б.

*Казахский национальный университет имени Аль-Фараби,
Алматы, Казахстан*

E-mail: aluatem2015@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7888-8957

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КАЗАХСКОЙ ПРОЗЫ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются тенденции и закономерности развития казахской прозы периода Независимости. Раскрываются ее отличительные особенности, новизна, специфика подхода писателей к изображению действительности. В статье осмысляются исторические, политические и социальные процессы, происходившие в Казахстане в конце XX – начале XXI века и раскрывается их влияние на литературу. На основе анализа конкретных произведений выявляются направления идейно-художественных поисков казахских писателей, их эксперименты в области формы и языка. Определяются жанры, получившие развитие в казахской прозе периода Независимости. Подчеркивается обновление их идейно-тематического содержания и формальной организации. В статье указывается, что казахские писатели нередко обращаются к историческому прошлому казахского народа. Ими широко используются древние мифы, легенды, предания. В своих произведениях писатели осмысляют основные события прошлого и настоящего, подвергают переоценке систему духовных, нравственных и эстетических ценностей. В работе отмечается, что в казахской прозе периода Независимости значительно раздвигаются границы изображаемой действительности. Писатели стремятся показать мир во всей его многогранности и сложности. В процессе исследования выявляются факторы, обусловившие трансформацию и модернизацию прозаических жанров. Большое внимание уделяется зарождению новых форм и разновидностей. В работе раскрываются особенности сюжетно-композиционного построения и пространственно-временной организации произведений казахских писателей. Рассматривается специфика стиля и языка прозаиков. В процессе исследования указывается, что в творчестве казахских писателей наблюдается использование нескольких жанровых моделей, публицистических форм и полифония.

Ключевые слова: тенденции развития, период Независимости, жанр, проза, содержание, форма произведения.

Temirbolat A.B.

*Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan*

E-mail: aluatem2015@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7888-8957

Features of the development of the kazakh prose during the period of independence

Abstract: In the article the tendencies and patterns of development of Kazakh prose during the period of Independence are considered. Its distinctive features, novelty, specificity of the approach of writers to the depiction of reality are revealed. In the article the historical, political and social processes that took place in Kazakhstan in the end of XX – early XXI centuries are comprehended and their impact on literature are

revealed. Based on the analysis of specific works, the directions of ideological and artistic searches of Kazakh writers, their experiments in the field of form and language are identified. The author defines the genres that were developed in the Kazakh prose of the period of Independence. The renewal of their ideological-thematic content and formal organization is emphasized. In the article the Kazakh writers often turn to the historical past of the Kazakh people are indicated. They widely use ancient myths, legends and traditions. In their works, writers comprehend the main events of the past and present, and re-evaluate the system of spiritual, moral and aesthetic values. The paper notes that in the Kazakh prose of the period of Independence, the boundaries of the depicted reality are significantly expanded. Writers strive to show the world in all its versatility and complexity. In the process of the research, the factors that led to the transformation and modernization of prose genres are revealed. Great attention is paid to the emergence of new forms and varieties. In the article the peculiarities of plot-compositional construction and spatial-temporal organization of the works of Kazakh writers are revealed. The features of the style and language of prose writers are considered. In the process of the research, it is indicated that the use of several genre models, publicistic forms and polyphony are observed in the work of Kazakh writers.

Key words: development trends, period of Independence, genre, prose, content, form of the work.

Темірболат А.Б.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Алматы, Қазақстан

E-mail: aluatem2015@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7888-8957

Тәуелсіздік кезеңінде қазақ прозасының даму ерекшеліктері

Аңдатпа: Мақалада Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының даму үрдістері мен заңдылықтары қарастырылады. Оның айрықша ерекшеліктері, жаңалығы, жазушылардың шындықты бейнелеуге көзқарасының өзгешілігі айқындалады. Мақалада Қазақстанда ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың басында болған тарихи, саяси және әлеуметтік үдерістер түсіндіріліп, олардың әдебиетке әсері анықталады. Көркем шығармаларды талдау негізінде қазақ жазушыларының идеялық-көркемдік ізденістерінің бағыттары және олардың пішіні мен тілі аясындағы эксперименттер қарастырылады. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасында дамыған жанрлар анықталады. Олардың идеялық-тақырыптық мазмұны мен құрылымының жаңаруы атап өтіледі. Мақалада қазақ жазушыларының қазақ халқының тарихына жиі жүгінетіні көрсетіледі. Олар ежелгі мифтерді, аңыздарды, дәстүрлерді кеңінен қолданады. Жазушылар өз шығармаларында өткен мен қазіргі кездегі негізгі оқиғаларды түсіндіреді, рухани, адамгершілік және эстетикалық құндылықтар жүйесін қайта бағалайды. Жұмыста Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасында бейнеленген шындықтың шекаралары айтарлықтай ілгері-легені атап өтіледі. Жазушылар әлемінің жан-жақтылығы мен күрделілігін көрсетеді. Зерттеу барысында прозалық жанрлардың өзгеруіне және модернизациясына себеп болған факторлар анықталады. Жаңа формалар мен түрлердің пайда болуына көп көңіл бөлінеді. Жұмыста қазақ жазушыларының шығармаларының сюжеттік-композициялық және уақыт пен кеңістік құрылысының ерекшеліктері ашылады. Прозашылардың стилі мен тілінің өзгешіліктері қарастырылады. Зерттеу барысында қазақ жазушыларының шығармашылығында бірнеше жанрлық модельдерді, публицистикалық нысандарды қолдануы және полифония байқалатыны көрсетіледі.

Кілт сөздер: даму тенденциялары, тәуелсіздік кезеңі, жанр, проза, мазмұны, шығарманың пішіні

1 Введение.

Литература Казахстана периода Независимости претерпела существенные изменения. Смена общественно-политических формаций, переход от одного строя к дру-

тому, обретение суверенитета оказали огромное влияние на сознание и творчество писателей. Независимость, по мнению критиков, дала им свободу слова, возможность по-новому взглянуть на проблемы, которые было запрещено широко освещать и рассматривать в советскую эпоху.

Происходит обновление идейно-тематического содержания произведений казахской литературы. Обращаясь к историческому прошлому, писатели осмысливают его сквозь призму современности, дают новую оценку происходившим событиям и явлениям.

В казахской литературе периода Независимости наблюдается углубление национальной тематики. Писатели осмысливают культурное наследие прошлого и настоящего. В их произведениях нередко раскрываются особенности казахского менталитета и национального характера.

«Литературные явления последнего десятилетия», по мнению исследователей, «отличаются острой злободневностью своей тематики и проблематики, историзмом мышления, усилением связи, внутренней взаимозависимости психологизма и социальности, пристальным вниманием к... внутреннему миру человека, ... нравственно-психологическим аспектам таких глобальных проблем, как экология, последствия урбанизации, достижения научно-технической революции» (Каскабасов, 2004: 19). На первый план выходит личность с ее сложным и многогранным миром, противоречивыми отношениями с обществом. В произведениях писателей подвергаются анализу эстетические идеалы и ценности, ориентиры современной эпохи. «Авторские интенции ... писателей», как отмечают в своей статье Джолдасбекова Б.У., Азизова А.О., «устремлены к осмыслению роли духовной традиции, преемственности и разрыва с ней в условиях кризиса традиционной культуры» (Азизова, 2016: 84).

Обновление идейно-тематического содержания обусловило художественные поиски и эксперименты в области формы. В казахской прозе периода Независимости наблюдаются модернизация и трансформация жанров. Зарождаются новые формы. Меняется структура произведений. Усложняется их сюжетно-композиционная и пространственно-временная организация.

Для литературы периода Независимости характерны «изобилие и разнообразие художественных тенденций, творческих методов», кардинальное изменение роли писателя и типа читателя, жанровое и стилевое многообразие, размытость и условность границ (Попова, 2008: 6).

Трансформируется подход писателей к изображению действительности. В своем творчестве они стремятся охватить реальность во всей ее многогранности и сложности, противоречивости и непредсказуемости.

С обретением независимости Казахстан активно интегрируется в мировое сообщество. Интенсивно развиваются литературные и культурные взаимосвязи, что способствует обновлению жанрового состава, стиля и идейно-тематического содержания произведений. Писатели обращаются к теме национальной самоидентичности.

Большое влияние на развитие казахской литературы оказывают процессы глобализации. Широкое внедрение цифровых и Интернет-технологий, расширение коммуникативного пространства обусловило появление новых жанровых форм в творчестве писателей.

Актуальность данного исследования обусловливается необходимостью глубокого осмысления тенденций и особенностей развития казахской прозы периода Независимости. Ибо именно в ней произошли наиболее глубокие изменения, коснувшиеся практически всех уровней – содержания, формы, системы образов, стиля и языка.

2 Материалы и методы.

2.1 Методы исследования. В процессе исследования были использованы историко-функциональный, сравнительно-типологический методы, комплексный, системный, герменевтический подходы, позволившие, во-первых, провести целостный и всесторонний анализ произведений казахских писателей периода Независимости; во-вторых, выявить закономерности и тенденции развития современной прозы. Более того, их применение существенно раздвинуло горизонты и аспекты постижения художественного мира романов, повестей, рассказов.

Комплексный подход, направленный на постижение всех уровней поэтики прозаических произведений, способствовал выявлению особенностей системы эстетических взглядов писателей, факторов, повлиявших на развитие и трансформацию прозаических жанров в 1991-2022 годах. В процессе его применения были установлены приемы воплощения авторского замысла, раскрыты принципы построения художественных произведений.

Системный подход, предполагающий рассмотрение объектов исследования в их единстве и взаимообусловленности, позволил проследить преемственность литературных традиций и новаторство писателей, изучить мотивы их духовных исканий, природу художественных экспериментов.

Историко-функциональный метод способствовал постижению роли и значения произведений в современном обществе. На основе его применения были выявлены причины трансформации и модернизации прозаических жанров в период Независимости, прослежена связь литературы и историко-культурного процесса 1991-2022 годов.

Сравнительно-типологический метод, предполагающий обобщение, анализ и сопоставление произведений писателей, позволил выявить закономерности, наблюдающиеся в их творчестве. В процессе его использования были установлены тенденции развития прозаических жанров в казахской литературе периода Независимости.

Герменевтический подход позволил постичь глубинную суть процессов, явлений, образов, изображенных в произведениях писателей путем интерпретации их семантики, анализа в контексте авторской концепции и историко-культурного процесса.

2.2 Материалом исследования послужили труды отечественных и зарубежных ученых, посвященных тенденциям развития современной прозы, трансформации жанров, закономерностям литературного процесса рубежа столетий. На основе их обобщения и анализа были выявлены основные особенности идейно-тематического содержания, стиля, произведений казахских писателей конца XX – начала XXI века.

В процессе исследования были использованы труды Каскабасова С.А., Жаксылыкова А.Ж., Джолдасбековой Б.У., Алтыбаевой А.М., Абишевой С.Д.,

Марковой Т.Н., Габидуллиной Ф.И., Стрюковой В.И. и других. Работы отечественных и зарубежных ученых позволили раскрыть направления художественных поисков казахских писателей, жанровое своеобразие и особенности пространственно-временной организации их прозы.

3 Обсуждение.

Казахская проза периода Независимости характеризуется стилевым многообразием. Это обусловливается, во-первых, обновлением идейно-тематического содержания и формальной организации произведений литературы; во-вторых, художественными поисками писателей и их стремлением охватить мир во всей его многогранности и противоречивости; в-третьих, углублением и обогащением системы образов, усложнением характеров героев; в-четвертых, многонациональностью нашего государства; в-пятых, влиянием процессов глобализации и интеграции.

В творчестве целого ряда писателей наблюдается синтез разных философских систем и культур: Р. Сейсенбаева, А. Жаксылыкова, Д. Амантая, Д. Накипова, Д. Кадыржанова, Б. Кисикова и других. В структуре и содержании их произведений соединяются восточные легенды, предания, библейские, коранические и мифологические сюжеты, идеи буддийской, европейской философии и русской религиозной мысли.

«Процесс глобализации и интеграции, происходящий в современном обществе, обусловил распространение в литературе Казахстана модернистских и постмодернистских тенденций. В творчестве прозаиков наблюдается использование различных типов письма, включение слов и выражений из разных национальных языков и языков духовной культуры, интерес к «поток сознания»» (Темирболат, 2020: 305).

В произведениях казахских писателей конца XX – начала XXI века наблюдается сочетание прозы и поэзии, художественного, публицистического и разговорного стилей, встречается научная терминология. Это обусловливается стремлением показать мир во всей его многоликости, оказать воздействие на читателя.

«Большое внимание писатели уделяют текстотворчеству, используя курсив, различные шрифты, вставные фрагменты с заглавиями или без». В свои произведения они вводят «реальные или условные дневники, письма, документы» (Маркова, 2012: 163). Например, в романе А. Жаксылыкова «Поющие камни» используются выражения: «белая волжанка», «роковой фолиант», «гравитационная сила вашей неуклонности»; в «Круге пепла» Д. Накипова применяются словосочетания: «хрямкнуть воробья», «серебристая сепия елей», «дурацкий фонтан», «эгоцентр мозга» и т.п.

Интересен в этом плане роман-верлибр Д. Кадыржанова «История про хорошего и доброго парня». В данном произведении автор использует высокий книжный стиль и просторечия. Роман содержит научные термины и понятия (например, «бифуркация», «искусственный интеллект», «фундаментальный этический разлом», «аттрактор»). Речь героев изобилует англицизмами, обозначающими реалии современной действительности.

В процессе повествования Д. Кадыржанов выделяет либо курсивом, либо прописными буквами ключевые слова и фразы, раскрывающие суть его авторской концепции (например: «Путь», «Тропинка», «Дорога», «Хороший и Добрый Друг», «Честь»

и другие). Тем самым писатель показывает читателю значимость, материальность слов, подчеркивает необходимость внимательного отношения к собственным высказываниям.

Проза казахских писателей содержит множество реминисценций, аллюзий, цитат. Характеризуя своих героев, авторы нередко проводят параллели с известными литературными персонажами. Нередко в рассказах, повестях, романах писателей звучат высказывания поэтов, мыслителей различных эпох (смотрите, например, дилогию А. Нурпеисова «Последний долг», тетралогия А. Жаксылыкова «Сны окаянных», роман Б. Кисикова «Тал Жайляу»).

Включение интертекстов прежде всего раздвинуло границы изображаемого писателями мира. Использование цитат, афоризмов позволило показать единство и преемственность прошлого, настоящего и будущего, раскрыть общечеловеческий характер затронутых в произведениях проблем. Более того, тексты, помещенные в иной контекст, приобрели новое содержание. Писатели переосмыслили их с позиции собственных эстетических идеалов и ценностей и сквозь призму национального сознания.

В казахской прозе периода Независимости нередко соединяются «мифологическая архаика и атрибуты современного постиндустриального общества». Вследствие чего образуется так называемый «синтетический стиль» (Жаксылыков, 2018: 154). Наиболее яркое воплощение он получил в романе К. Жиенбая «И на поверхности земли есть загадка». В данном произведении сказ о Коркыте переплетается с описанием космодрома Байконур. Происходит своеобразный диалог исторических эпох, с одной стороны, углубляющий идейно-тематическое содержание романа, с другой – позволяющий осмыслить события прошлого и настоящего.

В творчестве казахских писателей конца XX – начала XXI века наблюдается сочетание нескольких типов дискурса – исторического, мифологического, художественного, публицистического, академического, политического, экологического. Это обуславливается прежде всего стремлением прозаиков охватить действительность во всех ее проявлениях, глубже раскрыть поднимаемые ими проблемы и темы, найти наиболее оптимальные формы и методы раскрытия своего видения современного мира и общества.

В произведениях казахских писателей периода Независимости совершенно очевидно проявляется «широкий эстетический полилог, или поливариантное богатство форм и методов, интеллектуальных поисков, живого диалога, обусловленных эпохой глобализации» (Жаксылыков, 2018: 154). В произведениях Т. Абдикова, Т. Саукетаева, К. Жиенбая, А. Жаксылыкова, Д. Амантая, Р. Мукановой, Т. Ахметжана, Д. Накипова, Д. Кадыржанова, Б. Кисикова и других соединяются романтические, реалистические, модернистские и постмодернистские тенденции.

4 Результаты.

Казахская проза периода Независимости пронизана «поисками новых путей изображения современной действительности» (Каскабасов, 2004: 29). Предметом размышлений писателей становятся исторические судьбы народа, общественно-поли-

тические события. Пример тому – романы Нурпеисова А., Магауина М., Ахмади Ж., Ахметбекова К., Жумадилова К., Мукая Б., Сматая С., Доспанбетова У., Турсунова Е., Адипбаева Х. и других.

В данных произведениях воссоздается панорама истории казахского народа разных эпох. Писатели описывают процесс становления и развития государственности. Ими характеризуется национально-освободительная борьба казахского народа за независимость. Раскрываются надежды и чаяния людей, их непоколебимая вера в будущее.

Обращение писателей к историческому прошлому казахского народа, к наиболее значимым и важным моментам в судьбе общества позволяет им «наиболее полно воссоздать реальную картину социально-политической жизни определенной эпохи и обнаружить духовные основы, связующие целые поколения» (В. Стрюкова, 2010). Так, в романе Ж. Ахмади «Невзгоды» рассматривается история становления, развития и распада Восточно-Туркестанской республики. В дилогии К. Жумадилова «Дарабоз» описывается национально-освободительная борьба казахского народа с джунгарами. Писатель воспроизводит картины бытия XVIII века. В романе Б. Мукая «Бренная жизнь» осмысливается судьба ученого и его ученика, занимавшихся исследованием биографии и общественно-политической роли Кенесары хана. Изображаемые в произведении события разворачиваются в советское время. Б. Мукай показывает перипетии жизни главных героев. В романе раскрывается драматизм советской эпохи и трагедия отдельной личности. Борьба казахского народа с калмыцкими захватчиками описывается У. Доспанбетовым. Его роман-эпопея «Белый флаг Абылая» пронизан размышлениями о стране, о родине, о человеке и его нравственных исканиях.

В произведениях казахских писателей широко используются архивные материалы. Обращаясь к истории, прозаики стремятся максимально правдиво и объективно воссоздать картины прошлого, показать драматизм изображаемой ими эпохи, связь и преемственность времен и поколений.

Событиям XX столетия посвящены произведения Нурпеисова А., Елубая С., Мекебаева А., Токтарова Р., Тилеуханова Т., Сегизбаева К., Шаштайулы Ж. Даутаева Н., Исабаева К., Ахметжана Т., Тарази А., Досжан С. и других. В их романах, повестях, рассказах описывается судьба казахского народа в период установления советской власти. Сквозь призму судеб и сознания героев прозаики показывают такие переломные моменты истории, как революция, война. Писатели размышляют о коллективизации, сталинских репрессиях, освоении целины, декабрьских событиях 1986 года.

Так, в дилогии А. Нурпеисова «Последний долг» изображаются события конца XX столетия. Писатель поднимает проблемы взаимоотношений человека и природы, человека и общества, рассуждает о влиянии цивилизации на сознание, быт людей и окружающую их действительность. Большое внимание в дилогии уделяется теме нравственной и исторической памяти. А. Нурпеисов размышляет о вечных и общечеловеческих ценностях.

Теме Семипалатинского полигона посвящены тетралогия А. Жаксылыкова «Сны окаянных», романы С. Досжан «Трагедия и судьба», «Нерушимая надежда». В своих произведениях писатели показывают трагические последствия ядерных испытаний, проводимых долгое время на территории Казахстана.

Событиям Великой Отечественной войны посвящена повесть К. Исабаева «Был такой казах». На примере судьбы сержанта Бейсена Раисова писатель не только раскрывает мужество, храбрость героя, но и показывает, какими качествами должен обладать человек. Повесть наполнена размышлениями автора и героя о войне, ее влиянии на судьбу отдельной личности и общества, о любви к родной земле, о долге.

Тема массовых репрессий тридцатых годов XX столетия затрагивается в рассказе А. Тарази «2999999+1». Автор размышляет о судьбах людей, о времени. Вместе с героями рассказа он пытается понять причины трагедии, унесшей миллионы жизней.

О геноциде казахского народа рассказывается в повести Т. Ахметжана «Гиена огненная». Основу сюжета составляют реальные события 1928-1929 годов. Автор описывает, как отразился «Малый Октябрь» Голощёкина на судьбе казахского народа. Перед взором читателя предстают картины массовой гибели людей, чье имущество было национализировано, а они сами насильственно выселены с родных мест. На примере судьбы маленького, отдаленного аула Т. Ахметжан показывает последствия голодомора. Он детально описывает трагические события того времени.

Судьба казахских аулов после распада Советского Союза изображается в повести А. Аскара «Гордый Алтай, зачем мне твоя высота». В центре внимания писателя – жизнь семи домов, оставшихся на месте совхоза «Раздольное». Автор детально воспроизводит перемены, происходившие в стране и в обществе в 1990-е годы. В повести раскрывается внутренний мир героев. А. Аскар передает их чувства, сомнения, переживания, страх перед настоящим и будущим. Произведение пронизано драматизмом.

О формировании новых социальных отношений размышляет в своей повести «Арасан» К. Сегизбаев. На примере судеб героев писатель показывает, как происходила адаптация людей к сложившимся в девяностые годы XX века экономическим условиям. В повести изображаются две группы людей. Первую составляют те, кто сумел приспособиться к рыночным отношениям и начать новый этап в своей жизни. Во вторую группу вошли люди, которые не смогли принять происходившие в обществе изменения и преобразования. Своеобразным лейтмотивом повести выступает мысль о том, что рыночные отношения не просто нарушили привычный ритм жизни, но и привели к кризису общественной экономики. Повесть пронизана рассуждениями писателя о системе нравственных ценностей, о материальном и духовном, о вечном и преходящем.

О прошлом и настоящем размышляет на страницах своей повести «Кривое дерево» М. Магауин. Центральными героями данного произведения выступают сосна и карагач, растущие по разные стороны одной улицы. Образы деревьев заключают в себе глубокий символический смысл. Прямая высокая сосна воплощает красоту человеческой души. Кривой карагач отражает пороки людей. Сравнивая оба дерева, писатель, с одной стороны, соотносит прошлое и настоящее, с другой – показывает, что будущее обуславливается прежде всего чистотой помыслов и стремлений человека.

Большое внимание в творчестве писателей уделяется проблеме духовного развития общества на рубеже XX-XXI веков. В своих рассказах, повестях, романах, они размышляют о нравственных ориентирах современной молодежи, о влиянии дости-

жений научно-технического прогресса, глобализации на сознание людей. М. Магауин, Т. Абдиков, Ж. Ахмади, А. Тарази, Т. Ахметжан, Т. Нурмагамбетов, Ш. Муртаза, К. Тумебай, К. Жумадилов, Н. Акыш, Б. Нуржекейұлы воссоздают картины жизни казахского народа на рубеже XX-XXI веков. Писатели прослеживают, как меняется система нравственных и духовных ценностей общества, менталитет людей. В их произведениях традиции и обычаи казахского народа преломляются сквозь призму мировоззрения и поведения современников. Так, в рассказе Ш. Муртазы «Празднование риска» описывается, как стремление казахов делиться радостью с окружающими и устраивать с этой целью праздник, превратилось в XXI веке в своеобразное соревнование по богатству, роскоши, размаху и масштабности мероприятия.

Размышления о нравственных и духовных ценностях составляют основу сюжета повести Т. Абдикова «Битва здравомыслия». Главным героем данного произведения выступает Дух быта. На протяжении всего повествования он пытается найти ответ на вопрос о том, чем отличаются люди от животных. Импульсом для его размышлений служат события, разворачивающиеся в мире в начале XXI века. Повесть наполнена реминисценциями и цитатами из средств массовой информации о жестокости и алчности людей, их постоянном стремлении к власти, к материальной прибыли. Т. Абдиков поднимает вопрос о сохранении национальных традиций, преемственности прошлого и настоящего, связи поколений.

Религиозная тема затрагивается в повести Д. Досжана «Душа». Обращаясь к древним верованиям казахского народа, к вопросу о месте и роли ислама в жизни современного общества, писатель напоминает читателям о необходимости сохранения духовных ценностей.

В произведениях писателей периода Независимости значительное внимание уделяется процессу становления личности, ее духовной эволюции. Пример тому – рассказы Н. Ками, вошедшие в сборники «Голубые ворота», «Встреча». В данных произведениях детально описывается внутренний мир людей, их стремления, порывы, отношение к событиям и явлениям действительности. Автор прослеживает, как меняется страна, общество в современном мире посредством изображения характеров, душевного состояния героев.

В творчестве казахских писателей периода Независимости одной из ключевых выступает тема психологического кризиса личности. После распада Советского Союза, оказавшись в ситуации неизвестности, герои рассказов, повестей, романов начинают поиски своего «Я». Они стремятся обрести утраченную гармонию. Некоторые из них погружаются в прошлое, другие пытаются адаптироваться к новым реалиям жизни. Нередко писатели подвергают сомнению границы «Я» героев, пытаются понять истинный смысл бытия отдельной личности и систему многогранных взаимоотношений человека с миром (J. Matz, 2004: 181). В результате чего в казахской прозе периода Независимости появляются экзистенциалистские мотивы (смотрите, например: роман Б. Кисикова «Тал Жайляу», рассказы Р. Муқановой «Пугало», «Траурный холм», «Ты сама», Т. Ахметжана «Щербет», «Бабочка со сломанным крылом»).

Характерной особенностью произведений конца XX – начала XXI века выступает многогранность, емкость содержания, масштабность изображения действительности.

ти. В прозе казахских писателей органично сочетаются несколько планов: исторический, философский, психологический, этический, которые тесно взаимосвязаны между собой и образуют единое целое. Наиболее очевидно данные тенденции проявляются в романах А. Нурпеисова «Последний долг», С. Елубая «Одинокая юрта», Ж. Ахмади «Переполюх», «Невзгоды», С. Сматаева «Родимая сторона», К. Ахметбекова «Клятва», «Глубокая скорбь», А. Жаксылыкова «Сны окаянных», Х. Адибаева «Гибель Отрара», Т. Закенулы «Слезы серых волков», К. Оразалина «После Абая», Б. Кисикова «Тал Жайляу». Исследование внутреннего мира героев, их переживаний, чувств, сомнений, противоречий, мотивов поступков переплетается с обращением к историческому прошлому народа, размышлениями о вечных категориях, таких как счастье, добро, справедливость, любовь, истина, долг.

Рассматривая жизнь героев сквозь призму событий прошлого и настоящего, писатели стремятся «дать глубокую и объективную оценку затрагиваемым ими проблемам, постичь причины возникающих противоречий, показать неординарный характер общественного развития» (Темирболат, 2015: 106).

Для творчества казахских писателей характерно обращение к мифам, легендам, древним преданиям. Через них осмысляются реалии современной действительности, духовные и нравственные ценности прошлого и настоящего. Мифы используются «как средство обновления культуры и человеческой идентичности». Они помогают «выйти за рамки условного, частного ради приобщения к абсолютным и универсальным ценностям» (Спирова, 2011).

Социальные, историко-политические и экономические процессы, происходящие в современном мире, оказали огромное влияние на философско-эстетические взгляды казахских писателей, их концепции бытия и личности. В прозе периода Независимости человек осмысляется, с одной стороны, как часть Вселенной, с другой – как представитель конкретной национальной культуры.

Объектом внимания писателей стали образы современных девушек. М. Ыскакбай, Т. Ахметжан, Н. Акыш, Б. Нуржекеев в своих произведениях стремятся постичь внутренний мир, особенности сознания и мотивы женского поведения. В произведениях писателей создаются образы современных девушек. На примере судеб своих героинь М. Ыскакбай, Т. Ахметжан, Н. Акыш, Б. Нуржекеев размышляют о душевном величии и красоте женщин, их социальной роли. Писатели показывают противоречивость и сложность современного мира, под влиянием которого некоторые девушки переступают нравственные принципы и законы. Тем самым казахская литература периода Независимости пополняется произведениями, в которых образ женщины рассматривается во всей его многогранности, неповторимости, амбивалентности, обусловленными особенностями психологии и характера женщин, их взгляда на действительность.

Проза конца XX – начала XXI столетия характеризуется активизацией процесса трансформации жанров. Это обусловливается обновлением идейно-тематического содержания и формальной организации произведений. Активизация жанровых трансформаций «связана с усилением “власти” автора над жанром, смещением доминанты в тандеме “жанр – автор” в сторону автора. Авторская воля порождает раз-

ного рода сдвиги, изменения устоявшихся жанровых моделей, в процессе которых возникают новые жанровые или внутривидовые образования» (Звягина, 2009).

Казахская проза периода Независимости характеризуется активизацией экспериментов на уровне содержания и формы. «Происходят радикальные изменения жанрового мышления, сформированного многовековой традицией. Наблюдается широчайшая дифференциация и одновременно контаминация жанров – и в масштабах системы, и внутри одного, отдельно взятого произведения» (Маркова, 2012: 6). Пример тому – произведения Д. Накипова (роман интенций «Круг пепла»), У. Тажикеновой (роман-пунктир «Ось существования»), Б. Кисикова (роман-полилог «Ол»), Д. Кадыржанова (роман-верлибр «История про хорошего и доброго парня»). Данные произведения характеризуются изменением традиционной структуры, отходом от линейной композиции. Описываемые события раскрываются либо на уровне мыслей, чувств, «потока сознания» героев, либо через реплики центрального и второстепенных персонажей. Нередко в прозу вплетаются стихотворные элементы.

Для казахской прозы прозы конца XX – начала XXI века характерно объединение нескольких жанровых моделей. Писатели широко включают в свои произведения публицистические формы. В результате чего популярным становится такой жанр, как роман-эссе (Абишева, 2018: 357). Он сочетает в себе художественную прозу и публицистику. Описание судьбы героев сочетается с размышлениями писателей о современной эпохе, об обществе, о прошлом, настоящем и будущем. Пример тому – романы-эссе М. Сарсеке «Феномен», Б. Момышулы «Тропа пера и дорога меча».

Сочетание публицистики и детектива наблюдается в повести Е. Турсунова «Семь майских дней». Автор в занимательной форме описывает поимку банды Мухлисова. В данном произведении реальность соединяется с интригой, многочисленными перипетиями, рассуждениями автора, что придает особое звучание повествованию.

Для казахской литературы периода Независимости характерно сочетание двух принципов – традиционного и персонального (Gabidullina, 2015: 201). Первый отражает связь и преемственность современной прозы с художественным творчеством предшествующих эпох. Второй принцип связан с углублением литературной традиции, ее эволюцией и новаторством писателя.

В казахской литературе периода Независимости получают развитие авторские жанры. Их отличительными особенностями являются: особая организация и замкнутая модель сюжета, «ретроспекция, многоплановость, открытая авторская позиция, сочетание анализа и комментария описываемых событий, разнообразие внесюжетных элементов и средств документальности» (Попова, 2008). В заглавие авторских жанров обычно выносятся ключевая идея, которая раскрывается в процессе развития действия. Так, основу романа-верлибра Д. Кадыржанова «История про хорошего и доброго парня» составляют рассуждения об актуальных проблемах современности. Автор размышляет о духовных и материальных ценностях, отчуждении людей. В данном произведении органично сочетаются элементы притчи, авантюрной новеллы, биографии, жизнеописания, исповеди, назидания, молитвы. В процессе повествования автор периодически обращается к читателю, тем самым предлагая ему стать участником разворачивающихся событий, задуматься над опи-

сываемыми в произведении явлениями. Такое построение придает диалогичность произведению.

Интересен роман Б. Кисикова «Я тебя... тоге». Автор называет свое произведение экофантазией, так как в его структуре соединяются элементы приключенческого, детективного жанров и жанра фэнтези. Основу сюжета составляет судьба Аральского моря. Автор размышляет о его роли в жизни рыбаков, пытается понять его природу. Главный герой романа журналист Арсен в процессе расследования причин исчезновения группы людей на загадочном острове стремится раскрыть тайну, скрытую в образе моря, в его глубинах. Вследствие чего роман наполняется философским и магическим содержанием. Реальность соединяется с фантазией, миф с легендами, воспоминания героев с их сновидениями. Произведение содержит элементы игры. Журналист Арсен придумывает ее для того, чтобы сделать людей счастливыми, помочь им обрести гармонию в жизни и понять суть бытия, заключающуюся в единстве всего живого на Земле.

В жанре фэнтези творит И. Нургалиев. Наиболее интересен в этом плане его роман «Дастан и Арман». В структуре произведения переплетаются древние мифы, легенды и сказка. Автор в увлекательной форме повествует о любви центральных героев, ради которой они вынуждены пройти через ряд испытаний и одержать победу над злыми духами и мифическими существами, строящими им козни.

Художественные поиски и эксперименты казахских писателей обуславливает появление такого жанра, как «спекулятив фикшн». Его отличительными особенностями выступают условность, иллюзорность времени и пространства, смешение стилей и жанров, размышления о прошлом и будущем, символичность образов. Данный жанр представлен в творчестве С. Каирханова. В его романе «Синхро» изображаемые события разворачиваются в вымышленных мирах. Произведение содержит в себе элементы мистики, фантастики и детектива. В процессе повествования автор размышляет о разрушении экосистемы Казахстана вследствие ядерных испытаний, долгое время проводившихся на Семипалатинском полигоне.

В казахской прозе периода Независимости получает развитие богословский жанр. В своем творчестве писатели обращаются к исламу, его основным постулатам и принципам. На страницах своих произведений они рассуждают о роли религии в жизни отдельной личности и общества. Пример тому – повесть Д. Досжана «Душа», которая посвящена нравственным поискам главного героя. На протяжении всего повествования автор объясняет суть древних религиозных учений, исламских обрядов. В произведении раскрывается содержание и значение молитв. Большое внимание уделяется образу Творца – Создателя всего сущего на Земле.

В казахской литературе периода Независимости новый импульс получает городской роман. Он представлен в творчестве Т. Абдикова, Д. Накипова, Т. Саукетаева. Герои их произведений – жители современного мегаполиса. Авторы показывают, какие изменения происходят в сознании людей под влиянием стремительного развития науки и техники, активизации процесса урбанизации.

Интересен в этом плане роман Т. Саукетаева «Я – сумасшедший». В нем описывается жизнь молодого и довольно перспективного человека по имени Тауфих,

судьба которого кардинально меняется вследствие полученной им сильной травмы. В результате чего внутренний мир героя раздваивается. Тауфих оказывается на стыке прошлого и настоящего, реальности и его фантазий, грез.

Роман Т. Саукетаева «Я – сумасшедший» написан в ироничном ключе. Проблемы современности приобретают мистическую окраску, что показывает сложность и многоликость города, одиночество и отчуждение населяющих его людей.

В период Независимости Казахстана особое звучание получает женская проза. Она представлена романами Г. Кургулиной, А. Кудайкуловой. В своих произведениях писатели не только рассуждают о судьбе казахских девушек, их равенстве, но и пытаются понять их место и роль в системе семейных отношений современного общества. Г. Кургулина, А. Кудайкулова поднимают проблему двоеженства, ставшую актуальной на рубеже XX-XXI веков. Описывая взаимоотношения байбише и токал, они пытаются показать драматизм судеб современных женщин, обусловленный их желанием любить и быть любимыми. В романах Г. Кургулиной, А. Кудайкуловой оценке подвергается система семейных ценностей. Они затрагивают проблемы самореализации женщины, рассматривают их социальное положение и отражение тенденций развития общества на психологии и сознании женщин.

5 Заключение.

Таким образом, в казахской прозе периода Независимости происходят глубокие трансформационные процессы, обусловленные, во-первых, тенденциями развития общества; во-вторых, социально-экономическими, историко-политическими процессами, происходившими в Казахстане в конце XX – начале XXI века; в-третьих, влиянием процесса глобализации; в-четвертых, художественными поисками и экспериментами писателей, «творческим освоением новых эстетико-мировоззренческих горизонтов» (Алтыбаева, 2018: 3). Существенно обновляются содержание и форма произведений.

Отличительными особенностями прозы казахских писателей становятся широкое обращение к теме исторической и нравственной памяти. Изображая события прошлого, соотнося их с современными реалиями жизни, художники слова показывают преемственность и неразрывную связь поколений. В произведениях писателей поднимается проблема значимости сохранения национальных традиций, бережного и внимательного отношения к наследию предыдущих эпох.

В казахской прозе периода Независимости наблюдается тяготение к новым жанровым формам, экспериментам на уровне содержания, стиля и языка произведений, текстотворчество, полиязычие. Писатели сочетают различные функциональные стили. В речи героев встречаются просторечия, архаизмы, книжная лексика.

Для творчества современных казахских писателей характерно углубление психологизма. Изображаемые авторами герои характеризуются сложностью, противоречивостью внутреннего мира. Большое внимание писателями уделяется подсознанию человека. На страницах произведений нередко передается поток мыслей героев. Детально описываются их чувства, отношение к событиям и явлениям действительности. Писатели акцентируют внимание на духовных, нравственных поисках личности.

Герои произведений размышляют о вечном и преходящем, пытаются определить суть собственной жизни, понять законы бытия.

Существенную роль в изменении формальной организации произведений, обновлении их стилового и смыслового содержания играют тенденции развития современной культуры, отличительными чертами которой являются многоплановость, противоречивость, полиязычность. Ее влияние обусловило зарождение новых жанровых форм и разновидностей. В современной казахской литературе наблюдается отход писателей от классических традиций. Широкое распространение получают произведения, сочетающие в себе элементы различных жанровых форм: роман-эссе, роман-притча, роман-сказка и т.д.

Современную казахскую прозу характеризуют ёмкость содержания, масштабность эпического повествования, сложность изображаемых характеров. Это обусловило обновление жанра романа, претерпевшего значительные трансформации в литературе конца XX – начала XXI века.

В творчестве писателей наблюдается полифония времен и пространств. В произведениях нередко сочетаются реальный, сказочный, виртуальный миры, границы между которыми условны и размыты.

Для творчества современных казахских писателей характерно многоголосие, что придает повествованию особое звучание. В их произведениях широко используются монологи, диалоги, полилоги, способствующие более глубокому раскрытию внутреннего мира автора и героев, их мировосприятия, концепции бытия.

В произведениях современной казахской литературы особую роль приобрели интертексты. Широкое включение писателями цитат, аллюзий, реминисценций не только существенно раздвинуло горизонты изображаемого ими мира, но и позволило показать преемственность и взаимосвязь различных поколений и национальных культур.

Литература:

1. Азизова А.О., Джолдасбекова Б.У. Интеллектуальная проза Казахстана периода независимости // Вестник РУДН. Серия «Литературоведение. Журналистика». – М., 2016. – № 17 – С. 84-90.
2. Abisheva S., Polyak Z., Serikova S., Kermeshova Zh., Sabirova D. Poetics of modern literature of Kazakhstan, *Opcon*, 34 (85). 2018. 344-361. Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/article/view/23528>
3. Алтыбаева А.М. Казахская проза периода независимости: традиция, новаторство, перспективы. – Алматы: Ғылым, 2018. – 440 с. ISBN 9965-13-849-4
4. Gabidullina F.I., Sattarova G.G. Reflects the traditions in contemporary prose // *Mediterranean Journal of Social Sciences*. – 2015, Vol. 6, No 5 S2. – P. 201-203 DOI:10.5901/mjss.2015.v6n5s2p201
5. Жаксылыков А.Ж. Развитие прозы Казахстана // *Простор*. – 2018. – № 12. – С. 148-163.
6. Жанровые трансформации в литературе и фольклоре: Коллективная монография / Т.Н. Маркова, И.А. Голованов, Н.Э. Сейбель. – Челябинск: Энциклопедия, 2012. – 360 с.
7. Звягина М.Ю. Феномен авторского жанрового определения в русской прозе второй половины XX – начала XXI века. *Дергачевские чтения-2008*. – Екатеринбург, 2009. – С. 109–114.
8. Литература народов Казахстана: Монография / Отв. ред. С.А. Каскабасов. – Алматы, Ғылым, 2004. – 352 с. ISBN 9965-07-331-7
9. Маркова Т.Н. Русская проза рубежа XX–XXI веков: трансформации форм и конструкций (В. Манин, Л. Петрушевская, В. Пелевин). – Саарбрюккен: Palmarium academic publishing, 2012. – 340 с.

10. Matz J. The Modern Novel. A Short Introduction. Malden, Blackwell Publishing Ltd. 2004. ISBN 1-4051-0049-4
11. Попова И.М., Губанова Т.В., Любезная Е.В. Современная русская литература. – Тамбов: ТГТУ. – 64 с. Retrieved from <http://window.edu.ru/catalog/pdf2txt/147/64147/34844>
12. Спирова Э.М. Символ как понятие философской антропологии: автореф. дис.докт. философ. наук: 09.00.13. – М.: Институт философии РАН, 2011. – 51 с.
13. Стрюкова В.И. Исторические жанры в современной русскоязычной литературе Таджикистана (в творчестве Ато Хамдама и Леонида Чигрина). Дис. канд. филолог. наук. – Душанбе, 2010. Retrieved from <http://www.dissercat.com/content/istoricheskie-zhanry-v-sovremennoi-russkoyazychnoi-literature-tadzhikistana-v-tvorchestve-at>
14. Темирболат А.Б. Особенности развития современной литературы Казахстана в условиях глобализации // Вестник КГУ имени Е.А. Букетова. Серия филологическая. – Кокшетау, 2020, № 3. – С. 301-310.
15. Темирболат А.Б. Трансформация жанра романа в современной казахской прозе // Вестник КазНУ. Серия филологическая. – Алматы, 2015. – № 2 (154). – С. 104-112.

References:

1. Azizova AO, Dzholdasbekova BU (2016) Intellectual prose of Kazakhstan during the period of independence. Bulletin of the RUDN. The series "Literary studies. Journalism" [Vestnik RUDN. Seriya "Literaturovedenie. Zhurnalistika"] 1: 84-90 (in Russ.)
2. Abisheva S, Polyak Z, Serikova S, Kermeshova Zh, Sabirova D (2018) Poetics of modern literature of Kazakhstan, Opcion, 34 (85): 344-361. Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/article/view/23528> (in Engl.)
3. Altybaeva AM (2018) Kazakh prose of the period of independence: tradition, innovation, prospects. Almaty, Gylym. ISBN 9965-13-849-4 (in Russ.)
4. Gabidullina FI, Sattarova GG (2015) Reflects the traditions in contemporary prose, Mediterranean Journal of Social Sciences, 6, 5 (S2): 201-203. DOI:10.5901/mjss.2015.v6n5s2p201 (in Engl.)
5. Zhaksylykov AZh (2018) The development of the prose of Kazakhstan. Prostor [Prostor] 12: 148-163. (in Russ.)
6. Markova TN, Golovanov IA, Sejbel NE (2012) Genre transformations in literature and folklore. Chelyabinsk, Enciklopediya. ISBN 978-5-91274-169-2 (in Russ.)
7. Zvyagina MYu (2009) The phenomenon of the author's genre definition in Russian prose of the second half of XX – beginning of XXI century. Proceedings of International Conference "Dergachev reading-2008", Ekaterinburg, Russia. P. 109–114. (in Russ.)
8. Kaskabasov SA & etc. (2004) Literature of the Peoples of Kazakhstan. Almaty, Gylym. ISBN 9965-07-331-7 (in Russ.)
10. Matz J. (2004) The Modern Novel. A Short Introduction. Malden, Blackwell Publishing Ltd. ISBN 1-4051-0049-4 (in Engl.)
11. Popova IM, Gubanova TV, Lyubeznaya EV (2008) Modern Russian Literature. Tambov, TGTU. ISBN 978-5-8265-0699-8 Retrieved from <http://window.edu.ru/catalog/pdf2txt/147/64147/34844> (in Russ.)
12. Spirova EM (2011) Symbol as a concept of philosophical anthropology: Abstract of Thesis of Doctor of Philosophy Sciences: 09.00.13. Moscow, Institute of Philosophy of the Russian Academy of Sciences. (in Russ.)
13. Stryukova VI (2010) Historical genres in modern Russian-language literature of Tajikistan (in the works of Ato Hamdam and Leonid Chigrin). Thesis of Candidate of Philological Sciences. Dushanbe. Retrieved from: <http://www.dissercat.com/content/istoricheskie-zhanry-v-sovremennoi-russkoyazychnoi-literature-tadzhikistana-v-tvorchestve-at> (in Russ.)
14. Temirbolat AB (2020) Peculiarities of the development of modern literature of Kazakhstan in the context of globalization. E.A. Buketov Bulletin of the KSU. Philological series. [Vestnik KGU imeni E.A. Buketova. Seriya filologicheskaya] 3:301-310 (in Russ.)
15. Temirbolat AB (2015) Transformation of the novel genre in modern Kazakh prose // Bulletin of KazNU. Philological series. 2 (154):104-112. (in Russ.)

Alpysbaeva K.B¹, Akimova T.T², Shashayeva G.K³

^{1,2}*Institute of Literature and Art named after M.O. Auezov, Almaty, Kazakhstan*

³*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

E-mail: alpysbaeva-k@mail.ru, togjan_akim@mail.ru, t_gulbakhit@mail.ru

ORCID: 0000-0001-8240-732X, 0000-0003-1086-7276,

0000-0003-1323-2495

THE EXPRESSION OF ANCIENT MOTIFS IN THE EPIC POEM «DOTAN BATYR»

Abstract. The ancient epic is composed of mythical, fairy-tale, and legendary events, which to a certain extent artistically imagine the thinking, consciousness, beliefs, and worldview of the people of the first community. In the network of heritages of this category, there are fantasy scenes, mythical concepts about creation, plots during the transition from the era of matriarchy to the era of patriarchy, hunting profession, belief in witchcraft, dreams and visions, praying for children from saints, rapid growth of heroes, suitable choosing a horse and going on a long journey, encountering difficulties on the way, marrying heroically, etc. events are reflected. Folk works such as «Kulamergen», «Surmergen», «Kubygul», «Dotan batyr», «Edil-Zhaiyk» have been preserved among the epics that have reached the form of eposes. If we focus on the epos «Dotan batyr» among them, this epos is an example of an ancient epic enriched by the later epic tradition, although mythical and fairy-tale motifs predominate in this epos. Therefore, in the content of the work, a significant place is given to the events that describe the warring times between the Kazakhs and the Kalmyks. However, these plots arise and develop due to the motif of the hero's journey in search of a bride, which is very common in ancient epics, and passing the test during that journey. The ancient way of life in the work, the long stay of the hero in the land of the bride, and the remnants of the matriarchal society, testify to the primitive nature of the epic. Therefore, our task is to determine the specific manifestations of the ancient motifs in the epos during the analysis of the epic work.

Acknowledgements: The research was funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant AR14871357).

Key words: manuscript, motif, epic, ancient epic, text, variant, folklore, typology

Алпысбаева Қ.Б¹, Әкімова Т.Т², Шашаева Г.К³

^{1,2}*М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан*

³*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

E-mail: alpysbaeva-k@mail.ru, togjan_akim@mail.ru, t_gulbakhit@mail.ru

ORCID: 0000-0001-8240-732X, 0000-0003-1086-7276,

0000-0003-1323-2495

«Дотан батыр» жырындағы көне мотивтер көрінісі

Аннотация. Көне эпос алғашқы қауым адамдарының ой-қабілетін, сана-сезімін, наным-сенімін, дүниетанымын белгілі дәрежеде көркем елестететін мифтік, ертегілік, аңыздық оқиғаларға құрылады. Бұл санаттағы мұралардың желісінде қиял-ғажайып көріністер, жаратылыс туралы мифтік ұғымдар, анаеркі (матриархат) дәуірінің атаеркі (патриархат) кезеңіне ауысуы тұсындағы сюжеттер, аңшылық кәсіп, сиқыршылық сенім, түс көріп-аян беру, мінезатпен әулиелерден перзент тілеу, қаһармандардың

жылдам есеюі, жарамды ат таңдап, алыс сапарға аттануы, жолда қиындық көруі, батырлықпен үйленуі т.б. оқиғалар көрініс береді. Жыр үлгісінде жеткен эпостардың қатарында «Құламерген», «Сұрмерген», «Құбығұл», «Дотан батыр», «Еділ-Жайық» сияқты халық туындылары сақталып қалған. Солардың ішінен «Дотан батыр» жырына тоқталсақ, бұл жырда – мифтік-ертегілік мотивтер басым болғанымен, кейінгі эпикалық дәстүрмен байытылған көне эпостың бір үлгісі. Сондықтан шығарманың мазмұнында қазақ пен қалмақ арасындағы жаугершілік заманды суреттейтін оқиғаларға да елеулі орын беріледі. Дегенмен бұл сюжеттер көне эпоста аса кең тараған батырдың қалыңдық іздеу мақсатындағы жорығы мен сол сапардағы сыннан өту мотивіне байланысты туындап, өріс алады. Шығармадағы ежелгі тұрмыс-тіршілік, батырдың қалыңдық елінде ұзақ тұрып қалуы сияқты анаеркі қоғамынан қалған сарындар эпостың байырғы көне сипатын айғақтайды. Сондықтан біздің мақсатымыз аталған жырдағы көне мотивтердің нақтылы көріністерін эпос туындысын талдау үстінде анықтау болып табылады.

Алғыс: Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (AP14871357 гранты).

Кілт сөздер: қолжазба, сарын, эпос, көне эпос, мәтін, нұсқа, вариант, фольклор, типология

Алпысбаева К.Б.¹, Акимова Т.Т.², Шашаева Г.К.³

^{1,2} *Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан*

³ *Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

E-mail: alpysbaeva-k@mail.ru, togjan_akim@mail.ru, t_gulbakhit@mail.ru

ORCID: 0000-0002-4783-732X, 0000-0003-1086-7276,

0000-0003-1323-2495

Отражение древних мотивов в эпосе «Дотан батыр»

Аннотация. Древний эпос создается на мифических, сказочных и легендарных событиях, в определенной степени дающих художественное представление о мыслительной способности, сознании, верований, мировоззрении первобытных людей. По сюжетной линии наследий данной категории проявляются такие события, как фантастические картины, мифические понятия о мироздании, сюжеты периода перехода с матриархальной эпохи на патриархальную эпоху, охотничество, чародейская вера, вещие сны и провидения, мольба о потомстве у святых с помощью молитв-обращений, мгновенное взросление героев, выбор выносливых коней и отправление на дальний путь, тяготы по дороге, женитьба посредством героизма и т.д. В числе эпосов, дошедших до нас в поэтической форме, сохранились такие народные произведения, как «Құламерген», «Сұрмерген», «Құбығұл», «Дотан батыр», «Еділ-Жайық». Если из них разобрать эпос «Дотан батыр», то в данном эпосе хотя мифическо-сказочные мотивы преобладают, все же, является моделью древнего эпоса, обогащенного эпическими традициями более позднего периода. Поэтому в содержании произведения значительное место дается событиям, изображающим эпоху враждования между казаками и калмыками. Но все же, эти сюжеты появляются и развиваются в древнем эпосе в связи с особенно широко распространенным мотивом похода батыра в поисках невесты и прохождения испытаний во время этой поездки. Такие мотивы, как древнее житье-бытье в производстве, долгое просуществование батыра на родине невесты, оставшиеся с матриархального общества, свидетельствуют о его древности. Поэтому при проведении анализа нашей целью является определение конкретной картины древних мотивов в упомянутом эпосе.

Благодарности: Исследование было профинансировано Комитетом по науке Министерства образования и науки Республики Казахстан (грант AP14871357).

Ключевые слова: рукопись, мотив, эпос, древний эпос, текст, версия, вариант, фольклор, типология

1 Introduction. (Alpysbaeva K.B., Akimova T.T.)

One of the rich genres of our national folklore is the song of heroes. In the heroic poems, the spiritual heritage of the people, national world view, global outlook, and the value they

gave to historical events and personalities have been preserved. For that reason, heroic songs can be considered as a mirror of the spiritual appearance of the people. In the heroic songs, there is a lot of information about the formation and development of the nation and the state, as well as the artistic knowledge of the Kazakh spirituality. Therefore, folk art, including heroic songs, has a great educational and aesthetic significance.

Scientists have been conducting many studies related to the origin, genre system, composition, and artistic features of epic songs with a long history. Epic is a genre that has preserved our national code in Kazakh folklore (Konyratbay, 2021). One of the largest and most artistic eras is the ancient era. There are simple ideas about individual models or signs of the ancient era. A. Margulan, A. Konyratbaev, M. Gabdullin, T. Sydykov, N. Cmirnova, E. Ysmayilov, R. Berdybaev, Sh. Ybyraev, B. Azibaeva, etc., who studied folklore in detail, make valuable comments about the peculiarities of the genre, the differences between the ancient epos and the heroic epos. A number of conclusions can be made when summing up the common features of most of the epic works based on mythical, fairy-tale, and legendary events that, to a certain extent, artistically imagine the consciousness, beliefs, and world-view of the people of the first community. In such works, the fantasy story takes a complicated place. Human beings are shown the evil forces: zhezytnak (demonic creature in the form of an old woman with metal nails), devil, Satan, fighting with dragons, overcoming them and achieving the aim. The following episodes and phenomena are the symbols that determine the antiquity of the poem: one of the main heroes who shows many feats and overcomes difficult obstacles is a woman, which is undoubtedly an echo of the era of matriarchy. The strength of ancient heroes was so strong that trees fell and stones were broken by their screams. The horse of the hero is not only a speedy one, but also a wise companion who can speak when necessary. A hero looking for a bride fulfills many difficult conditions, surpasses his competitors in wrestling, competition and archery. Every day concubines try to destroy the son born from his beloved wife, but nothing comes of it, and in the end, his son becomes the heir to the path of the hero. When the hero is in a difficult situation, he will have friends and magical powers to help him. Father and son, who have never seen each other, cross paths at first and get along, and other ancient motifs. Various features of the ancient epic shown above are also found in Kazakh folklore. The exact manifestations of this can be determined only during the analysis of the works of the epic.

2 Materials and methods

2.1 Methods. (*Alpysbaeva K.B.*)

In the course of the study of the topic, textological comparison of manuscript versions of the poem and published texts, scientific analysis, comparative typological methodological techniques were used.

2.2 The characteristic of the research material. (*Alpysbaeva K.B.*)

During 2004 and 2013 based on folklore values under the State program "Cultural Heritage" of the Republic of Kazakhstan, volume 52 of the one hundred-volume series "Words of the Ancestors" published in 2008, volume 1 of "Anthology of the Steppe Folklore" published in 2019 "The history of the collection of heroic poems in the manuscript funds", published in 2017, the handwritten versions of the epic stored in the rare funds of the Cen-

tral Scientific Library and the M. O. Auezov Institute of Literature and Art, Ministry of Education and Science of the RK, were used.

So, the research is based on the works of epic researchers such as M. Auezov, A. Margulan, K. Zhumaliyev, A. Konyratbayev, M. Gabdullin, T. Sydykov, R. Berdybayev, Sh. Ybyrayev, A. Orlov, V. Zhirmunsky, K. M. Maksetov, V. V. Radlov, M. M. Sagitov, etc. who during different periods gave valuable comments about the zhyr "Dotan Batyr".

3 Discussion. (*Alpysbaeva K.B., Akimova T.T., Shashayeva G.K.*)

There are ideas that are simply expressed about individual models or signs of the old epic. The folklorists-scientists of the country have also made valuable scientific conclusions about the differences and genre characteristics of the ancient era and the heroic era. Well-known folklorist V.M. Gatsak divides epic poems into four types: ancient heroic, heroic novel, and historical (Gatsak, 1975: 4). And B.N. Putilov, reviewing research on the ancient epos, systematizes the mythological epos, the heroic tale, the epos before the emergence of the state as the fruit of the first community (Putilov, 1971). E.M. Meletinsky, based on the opinion of folklorists before him, believes that the widespread idea that the hero is born due to powerful forces in the heroic epic is a changed, new situation of the ancient myth about the primitive man (Meletinsky, 1963: 237).

Professor A. Konyratbayev's works contain a lot of scientific findings related to the ancient era. In the scientist's work «Epos and its narrators» (Konyratbaev, 1987: 55) the period of emergence of the epos is analyzed, while A. Margulan attributes the origin and development of the samples of the ancient epos to the archaic era (Margulan, 2007:414). And A. Konyratbaev prefers to distinguish it as a fairy-tale epos in terms of genre and chronology. In a study co-authored by academician M. Gabdullin and T. Sydykov, the ancient epics include: «... ертедегі адамдардың ру тәуелсіздігі үшін жүргізген күресі, тұрмыс-тіршілігі, күнкөрісі, шаруашылық жайлары, бақташылық, аңшылық кәсібі, дүние танудағы көзқарасы, наным-сенім ұғымдары, мифтік-фантастикалық негізде суреттелген» (tr: «... the struggle of early people for tribal independence, lifestyle, livelihood, farm, shepherding, hunting, outlook on worldview, concepts of beliefs, mythical - is depicted on a fantasy basis») (Gabdullin, Sydykov 1972: 33).

The well-known scientist R. Berdybayev points out the characteristic and common feature of the texts of the ancient epos as follows: One of the main heroes who shows many feats and overcomes all the so-called obstacles is a woman; childlessness; only then having children while visiting the saints and praying; dream, revelation, miraculous birth of a future hero, rapid puberty; choosing a galloping horse and going on a dangerous journey; Such is the strength of ancient heroes - from their screams, «trees are fallen and stones are crumbled»; the hero's horse is not only a fast one, but also a wise companion who can speak suddenly when necessary; a hero looking for a bride fulfills many difficult conditions, surpasses the competition in wrestling, contests, and shooting, and achieves what he wants; A son born from a beloved wife is destroyed by women every day, but nothing comes of it, and finally the son inherits the path of a hero; when the hero is in a difficult situation, there are magical forces that come to his aid; father and son, who have never seen each other, at first fight and then becoming friends, all these are motifs of ancient epic poems (Berdybaev, 1982: 65).

The plot structure, genre characteristics, and artistic nature of the ancient epos revealed by R. Berdibayev are widely used in all the poems included in the study.

As a result of the study of heroic songs by researchers from different sides (ancient epics, heroic songs), the accumulation of various ideas, the general path of development of folk songs was taken into account in detail, the basis for the formation of heroic songs in the internal differentiation of songs was formulated, that is, from a stadially standpoint, a distinction was formed between two different characteristics of the heroic songs themselves.

The first is ancient (archaic) heroic poems. They are: «Kulamergen», «Edil-Zhayik», «Dotan batyr» etc. songs. The second is the classical examples of the heroic eposes. The poems «Alpamys», «Kobylandy batyr», «Yer Targyn», «Kambar batyr» describe the past struggles for the independence and freedom of the country, the era of clan and tribal associations.

The main characteristic of archaic poems is as follows: the main character of the epos is a hunter-shooter, who lives by hunting. He fights alone with various monsters, giants, man-eating dragons, and mythological forces, thereby liberating the people of the country. It is known that hunting is an ancient life activity of mankind. Myth pays special attention to the contradictions in the structure of the world as a whole, as one of the forms of the ancient worldview and historical consciousness (Aimukhambet et al, 2017).

Another example of the ancient Kazakh era is the song «Dotan batyr». The song «Dotan batyr» also has a fairy tale character. The following and other variants of the poem are kept in the manuscript fund given by Malim Zhusipov in 1940, Amangali Segizbaev in 1941, Kysyraubek Amantaev in 1948, Batyr Kozybakov in 1960 and a copy of the poem «Dotan batyr» published in Kazan in 1903, brought by the members of the «Kazan expedition» organized by the Institute in 2003, candidates of philological sciences: S. Korabay and T. Kydyr, and other copies by famous rhapsodists in 2013, during the “Expedition of Chinese Kazakhs” organized by the Institute of Literature and Art named after M.O. Auezov within the framework of the research project “Kazakh Folklore Abroad”, by the scientific staff of the institute: A. Toishan and N. Nabiolla.

The song has been preserved both in oral and handwritten form. The tale of «Dotan Kubakanbayugly» was first turned into a poem by the well-known Kazakh poet and collector of folk literature samples Shaikhylamuly Zhusipbek. Zhusipbek (1857-1937) - poet, collector of folk literature, publisher. He was born in the Khoja family in the territory of the present-day South Kazakhstan region (Arys district, Kozhatogai village). He received a Muslim education in his youth. Zhusupbek lived in Zhetysu, collected and edited poems, aitys samples and much more, and published them in the Khusainov publishing house in Kazan.

The song «Dotan batyr» is also mentioned in scientific works. Zhusupbek's version of the poem was first published in Kazan in 1903. The same text was reprinted in October 1915. Then it was published in 1961 in the second volume of «Epic poems of heroes» prepared by the M. O. Auezov Institute of literature and art (Epic poems of heroes, 1961:145-210) and in 2008 in the 52nd volume of the hundred volume «Babalar sozi», published by the publishing house «Folio», Astana, in 2019 (Anthology of Field Folklore, 2019: 59-119).

The gist of the epic poem is as follows:

Forty sons and forty daughters of Kubakanbay go in search of a country. On the way to a grove, Dotan, the youngest son of Kubakanbai, falls into the hands of Zhalmauyz Kempir (a wicked old woman). She forced Dotan to bring Shyntemir's daughter Kunikei, saying: «If you bring that girl, you will get rid of me. Otherwise, you will be swallowed again. If you bring the beautiful Kunikei, you will have my mercy».

By the order of Zhalmauyz kempir (a wicked old woman), the youngest boy Dotan sets out on a seven-year journey in search of Kunikei. He finds several companions on the way. When he visits to the girl's village, Dotan hears that the Kalmyk khan is going to take Kunikei. Having heard this, Dotan destroys kalmyks' khan. Dotan takes the girl and runs away with the help of his companions. It is told that he killed a wicked old woman on the way, returned to his country and achieved his goal. After returning to his country, he goes out again in search of people to marry his brothers. When he came to a country where he was living in isolation, the kalmyks attacked from ambush, Dotan defeated the enemy and became the khan of that country. He moves the people under his control to his own country. Although the beginning of the song begins as a fairy tale, it eventually rises to the level of an epic. Dotan is not limited to the happiness of only one family, but is described as the guardian and protector of the country.

It is evident from every angle that the events of the song represent the life of ancient times. One of them is the search for a bride, embarking on a difficult journey full of unknown dangers, encountering a wicked old woman, helping Dotan at the end of the journey, encountering good-willed forces sakkulak (саққұлақ (man with unbelievable hearing), sniper, zhelayaq (желаяқ (fast legged man), magician and other fairy tale characters. The strength of each of them can cause the hero to achieve his goal (Mazhiyeva, 2019). People's imagination creates such wonderful assistants for the hero to show that his beloved hero is invincible to any enemy.

According to the researchers, showing the hero setting out on the road to achieve some impossible goal is the oldest motif of legends (Alpysbaeva, Auesbaeva, 2017:26).

4 Research result. (*Alpysbaeva K.B., Akimova T.T., Shashayeva G.K.*)

When Kubakanbay's sons go looking for a bride, they don't know what kind of country is around them. For them, the world is like a mystery, an unsolved secret. At this point in the work, the human mind gives the illusion of an immature state that has not recognized the world. While the children were walking, they met an old herdsman and he asked "Is there a country nearby?" The image of wise old men who advise young heroes is reflected in the epics of various peoples (Zhirmunskyi, 1974). The old herdsman in "Dotan batyr" is an episodic character who appears only once in a while. Still, he finds the most necessary advice for children. Ancient people carried weapons in their hands to protect themselves from predatory animals, believing that various forces would be encountered in the forest. Therefore, he instructs the children where the danger is: "There is a thick grove of fruit trees in the south, if you believe me, all of you should take your weapons." According to the old man's advice, the future hero Dotan chooses "Karakoktai" horse from among the horses that are suitable for him. The motif of heroes "choosing a horse" is a widespread phenomenon in the epics of the Turko-Mongol peoples.

In «Dotan Batyr» the enemy forces come together in the form of a wicked old woman and a kalmyks' khan. The oldest motif here is a wicked old lady. In the song, the enemies change from a wicked lady to kalmyks' khan, and from kalmyks' khan to a wicked old lady, indicating that there are realities of different eras here (Azibayeva, 2014: 15). In heroic or romantic epics, a young hero usually goes far away for revenge against an enemy, or in search of a beloved spouse, while Dotan's journey is against his will and forced. Therefore, for the Dotans, there is no fiercer and stronger enemy than a wicked lady. This shows that behind the song lies the lawfulness of the truth of early life.

When Dotan goes on a long journey, none of his brothers accompany him. The reason for this is explained in the poem that he was born alone. In the same way, we can see here that there is an ancient ritual motif of criticizing and improving the youngest child, who is considered to be the owner of the family. During the long journey, Dotan will meet friendly forces that help and wish him well. They are: a sakkulak (саққұлақ (man with unbelievable hearing), a sniper, a zhelayaq (желаяқ (fast legged man), magician etc. When Shyntemir Khan did not want to give his daughter away, he made excuses and set various conditions, and his companions helped Dotan to win. Such a motif can be found in the tale «Yer Tostik» (Anthology of Field Folklore, 2020: 183-184). When Dotan describes the events when he came to the country of Shyntemir, the historicity of the poem changes to a different tone. At this point, the hero Dotan Batyr, who had to deal with the violent command of a wicked old woman, will now face a fundamental enemy. In this scene, Dotan fights for the honor of not just one family, but the whole country.

The fact that Kunikei sees in a dream that a young hero is coming from afar and predicts the future is also one of the old concepts of animism (Kaskabasov, 2015: 7-8). That is, the concept that when a person sleeps, his soul does not sleep.

At the end of the song, we see the hero Dothan, who grew up and became strong, took care of many people, defeated many enemies and defended his country. By showing this action of Dotan, it can be seen that the poem intends to create a diverse image of an exemplary khan. This is how people's hopes and dreams about a peaceful, happy life, and a good leader have been reflected in the poem.

Now we compare the manuscript poem versions preserved in the manuscript fund 1. When comparing the version published in Kazan with A. Segizbaev's one, it was noticed that there are some differences. A. Segizbayev's version is not finished. Dotan ends with the hero killing the wicked old woman and reaching his country safely. The marrying his forty brothers is not depicted. 2. Although the version by N. Nysanbayuly is the same as in the Kazan version, it is clear that the poem is in an artistic language and some stanzas are added.

The song "Dotan batyr" is widely spread among Chinese Kazakhs under the name "Er Dotan". The text of the epic was first published in 1981 in the 2nd volume of the "Altai Ayasynda" magazine, and then in 2011 in the 2nd volume of the "Kazakh Folklore Treasure" series published by the Xinjiang People's Library. According to the commentary in this book, Samatyuly Bisharap, a resident of Chokpartas village, collected the poem and published it.

During the comparison of the manuscripts, it was found that all the versions were spread from the 1903 book.

As a result of the research work, the typological features of the poem «Dotan batyr», which has not yet entered the scientific circulation, and the ancient motifs found in it are analyzed.

The obtained results are used as scientific targets and sources for fundamental researches of scientists, students, masters, doctoral students and other specialists of all fields of humanitarian sciences. Similarly, it can be used during the implementation of the project «Comparative typology of heroic epics of Turkic peoples».

5 Conclusion. (*Alpysbaeva K.B.*)

In short, we can see that the fairy-tale character prevails in the song «Dotan batyr». They are: the meeting of the ravenous old woman, which shows the characteristics of the era of matriarchy, the hunter who makes a living by his work, the hunters meeting the evil forces in an unexpected place, people's belief in magical powers (animism, totemism, etc.), the belief that animals and plants have a soul and an owner, that miraculous helpers (a sakkulak (саққұлақ (man with unbelievable hearing), a sniper, a zhelayaq (желаяк (fast legged man), etc.) who come to the aid of an honest young hero, wise old men who give advice, testing the youngest child, choosing a suitable horse for him, having a dream, setting off on a dangerous far journey left traces of other motives, similarly, motifs showing that the hero Dotan Batyr, which started as a pure fairy tale, finally rose to the level of an epic.

Әдебиеттер:

1. Алпысбаева Қ., Әуесбаева П. Қолжазба қорларындағы батырлық жырлардың жиналу тарихы. – Алматы: Әлем әдебиеті, 2017. – 333 бет.
2. Aimukhambet, Z.A., Abdilmanatkyzy, A., Baitanasova, K., Seiputanova, A., & Kurmambayeva, K. The poetic interpretation of binary opposition in the structure of myth. Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, Vol. IX, No. 1, 2017 0975-2935 DOI: <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v9n1.03> Full Text: <http://rupkatha.com/V9/n1/v9n103.pdf>
3. Өзімбаева Б. Қазақ эпостарының сюжеттері. – Алматы: Servise press, 2014. – 565 бет.
4. Батырлар жыры. Қазақ эпосы. 2-том. – Алматы: Ғылым, 1961. – 318 бет.
5. Бердібаев Р. Қазақ эпосы. – Алматы: Наука, 1982. – 229 бет.
6. Гацак В.М. Предисловие к книге: Типология народного эпоса. – Москва, 1975. – 328 стр.
7. Ғабдуллин М., Сыдықов Т. Қазақ халқының батырлық жыры. – Алматы: Ғылым. 1972. – 329 бет.
8. Дала фольклорының антологиясы. Батырлар жыры. 1-том. – Алматы: Brand Book, 2019. – 554 бет.
9. Дала фольклорының антологиясы. Ертегілер. 7-том. – Алматы: Brand Book, 2020. – 482 бет.
10. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. – Ленинград: Наука, 1974. – 723 бет.
11. Қасқабасов С. Таңдамалы. 1-бөлім. – Астана: Фолиант, 2015. – 314 бет.
12. Қоңыратбаев Ә. Эпос және оның айтушылары. – Алматы: Ғылым, 1987. – 366 бет.
13. Қоңыратбай Т.Ә. Эпикалық дәстүр табиғаты: синергетикалық пайымдау. ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. (2021). Том 181 (1): 35-44. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v181.i1.ph>
14. Мажиева Н.А. Архаикалық эпостардағы қаһарманның үйлену мотивіндегі тотемдік белгілер // Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің хабаршысы. 3 (79) 2019. – 312 бет.
15. Марғұлан Ә. Шығармалары. 3-том. – Алматы: Алатау, 2007. – 488 бет.
16. Мелетинский Е.М. Происхождение героического эпоса. Ранние формы и архаические памятники. – Москва: Издательство восточной литературы, 1963. – 464 стр.
17. Путилов Б.Н. Русский и южнославянский героический эпос. – Москва: Наука, 1971. – 315 стр.

References:

1. Azibayeva B. (2014). Plots of Kazakh epics. Almaty: Service press. - 565 pages. (In Kazakh).
2. Alpysbaeva K., Auesbaeva P. (2017). The history of collection of heroic poems in manuscript collections. Almaty: Alem adebiyeti. – 333 pages. (In Kazakh).
3. Anthology of steppe folklore. (2019). Song of heroes. Volume 1. Almaty: Brand Book. – 554 pages. (In Kazakh).
4. Anthology of steppe folklore. (2020). Volume 7. Almaty: Brand Book, – 482 pages. (In Kazakh).
5. Aimukhambet, Z.A., Abdilmanatkyzy, A., Baitanasova, K., Seiputanova, A., & Kurmambayeva, K. (2017). The poetic interpretation of binary opposition in the structure of myth. Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, Vol. IX, No. 0975-2935 DOI: <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v9n1.03> Full Text: <http://rupkatha.com/V9/n1/v9n103.pdf> (In English)
6. Epic poems of heroes. (1961). Kazakh epic. T. 2. Almaty. – 408 pages. (In Kazakh).
7. Berdybaev R. (1982). Kazakh epic poems. Almaty: Nauka. – 229 pages. (In Kazakh).
8. Gabdullin M., Sydykov T. (1972). Heroic song of the Kazakh people. Almaty: Nauka. – 329 pages. (In Kazakh).
9. Gatsak V.M. (1975). Preface to the book: Typology of the folk eposes. Moskva. – 328 pages. (In Russian).
10. Kaskabasov S. (2015). Selective. Part 1. -Astana: Foliant. – 314 pages. (In Kazakh).
11. Konyratbaev A. (1987). Epos and its narrators. Almaty: Science. – 366 pages. (In Kazakh).
12. Konyratbay T.A. (2021). The nature of the epic tradition: synergetic thinking. KazNU Bulletin. Philology Series. Volume 181 (1): 35-44. (In Kazakh). <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v181.i1.ph4>
13. Mazhiyeva N.A. (2019). Totem signs of motive for the marriage of the hero in archaic epics. Bulletin of Kazakh National Women's Teacher Training University. (3):136-141. (In Kazakh).
14. Margulan A. (2007). Works. Volume 3. The character and historical background of the Kazakh epos. Almaty: Alatau. – 488 pages. (In Russian).
15. Meletinsky E.M. (1963). The origin of the heroic epic. Early forms and archaic monuments. Moscow: Publishing House of Oriental Literature. – 464 pages. (In Russian).
16. Putilov B.N. (1971). Russian and South Slavic heroic epoch. Moskva: Nauka. – 315 pages. (In Russian).
17. Zhirmunsky V.M. (1974). Turkic heroic epic. Leningrad: Nauka. – 723 pages. (In Russian).

Сабыржанова М.С.¹, Ананьева С.В.², Демченко Л.Н.³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

³Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова

Усть-Каменогорск, Казахстан

E-mail: merekesabyrzhankyzy@gmail.com, svananyeva@gmail.com, dln1968@bk.ru

¹ORCID ID: 0000-0002-3673-0369, ²0000-0001-7349-1590, ³0000-0001-9198-9798

СРЕДНЕВЕКОВЫЙ ВОСТОК В РОМАНЕ «МАМЛЮК» Е. ТУРСУНОВА

Аннотация. Статья посвящена изучению романа Е. Турсунова «Мамлюк», в котором главным героем является султан Бейбарс. Обращение Е. Турсунова к теме мамлюков стало своего рода продолжением вслед за М. Симашко в литературе Казахстана раскрытия темы средневекового Востока. Роман Е. Турсунова может быть рассмотрен как исторический роман, так как его автор при воссоздании жизненного пути султана Египта – страны Миср обратился к историческим, архивным документам и источникам. О Бейбарсе существует колоссальная литература. Художественные тексты о султани Бейбарсе разных казахстанских авторов создают литературную среду, интересную. На осмысление эпохи и масштаба личности Бейбарса в новых идеологических условиях направлен роман Е. Турсунова «Мамлюк». Современный прозаик Казахстана продолжает традицию своих предшественников, создававших художественные произведения на основе синтеза двух или нескольких культур, обладавших синтетическим – общекультурным и философским подходом к изучаемым явлениям. Так, в творчестве Ч. Айтматова кыргызская и казахская тема неотделимы. Туркменская и казахская тема представлены в прозе и публицистике М. Симашко. Эстетическая ориентация на синтез культурных влияний и диалог культурных традиций приводит Е. Турсунова к художественным открытиям. Источники, к которым обращается автор, выступают ориентиром в выработке авторского видения мира и далеких исторических времен. В основе проведенного исследования – научные концепции анализа художественного текста и художественного национального мира. Актуален филологический анализ текста, предпринятый авторами данной статьи, поскольку художественный текст как объект научного анализа имеет несколько уровней постижения смысла. Ведущие тенденции гуманитарных наук влияют на природу коммуникации читателя с текстами культуры. Мотив пути в эпической традиции казахской литературы эволюционирует и исследуется в данной публикации как художественный знак в аспекте семантики.

Благодарности: Исследование выполнено в рамках грантового финансирования КН МНВО РК по проекту AP14872064 «Казахская литература в международных контекстах: постнеклассическая эпистемология и плюриверсальность».

Ключевые слова: культурный концепт, манкуртизм, мотив, художественное пространство, поэтика, стиль, архитектуроника

Sabyrzhanova M.S.¹, Ananyeva S.V.², Demchenko L.N.³

¹*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

²*M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan*

³*S. Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan*

E-mail: merekesabyrzhankyzy@gmail.com, svananyeva@gmail.com, dln1968@bk.ru

¹*ORCID ID: 0000-0002-3673-0369, ²0000-0001-7349-1590, ³0000-0001-9198-9798*

Medieval East in the novel by E. Tursunov «The Mamluk»

Abstract. The article focuses on the study of E. Tursunov's novel «Mamluk» in which the main character is Sultan Baybars. Appeal of E. Tursunov to the subject of Mamluks was a continuation after M. Simashko described the theme of the medieval East in the literature of Kazakhstan. A novel of E. Tursunov can be regarded as a historical novel, as its author, while recreating a life way of Sultan of Egypt – the country of Misr, turned to historical and archive documents and sources. There is a colossal literature about Baybars. The literary texts about Sultan Baybars by various Kazakh authors create a literary environment, an intersection. The novel of E. Tursunov «Mamluk» is directed at comprehension of the epoch and the scale of the personality of Baybars in the new ideological conditions. The modern prose writer of Kazakhstan continues the tradition of his predecessors who created fiction based on the synthesis of two or more cultures that had a synthetic – general cultural and philosophical approach to the phenomena under study. For example, in the works of Ch. Aitmatov the Kyrgyz and Kazakh themes are inseparable. The Turkmen and Kazakh themes are presented in the prose and journalism of M. Simashko. Aesthetic focus on the synthesis of cultural influences and dialogue of cultural traditions leads Tursunov to artistic discoveries. The sources to which the author refers, act as a reference point in the development of the author's vision of the world and distant historical times. The research is based on the scientific concepts of analysis of the artistic text and the artistic national world. The philological analysis of the text undertaken by the authors of this article is relevant, because the artistic text as an object of scientific analysis has several levels of comprehension of meaning. Leading trends in the humanities affect the nature of the reader's communication with cultural texts. The motif of the way in the epic tradition of the Kazakh literature evolves and is studied in this publication as an artistic sign in the aspect of semantics.

Acknowledgements: The research was conducted within the grant funding of the National Institute of Science and Education under the project AR14872064 «Kazakh literature in international contexts: post-non-classical epistemology and pluriversality».

Key words: cultural concept, mankurtism, motive, artistic space, poetics, style, architectonics

Сабыржанова М.С.¹, Ананьева С.В.², Демченко Л.Н.³

¹*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан*

²*М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан*

³*С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан*

E-mail: merekesabyrzhankyzy@gmail.com, svananyeva@gmail.com, dln1968@bk.ru

¹*ORCID ID: 0000-0002-3673-0369, ²0000-0001-7349-1590, ³0000-0001-9198-9798*

Е. Тұрсыновтың «Мәмлүк» романындағы ортағасырлық Шығыс

Аңдатпа. Бұл мақала басты кейіпкері Сұлтан Бейбарыс болған, жазушы Е. Тұрсыновтың «Мәмлүк» романын зерттеуге арналған. Е. Тұрсыновтың мәмлүктер тақырыбы бойынша үндеуі М. Симашкодан кейінгі Қазақстан әдебиетінде ортағасырлық Шығыс тақырыбын ашудың өзіндік жалғасы болып табылады. Е. Тұрсыновтың бұл туындысын тарихи роман деп санауға болады, өйткені оның авторы Египет сұлтанының өмір жолын жаңғыртуда тарихи, мұрағаттық құжаттар мен дереккөздерге жүгінген. Сұлтан Бейбарыс туралы орасан зор ақпараттарды қамтитын әдебиеттер бар екені белгілі. Дегенмен, қазақстандық авторлардың әртүрлі әдеби мәтіндері осы тақырып аясында әдеби орта, интерпор-

та жасауға мүмкіндік береді. Е. Тұрсыновтың «Мәмлүк» романы Бейбарыс тұлғасының дәуірі мен ауқымын жаңа идеологиялық тұрғыда түсінуге бағытталған. Қазақстанның қазіргі прозашысы зерттеліп жатқан құбылыстарға синтетикалық – жалпы мәдени-философиялық көзқарасты ұстанған екі немесе одан да көп мәдениеттердің синтезі негізінде көркем шығармалар тудырған өзіне дейінгілердің дәстүрін жалғастыруда. Қазақстанның қазіргі прозашысы өзіне дейінгілердің дәстүрін жалғастырып, сонымен қатар екі немесе одан да көп мәдениеттердің синтезіне негізделген өнер туындыларын жасаған, зерттелетін құбылыстарға синтетикалық – жалпы мәдени-философиялық көзқарасты ұстанған. Олай болса, Ш. Айтматовтың шығармасында қырғыз бен қазақ тақырыбы бір-бірінен ажырамайды. М. Симашконың прозасы мен публицистикасында түркімен және қазақ тақырыптары баяндалады. Мәдени әсерлердің синтезі мен мәдени дәстүр диалогына деген эстетикалық бағыт Е. Тұрсыновты көркемдік жаңалықтарға жетелейді. Автор сүйенген дереккөздер автордың әлемге деген және алыс тарихи кезеңдерге көзқарасын дамытуға бағыт-бағдар ретінде қызмет етеді. Бұл мақала авторларының мәтінді филологиялық талдауы өзекті болып табылады, өйткені ғылыми талдау объектісі ретінде көркем мәтін мағынаны түсінудің бірнеше деңгейіне ие. Гуманитарлық ғылымдардағы жетекші тенденциялар оқырманның мәдени мәтіндермен қарым-қатынас сипатына әсер етеді. Қазақ әдебиетінің эпикалық дәстүрдегі мотив жолдары осы басылымда семантика аспектісінде көркемдік белгі ретінде дамып, зерттеледі.

Алғыс: Зерттеу ҚР БЖҒМ ҒК гранттық қаржыландыру АР14872064 «Халықаралық контекстегі қазақ әдебиеті: постнеклассикалық эпистемология және плюриверсалдылық» жобасы аясында дайындалды.

Кілт сөздер: мәдени концепт, мәңгүрттік, мотив, көркемдік кеңістік, поэтика, стиль, архитектуралық

1 Introduction. (*Sabyrzhanova M.S., Ananyeva S.V.*)

The East is one of the current topics of study by contemporary scholars. Writers have turned to the theme of the medieval East more than once. The unique exoticism, Oriental philosophy, history and traditions have been and are of interest to writers of the world. The richest Arabic and Farsi literature, the beautiful poetry of Al-Farabi, Rudaki, Firdausi, Khayyam, Saadi, Hafiz and Jami can be seen in this light. The works of medieval poets present not only a unique lyrical image, but also a tradition in the style of nazir, a deep history rooted in ancient Iranian culture and identity, a peculiar picture of the world from Zoroastrianism to Sufism. Of considerable scientific interest is Goethe's West-Eastern Divan, based on the lyrics of the Persian poet Hafiz. Eastern motifs can be heard in the poetry of S. Yesenin, who dreamed of visiting Shiraz, the birthplace of the great poets of the medieval East.

V.M. Zhirmunsky, N.I. Konrad, I.S. Braginsky and other Orientalists paid special attention to the problem of the Eastern Renaissance.

Modern writers and poets turn to the theme of the East, to the bright names that have entered into the treasury of world history and culture. Thus, the historical canvases of the masters of fiction M. Shakhnov «Poem of Otrar», M. Simashko «Emshan», «Mazdak», «Hajj Khayyam», «Temptation of Fraghi», Ch. Aitmatov «White Cloud of Genghis Khan» appear. In line with the indicated tradition, E. Tursunov's collection of reliable information about the Sultan, the great ruler and commander of the country of Misr was very complex and at the same time large-scale. Interest in the subject of the East was awakened in E. Tursunov by M. Simashko. The author of the novel «Mamluk» visited countries and cities of the East, where documents about the reign of Sultan Baybars are located. To a certain extent the author of the work «Mamluk» restored «white spaces» in the history of Kazakhstan, artistically portrayed the fate of the ruler of the country of Misr, a native of the Great Steppe.

The relevance of the novel «Mamluk» is also due to the fact that «the fate of Mamluk Sultan Baybars deserves, in the opinion of Professor Muhammad Muhaffel, Doctor

of History and Mamlukologist, author of the Introduction to the novel "Mamluk," such a serious and original literary reflection, which, in my opinion, the novel "Mamluk" offers» (Muhammad Muhaffel, 2007: 3).

2 Materials and methods.

Research methods. (*Sabyrzhanova M.S.*)

The material of study in this article is the novel «Mamluk» by E. Tursunov. The study, the results of which are summarized in the article, is interdisciplinary in nature, based on the latest genetic direction in literary studies. This allowed to reveal how the national artist E. Tursunov autoconstructs the world, solving the question of the meaning of human life. The study of the historical past and its embodiment in the fabric of artistic works makes it possible to commensurate today's realities (cultural development, ideological attitudes, political decisions) with the accumulated experience of the millennia. Intertextuality promotes a new reading and mastering of the forms of explicit and implicit intersection of artistic texts.

2.2 Materials. (*Sabyrzhanova M.S.*)

Frontier artistic practices, reflecting processes of transgression, renew «genre canons: the transition of media genres into the sphere of literature, the realization of art-house practices in popular formats» (Danilenko, Kataev, 2022: 292). An attempted reading of the novel by E. Tursunov's novel «Mamluk» using the latest techniques will allow to expand the cultural field of perception of the artistic text on the basis of studying the mechanisms of interaction between the modern author and modern reader.

3 Discussion (*Sabyrzhanova M.S., Ananyeva S.V., Demchenko L.N.*)

A new author's understanding of the medieval East is presented in the novel «Mamluk» by the writer, director, cinematographer, public figure E. Tursunov. The first edition was published in Damascus in 2007 in English. In 2009 the book was published in Kazakhstan.

E. Tursunov's novel «Mamluk» was, by right, an artistic discovery. In it appeared the image of the conqueror, a talented commander and ruler of Egypt, the country of Misr, As-Sultan Ruki al-Din al-Zahr Baybars al-Mansouri al-Mieri Abul Futuh al-Bundukdari. The ruler of the country of Misr, Sultan Baybars received this name as a sign of his undeniable victory over the Crusaders and the Mongols.

The author recreated the image of the legendary commander and ruler of the archival materials and information obtained through work with major foreign and domestic scientists. E. Tursunov's novel – not a scientific study, and an artistic look at historical events taking place in the Middle Ages. Deep penetration into the essence of the image of the main character demonstrated the Kazakh author. Moreover, episodes and events in the novel are accompanied by quotations and excerpts from surahs of the Koran, the Bible, which gives the text a special philosophical value and depth, artistic originality, individuality and uniqueness.

The author of the historical novel (the genre is defined in the annotation to the edition in Russian. – *S.A., M.S., L.D.*) gives a special place in the narrative to the image of the pro-

tagonist, whose fate is depicted against the background of historical events of the Middle Ages. Credibility of the recreated is not only about the Mamluks, soldiers specially trained to serve the sultan, who were the strongest military unit. The novel also speaks of captured warriors, «shakens». Mahutbek, the name of the protagonist of the novel, was one of them. Tursunov made up the so-called «legion of the excluded». Mahutbek first saw the «shakens (*tryasuny*)» by observing how they were transformed from captive warriors into emotionless and memoryless prisoners as a result of a prick. The «shakens» listened only to their master. In essence, they were mankurts.

It is of «certain interest to consider the theme of mankurtism as a cultural concept on the example of the works of Ch. Aitmatov, A. Kekilbayev, M. Simashko and G. Belger» (Ananyeva, 2014: 156). In «The Fourth Rome. M. Simashko speaks of the story associated with the image of Baybars as wandering. The Russian writer of Kazakhstan, as M. Simashko wrote about himself, “considered the Mamluks classical mankurites”» (Ananyeva, 2014: 159). Throughout his life Sultan Baybars carried «filial love for his native land, loyalty to the customs of his ancestors and the smell of bitter steppe grass» (Kul-Muhammed, 2004: 12).

Many legends and chronicles are ambiguous in interpreting the fate of the ruler of the country of Misr. E. Tursunov speaks of three places where Baybars was buried, of the mystery of his death itself, which was kept secret for some time. According to the text of the novel «Mamluk» Baybars, like one of his predecessors, was poisoned. In M. Simashko, Baybars returned to his native Kipchak steppes, the smell of the bitter grass emshan beckoned him. The wormwood motif «as a link with the homeland» also runs through the story of S. Muratbekov “Zhusan iisi”» (Almukhan, 2022: 85). Modern researchers and readers are familiar with Sultan Baybars through R. Otarbayev’s drama «Beibarys Sultan», the study by B. Karashin «Baybars: epoch and pershood».

In terms of the philological analysis of the text, we find interesting the parallels between E. Tursunov’s text of the novel «Mamluk» and the story «Yemshan» by M. Simashko.

Analyzing the texts, we pay attention to the elements of ornamentalism, which are manifested in the specific organization of the text. All the «techniques» of «ornamental prose» are designed for various «increments of meaning», the creation of a certain «super-meaning» in the text, which allows to deepen the text. This, of course, gives it new shades. «Not random words are repeated and combined, but words “key” for a given text, basic in meaning. Ornamental (from Latin ornamentum – decoration) prose is based on the associative-metaphorical type of connection. Such prose often draws its imaginative resources from poetry» (Demchenko, 2017: 44).

The textual pattern can be generated in different artistic ways both on the level of lexis, semantics, morphology, syntax, and by the visual means of language (metaphors, personifications, comparisons, metaphorical epithets) (Demchenko, 2022: 110). The ornamental «pattern» is created by repetitions of images-feelings, images-remembrances, color-images, images-smells, etc.

The most revealing is the anaphoric repetition with the conjunction «and».

In M. Simashko’s story «Yemshan»: «... **And** the grass is white. **And** only the sand, on which it grows, is red... **And** there is nothing else. **And** the kuke lies mashed in the bitter

grass. *And the* kuke does not want to get up, because an arrow with black feathers went through his throat...» (Simashko, 1974: 256).

In the novel by E. Tursunov «Mamluk»: «Haya squeezed into a cold wet spring. *And* strained her tail. *And* slightly lifted his head. *And* opened her mouth. *And* stuck out its forked tongue. *And* tasted the air» (Tursunov, 2009: 8).

The anaphoric repetition of the conjunction «and» gives the text a rhythm, which is characteristic of poetic speech in the first place. This proves once again that ornamentality brings together prose and poetic speech. M. Simashko's epithets and oxymoron have a great semantic load. The main tones of Simashko's story «Emshan» are *red* and *black*. *Red* wine brings death to former friends and comrades-in-arms. After the massacre of Barat, everything around is stained with blood. The contrast in the final scene of the story «is built on the contrast of *black*, *white* and *red*» (Ananyeva, 2014: 162).

To understand the movement of the plot in E. Tursunov's «Mamluk», it is necessary to have an idea of the geographical territories included in the text. «The reader of E. Tursunov's novel. Tursunov must be prepared to perceive the text. Stylistically, the narrative consists of short sentences, but the geographical space is constantly changing. A large trade caravan with young slaves moves to the far west, to Bai-hu. The author specifies that in the Middle Ages this was the Chinese translation for the West, Europe (White Tiger, White Tiger countries)» (Kalieva, 2022: 149).

The geopoetics of the novel covers vast geographical areas, but especially the artistic space is revealed through the description of the sultry desert. The desert, the sands act as a bright space, enhancing the background of the occurring tense events. The steppe, the desert become dominant concepts in outlining the life journey of the main character. G.D. Gachev writes about a special perception of time and space: «"Space" prevails over "time"» (Gachev, 1999: 61).

The national image «also forms specific cinemas associated with the world order in the artistic consciousness of the nomad <...>. Cinemas, in fact, act as a "memory of the body", a sensual reference point in the tangible world of nature and constant movement. The image of the nomadic man is a dynamic image that moves in space, but at the same time is stable in his national tradition» (Demchenko, 2017: 33).

Steppe – close, native, which becomes clear to all. Recall «The Black Arab» by M. Prishvin. Novelist conveyed the color of the vast steppe and the philosophy of the steppeman: «Steppe-desert everywhere is the same. The big steppe sun shines everywhere evenly, doesn't blink, doesn't get lost behind the trees...» (Prishvin, 1982: 514). The steppe is perceived as a living being, willful in its own way, endowed with memory: «The shadow of a lonely cloud, wandering from skull to skull, from bone to bone, as if indicating: this is for whom the sun shines in the desert – they also lived their own way, and not cheap the desert its bright silence with mirages» (Prishvin, 1982: 514).

In E. Tursunov's «Mamluk», when the horse fell, the hero «went on foot across the hot, stony desert. The sun was scorching mercilessly. Bearded men were circling over the heated sands. Cypresses loomed as tall candles on the horizon. Mirages floated in a fluttering haze» (Tursunov, 2009: 180).

If in M. Simashko's story there is only a hint of this or that image, the author's understatement, which the reader traces/draws in his imagination, in the novel by E. Tursunov.

Tursunov's novel is detailed episode by episode. In M. Simashko, the gestures of those who pray to «their» God are described. In Tursunov's book not only narrates about God and believers, but also specifies the religions of the characters. Thus, Mahutbek's beloved Bella is a Christian, Wei is a Chinese who has his own religion and worldview, the same is true of Sufi Dervishes and Murids.

4 Results. (*Sabyrzhanova M.S., Ananyeva S.V., Demchenko L.N.*)

The composition of the novel «Mamluk» is framed, with two leading and recurring themes framing the novel. One of them is at the beginning of the work: «The black mamba was silently creeping on the scented, damp ground, and last year's fallen leaves rustled softly underneath» (Tursunov, 2009: 8).

And at the end of the novel: «A black mamba crawled on the soaked, malleable ground. Suddenly a noise came from afar. It began to come closer. For a moment all was silent. The snake froze in place» (Tursunov, 2009: 291).

Another episode is related to Mahutbek's childhood. At the beginning of the novel, Mahutbek «took his time and drew the bowstring. The arrow whistled down the outermost apple. The boy launched a couple more arrows. They also confidently hit the targets. The father grunted contentedly and spat over his shoulder» (Tursunov, 2009: 15). *The motive of the flight, the arrow in the architectonics of the fiction text occupies an important place.*

In the final scene of the work: «He did not notice how he forgot himself. The bend of the Bersh River appeared dimly in his mind. A slant with sunflowers... Laughing father... Mahutbek aims at the apples. The arrow misses... He shoots again... Again he misses» (Tursunov, 2009: 15).

In Mahutbek's inflamed consciousness the memories of the hero's life and childhood resurface. Thus, the architectonics and poetics of the novel include the oneiric space, as «a character's dream in a work of fiction is connected with the ideas about his inner world, his soul life and the deep life of his archetypal unconscious» (Savelieva, 2013: 19). Mahutbek «dreamed of his favorite silence. The silence after the battle. When the universal chaos was suddenly replaced by the cemetery peace <...>. The warrior looked around and saw that he was standing... on a rainbow. On a steep, multicolored, shimmering rainbow. At a dizzying height. Under the very dome of the sky...» (Tursunov, 2009: 265-266).

E. Tursunov's novel «Mamluk» is distinguished by a rich vocabulary reflecting the culture and worldview of the Eastern Middle Ages. The architectonics of the novel includes elements of meditation and edification, ritualism and tradition. The protagonist of the novel does not leave a sense of confidence in the belief in the Almighty. In the most difficult moments of his life, Mahutbek turns to God and reflects on God, who appears to believers in different images and faces, but the main character believes that God is one.

Written at the beginning of the twenty-first century, the novel about the fate of a Mamluk who became an all-powerful ruler is full of philosophical sounding. In fact, it is a novel of reflection, as throughout it Mahutbek reflects on the choice of life, on power and the achievement of freedom. He thinks of freedom as gaining power, defeating the enemy, but in the novel's finale he realizes that power and strength do not lie in the predominance of the might of the blade, but in spiritual healing. His mentor, the wise Wei, speaks of this.

The characters' last encounter and dialogue tear away the Mamluk-sultan's truth, which he was constantly searching for, including in his prayers to the Almighty. It is no coincidence that the novel is titled «Mamluk»; it is Wei who throws to the Great Sultan, «You were and will remain a slave» (Tursunov, 2009: 275). Wei, the spiritual mentor of the Mamluk Sultan, urges the «little Kipchak» to build mosques and temples rather than fortresses and defensive structures: «A fortress does not only protect, it locks. Who knows, maybe your most impregnable fortress will one day become your locked prison» (Tursunov, 2009: 208).

The unexpected turns of the novel's plot are also interesting. One of the vivid plot lines is connected with the image of Rais Kalan, Mahutbek's close friend. For conspiring against the Sultan, by order of Baybars, he drank poison and was buried under a heavy slab. Kalan, however, remained alive. Mahutbek let him go: «Now you need another name, and this will remain in the grave... <...> ...You wanted freedom – and you got it... <...> ...I made my choice, you made yours» (Tursunov, 2009: 222). But the found freedom does not bring happiness to the protagonists of the work. Kalan «slowly turned his horse around and rode into the night. Nowhere» (Tursunov, 2009: 222).

The episode in which the Sultan meets his son is filled with profound meaning. Mahutbek learns of the death of his beloved Bella during childbirth. To the little boy, Baybars dares not admit that he is his father. Mother Taisia explains to Barak that he is only a wayfarer who came for a drink of water.

Sultan's wisdom is emphasized more than once by E. Tursunov. One of the culminating moments in the novel, the battle, during which Mahutbek resorted to military maneuvering, allowed the army commanded by the Mamluk to defeat the combined forces of the Crusaders and the Mongols by stealth. And after the battle he was called Abul Futuh – the Father of Victory.

Baybars' sons' love «for their native land, loyalty to the customs of their ancestors and the smell of bitter steppe grass – this is how the main concepts of M. Simashko's story "Emshan" are built up» (Ananyeva, 2014: 158).

In E. Tursunov's novel, the main character has several nominations. The main character has several nominations, he is called Mahutbek, Mamluk, Sultan's Shadow, Abul Futuh and finally Sultan Baybars. All names are associated with the fate of Mahutbek, who passed the way from a Kipchak boy, Mamluk – to Sultan Baybars. In the novel by E. Tursunov combines complex spatio-temporal relationships, «when pictures of the past replace the present, complementing and specifying the already accomplished. The transformation of the structure of the work of fiction, the chain of incredible coincidences and repetitions, the lyrical and autobiographical nature of the narrative, the metaphorical style, the mythological imagery allow to whimsically intertwine pictures of reality and fiction» (Ananyeva, 2019: 44).

Unlike the fiction texts by M. Simashko, R. Otarbayev, and S. Muratbekov, where the main character is Sultan Baybars, the book by E. Tursunov includes quotations from the Koran and Notes: «Dictionary of some historical terms, names, titles, foreign words and phrases», comments on quotations included in the text of the novel, as well as figurative expressions. The Kazakhstani edition is decorated with illustrations by A. Sas. And, as correctly written in the book's abstract, «provides the interested reader with rich material for his or her own reflections in the thematic field of the novel» (Tursunov, 2009: 2).

5 Conclusion. (*Sabyrzhanova M.S., Demchenko L.N.*)

The history and culture of the Orient constitute the richest part of world history and culture and continue to be the subject of scholarly study. Archival documents reveal the past of peoples and empires.

Mamlukology as a scientific school and scientific direction, the center of which is Cairo, Damascus, continues to study the personality and scale of activity of Sultan Baybars, who rightfully takes «a place in the same line with such historical figures as Attila, Alexander the Great, Hannibal, Gaius Julius Caesar, Genghis Khan, Napoleon... Like these figures, Baybars had a real impact on the entire world history. However, the essential difference of Baybars is that this man, delivered to a country foreign to him as a powerless slave, became its ruler» (Muhammad Muhaffel, 2007: 5).

The scale of the personality of the protagonist of the novel «Mamluk» by E. Tursunov is convincingly revealed throughout the plot narrative. The motif of small, mundane people surrounding Mahutbek in different years of his life and the desire to make him a «humble servant of Allah Almighty and Merciful», a Mamluk – «a man without a past» (Tursunov, 2009: 77) are replaced by the freedom he has found. But is freedom a symbol of power, strength and happiness?! To the end, he walked a straight path.

In the complex spatial and temporal coordinates of the novel by E. Tursunov «Mamluk» shows not only the medieval East, but also conveys the atmosphere of the time, which enriches the semantic and stylistic space of the artistic text.

References:

1. Almkhan R. (2022) The image of Sultan Baybars in the works of M. Simashko and R. Otarbayev // Maurice Shamis (Simashko). The second international literary readings devoted to the works of the People's Writer of Kazakhstan. – Almaty: Vesta. – C. 82-86. ISBN 978-601-08-2588-8 (in Russian).
2. Ananyeva S.V. (2014) Maurice Simashko. Experience of philological reading. – Karaganda: JK., – 220 c. ISBN 978-601-210-098-3 (in Russian)
3. Ananyeva S.V. (2021) Postmodernist vision of the world in modern literature // Keruen. Vol. 71. №2. P.28-35. DOI: 10.53871/2078-8134.2021.2-03. ISBN 2078-8134 (in Eng.).
4. Danilenko Yu.Y., Kataev F.A. (2022) Cult-commodities. Mass culture in modern Russia: constructing worlds, multiplying series // Voprosy literary. 2. C. 288-293 ISSN 0042-8795 (in Russian).
5. Demchenko L.N. (2017) Poetics of Chingiz Aitmatov's prose. – S. Amanzholovatyndary SHMU «Bere!» baspasy. 155 c. ISBN 978-601-314-179-4 (in Russian)
6. Demchenko L.N. (2022) Poetics of ornamental prose of Maurice Simashko and Chingiz Aitmatov // Maurice Shamis (Simashko). Second international literary readings dedicated to the works of the People's Writer of Kazakhstan. – Almaty: Vesta. P. 109-116 ISBN 978-601-08-2588-8 (in Russian).
7. Kalieva A. (2022) Geopoetics of historical text by M. Simashko and E. Tursunov // Maurice Shamis (Simashko). The second international literary readings devoted to the works of the People's Writer of Kazakhstan. – Almaty: Vesta. C. 145-151 ISBN 978-601-08-2588-8 (in Russian).
8. Kul-Mukhammed M. (2004) Sultan Baybars // Kazakhstanskaya Pravda. 25 May. P.12-14 (in Russian).
9. Muhammad Muhaffel. (2009) Introductory word // Tursunov E. Mamluk. – Almaty: Kairat. C. 3-5. ISBN 978-601-06-0257-1 (in Russian).
10. Simashko M. (1974) Emshan // Simashko M. Tales of Black and Red Sands. – Alma-Ata: Zhazushy. C. 22-260 (in Russian).
11. Tursunov E. (2009) Mamluk. 2nd ed. revised. – Almaty: Kairat, – 246 c. ISBN 978-6-1-06-0257-1 (in Russian).

Литература:

1. Алмухан Р. Образ султана Бейбарса в произведениях М. Симашко и Р. Отарбаева // Морис Шамис (Симашко). Вторые международные литературные чтения, посвящённые творчеству Народного писателя Казахстана. – Алматы: Vesta, 2022. С. 82-86. ISBN 978-601-08-2588-8
2. Ананьева С.В. Морис Симашко. Опыт филологического прочтения. – Караганда: ЖК, 2014. 220 с. ISBN 978-601-210-098-3
3. Ananyeva S.V. Postmodernist vision of the world in modern literature // Keruen. Vol. 71. №2. P.28-35. DOI: 10.53871/2078-8134.2021.2-03. ISBN 2078-8134
4. Даниленко Ю.Ю., Катаев Ф.А. Культ-товары. Массовая культура в современной России: конструирование миров, умножение серий // Вопросы литературы. 2022. 2. С. 288-293 ISSN 0042-8795.
5. Демченко Л.Н. Поэтика прозы Чингиза Айтматова. – Өскемен: С. Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы, 2017. 155 с. ISBN 978-601-314-179-4
6. Демченко Л. Н. Поэтика орнаментальной прозы Мориса Симашко и Чингиза Айтматова // Морис Шамис (Симашко). Вторые международные литературные чтения, посвящённые творчеству Народного писателя Казахстана. – Алматы: Vesta, 2022 С. 109-116 ISBN 978-601-08-2588-8
7. Калиева А. Геопэтика исторического текста М. Симашко и Е. Турсунова // Морис Шамис (Симашко). Вторые международные литературные чтения, посвящённые творчеству Народного писателя Казахстана. – Алматы: Vesta, 2022. С. 145-151 ISBN 978-601-08-2588-8
8. Кул-Мухаммед М. Султан Бейбарс // Казахстанская правда. 25 мая 2004. С.12-14
9. Мухаммад Мухаффель. Вступительное слово // Турсунов Е. Мамлюк. – Алматы: Кайрат, 2009. С. 3-5. ISBN 978-601-06-0257-1
10. Симашко М. Емшан // Симашко М. Повести Черных и Красных песков. – Алма-Ата: Жазушы, 1974. С. 22-260
11. Турсунов Е. Мамлюк. 2-ое изд., переработанное. – Алматы: Кайрат, 2009. – 246 с. ISBN 978-6-1-06-0257-1

Шакизадақызы Б.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,

Алматы, Қазақстан

Bekzada61.2018@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7887-9789

ХАЛЕЛ ҒАББАСОВ ЖӘНЕ «САРЫАРҚА» ГАЗЕТИ

Аңдатпа. Бұл мақалада қалың қазақ арасына кең тараған «Сарыарқа» газетінің ұлт үшін тигізген орасан зор пайдасы мен газеттің ұстанған бағыты туралы сөз қозғалады. Сонымен қатар, алаш қозғалысының белді өкілдерінің бірі, Алашорда үкіметінің Семей облысынан сайланған мүшесі Халел Ғаббасовтың ел үшін еткен ерен еңбегі мен «Сарыарқа» газетінде жарияланған мақалалары талданады. Халел Ғаббасовтың «Мемлекет күйі» атты тарихи ғылыми-публицистикалық мақаласындағы жер, ел тағдыры, оқу-білім, ғылым, әлеуметтік, саяси-экономикалық жағдайына байланысты айтқан ойлары және сонымен бірге қазақ демократиялық баспасөзінің қалыптасуына қосқан зор үлесі турасында айтылады. «Сарыарқа» газетіндегі көсемсөз шығармаларына тоқталып, сараптама жасауға талпыныс жасалады. Х.Ғаббасовтың өмір жолы мен атқарған қызметін жоғары бағалаған ғалымдардың зерттеулері де назарға алынады. Халел Ғаббасовтың барша Алаш жұрты атынан Сталинмен келіссөз жүргізіп, нәтижесінде қазақтың ұлттық автономиялық үкіметі Алашордамен тең дәрежеде деген шешімге келгендігі туралы сөз болады. «Алаш автономиясы» атты еңбегінде қайраткер болашақта Алаш автономиясы орныққаннан кейін қазақ-қырғыз балалары бұра тартпай осы үкіметке сеніп іс қылулары керек деген тұжырымын келтіреді. Алаш қайраткерлеріне арнап жазған С.Торайғыровтың «Таныстыру» атты поэмасында Халел Ғаббасов туралы берген өлең жолдарының мәні туралы айтылады. Газет беттерінде жарияланған мақалаларындағы алашшылдық идеясының ұлт дамуы мен болашағындағы орны көрсетіліп, нақтыланады. Алаш партиясын құру үшін ұлттық-демократиялық қазақ интеллигенциясының жұрт таныған жетекшілері қатарында ауызға алынады. Болашақта Халел Ғаббасовтың қазақ ұлты үшін жасаған қызметі мен шығармашылығы терең зерттеліп, үлкен ғылыми еңбектің тақырыбына айналады деп үміттенеміз.

Алғыс: Бұл мақалаға Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржылық қолдау көрсетті (грант ЖТН АР1481300)

Кілт сөздер: Алаш идеясы, съезд, ұлт тағдыры, Алаш автономиясы, ұлттық мүдде.

Shakizadakizi B.

Kazakh National Women's Pedagogical University,

Almaty, Kazakhstan

Bekzada61.2018@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7887-9789

Khalel Gabbasov and the «Saryarka»

Abstract. This article talks about the great benefits of the Saryarka newspaper, which is widely distributed among the Kazakh people, for the nation and the direction of the newspaper. In addition, one of the prominent representatives of the Alash movement, elected a member of the Alashorda government from the Semipalatinsk region, Khalel Gabbasov, and his articles published in the Saryarka newspaper are analyzed. Khalel Gabbasov's historical, scientific and journalistic article entitled "The State of the State" contains thoughts about the land, the fate of the country, education, science, socio-political and economic conditions, as well as his great

contribution to the formation of the Kazakh democratic press. An attempt was made to analyze the works in the newspaper "Saryarka". The studies of scientists who highly appreciated the life path and activities of Kh. Gabbasov are also taken into account. Khalel Gabbasov negotiated with Stalin on behalf of the entire people of Alash and as a result came to the decision that the Kazakh national autonomous government was equal to Alashorda. In his work "Alash autonomy", the figure concludes that in the future, after the creation of the Alash autonomy, the Kazakh-Kyrgyz youth should trust this authority and act without hesitation. S. Toraigrov's poem "Introduction", written for Alash figures, tells about the meaning of poems about Khalel Gabbasov. The place of the idea of Alashism in the development and future of the nation is shown and clarified in the articles published in the newspaper. Well-known leaders of the national-democratic Kazakh intelligentsia will be involved to create the Alash party. We hope that in the future the work and creativity of Khalel Gabbasov for the Kazakh people will be deeply studied and become the subject of great scientific work.

Acknowledgements: Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan Scientific Committee provided financial support (grant ZTN AR1481300)

Keywords: Alash idea, congress, national destiny, Alash autonomy, national interest.

Шакизадакызы Б.

Казахский национальный женский педагогический университет,

Алматы, Казахстан

Bekzada61.2018@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7887-9789

Халел Габбасов и газета «Сарыарка»

Аннотация. В данной статье говорится о большой пользе газеты «Сарыарка», которая широко распространяется среди казахского народа, для нации и направленности газеты. Кроме того, анализируются один из видных представителей движения Алаш, избранный членом правительства Алашорды от Семипалатинской области Халел Габбасов и его статьи, опубликованные в газете «Сарыарка». Историко-научная и публицистическая статья Халела Габбасова под названием «Состояние государства» содержит мысли о земле, судьбе страны, образовании, науке, социально-политических и экономических условиях, а также его большой вклад в формирование казахского демократической прессы. Сделана попытка анализа произведений в газете «Сарыарка». Принимаются во внимание и исследования ученых, высоко оценивших жизненный путь и деятельность Х.Габбасова. Халел Габбасов вел переговоры со Сталиным от имени всего народа Алаша и в результате пришел к решению, что казахское национальное автономное правительство равно Алашорде. В своем труде «Алашская автономия» деятель делает вывод, что в будущем, после создания Алашской автономии, казахско-киргизские молодежь должны доверять этой власти и действовать без колебаний. Стихотворение С. Торайгырова «Введение», написанное для алашских деятелей, рассказывает о значении стихов о Халеле Габбасове. Показано и уточнено место идеи алашизма в развитии и будущем нации в статьях, опубликованных в газете. Для создания партии «Алаш» будут привлечены известные лидеры национально-демократической казахской интеллигенции. Надеемся, что в будущем труд и творчество Халела Габбасова для казахского народа будут глубоко изучены и станут предметом большой научной работы.

Благодарности: Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан Научный комитет оказал финансовую поддержку (грант ZTN AR1481300)

Ключевые слова: алашская идея, съезд, национальная судьба, алашская автономия, национальный интерес.

1 Кіріспе.

XX ғасырдың бас кезінде отаршылдық пен феодалдық езгінің қыспағына түскен қазақ қоғамы ауыр әлеуметтік-экономикалық дағдарысқа киліккеннен кейін, әрекет етпей отыра бергеннен түк шықпасын түсінгеннен орта ғасырлық мешеуліктен оя-

нып, басқа елдермен бірге өркениетке апарар жол іздеу әрекетіне көшкен. Бұл қазақ қоғамы тарихындағы сапалы да жаңа кезең болатын. Бұл жерде қазақ зиялылары тек оқу-ағарту мәселелерімен шектеліп қана қоймай, саяси тұғырға көтеріліп, Ресей мемлекеттік Думасында патша үкіметі алдында, өз халқының мүддесін қорғау жолында ашық күрес майданына шықты. 1911 жылдан шыға бастаған «Айқап» журналы және «Қазақ» газеті көпшілік уалаятты елдегі жалпы хал-ахуалмен таныстырып, елдің, жердің тағдырын сөз етті, сөйтіп жалпы демократиялық қазақ баспасөзінің қалыптасуына жол ашты. Қазан төңкерісі мен азамат соғысы жылдарында қазақ ұлттық мүддені ұран еткен баспасөз органдарына «Сарыарқа», «Бірлік туы», «Ұлы Түркістан» газеттері де жатады. Алаш ұлт-азаттық қозғалысының әс-әрекеті 1917 жылдың ақпан, желтоқсан айларында шарықтау мәресіне жетті.

Мақаламызда «Сарыарқа» газетін шығарушы, Алашорда үкіметінің Семей облысынан сайланған мүшесі, Үкімет төрағасының орынбасары, алаш қозғалысының көрнекті өкілдерінің бірі Халел Ғаббасовтың ерен еңбегін көрсетуді және «Қазақтан» кейінгі екінші тынысы болған, қалың ел арасына кеңінен тараған басылымның бірі – «Сарыарқа» газетінің елге тигізген пайдасы туралы сөз қозғауды мақсат етіп алдық. Алашорданың сыртқы істер және қаржы министрі болған Халел Ғаббасовтың жауаптылығымен жарыққа шыққан бұл басылым өз уақытында ұстанған бағытын анық көрсете білгендігімен ерекшеленеді. «Мемлекет күйі», «Большевик бүгін», «Күш бірлікте», «Алаш автономиясы» т. б. көлемді де терең мақалаларын және жарық көрген басқа да шығармаларын зерттей отырып, сіңірген еңбегін кезеңдер мен бағыттарға бөліп қарастыру жұмысымыздың өзектілігін арттырады деп ойлаймыз.

2 Материалдар мен әдістері.

2.1 Зерттеу әдістері

Мақала материалдарына Халел Ғаббасовтың «Сарыарқа» газетіне жарияланған мақалалары алынды және әдістері ретінде дәстүрлі ғылыми, әдеби талдау, саралау, жүйелеу тәсілдері алынды. Халел Ғаббасовтың «Сарыарқада» жарияланған «Мемлекет күйі», «Алаш автономиясы» атты мақалаларында көтерген азаттық идеясына сәйкес жүйелі талдау жасау мақсат етілді.

2.2 Материалға сипаттама.

Х.Ғаббасовтың өмір жолы мен атқарған қызметін жоғары бағалаған ғалымдардың зерттеулері де назарға алынады. Ғалым Нұржан Қуантайұлы «қайткенде алаш көркейер деген ойдан басқа ойды өмірінде малданбаған» азаматтар қатарына Халел Ғаббасовты қосады (Қуантайұлы, 2013: 4) Осы орайда тарих ғылымдарының докторы, профессор Қ.М.Алдаберген «... 1917 жылғы жазда құрылған тұңғыш жалпыұлттық Алаш партиясын құру үшін ұлттық-демократиялық қазақ интеллигенциясының жұрт таныған жетекшілері Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мұстафа Шоқаев, Міржақып Дулатовтармен бірге Халел Ғаббасов секілді тағы басқа ондаған қайраткерлер 1905-1917 жылдар аралығында қажырлы еңбек етті» (Алдаберген, 2011:13) деп көрсетті.

Осы ретте ғалым, академик К.Нұрпейісов: «Ж.Ақпаев, Ә.Ермеков, Х.Ғаббасов жетекшілік еткен Семей облыстық қазақ съезінде әлеуметтік-саяси мәселелер сөзге тиек етілді» деп өз бағасын берді (Нұрпейісов, 1995: 92).

Х. Ғаббасовтың «Сарыарқада» шығып тұрған «Мемлекет күйі», «Большевик бүгін», «Күш бірлікте», «Алаш автономиясы» т. б. көлемді де терең мақалалары Алаштың басқа да ірі қайраткерлерімен үндес болғанын баса айтуымыз керек.

С.Торайғыров қара қазақ аумалы-төкпелі заманда кімге сенеміз, кімге сүйенеміз деген сұрақты қояды да өзі сол сұраққа жауап береді. Бұл поэма Алшорда үкіметінің белгілі қайраткерлерін таныстыру мақсатында жазылған. Аталмыш қайраткерлер сапында халел Ғаббасов есімі де айтылады, осындай жағдайларды толық баяндай отырып, «Таныстыру» атты поэмасында:

Онан соң Ғаббасұлы Халел мырза,
Түрі емес, көрген адам сөзіне ырза.
Тап болар, әдісі көп артты ойлайтын,
Не аңқау, не болмаса емес қызба»,

Ызаны ұмыта алмас өшін алмай,
Ондайда іші зәрлі, сырты балдай.
Өзі айтпаса, түсінен құтырмайды,

Екенін жүректегі ойы қандай - деген жолдарынан Халелдің шын мәніндегі келбетін көре аламыз (Торайғыров, 1993:149)

«Қай кезде де ұлттың серкелері шығады. Әлихан, Мұстафа, қос Халел (Ғаббасов, Досмұхамедұлы) Жаһаншалар ресейлік озық зиялылармен деңгейлес білім алғаннан кейін басында империяны оның аймақтарын жаңа демократиялық федерацияның, мемлекеттің деңгейіне жеткізу мәселесін көздеді (Қамзабекұлы, 2018) деген ойлары Алаш зиялылары туралы ойымызды берік бекіте түседі. Өз білімдері мен пайым түсінігі, білім, білігі тұрғысынан алып қарағанда да Алаш зиялыларының қай-қайсысын алып қарағанда да озық ойлы екендігін, алысты бағдарлайтынына көз жеткіземіз. «Қай заманда да адамның қалыптасуында жетекші рөл атқарған, ол адамның дүниетанымы» (Исмакова, Пірәлі, Бегманова, Таңжарықова, Ойсылбай., 2019:602) екендігі туралы қозғалған ойлардың біз зерттеп отырған Х.Ғаббасовқа да қатысы барын байқаймыз.

3 Талқылануы

«Сарыарқа» газетінің 1918 жылы 25 қаңтар №29 санында Х.Ғаббасовтың «Алаш автономиясы» атты мақаласында: «Қазақ-қырғыз үкіметі – Алашорда, Алаш қаласына автономиясын жариялағаннан кейін қазақ-қырғыз балалары бағынған үкіметіміз осы деп сеніп, ант беріп, басқа үкіметті танымай, өз үкіметінің әмірін екі қылмай орындау керек» (Сарыарқа, 1918: 29) деп баса көрсетуі болашаққа деген нық сенімін көрсетеді. Х.Ғаббасов 1917-1918 жылдары Семей қаласында шығып тұрған «Сарыарқа» газетінің редакторы болған кезінде осы басылымға жариялаған «Мемлекет күйі» деген тарихи ғылыми-публицистикалық мақаласында большевиктердің үкімет басына келуіне наразылығын білдіріп жазады. Ел басына күн туған аласапыран заманда қазақ қауымының бірлікте болмауы жаппай репрессияның орын алуының алғышарттары еді. Ол туралы Х.Ғаббасов: «27 февральдан бері, сырттағы 4 жылға айналған сұрапыл соғыстың, іштегі саяси партиялар тартысының зарда-

бынан мемлекет толқындағы қайықтай қалтылдап, жан мұрынның ұшына келерлік төңкерілме неше күйге ұшырады» (Сарыарқа, 1918).

Сонымен бірге, аталмыш мақаласында Х.Ғаббасов 1917 жылғы февраль төңкерісі болып өткеннен кейінгі уақыттардағы Семей қаласында социал-революционер, социал-демократ, «халық бостандығы партиясы» сияқты саяси партиялардың ықпалының күшті болғандығы туралы, бұлардың саяси қызметі және талас-тартысы жайында біршама деректер келтіре отырып жазды. «Мемлекет күйі» атты мақаласында Х.Ғаббасов: «большевиктер көсемі Лениннің екінші әмірі жер-су, өлі құрал (машиналар), тірі құралымен (өгіз, аттар) жер комитеттері арқылы еңбек қуған жұрттарға бөлініп берілсін деген. Бұл үстіміздегі заманда өмір жүзінде орын таба алмапты. Әдемі ғана құр сөз. Жұрт бірімен-бірі пышақтасар, бірақ бәрін ортаға салып, жөншілікпен бөлісіп алыспас. Түптің түбінде бұл іске асса асар, бірақ осы күнде емес. Жер-судың әділдікпен жұртқа бөлініп беру жағын біз де көздейміз. Нәм осы пікірге қызмет қылмақшымыз. Бірақ бір күнде найзаның ұшымен бар қазынаны ортаға салдыруға баспаймыз. Біздің ойымызша ол мақсат өмірдің ағысына лайықты заңдарға тіреліп ресімге айланып барып бірте-бірте жақындамақ» дейді (Сарыарқа, 2018).

Бір ғасыр өткеннен кейін сол уақыттағы экономикалық көрегендікті сараптайтын болсақ, экономикалық байлығымыз жер деп алатын болсақ, бұл мәселеде Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, Ә.Ермеков, Х.Ғаббасов та және басқа Алаш зиялылары да қазақ елінің тұтастығы үшін, шекарасының беріктігі үшін жанын да, білігін де аямай еңбек еткендігін көре аламыз. Екіншісі – ғылым, білім. Бұл жолда да Алаш қайраткерлерінің жанкешті еңбегі мен озық ойлы білімді азаматтар болғандығы даусыз.

Отаршылдықтың науқанды кезеңінде билігін жүргізген коммунистер алаштық бағытты ұстанған ұлт зиялыларының үнін өшіру мақсатымен «Қазақ», «Сарыарқа», «Бірлік туы», «Алаш», «Жас азамат», «Ұлан» сияқты ұлттық-демократиялық басылымдарды және сонымен бірге «Абай» журналын да ұлтшылдық айыбын тағып жауып тастады.

4 Зерттеу нәтижесі

Алаш қозғалысы дәуірі – ұлттық жазба әдебиетіміздің тарихындағы айрықша орны бар жылдар деп атауымызға берік негіз бар. Жазба әдебиетінің жарық көретін орны баспасөз, кітап басу ісі дейтін болсақ Алаш баспасөзіндегі жарияланған көсемсөздің әдебиет сынына өзінің айтарлықтай дәрежеде ой қосқандығына куә боламыз. Ғалым, сыншы Д.Ысқақұлы «Көсемсөз» термині осы кезде публицистиканың орнына қолданылып келеді» дей келе А.Байтұрсынұлының анықтамасына сілтеме береді «.. шешен сөз ауызша айтылады, көсемсөз жазумен айтылады. Көсемсөз әлеумет ісіне басшылық пікір жүргізетін болғандықтан да көсемсөз деп аталады. Көсемсөз күндегі мәселе жайын сөйлейтін сөз болған соң, кезіндегі шығып тұрған газет-журнал жүзінде шығады» (Ысқақұлы, 2012: 52)

Бостандық заманы туған соң халықпен байланыстың өзегі баспасөзбен байланысты екенін білетін қазақтың зиялы қайраткерлері әр жерде газет шығаруды қолға ала бастады. «Осы уақытта халықтың көзін ашатын оқу-білімге, бірлікке шақырып отыратын баспасөздердің жарық көруі қазақ зиялыларының ұлт мәселелерін шешуіне

үлкен ықпалын тигізген еді» (Әбдіқалық, Кожекеева, Алиева, 2022:98). 1917 жылғы апрельде Семей облыстық қазақтар съезі тездетіп газет шығару қажеттігін айтып, оны күн тәртібіне қояды. Сөйтіп, «Сарыарқаны» шығару шығынын «Теңдік» атты уақ қарыз серіктестігі мойнына алады. Екі жылдан аса шығып тұрған «Сарыарқа» газетінің редакторлары болып, басшылық жасаған азаматтар – Райымжан Мәрсеков, Халел Ғаббасов, Имам Әлімбеков, Шынжы Керейбаевтар болатын.

«Сарыарқа» – 1917-1919 жылдар аралығында шығып тұрған Семей облыстық Қазақ комитетінің газеті болып саналады және онда Алаш партиясының саяси бағдарламасы, Алашорда өкіметінің қаулы-қарарлары, саяси мәні бар жедел-хаттары, т.с.с. қазақ тарихы үшін құнды дүниелер саналатын құжаттар жарық көрді. Осы басылым беттеріндегі деректемелік материалдарсыз Алаш қозғалысының пайда болуы мен нақтылы қызметін, Қазақстанның қоғамдық саяси өмірінде алатын орнын тарихи шындыққа сай көрсету мүмкін емес еді деп ойлаймыз. 1918 жылы «Абай» атты әдеби-әлеуметтік журналдың және «Сарыарқа» газетінің шығуына қаржылай көмек көрсетіп отырған «Сарыарқа» газетіне редакторлық қызмет атқара жүріп де-меушілік жасап жүрген Халелдің есімі ел арасына кең тарайды.

Таза азаттық идеяға қызмет етуді ұстанған «Сарыарқа» газеті Николай патшаның тақтан түскен кезімен тұспа тұс келді. Сол кезді өте сәтті пайдалана білген Алашорда қайраткерлері қазақ жұртының рухани өсуіне өз үлесін қосуға ұмтылды. Ұлттың тәуелсіз ел болуын армандап, сол үшін басын қатерге тігіп, Алашорда автономиялық мемлекетін құру бағытында көп еңбектенген қайраткер Халел Ғаббасов 1888 жылы Шаған болысында дәулетті отбасында дүниеге келген. Мәскеу университетінің қаржыгер мамандығын алып шыққан Халел 1917 жылға дейін банкте несие секторының бастығы қызметін атқарған. Халел Ғаббасов жаңадан университет бітіріп шыққаннан кейін Семейде уақ қарыз инспекторы қызметін атқарған. Халел студент күнінде-ақ жинаған ақыл-ой, білімін халық игілігіне жұмсауды өзіне борыш санаған және сол пікірін іспен көрсете алған қазақтың үмітті адамы. Х.Ғаббасов редактор ретінде «Сарыарқа» газетінің 1917 жылғы №11-14, және №21, 22, 29 сандарына қол қойған. Алғашқыда «Қазақ» газетімен қатарласа шығып жатқан «Сарыарқа» 1918 жылдың февраль-май айларында Алашорда қозғалысының негізгі органы болып жалғыз шығып жатты. Осыдан-ақ газеттің атқарар жүгінің әрі ауыр, әрі жауапты болғандығын бағамдаймыз. Саяси өзгерістердің большевиктердің пайдасына шешілуі, азамат соғысы жылдарындағы қаржы жетіспеушілігі ауыр тиіп, ақырында барлығы 88 нөмірі шыққан «Сарыарқа» газеті 1919 жылғы сентябрінде жабылды.

В.И. Лениннің бай мен кедей теңестіріледі, қиналғандар теңдікке қол жеткізеді деген ұранына сенген халық қатты қателесті. Көптің сеніміне кіріп, оларды өз қолшоқпарына айналдырып алған соң Алашорда қайраткерлерін де коммунистік идеяға жан-тәнімен берілгендердің көбін де құртып тынды.

Қазақ елін ХХ ғасырдағы зұлматтан аман алып шыққан – алдыңғы өмірде ұлтымыз тәуелсіз ел, мемлекетіміз дербес болады, ешкім біздің жеке ісімізге қол сұға алмайтын кездер әлі-ақ келеді деген үкілі үміті еді. Қазақ интеллигенттері тобының басым көпшілігі тек қана бір кәсіби мамандықпен ғана емес, олар оқу-ағарту ісімен де, алғашқы қазақ тілінде басылымдар шығару, жан жақты шығармашылық жұмыспен де қатар айналысты. Бұлардың барлығына ортақ қасиет ортақ ерекшелік,

олардың қазақ қауымының қоғамдық-саяси өміріне белсене араласуы болып табылады.

Ақ патша құлағаннан кейін Әлихан Бөкейханов бастаған ұлт зиялылары қазақтың төл съезін өткізбеші болады. Халел Ғаббасов басқарған бұл съезд біздің тарихымызда орасан зор орын алады. 1917 жылдың 21-26 шілдесі аралығында өткен қазақ автономиясын құру туралы сөз қозғалған бұл жиында үлкен екі шешімге қол жеткізілді: қазақ жерінің қазақ ұлтының меншігі деп танылуы және «Алаш» деп аталатын ұлттық саяси партияның құрылуы. «Алаш» партиясының Семей губерниялық комитеті қазан айында ашылады. Онда партияның 15 кісіден тұратын уақытша облыстық комитеті өз жұмысын бастап, оның төрағалығына Халел Ғаббасов сайланады. Соны бастан аяқ талдап Халел «Сарыарқаның» 1917 жылға 25 қараша күнгі санында «Мемлекет күйі» деген атпен үлкен мақаласын жариялайды. Қазіргі Жаңасемей қаласының атын Алаш деп өзгертуге ұсыныс жасаған да Халел Ғаббасов көрінеді. 1918 жылдың наурызында Халел мен Жаһанша Досмұхамедовтер Оралдан Мәскеуге барады. Сол жерде Алаштың зиялы азаматтары Ленин мен Сталинге жолығып, «Алашорда» автономиялық мемлекеті құрылсын деген II қазақ және қырғыз съезінің қаулысын табыс етеді. Ол қаулымен танысқан Сталин наурыздың 19-ы күні Алаш азаматтарын телефон арқылы келіссөзге шақырады. Халел Ғаббасов сол жолы барша Алаш жұрты атынан Сталинмен келіссөз жүргізіп, нәтижесінде қазақтың ұлттық автономиялық үкіметі Алашордамен тең дәрежеде деген шешімге келеді. Ол келісімнің толық мәтіні «Сарыарқа» газетінің 1918 жылғы 18 мамырдағы санында толық жарияланған.

5 Қорытынды.

Алаш автономиясы жарияланғаннан кейін облыс, уезд, болыстарда қалыптасқан оның жергілікті органдары күштеп таратыла бастады. Сондықтан да Семейде шығып тұрған «Сарыарқа» газеті 1918 жылғы 15-сәуірдегі санында: «... Қай болыс, қай қала болсын большевик алмаған жер жоқ. Советтен совет шығып жергілікті мекемелердің бәрін төңкерді, иледі, биледі» - деп жазды. Советтер бел алған жағдайда Алашорда жетекшілері жергілікті өкімет органдарын құруда олармен ымыраға баруды жөн деп тапты. Осындай келісімге келудің нәтижесінде жергілікті Алаш ұйымының жетекшілерінің бірі, Алашорданың мүшесі Халел Ғаббасов Семей облыстық советі атқару комитетінің мүшелігіне сайланды. Кенес үкіметі қоғамдық-әлеуметтік, саяси мәселелермен бірге әдеби-мәдени өмірге де үлкен өзгерістер әкелді. Таптық принцип күшейе түсіп, ұлтжанды қазақ зиялылары түгелдей қуғын көріп, саяси күшпен шеттетілді. Соған қарамастан жиырмасыншы жылдардың алғашқы жартысында ой-пікірлердің негізгі қозғаушы күші бұрынғы алашшылдық идеялар болды.

Халел Ғаббасов – қазақ руханияты тарихындағы ерекше тұлғалардың бірі. Осы тұрғыдан алғанда қазақ демократиялық баспасөзінің қалыптасуына қосқан оның ересен зор үлесі қазақ баспасөзін парақтағанда толық көрінеді. Ол жас күнінен Алашорданың мұратын қолдады, ұлт-азаттық идеясын жақтады сол жолда жан аямады. Осы бағыттағы қайраткерлігін зерделей отырып, «Сарыарқа» баспасөзіндегі көсемсөз шығармаларына тоқталып, сараптама жасауға тырыстық. Халел Ғаббасов көсемсөздерін ұлттық қазынамызға қосылған сүбелі өріс деп танимыз. Сол кезде жазған мақалалары мен көтерген мәселелері бүгінгі күн тұрғысынан алып қарағанда

да өзекті болып табылады. Халел Ғаббасовтың жүріп өткен жолы мен бағыты, бағдары жағынан бүгінгі жас өркеннің де темірқазығына айналады деп бек сеніммен қараймыз. Себебі, ол жеке басының мүддесінен ұлт мүддесін жоғары қоя білді және болашақ жарқын заман үшін күресе білді. Болашақта Халел Ғаббасов қызметі мен шығармашылығы терең зерттеліп, үлкен ғылыми еңбектің тақырыбына айналады деп үміттенеміз.

Мұрағат деректері бойынша Халел Ғаббасов 1930 жылы Мәскеу түрмесінде халық жауы ретінде атылған. (Орал өңірі, 2011: 15).

Әдебиеттер:

1. Қуантайұлы Н. Алаш орда баспасөзі және Жүсіпбек Аймауытұлы. – Алғай Пресс баспасы. 2013 ж. – 269 бет.
2. Алдаберген Қ.М. Алаш баспасөзі және көсемсөз жауарлары. Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығына арналған «Тәуелсіз Қазақстан – біздің тағдырымыз» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. 4-6 желтоқсан. Семей. 2011 ж.
3. Нұрпейіс К. Алаш һәм Алашорда. – Алматы: «Ататек», 1995. – 256 бет.
4. Торайғыров С. – 1-т. – Алматы: Алаш, 1993, – 280 б.
5. Қамзабекұлы Д. «Алаш идеясының негізі ел мен жер тұтастығы. Атырау газеті. 05.11.2018 ж.
6. The role of literature in a personality's worldview. A. Ismakova, G. Pirali, B. Begmahova, A. Tanzharikova, A. Oisylbay // *Option*, Ano 35, Especial No. 21 (2019): 599-614 бет. ISSN 1012-1587 / ISSNe : 2477-9385
7. Ысқақұлы Д. Әдеби сын тарихы. Оқу құралы. – Алматы: «Таңбалы» баспасы, 2012. – 580 бет.
8. Әбдіқалық К.С., Кожекеева Б.Ш., Алиева Ж.А «Айқап» пен «Қазақта» жарияланған Мағжан өлеңдеріндегі азаттық идея // «Керуен» ғылыми журналы. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.4-08> №4, 77-том. 2022
9. Ғаббасұлы Х. / Сарыарқа. – 1918. 25 қаңтар №29.
10. Ғаббасұлы Х. / Сарыарқа. – 1918. – 28 қаңтар.
11. Айша Өтебәлі. / Орал өңірі. – 2011 ж. 11 тамыз.

References:

1. Kuantaiuly N. (2013) Alashordynskaya press and Zhusipbek Aimauityuly. – Publishing house “Algay Press”. – 269 (in Kazakh)
2. Aldabergen K.M.(2011) Alash press and opponents. Materials of the international scientific-practical conference “Independent Kazakhstan - our destiny”, dedicated to the 20th anniversary of the Independence of the Republic of Kazakhstan. December 4-6. Semey. (in Kazakh)
3. Nurpeis K.(1995) In Alash and Alashorda. – Almaty: “Atatek”, – 256 p. (in Kazakh)
4. Toraigyrov S. (1993) – v. 1. – Almaty: Alash, – 280 p. (in Kazakh)
5. Kamzabekuly D.(2018) “The basis of the idea of Alash is the integrity of the country and the land. – Atyrau newspaper. 05.11. (in Kazakh)
6. Ismakova A., Piraly G., Begmanova B., Tanzharikova A., Oisylbay A. The role of literature in the worldview of the individual. // *Option*, Ano 35, Special No. 21 (2019): 599-614 ISSN 1012-1587 / ISSNe: 2477-9385 (in English)
7. Iskakuly D. (2012) History of literary criticism. Tutorial. – Almaty: Publishing House “Tambaly”, – 580 p. (in Kazakh)
8. Abdikalyk K. S., Kozhekeyeva B. Sh., Alieva Z. A. (2022) The idea of freedom in the poems of Magzhan, published in “Aikap” and “Kazakhta” // “Keruen”. Scientific journal. . <https://doi.org/10.53871/2078-8134.4-08> №4, 77 vol (in Kazakh)
9. Gabbasuly H. (1918) / Saryarka. – January 25. №29 (in Kazakh)
10. Gabbasuly H. (1918) / Saryarka. – January 28. (in Kazakh)
11. Aisha Otebali.(2011) / Oral өңірі. – August 11. (in Kazakh)

Bazylova B.K., Talgatbek A.

Kazakh National Women Pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

e-mail: baglan_5_3@mail.ru, a_talgatbekova@mail.ru

ORCID: 0000-0001-9151-5197, 0000-0001-6585-4486

THE CONCEPT OF THE HISTORICAL PERSONALITY OF THE ERA OF THE GOLDEN HORDE

Abstract. The article is devoted to the comparative and historical study of artistic features of the author's concepts of history and personality on the material of the novel "Chinggis Khan" by V. Yang and "Warriors of the Golden Horde" ("Unexpected Guest - Jochi" (2019), "Batu-Khan") by N. Sanzhar. These works talk about one historical epoch. But the writers lived and worked in different periods of history, in different states. And the novels reflect different points of view. Each writer from the position of his time approaches the development of the concept of historical personality, in a new way considers the priority of universal human values. V. Yan depicts the historical past through the actions of Genghis Khan, and a modern Kazakh writer N. Sanzhar shows history through the events related to Jochi and Batu, which were of key importance in the formation of the statehood of Kazakhstan. Each of the writers follows their own concept of historical personality. To V. Yan it was important to focus the reader's attention on the cult of violence and cruelty. N. Sanzhar is more concerned with Genghis Khan's attitude towards his mother, wife and children, his descendants, and the mission of Jochi Khan, Batu Khan. N. Sanzhar's approach to developing the theme stands out for its novelty. The portrayal of the character of Genghis Khan and his descendants is associated with a new view of history, deepening psychologism and strengthening the moral criterion in the assessment of personality. The author tries to understand the degree and depth of his character's contradictions. Using the method of self-disclosure, the writer shows the spiritual drama of the hero - a man of his time.

Keywords: historical personality, author's concept, novel, Golden Horde, Nationhood, history's topic

Базылова Б.К., Талгатбек А.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

e-mail: baglan_5_3@mail.ru, a_talgatbekova@mail.ru

ORCID: 0000-0001-9151-5197, 0000-0001-6585-4486

Алтын Орда дәуіріндегі тарихи тұлғаның концепциясы

Аңдатпа. Мақала В. Янның "Шыңғыс хан" және Н. Санжардың "Алтын Орда жауынгерлері" ("Күтпеген қонақ – Жошы", "Бату-хан") романдарының материалдары негізінде тарих пен тұлғаның авторлық тұжырымдамаларының көркемдік ерекшеліктерін салыстырмалы-тарихи зерттеуге арналған. Бұл шығармалар бір тарихи дәуір туралы баяндайды. Бірақ жазушылар тарихтың әртүрлі кезеңдерінде, әртүрлі мемлекеттерде өмір сүріп, жұмыс істеді. Романдар әртүрлі көзқарастарды көрсетеді. Әр жазушы өз заманының көзқарасы бойынша тарихи тұлға тұжырымдамасын жасауға кіріседі, жалпыадамзаттық құндылықтардың басымдығын жаңаша қарастырады. В. Ян тарихи өткенді Шыңғысханның іс-әрекеті арқылы бейнелейді, ал қазіргі қазақ жазушысы Н. Санжар тарихты Қазақстан мемлекеттілігін қалыптастыруда маңызды мәнге ие Жошы мен Батумен байланысты оқиғалар арқылы көрсетеді. Әр жазушы өзінің тарихи тұлға концепциясын ұстанады. В. Янға оқырманның назарын зорлық-зомбылық

пен қатыгездікке аудару маңызды болды. Н. Санжар Шыңғысханның анасына, әйеліне және балаларына – өз ұрпақтарына деген көзқарасын, Жошы хан, Бату ханның миссиясын көбірек толғандырады. Н.Санжардың тақырыпты дамытуға деген көзқарасы жаңалығымен ерекшеленеді. Шыңғысханның, оның ұрпақтарының мінезін бейнесі тарихқа деген жаңа көзқараспен, психологизмді тереңдетумен және жеке тұлғаны бағалаудағы адамгершілік критерийлерді күшейтумен байланысты. Автор өз кейіпкерінің қарама-қайшылығының дәрежесі мен тереңдігін түсінуге тырысады. Өзін-өзі ашу әдісін қолдана отырып, жазушы өз заманындағы кейіпкер-адамның рухани драмасын көрсетеді.

Кілт сөздер: тарихи тұлға, авторлық концепция, роман, Алтын Орда, мемлекеттілік, тарих тақырыбы

Базылова Б.К., Талгатбек А.

Казахский национальный женский педагогический университет

Алматы, Казахстан

e-mail: baglan_5_3@mail.ru, a_talgatbekova@mail.ru

ORCID: 0000-0001-9151-5197, 0000-0001-6585-4486

Концепция исторической личности эпохи Золотой Орды

Аннотация. Статья посвящена сравнительно-историческому изучению художественных особенностей авторских концепций истории и личности на материале романа «Чингиз-хан» В. Яна и «Воины Золотой Орды» («Нежданный гость – Джучи» (2019), «Бату-хан») Н. Санжара. Эти произведения повествуют об одной исторической эпохе. Но писатели жили и работали в разные периоды истории, в разных государствах. И романы отображают разные точки зрения. Каждый писатель с позиции своего времени подходит к разработке концепции исторической личности, по-новому рассматривает приоритет общечеловеческих ценностей. В. Ян историческое прошлое изображает через действия Чингисхана, а современный казахский писатель Н. Санжар историю показывает через события, связанные с Джучи и Бату, имеющих ключевое значение в формировании государственности Казахстана. Каждый из писателей следует своей концепции исторической личности. В. Яну важно было акцентировать читательское внимание на культе насилия и жестокости. Н. Санжара больше волнует отношение Чингисхана к матери, жене и детям – своим потомкам, миссия Джучи-хана, Бату-хана. Подход Н. Санжара к разработке темы выделяется новизной. Изображение характера Чингисхана, его потомков связана с новым взглядом на историю, углублением психологизма и усилением нравственного критерия в оценке личности. Автор пытается понять степень и глубину противоречивости своего героя. Используя прием самораскрытия, писатель показывает духовную драму героя – человека своего времени.

Ключевые слова: историческая личность, авторская концепция, роман, Золотая Орда, государственность, тема истории

1 Introduction (Talgatbek A.).

Literary science today is aware of the need to create a new concept of the history of literature of the 21st century, taking into account the real drama of the entire historical process. The formation of a new mentality leads to increased attention to the state of the surrounding world, the realities of socio-political reality, the problem of correlation of a person and history, the exact reproduction of the relationship of times.

In recent decades the public interest in the history of Kazakhstan and the history of its past has increased. The true understanding of the ways of development of the state acquires special ideological and moral value.

At the present stage of the development of society there is a need and opportunity to depart from the ideological and theoretical clichés and clichés, to develop new ideological

and aesthetic approaches to the problem of the Soviet historical prose, to review settled ideological and aesthetic views. This determines the relevance of our study.

Since the middle of the thirties, when in the atmosphere of the rise of general interest in the historical and cultural past of the country the flowering of the Soviet historical novel began, associated with the names of A. Tolstoy, S. Borodin, V. Shishkov, S. Zlobin, I. Yesenberlin, I. Kalashnikov, V. Yan and others, there was an increased interest in the theoretical development of the problem among writers, literary scholars, and critics.

The researchers focused on the problem of the historical novel, its genre specificity, and canons.

The question of the writer's attitude to the past and his work with historical documents became a topic of study for many scholars, critics and writers. Both the collection of material, the construction of the plot of the work, and the problem of correlation of the truth of history with artistic truth were of interest. Responding to these questions in different ways, all the participants of the discussion were unanimous in the main - the writer must be well aware of historical facts and proceed from them in his work. The main criterion of the historical novel is historical truth.

In the works of Yu. Andreev, S. Petrov, L. Aleksandrova, G. Lenobl, V. Kirpotin, V. Kargalov, V. Oskotsky, A. Pautkin explore the problems of historicism, the relationship of historical accuracy and fiction, the problem of historical personality and its figurative reflection in the historical novel; plot, composition and language.

The task of our study includes a comparative and historical study of artistic features of the author's concepts of history and personality on the material of the novel «Genghis Khan» by V. Yang and «Warriors of the Golden Horde» («Unexpected Guest - Jochi» (2019), «Batu-khan») by N. Sanzhar, written in different socio-political environments. It was important for us to study the reflection of the concept of historical personality on the material of Russian historical literature as a precedent of the artistic model of the Soviet period of history; to identify the originality of artistic reconstruction of the historical era and personality in the newest historical novel of Kazakhstan XXI century.

Despite the importance of the epoch in the public consciousness there are contradictory views on the history of the period of the Golden Horde, the descendants of Genghis Khan - Jochi Khan, Batyi-Khan. This is due to the little studied topic, this explains the fact that many Kazakhs do not know about the role and place of historical personalities in the history of Kazakhstan. The concept of historical personalities restores the historical consciousness of society.

The author, creating the character of historical figures, is based not only on the facts of bygone times, but also studies a particular social type of personality, expressing the characteristics of historical reality. At the same time an important role is played by the artist's vision from the point of view of today. And this position makes adjustments to the further development and deployment of the internal patterns of the artistic image.

The place of a person in history, his principles, activities, appearance, and his artistic recreation are connected to the peculiarity of the author's concept. Each image is the result of artistic generalization. The writer, depicting the past, having studied the psychology, behavior, aspirations, worldview of the historical person, creates on this basis the concept of the character of his hero.

“As far as the concepts of character and personality are concerned it is certainly the former that has a longer history” (Banicki, 2017: 52). Through historical events we learn not only the biography of a historical figure, but also his character and worldview.

2 Materials and methods.

2.1 Research methods (*Bazylova B.*).

The principles of historical and literary and comparative-typological methods of studying literary works were used in the work; also, the systematic approach allowing to characterize the artistic concept of personality in the historical novels of N. Sanzhar and V. Yang in the context of cultural, historical, social problems of the present.

2.2 Material description. (*Bazylova B.*).

The material of the study is the novels “Chinggis Khan” (1939) by V. Yang and “Warriors of the Golden Horde” (2019, 2021) by N. Sanzhar. These novels are different because they were created in different historical times, in different socio-political and socio-cultural contexts. Each writer has his own concept, his own interpretation of the historical character.

3 Discussion (*Bazylova B.*).

The interest in the novel “Genghis Khan” by V. Yan increased in connection with the appearance in the 70s of the novels by I. Kalashnikov “Cruel Age”. Literary critics noted a further deepening of historicism in the novel, the novelist’s innovation in mastering the historical material and solving the problem of “personality and history”, the author’s appeal to the philosophy of history and actualization of moral problems, style and linguistic features of the novel were noted (Oskotsky, 1980; Tulohonov, 1991; Karnakov, 1981; Nesterov, 1978).

All critics believed that the main goal of these novels is the portrayal of the big story, the assertion of the human person as the only value and goal of social development. If the pathos of V. According to V. Oskotsky, Jan’s pathos is “a passionate affirmation of the futility of tyranny, soullessness, despotism, and the denial of the cult of all-pervading violence”, while for I. Kalashnikov the main task was to show “the self-development of character, the social genesis of misanthropy” (Oskotsky, 1980: 28).

The first reactions to W. Yang’s novel «Genghis Khan» were contradictory. On the one hand, the writer was accused of falsifying history, and on the other, - appreciated the talent of the author, his creative ability to foresee the future of Europe. But over time, the novel was looked at differently. T.K. Lobanova not only pointed out a distinctive feature of the author’s concept of Vasily Yana - «aggressive violent policy that contradicts the ideals of humanity is doomed», the civil duty of man - «sacred revenge for the violated fatherland» (Lobanova, 1975: 22).

The researcher paid attention to the specificity of plot and composition, the closeness of its heroes to the characters of heroic epic, the originality of style and language / (Lobanova, 1975: 77).

Researcher J. Esalnek believes that «the interest in personality is a super task of a writer who claims to be a novelist» (Esalnek, 1991: 18).

The hero himself and the scale of his personality are commensurate not only with historical time, but with the macro- and micro-environment surrounding him. The personality of the hero is given in the system of three coordinates: history - people - associates. The image of Genghis Khan bears the main ideological and artistic load in the text: the level of its disclosure determines the level of implementation of the author's idea and the specificity of the artistic structure of the novel.

The novel, from the description of Central Asia to the depiction of relationships within medieval Mongol society, is subordinated to the disclosure of the image of the protagonist, the image of the complexity and contradictions as the creator of the greatest nomadic empire from the Pacific Ocean to the banks of the Dnieper. Genghis Khan in W. Yang is not just a man in conflict with other people, clan, society to which he belongs. This - «shaker universe», inspiring fear, bringing destruction and death. He symbolizes the world of barbarians in conflict with the world of culture. W. Yang presents Genghis Khan in such a way. This determined not only the basic criteria in the evaluation of historical figures, but also the specifics of the plot, composition, system of characters and poetics of the novel.

The creative process begins in V. Yang with the creation of the nature of the leading character of his work. The writer seeks to present Genghis Khan on the pages of his novel most fully, following exactly the laws of the historical genre with an emphasis on the correlation of historical facts with fictional events.

Using the method of combining different points of view and assessments (the author introduces the hero only in the fourth part), the writer shows Genghis Khan in the perception of those who knew, saw, heard about him, while maintaining his position - an objective narrator. Genghis Khan's attitude to the people around him is the basis of the plot and composition of the novel. Most of the characters, with all their independence and ideological and artistic significance serve as a kind of reflection of the main character of the novel.

The novel presents a gallery of types and characters, among them Muhamad Shah Jalal-ud-Din - the historical and ideological antipode of Genghis Khan. According to the chronicles, he is one of the few representatives of the nobility of Khorezm has offered resolute resistance to Genghis Khan, led the struggle of the Mongols against tyranny. Diametrically opposed to the historical mission of heroes leads to a clash of their views, positions (Genghis Khan - «scourge of nations», a tyrant and destroyer, and Jalal-ad-Din - defender of the poor and the liberator of the fatherland).

In W. Yang's novel, Jalal-ud-Din's image is romanticized: he is brave, loyal to his homeland, and faithful to his beliefs. The author also defined his historical mission - the denial of Genghis Khan's policy of conquest, the rejection of all despotism. The negative qualities of Genghis Khan in the context of his relations not only with his family members, but also with his associates and political figures, such as Timur-Ielik, Khorezm-shah Mohamed, are vivid and clear.

The image of the vagabond philosopher Haji-Rahim is the key one in the novel and pulls together all the plot lines of the novel. The sage Hadji Rahim acts as a prosecutor, and his character has the best of the people: conscience, courage, and fortitude. Haji-Rahim preaches a philosophy of goodness that contradicts the cruelty, despotism, and destruction that Genghis Khan carries. The novel traces the conflict of the humane and the anti-human.

The cult of violence associated with the appearance of Genghis Khan, the inevitability of death of everyone and everything give this image an epic scale, symbolizing the victory of the soulless and inhuman.

B. Yang turns to the background of the hero, trying to motivate his subsequent deeds and explain his desire for absolute power. In the chapter "What the Ambassador said about Genghis Khan," the writer does not just talk about the life of the hero, but also tries to identify the circumstances in which Genghis Khan formed as a person. Even in his youth, Genghis Khan had to endure disasters and hardships, which contributed to the formation of the main traits of his character, such as endurance and perseverance. The author shows his character as a competent commander: Genghis Khan united the warring tribes and rebuilt the Mongol army; he was able to subjugate all Mongol nomads and conquer huge territories to his will. V. Yang tries to discover the causes of his character's moral degradation, to show the destructive role of omnipotence. He sees the spiritual drama of Genghis Khan in the fact that the aging ruler vainly seeks the elixir of immortality, trying to prevent the approaching death.

The motif of death in the novel helps the writer to reveal more deeply the image of his hero. "Messenger of Heaven" is dreaming, beating helplessly, unwilling to share the fate of all mortals. Horror and fear follow the ruler throughout the novel. He from everywhere prescribes healers, sorcerers, scientists seek the help of the sage Chan-Chun to find a cure for immortality. Sowing death everywhere, Genghis Khan himself is powerless against it. These scenes take on a symbolic meaning in the novel. The writer sees in it, on the one hand, the secret weakness of a great man, on the other, the end of a spiritually degraded person.

The author's concept of historical personality is also determined by the specifics of the historical era: the very time when the novel was written (1934-1937), the sociopolitical situation of those years, as well as the author's desire to actualize the present by referring to the past. V. Yan gives his interpretation of authentic documents and evidence, in addition, the obvious parallel between the wars of aggression of Genghis Khan and Batyi and the newly emerged modern Genghis Khan - Hitler, who claims world domination.

Using the method of comparing the characters and contrasting the personality of Genghis Khan to the people, his heroic struggle for national identity, the writer highlights the main thing: tyranny, soullessness and despotism are historically doomed; the purpose of military campaigns of Genghis Khan - crushing, and Genghis Khan's role in history - destructive. The strength of an outstanding personality lies in his connection with the masses, in his ability to foresee the course of historical movement and the prospects of social development. Man is valuable and great only when it serves the needs of his time. This is the concept of the historical personality in the novel by Vasily Yang.

In Nurlan Sanzhar's novel we meet a different interpretation of the theme of history and personality of the Golden Horde era. The writer, through portrayal of the fate of Turkic women, shows the history of the emergence of a new ethnic group - the Kazakh people, the origins of the Kazakh ulus the Ak Horde.

The novel shows Genghis Khan's personality and politics through his attitudes toward his relatives, subjects, and enemies. The writer rejects straightforwardness and unambigu-

ity in revealing Chinggis Khan's image and acts as an analytical psychologist, showing him as Oyang's son, as Borte's husband, and as Jochi's father.

Genghis Khan's personality is shown in the novel in the course of his relationships with his kin. The writer portrays Genghis Khan episodically, focusing on his mother and wife, also his eldest son, Jochi, and grandson, Batu. The author believes that Genghis Khan was a great commander, a competent strategist and tactician, and that cruelty, violence, and cold-bloodedness were not a quality originally given to him. Having worked through a vast body of literature, N. Sanzhar formed his own, artistic vision of that era. His hero, on the one hand, is a living person, on the other hand, is a historical figure, a man of his time. His personal transformation - the transformation into the executioner of entire peoples - encapsulates the lesson given by history itself: aggression and violence in politics are doomed to failure.

There are not many actors in the novel. But all strata of society are shown; the administration, soldiers, clerics; all crafts and everyday life; a picture of the life of peoples inhabiting the Turkestan steppe is conveyed. The work presents to the reader a panorama of events and phenomena: watchful and treacherous Khans; brave Kaa-Saki, forced to fight desperately in the vanguard of Genghis Khan's army to survive; abandoned orphans in the steppes; the tortured by abuse of ordinary people.

The writers relied on general sources and documentary evidence, on the history of the conquering campaigns of the Tatar-Mongols. Already from the end of the 60-70s of the XX century began to publish extensive literature examining the activities of Genghis Khan at various stages of his life given that, as wrote the largest Mongol scholar, Academician B.Y. Vladimirtsev, "Genghis Khan was a son of his time, a son of his people, therefore it should be considered acting in the environment of his age and his environment, rather than transferring it to other ages and other places of the globe" (Vladimirtsev, 2020: 48).

H. Sanzhar follows the historical facts and tries to recreate the special flavor of the era and the peculiarities of the mentality of Turkic women who raised the great commanders in the love for their native language and respect for the steppe laws. In the novel everything is subordinated to the main artistic task of the writer - to show the ways of foundation of the Ak Horde.

The characters of the novel, on the one hand, are significant in themselves, on the other hand, they act as a symbol of life, humanity, with its desire for a peaceful life. N. Sanzhar, like V. Yan, compares Genghis Khan with other characters to highlight the main features of his character. Genghis Khan's attitude to the people around him, his actions help to create the most holistic image of the main character, to identify not only the qualities of a military leader, but also as a son, father and husband.

The novel's artistic function is fulfilled by the image of Genghis Khan's mother, Oyang. Genghis Khan's antihumanism is more deeply understood when he is juxtaposed with the image of his mother. Her image embodies the idea of serving for the good of the people, preserving the mother's language - «ana tili». Through Chinggis Khan's attitude to his mother the author demonstrates the changes taking place in him. Oyan-kind, not accepting the cruel and destructive policy of her son, collected on the battlefields of children left without parents: «Oyan understood that for the cruelty of her eldest son she-his own

mother - must bear human responsibility before the pure face of heaven Tengri. She wanted to soften this guilt before the heavenly arch, to placate.

Oyang convinces her son not to harden his heart. In the mother's attitude to Genghis Khan there is an increasing misunderstanding of her first-born son: «However, she was dissatisfied with the animal cruelty that came from her eldest son Timuchin» (Sanzhar, 2019: 126).

H. Sanzhar shows Genghis Khan's mother as his wise advisor, instilling hope in him, who strives to explain to him the strengths and weaknesses of Turkic politics. She guides him correctly and profitably to make alliances and deals between clans.

Genghis Khan tries to listen to his mother's request: «Genghis Khan was stunned by his mother's words. Her tears. He rushed to her. Hugged her. He pressed her to his broad chest» (Sanzhar, 2019: 157).

Another striking image of the novel is that of Dzhuchi. The relationship between father and son is translated into the relationship of a lord and a warrior. Genghis Khan gives his eldest son the vast steppes of the Dasht-i Kipchak. But knowing that he is disobedient, he tries to tie him by strong bonds - the laws of Yasa, to obey only him, as his father and ruler of the universe.

Using the method of self-disclosure of the hero, the writer leads him to a logical end - cruelty begets cruelty. This directly correlates with the author's conception of Genghis Khan's image: the policy of cruelty also affected his relatives; his own brother Chagatai is to blame for Jochi's death.

The figure of Genghis Khan is tragic in its own way. Already in his old age, having mastered half of the world, he speculates on the purpose of his half-century of activity. Realizing his utter loneliness, he tries to convince himself that he is called by the great Heaven to rule over people. As in W. Yang's novel, Genghis Khan feels completely powerless in the face of approaching death and seeks immortality. Conversations with the Chinese philosopher encouraged him: he had a real chance to create his own Eternal World - «Mangilik El». Genghis Khan began to understand his immortality in a spiritual sense.

The author's historical and artistic conception is also important. N. Sanzhar's novel «Unexpected Guest - Jochi» could not become an ordinary literary repetition. Different tasks of the time dictated a different interpretation of the era and the image. Specifics of the time defined not only new trends in the development of the historical genre, but also expanded its ideological and moral polyphonism. The writer believes that «the idea of universal peace and harmony, equality and fraternity of «Mongol» Chinggis Khan ideology echoes the ideas of the 20th century revolution, and it clearly proves the failure of socialist ideas» (Batu-Khan, 2021: 9). In the process of historical development there is an indisputable interconnection of phenomena - the destinies of people and destinies of peoples, past and present. N. Sanzhar tries to understand and explain the essence of the historical phenomenon, to complete it in his imagination. In his opinion, the Kazakh prose has not yet explored the era of the Golden Horde.

Philosophical comprehension of history and deepening of psychological development of a character defined the author's concept of personality. N. Sanzhar's interpretation of history is closely linked to moral issues. The writer is convinced that a personality is formed

not only by social and historical conditions of life, but also by deep moral processes. The novel actualizes the idea of the responsibility of man for his actions to the present and the future.

Having compared the novels of V. Yan and N. Sanzhar at the level of plot, conflict, type of hero and poetics, one can see that, despite the commonality of the material, the chronology of the plot action in these novels coincides only partially. Pictures of the battle on the Kalka in the trilogy of V. Jan is widely deployed and shown as a culmination of the first book, while N. Sanzhar does not depict these events. Batu Khan (Batu-khan) - the leader of the campaign to Rus, in V. Yan grows into a hero, with whom dying Genghis Khan connects his hopes to continue his work of conquering the universe. In the second book of the trilogy the protagonist, Batu Khan completes the bloody deeds that his grandfather, Genghis Khan, did not have time to carry out.

In N. Sanzhar, Batu created the first steppe state Uly Ulys. And he chose the Kaa-Sak people, the Kazakhs, as a support for this state. These discrepancies in the plots of works reflect the setting for different artistic structures, motivated by the original creative intentions of the writers. The analysis of the trilogy by V. Yang shows that the writer seeks to recreate the overall picture of the Mongol conquests of Genghis Khan before Batyi, which corresponded to his ideological and artistic concept dictated to him by the Soviet ideology. The narrative side of N. Sanzhar's novel was determined under the influence of new times and other national ideas.

H. Sanzhar focuses not only on the period of Chinggis Khan's destructive campaigns, but also on the period of formation of a centralized state in the expanses of Sary-Arka, which contributed to the consolidation of the Turkic people and its cultural progress.

4 Results (*Bazylova B.*).

Vasily Yang's novel "Genghis Khan" and Nurlan Sanzhar's novel "Warriors of the Golden Horde" are devoted to the development of one theme, the interpretation of one era. Written in different periods of history, by writers from different countries, these works reflect different points of view. Each writer from the position of his time approaches the development of the concept of historical personality, in a new way considers the priority of universal human values.

Abdulina A. notes that «one of the latest experiences of addressing Chinghiz's personality is the story of Rakhymzhan Otarbayev «The Lament of Chinghiz» (2014), the main theme of which was the last stage of life, when «the lord of the Four cardinal points» looked at many things with different eyes: they are increasingly mastered disappointments, and the heart, tired of the troubles of life, still does not let go of earthly passions» (Abdulina, 2019: 135).

The novel of V. Yang, written in the 1930s, met the requirements of the historical genre and its traditional forms, when the artist highlights the era through the historical personality, whose emergence was motivated by the historical era, with the foreground put forward the people's self-awareness. In N. Sanzhar's novel written in our time, historicism becomes realized, actualized as a qualitative feature of contemporary literature and associated with a philosophical understanding of history and increased psychologism.

5 Conclusion (*Bazylova B., Talgatbek A.*).

In V. Yan and N. Sanzhar we find a single creative: setting. Reflecting on the skill of the historical novelist, they believe that it is impossible to follow the strict scientific accuracy in describing the life of the hero of the novel. Writers for the widest freedom of imagination of the author, just as long as the speculation and fantasy were built on the exact facts of scientific and historical research. The plot of "Genghis Khan" is set by the history and geography of the Mongol conquests. However, while N. Sanzhar's novel focuses on the descendant of Genghis Khan, the founder of the Golden Horde - Batu, V. Yan focuses on the image of Genghis Khan himself - evil, shrewd, cunning and ruthless. The ideological context of the time when the two novels were written also determined different emphases of writer's attention: chronicle - in depicting the horrors of the Mongol campaigns and debunking the personality of Genghis Khan by V. Yan, the installation on the study of the character through other characters - N. Sanzhar.

This determines the specificity of the system of characters and the concept of the historical personality in both writers. N. Sanzhar, who chose the "evolutionary" way of creating the image of Genghis Khan, has no straightforward accusatory descriptions. The main thing for the writer - to show the development of character, included in a system of family life, then tribal and clan relations, and, finally, social and public relations in the state he created. The very time forms in the novel Genghis Khan, the cult of power and strength grow in him gradually.

Each of the writers follows his own conception of the historical personality. V. Yan was important to focus the reader's attention on the cult of violence and cruelty, which in the inner circle of Genghis Khan determines everything, down to family and domestic relations, that is why his Juchi is not poisoned, and barbarically killed by mysterious killers who were sent by Genghis Khan himself (according to Mongolian custom broke his backbone), N.N. Sanzhar is more concerned about Genghis Khan's attitude to his mother, wife and children - his descendants, the flourishing of violence.

N. Sanzhar's approach to developing the theme stands out for its novelty. The portrayal of Genghis Khan's character is associated with a new view of history, deepening psychologism, and strengthening the moral criterion in assessing personality. The author tries to understand the degree and depth of his character's contradictions. Using the method of self-disclosure, the writer shows the spiritual drama of the hero - a man of his time.

Having compared two historical novels on the same theme, we came to the following conclusions:

1. Building the logic of the protagonist's character from the perspective of their view of the historical person and his role in history, the writers are converging in their assessment of Genghis Khan's activities. Denouncing the cult of violence, they assert the human personality as the only value and goal of social development. The pathos of the novels is in the denial of all despotism.

N. Sanzhar seeks to understand the philosophy of history, to show the ambiguity of a large-scale personality.

2. The novels explore the problem of "personality and history" in its correlation with the life of the people and national consciousness. The writers pass sentence on all violence, destruction of man in man, raising the spirit of high citizenship.

Әдебиеттер:

1. Abdulina A. The moral and didactic value of the concept of personality in the art prose of the twentieth century // Bulletin of KazNU. Philological series, No. 1(173), 2019. – 135 p.
2. Banicki, K. Distinguishing Character and Personality: A Historical, Conceptual, and Functional Study. Theory and Psychology, 27(1), 2017. 50-68. <https://doi.org/10.1177/0959354316684689>
3. Владимирцов Б.Я. Чингис-хан. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 104 с.
4. Карнаков В. Пока горит свеча // Байкал. – № 14. – 1981. – С. 3-9.
5. Киндикова Н. М. Художественное осмысление древнетюркских событий в современной алтайской литературе // Изучение историко-культурного наследия народов Южной Сибири. – Горно-Алтайск, 2005. – С. 145-149.
6. Лобанова Т.К. Исторические романы Василия Яна. – Москва: Наука, 1975. – 190 с.
7. Нестеров М. Язык русского советского исторического романа. – Киев: Вища школа, 1978. – 191 с.
8. Осковский В. Историзм художественной мысли // Нева. №10. – 1980. – С. – 29-35.
9. Петров С. Правда жизни и правда искусства. – Москва: Сов. писатель, 1965. – 125 с.
10. Санжар Н. Нежданный гость – Джучи. – Алматы: Meloman Publishing, 2019. – 272.
11. Санжар Н. Бату-хан. – Алматы: Meloman Publishing, 2021. – 330.
12. Тулохонов С. Исая Калашников // Лекции по истории мировой литературы. – Улан-Удэ, 1997. – С.61.
13. Эсалнек А.Я. Типология романа. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 159 с.

References:

1. Abdulina A. (2019) The moral and didactic value of the concept of personality in the art prose of the twentieth century // Bulletin of KazNU. Philological series, No. 1(173), – 135 p. (in Eng.).
2. Banicki, K. (2017). Distinguishing Character and Personality: A Historical, Conceptual, and Functional Study. Theory and Psychology, 27(1), 50-68. <https://doi.org/10.1177/0959354316684689> (in Eng.).
3. Vladimirtsov B.Y. (2020) Genghis Khan. Moscow: Yurite Publisher. – 104 p. (in Russ.).
4. Karnakov V. (1981) While the candle burns // Baikal, No.14, – 3-9 p. (in Russ.).
5. Kindikova N.M. (2005) The art comprehension of ancient Turkic events in modern Altai literature // The study of historical and cultural heritage of the peoples of Southern Siberia. Gorno-Altaiisk. - 145-149 p. (in Russ.).
6. Lobanova T.K. (1975) Historical novels of Basil Yan. Moscow: Nauka Publisher. – 190 p. (in Russ.).
7. Nesterov M. (1978) Language of the Russian Soviet Historical Novel. - Kiev: Vyshcha Shkola. – 191 p. (in Russ.).
8. Oskotsky V. (1980) Historicism of artistic thought // Neva, No. 10. – 29-35 p. (in Russ.).
9. Petrov S. (1965) The Truth of Life and the Truth of Art. - Moscow: Soviet writer. – 125 p. (in Russ.).
10. Sanzhar N. (2019) Unexpected guest - Dzhuchi. - Almaty: Meloman Publishing. – 272 p. (in Russ.).
11. Sanzhar N. (2021) Batu Khan. - Almaty: Meloman Publishing. – 330 p. (in Russ.).
12. Tulohonov S. (1997) Isay Kalashnikov // Lectures on the history of world literature. Ulan-Ude, – 61 p. (in Russ.).
13. Esalnek A.Y. (1991) Typology of the novel. - Moscow: Moscow University Press. – 159 p. (in Russ.).

Айтбаева К.Б.^{1,*}, Тарақов Ә.С.²

^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы, Қазақстан

e-mail: ¹kzhapparova@mail.ru, ²anuar_tarak@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-5422-7580, ²0000-0002-9106-4127

I. ЖАНСҮГІРОВ ПОЭМАСЫНЫҢ ОНОМАСТИКАЛЫҚ КЕҢІСТІГІНДЕГІ «ҚҰЛАГЕР» ИППОНИМИ ЖӘНЕ ОНЫ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақала Ілияс Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасының ономастикалық кеңістігіндегі *Құлагер* иппонимінің лексика-семантикалық мағынасын және оның орыс және ағылшын аудармаларында берілу ерекшеліктерін анықтауға арналған. «Құлагер» поэмасында қазақ халқына тән діл, мәдени салт-дәстүр, тұрмыс-тіршілік, әдет-ғұрып және т.б. көрініс тапқан. «Құлагер» поэмасы бірегей ұлттық болмыстың тұтас көрінісін жеткізетін антропонимдер, зоонимдер, этнонимдер, топонимдер және басқа да оним түрлеріне аса бай. Онимдер – автордың әлемнің бейнесін қалыптастыруда қолданатын маңызды тілдік құралдары екені белгілі. Поэманың тақырыбы – *Құлагер* иппонимінде көркем шығарманың мазмұнын қабылдауға айтарлықтай септігін тигізетін этнолингвистикалық ақпарат сақталған. Мақалада *Құлагер* атауы Ілияс ақынның оқырманға поэмада жолдаған алғашқы ақпараты ретінде қарастырылып, оның қазақ этносының тілдің санасындағы прецедентті ерекшелігі мен рөлі айқындалады. Сондай-ақ *Құлагер* онимінің тарихи дереккөздерге негізделген аталымдық (номинативті) қызметі талқыланады. Берілген иппонимнің ассоциативті өрісіндегі аллегория, антономазия тәсілдері арқылы қалыптасқан басқа да ұғымдары көрсетіледі. *Құлагер* атауының этимологиясы этникалық маркер болып табылатын ұлттық колоративті лексика тұрғысынан біршама қарастырылады. Түс атаулары тілдік және экстралингвистикалық мазмұнды біріктіретін лингвомәдени бірліктер ретінде түсіндіріледі. Алғаш рет *Құлагер* иппониміне жеке нысан ретінде көңіл бөлініп, оның көркемдік, стилистикалық, прагматикалық және мән-мағыналық ерекшеліктерін жеткізудегі аудармашылардың шеберліктері, аудару әдістері мен тәсілдері, шешімдері түпнұсқамен тікелей салыстыру арқылы зерделенеді.

Кілт сөздер: Жансүгіров, Құлагер, ономастикалық кеңістік, иппоним, прецедентті атау, лингвомәдени бірлік

Aitbayeva K.B.^{1,*}, Tarakov A.S.²

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University

Almaty, Kazakhstan

e-mail: ¹kzhapparova@mail.ru, ²anuar_tarak@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-5422-7580, ²0000-0002-9106-4127

Hipponym “Kulager” in the onomastic space of Ilyas Zhansugurov’s poem and features of its translation

Annotation. The article is devoted to transferring and identifying the features of the lexical-semantic meaning of the hipponym *Kulager* in the onomastic space of Ilyas Zhansugurov’s poem “Kulager” in Russian and English translations. The poem “Kulager” demonstrates the mentality characteristic, cultural customs, way of life, rituals of the Kazakh people, etc. The poem “Kulager” is rich in anthroponyms, zoonyms, ethnonyms,

toponyms and other types of onyms, which convey the whole picture of a unique national identity. Onyms are known to be important linguistic tools used by the author to shape the image of the world. The theme of the poem – hipponym *Kulager* contains ethnolinguistic information that significantly contributes to the perception of the work of fiction content. The article considers the horse name *Kulager* as the first information in the poem sent to the reader by the poet Ilyas, and reveals the features and role of the precedent text in the linguistic consciousness of the Kazakh ethnos. The nominative function of the onym *Kulager* based on historical sources has been discussed. In the associative field of a given hipponym there are other concepts formed by methods of allegory, antonomation. The etymology of the *Kulager* has been also analyzed in terms of national color vocabulary, which is an ethnic marker. Colour terms are interpreted as linguistic and cultural units which combine linguistic and extralinguistic content. For the first time, attention has been drawn to the hipponym *Kulager* as a separate object, as well as translation skills, solutions, techniques, and methods in conveying its artistic, stylistic, pragmatic, and semantic features have been studied by direct comparison with the original.

Keywords: Zhansugurov, Kulager, onomastic space, hipponym, precedent name, linguacultural unit

Айтбаева К.Б.^{1,*}, Тараков А.С.²

^{1,2}Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

e-mail: ¹kzhapparova@mail.ru, ²anuar_tarak@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-5422-7580, ²0000-0002-9106-4127

Иппоним «Кулагер» в ономастическом пространстве поэмы Ильяса Жансугурова и особенности его перевода

Аннотация. Статья посвящена выявлению особенностей перевода и лексико-семантического значения иппонима *Кулагер* в русском и английском переводах в ономастическом пространстве поэмы Ильяса Жансугурова «Кулагер». В поэме «Кулагер» отражены характерные для казахского народа менталитет, культурные обычаи, быт, обряды и др. Поэма «Кулагер» богата антропонимами, зоонимами, этнонимами, топонимами и другими видами онимов, которые передают всю картину неповторимого национального самосознания. Известно, что онимы являются важными языковыми средствами, с помощью которых автор формирует картину мира. Тема поэмы – иппоним *Кулагер* содержит этнолингвистическую информацию, которая существенно способствует восприятию содержания художественного произведения. Статья рассматривает иппоним *Кулагер* как первичную информацию, посланной читателю поэтом Ильясом в поэме, и выявляет особенности и роль прецедентного текста в языковом сознании казахского этноса. В статье также обсуждается номинативная функция клички *Кулагер*, основанных на исторических источниках. В ассоциативном поле данного иппонима находятся и другие концепты, образованные методом аллегории, антономазии. Анализируется также этимология слова *Кулагер* с точки зрения национальной колоритной лексики, которая является этническим маркером. Цветообозначение интерпретируются как языковые и культурные единицы, сочетающие в себе языковое и экстралингвистическое содержание. Впервые обращено внимание на иппоним *Кулагер* как на отдельный объект, а также изучены переводческие навыки, решения, приемы и методы в передаче его художественных, стилистических, прагматических и семантических особенностей путем непосредственного сравнительного анализа с оригиналом.

Ключевые слова: Жансугуров, Кулагер, ономастическое пространство, иппоним, прецедентное имя, лингвокультурная единица

1 Кіріспе (К.Б. Айтбаева, Ә.С. Тарақов).

Жансүгіров – қазақ халқының ұлы ақындарының бірі, оның шығармаларында ұлттың этномәдени «келбеті», мәдени құндылықтары мен әлем бейнесі ерекше және шынайы қалыптасқан. Ақынның көптеген поэмаларында («Қулагер», «Дала»,

«Күйші», «Күй», «Жолдастар» т.б.) тарихи, реалистік, азаматтық, философиялық сипат пен ұлттық рух айқындалған, күшейтілген. Илияс Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасы көпшілікке танымал болғанымен, поэма ағылшын тіліне 2018 жылы ғана аударылып, әлі жеке зерттеу нысаны ретінде қарастырылмаған. 1958 және 2006 жылдарда жасалынған орыс тілдегі екі аудармасы да кешенді зерттелмеген.

«Құлагер» поэмасының ономастикалық кеңістігі түрлі онимдерге бай, сондай-ақ оларды этникалық өзіндік сананың тілдік және когнитивті бейнесін айқындаушы элементтердің бірі ретінде қарастыру маңызды. Көркем мәтіндегі онимдердің барлық түрлерімен сәйкес келетін эмбебап термин – *поэтоним*. Поэтикалық атау (әдеби оним) – көркем шығарма тілінде аталымдық (номинативті) қызметінен бөлек сипаттамалық, стильдік және идеялық қызметтері бар атау. Әдетте бұл ойдан шығарылған атаулар санатына жатады, бірақ көбінесе автор нақты атаулар мен есімдерді немесе екеуінің аралас тіркесімдерін де қолданады (Подольская, 1988: 152). Қазіргі кезеңде *поэтонимдер* лексикология және оның арнайы бөлімі – ономастика шеңберінде зерттеледі, басқа онимдер сияқты олар да тек лингвистикалық компонентпен шектелмейді, сонымен қатар тарих, этнография, элеуметтану, география, әдебиеттану, психология және т.б. ғылыми салалардан деректерді тартуды талап ететін экстралингвистикалық компонентті қамтиды. Себебі, ғалым А.В. Суперанская айтқандай белгілі жалқы есімдерде (төл атауларда) біздің өмірлік тәжірибеміз, сондай-ақ көптеген экстралингвистикалық деректер туралы ақпарат жинақталады (Суперанская, 1973: 136).

Поэтонимдер – автордың сөздік қорының семантикалық-стилистикалық жүйесінің құрамдас бөлігі. Олар көркем мәтіннің тілдік құралдарына айналып, шығарманың жалпы бейнесін жасауға қатысады, автор стилінің маңызды көрсеткіші болып табылады. Сәйкесінше, көркем шығарманың *ономастикалық кеңістігі* ретінде сол көркем шығармада кездесетін барлық поэтонимдердің жиынтығын қарастыруға болады.

I. Жансүгіровтің «Құлагері» – ақын тудырған көркем шығарма, яғни поэмадағы кез келген жалқы, төл атау, ең алдымен – поэтоним (әдеби оним). Ал *поэтикалық ономастика (ономатопоэтика)* көркем әдеби мәтіндегі белгілі бір автордың немесе бірнеше авторлар шығармасы, бір немесе бірнеше бағыт (символикалық, романтикалық, сатиралық т.б.), бір немесе бірнеше жанр (поэзия, проза, эликалық шығарма, тарихи шығарма, халық ауыз әдебиеті т.б.) деңгейінде жалқы есімдердің ерекшелігін зерттейді (Мәдиева, Иманбердиева, 2005: 40).

Көркем шығарма атауының қызметі белгілі бір ономастикалық салаға кіретін поэтоним арқылы білдірілген жағдайда күшейеді, оған мысал, *Құлагер* иппонимі. Мақалада *Құлагер* иппонимі ономастиканың когнитивті қырынан қарастырылып, *Құлагер* иппонимінің прецедентті ерекшелігі көрсетіледі.

Прецедент есімдердің дүние бейнесін жасаушы, ұлт өкілдерінің тұрмыс-тіршілігін сипаттайтын, оның тілі, мәдениеті мен менталдығынан ақпарат беретін баға жетпес қор, ұлттық қауымдастық мүшелерінің санасында стереотип, ассоциация, эталон, символ ретінде қолдануға даяр тұрған лингвокультуремалар екендігіне көз жеткіземіз. Өйткені, олар адамдардың өзін қоршаған ақиқат дүние туралы жинап-терген ақпараттарын кодтап қана қоймай, оларды тасымалдаушы қызметін қоса атқарады

(Снасапова, Нұрсұлтанқызы, Оралбаева, 2022: 176).

2 Материалдар мен әдістер (К.Б. Айтбаева, Ә.С. Тарақов).

Ғылыми зерттеу жұмысы аударматану ғылымының лингвомәдениеттанымдық бағытында орындалған.

Зерттеудің теориялық негізі ретінде тілтану мен аударматану ғалымдары Жанұзақов Т. «Қазақ есімдерінің тарихы» (1971), А.В. Суперанская «Общая теория имени собственного» (1973), А.В. Федоров «Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы)» (1983), Н.В. Подольская «Словарь русской ономастической терминологии» (1988), Ә. Қайдаров, З. Ахтамбердиева, Б. Өмірбеков «Түр-түстердің тілдегі көрінісі» (1992), Ю.Н. Караулов «Русский язык и языковая личность» (2007) ғылыми-теориялық еңбектері алынды. Сондай-ақ зерттеу тақырыбына қатысты С.Қ. Иманбердиева, Н.Ж. Егізбаева «Прецедентті термин және прецедентті есім», А. Тоқтабай «Қазақ жылқысының тарихы», тағы басқа ғалымдардың еңбектерімен таныстық.

А. Мұқышеваның «Қазақ әдебиетіндегі тұлпарлар бейнесі» атты зерттеу жұмысы, Р. Панзарбекованың «Қазақ тіліндегі жануарлар төлінің атауы» атты ғылыми еңбегі де жылқы малының көптеген төл атауларының лексика-семантикалық өрісі туралы ғылыми ақпарат берді. Жылқы атауларын алғаш арнайы тілдік тұрғыдан зерттеуге үлес қосқан Н.Айтбаеваның «Қазақ тіліндегі жылқыға қатысты атаулардың лексика-семантикалық және дүниетанымдық сипаты» ғылыми жұмысының да маңызы зор болды.

Мақаланың негізгі зерттеу материалы ретінде І. Жансүгіровтің қазақ тіліндегі «Құлагер» поэмасы, поэманың 1958 жылы М. Луконин мен Е. Винокуров, 2006 жылы Б. Джилкибаев орыс тіліне және 2018 жылы Б. Кук ағылшын тіліне жасаған аудармалары жатады.

2.1 Негізгі зерттеу әдістері. (К.Б. Айтбаева)

Ғылыми жұмыс барысында материалды талдаудың түпнұсқаға, экстроллингвистикалық ақпаратқа, мәнмәтінге негізделген филологиялық (салыстырмалы-салғастырмалы), лингвостилистикалық және герменевтикалық әдістері қолданылып, аудармашылардың шеберліктері, аудару әдістері мен тәсілдері, шешімдері зерделенді. Жасалған тұжырымдар көрсетілген әдістермен негізделіп, нақты мысалдармен дәйектелген.

2.2 Материалға сипаттама. (Ә.С. Тарақов)

«Құлагер» поэмасы 1936 жылы «Социалистік Қазақстан» газетіне жарияланған уақыттан бері қалың оқырманның жоғары бағасына ие болды. 1938 жылы Ілияс ақынның «халық жауы» ретінде атылып, 1958 жылы ақталғанына дейінгі мерзімде ақынның барлық шығармаларына тыйым салынды, түгелімен жойылуы тиіс еді. Алайда балалар жазушысы Сапарғали Бегалиннің көрегендігімен сақталып қалған «Құлагер» поэмасы араға жиырма жыл салып, халықпен қайта қауышты. Поэманың 1958 жылы орыс аудармашылары М. Луконин, Е. Винокуров, 2006 жылы қазақ аудармашысы Б. Джилкибаевтың орыс тіліне жасаған аудармалары жарық көрді. Ал неміс тіліндегі «Құлагер» 2016 жылы неміс жазушысы Герт Хайденрайх арқылы таныл-

са; ағылшын тілді оқырмандарға «Құлагер» поэмасы тек 2019 жылы Ұлыбритания ақыны Белинда Кук аудармасымен танымал болды. Алайда әлі күнге дейін осы аталған аудармалардың ешқайсысы жеке зерттеу нысаны, материалдары ретінде аударма теориясы тұрғысынан қарастырылмаған.

Лияс Жансүгіровтің авторлық тезаурусы жан-жақты, түрлі тілдік көркемдеуіш әдіс-тәсілдерге және этникалық өзіндік сананың тілдік және когнитивті бейнесін айқындаушы элементтерге бай. «Құлагер» поэмасында мольнан қолданылған лингвомәдени бірліктер – онимдер оқырманның санасында танымдық, логикалық, бейсаналық, ассоциативті байланыс тудырып, тарихи жадының сақталуына үлкен үлес қосады. Мысалы, Ақан сері, Құлагер – қастандық құрбандары; Біржан сал – Ақан сері замандасы, сал-сері; Лермонтов, Пушкин – дуэль құрбандары; Ақмарқа (Ақтоқты) – Ақанның сүйген қызы, оған арнаған ән атауы; арғын, керей – азулы рулар және т.б. Алайда «Құлагер» поэмасындағы негізгі онимдер түрі – зоонимдер, оның ішінде басым көбі – иппонимдер немесе кабаллонимдер (лат. *cabobuss* – жылқы) – яғни жылқы атаулары (Құлагер – Құла – Керкұла, Баран, Көктұйғын – Көк – Тұйғын, Құбай, Құмай, Ақбақай, Көктопай, Ала, Елік-құбақан, Қасқабұла, Алаүйрек, Жирен, Бөрте, Сүрсерке, Жамбылторы, Аққанат кер, Ақсұр, Ақбоз, Қызқара), жылқы малына қатысты жалпы атаулар (айғыр, құлын, құнан, тай, ат, бес-ті, жылқы, құлын, т.б.).

Бұл зерттеу жұмысы барысында аталымдық қызметте тұрған *Құлагер* иппонимінің танымдық қырлары талқыланып, оның лексика-семантикалық мағынасына тікелей қатысты өлең жолдарын орыс, ағылшын тілдеріне аудару ерекшеліктері анықталған.

Сондай-ақ прецедентті атау (есім) болып қалыптасқан *Құлагер* иппоними аясындағы этномәдени құндылықтар жүйесі қарастырылған.

3. Талқылау (К.Б. Айтбаева, Ә.С. Тарақов).

Қазақ халқы ежелден жылқы малын қолға үйретіп, күнделікті шаруашылықта қолданған. Оны *ер қанаты* – *ат* деп әспеттеп, жорыққа да ерттеген, ұлттық спорт ойындарына (бәйге, көкпар, теңге ілу, т.б.) да қосқан. Ғасырлар бойы мал шаруашылығымен айналысқан көшпенді қазақтарда төрт түлік малды түр-түсіне, жасына, жынысына байланысты ерекшелейтін жалпы атаулар көп болған. Алайда өз алдына жеке зооним, малдың төл атауы тек жылқы, оның ішінде жүйрік, асыл тұқымды сәйгүліктерге ғана берілген. Атақты жылқы атаулары қазақ ауыз әдебиетінде көбінесе қандай да бір тарихи тұлғаның, яғни сол арғымақтың иесімен қатар аталып келген, мысалы, Қобыландының Тайбурылы; Абылай ханның Алшаңбозы, Құлашасы; Әбілхайыр ханның Ақбозы; Кенесары ханның Ақтаңгері; Ер Жәнібектің Көкдөнелі; Сегіз серінің Бозжорғасы; Бөгенбай батырдың Нарқызылы; Наурызбай батырдың Ақауыз, Қызылауызы; Райымбек батырдың Көкойнағы; Ағыбай батырдың Көкбестісі; Исатай батырдың Ақтабаны, Күреңқасқасы, Торытөбелі; Кейкі мергеннің Кераты; Бармақ батырдың Сандалкөгі; Қарабектің Қарасы; Қамыстың Шұбары; Жанқожа батырдың Көкешкісі, Ақмоншағы; Ерқосайдың Торысы; Тілеулі батырдың Кез құлағы; Амангелді батырдың Шалқасқасы, т.б.

Қазақ жылқысына қатысты жалпы мәліметтер, оның ерекшеліктері мен халыққа маңызы туралы этнографиялық тұрғыдан зерттелген көптеген ғылыми еңбектер, кітаптар мен мақалалар кездеседі. Этнограф ғалым Тоқтабай Ахметтің «Қазақ жылқысының тарихы» кітабында қазақ жылқысының бітімі, шыдамдылығы, бағылуы, баптауы жайында Н. Бахметьевтің, М. Бабажановтың, П. Великосельцевтің, В. Дандевильдің, В.П. Колосовскийдің, жылқы түстерінің қазақша атауларын, оның орысша баламаларын берген В.В. Радловтың, Қазақстандағы жылқы тұқымдарын тарихи-иппологиялық зерттеудің үлгісін жасаған В. Фирсовтың, мал дәрігері А.И. Добросмысловтың, қазақ жылқысының түстері туралы мақала жазған Ф.Г. Добржанскийдің еңбектері аталып көрсетілген. Жылқы малына қатысты терминдер мен атаулар лингвистикалық тұрғыдан тек Ш. Жанәбіловтің «Қазақ тіліндегі мал шаруашылығының терминдері» зерттеуінде жан жақты қарастырылған. Сондай-ақ бұл бағытта О. Нақысбеков, С. Қасиманов, Х. Арғынбаев елеулі еңбек сіңірген. С. Қондыбайдың «Жылқы туралы миф» монографиясының тарауында ауыз әдебиетіндегі жылқы ұғымына, батырлардың арғымақтарына дейін тарихи-мәдени сараптама жасалған. А.М. Щербак жылқы малына қатысты атаулардың біразының этимологиясын, тізімін берген. Тоқтабай Ахмет 200-ге жуық жылқы атауларын, әсіресе, сыртқы түсіне қатысты атауларды көрсеткен. Оларды жас ерекшелігіне қатысты лексика-семантикалық топтарға бөлген (Тоқтабай, 2010).

Поэма жарық көрмей тұрып *Құлагер* қазақ еліне тек Ақан серінің жүйрік тұлпары және дала композиторының оған арналған әні ретінде таныс болған. Қазіргі заманда *Құлагер* атауы оқырманға Илияс Жансүгіровтің поэмасын да бірден еске түсіреді. Бұл поэма атауының *прецедентті есім (атау) ерекшелігін*, ал поэманың негізін құраған тарихи прецедентті оқиғаның (Сағынай асында Ақан серінің «Құлагерінің» қастандық құрбаны болуы) поэманың атқарымдық (поэма тақырыбы, тараулары) және прагматикалық бірліктерімен (проспекция және ретроспекция құралдары, паремия т.б.) мәтінаралық байланыста екендігін жан-жақты көрсетеді. Негізі қазақ әдебиетіндегі көп тараған прецедентті есімдер, мәтіндер мен оқиғаларының қатарына ауыз әдебиет шығармалары, ұлттық маңызы бар тарихи оқиғалар, белгілі тұлғалардың өмірбаяндары жатады. Мәтінаралық байланыстар прецедентті есімдерге, мәтіндерге, оқиғаларға, тарихи тұлғаларға және жанры мен сюжеті жағынан ұқсас шығармаларға тұспалдаулар мен сілтемелердің маңызды көзі болып табылады, ол оқырмандардың көп бөлігінің назарын тартуға, есте қалуына, классикалық көркем жанр туындысына айналуға тікелей әсер етеді.

Прецедентті мәтіндер – белгілі бір тұлға үшін танымдық немесе эмоционалды тұрғыдан маңызды, тұлғадан тыс сипатқа ие, яғни осы тұлғаның кең ортасына, оның алдыңғы ізашарларына белгілі және сайып келгенде, осы тілдік тұлғаның дискурсында бірнеше рет қайта жаңартатын үндеу. Прецедентті мәтін – ұлттық мәдени қауымдастықтың кез келген мүшесіне жақсы таныс; оның когнитивтік негізіне қабылдау инварианты кіреді; прецедентті мәтіндер негізінен өнер туындылары болып табылады (Караулов, 2007: 216). Ал прецедентті есім – бұл белгілі бір ассоциация тудыратын жекелеуші белгілері бар және салыстыру үшін қолданылатын нақты оқиғаға, кеңінен танымал мәтінге, жеке тарихи немесе белгілі тұлғамен байланысты кез келген жалқы есім (Иманбердиева, Егізбаева, 2015: 163).

Жалпы Құлагер атауы жалпы есімдер санатында да қолданылады, бұл *автономия* тәсілі түрінде жүзеге асып жатады. *Автономия* – заттың қандай да бір маңызды белгісін немесе оның бір нәрсеге қатысын көрсету арқылы атау немесе атауды ауыстыру арқылы көрінетін троп. Көркем әдебиеттегі басты кейіпкер есімдерінің жалқы, төл есімдік мағынасынан ауытқып, жалпы мағынаға ие болу ерекшелігін лингвист Т. Жанұзақов та баса айтқан (Жанұзақов, 1971, 189). Бұған мысал, Құлагер сөзінің *үздік, алдыңғы, ерекше, дүлдүл, жүйрік, пырақ, арғымақ, саңлақ, сәйгүлік, тұлпар, қара күштің құрбаны, зұлымдықтың құрбаны, зардап шегуші* деген стилистикалық метафоралық мағыналарда қолданылуы және І. Жансүгіровтің жеке басына қатысты *жыр құлагері, қазақ поэзиясының құлагері, құлагер ақын, құлагердің авторы, ақынның аққу әні, жылқыға орнатылған поэтикалық ескерткіш авторы* сияқты аллегориялық образдарының пайда болуы. Қысқаша айтқанда, «Құлагер» образы аллегориялық теңеу арқылы «қастандық құрбаны» символына айналды. Бұл айтылғандардың бәрі Құлагер сөзінің концепттік ұғымдағы мәнін, жалқы есімнің мағыналық өзгерістерге ұшырағанын көрсетеді және оның ассоциативті өрісін анықтайды.

Ал «Құлагер» атауының этимологиясына келсек, этникалық маркер болып табылатын ұлттық колоративті лексиканы талқылауға тура келеді. Түс атауларының лингвистикалық теориялары лингвомәдени, лингвокогнитивтік және этнолингвистикалық тәсілдерге негізделген. Түс атаулары тілдік және экстралингвистикалық мазмұнды біріктіретін лингвомәдениет ретінде қарастырылады. Физиология тұрғысынан түс қабылдау барлық адамдарда бірдей болуы керек, бірақ әртүрлі мәдениеттегі адамдар түсті әртүрлі қабылдайды. Кейбір ғалымдар түсті адамның миы мен көру аппараты арқылы туатын психикалық құбылыс деп есептейді. Оның өзі де әртүрлі факторларға, ең алдымен қоршаған ортаға байланысты. Түсті қабылдаудың ұлттық ерекшеліктері мен түс қолданудың әлеуметтік-мәдени сипаттамалары бір-бірін толықтырады, сонымен қатар белгілі бір түр-түс атауларын қабылдау мен пайдалану жиілігіне әсер етеді.

Түс атауларының әртүрлі мағыналық түрлері бойынша жіктелуі тура, метафоралық және символдық болып келеді. Түс атауларының бір ерекшелігі – көркем әдебиет авторлары көбінесе түс схемасының символдық мәнін сипаттайды, бұл оқырманға кейіпкерлердің психологиясын жақсы түсінуге көмектеседі. Әдеби шығармалардың авторлары бейнелейтін әлемнің түрлі-түсті суреті ерекше қызығушылық тудырады. Осыған байланысты түс түйсіктерінің тілдік көрінісін және олардың кейіпкерлерге, сонымен қатар сюжеттің дамуына әсерін талдаудың неліктен маңызды екені анық байқалады (Карташкова, Беляева, 2022: 203).

4 Нәтижелер (К.Б. Айтбаева, А.С. Тарақов).

Дастанда қазақ ауыз әдебиетінде өзіндік ерекше орны бар анималистік образдардың бірі – жылқы бейнесі айрықша шебер суреттелген. Құлагер – шығарма композициясының негізгі арқауы. Ақын (Жансүгіров, 2006) поэманың басты кейіпкері Құлагер екенін екі жерде баса айтқан. Мысалы,

Ақанның ең аяулы әңгімесі,
Тек бүгін тарқасалық «Құлагермен».

Әңгіме Ақан емес, Құлагер ғой,
Осынан бастамақшы ек сөздің басын.

Бұл жолдардың шығарма тақырыбы мен мазмұнын айқындаушы маңызы орыс және ағылшын аудармаларында мағыналық сәйкестікте берілген. М. Луконин және Е. Винокуров аудармасында синтаксистік орын ауыстыру болғанымен, *аяулы әңгімені* жақын баламамен *песнь печальную* (Антология, 1958: 419) деп аударған. Ал Б. Джилкибаев аудармасында *печальный рассказ о коне Кулагер* (Жансүгіров, 2006: 135) деп нақтыланған. Белинда Куктың ағылшын аудармасында да *аяулы әңгіме* баламасына *most loved story* (Jansugurov, 2018: 42) дұрыс таңдалынған. Бұл *әңгіме* мәнмәтін бойынша ән-жыр да, қайғылы оқиға да екені белгілі. Ақан әнінің атауы «*Құлагермен*» деп метонимия тропы арқылы берілген. Ол пунктуациялық белгі – тырнақшалар арқылы да көрініс тауып тұр. Автор меңзеп тұрған *аяулы әңгіменің* эмоциялық реңкі орыс аудармаларында *печальная (мұңды, шерлі)*, ал ағылшын аудармасында *Akan's most loved story – Kulager (Ақанның ең сүйікті әңгімесі – Құлагер)* сөздері арқылы сәтті жеткізіліп, түпнұсқа мағынасына сәйкесе келіп тұр. Сондай-ақ ағылшын тілінде тырнақша орнына көлбеу қаріпті қолдану – сол тілдің пунктуациялық заңдылықтарын білдіреді.

Ал *Әңгіме Ақан емес, Құлагер ғой* жолдарында алдыңғы орыс аудармашылары М. Луконин, Е. Винокуров *Наш рассказ – не об Ахане, Кулагер – герой* (Антология, 1958: 420) деп лексикалық трансформация – қосу (*герой* сөзі) әдісін қолданса, кейінгі нұсқа орыс аудармасында аудармашы Б. Джилкибаев *Ахан – удивительный, острый сюжет* (Жансүгіров, 2006: 136) деп сипаттамалы әдісті таңдапты. Ағылшын аудармашысы Белинда Кук антонимдік аударма әдісін қолданған: *but this story is more about Kulager than Akan* (Jansugurov, 2018: 44).

Қазақ халқы жылқы малын, оның ішінде жүйрік тұлпарларын өте қадірлеген. Тіпті атты жерлеу, анықтап айтсақ аттың басын киізге орап жерлеу әдеттері болған. Мысалы, Қабанбай батырдың өзінің Кубас атты дүлдүлігінің басын Жағалбайлы асуының ең биік төбесіне апарып жерлеуі және Ағыбай батырдың Көкбесті атының басын былғарымен және ақ киізбен орап, Шешенқара тауының басына қоюы – көне түркі рәсіміндегі жылқыны иесімен бірге жерлеу дәстүрінің бізге жеткен бір көрінісі болса керек.

Соны айтып *Құлагердің басын кесті,*
Көрген жан: «*Қайтсын шіркін, асыл!*» – десті (Жансүгіров, 2006: 94)

... Бережно с земли поднял он голову коня (Антология, 1958: 466)

... Ахан отделил и поднял Кулагера главу.

А народ с пониманием сей шаг оценил (Жансүгіров, 2006: 223)

He said this and cut off Kulager's head.

Everyone agreed: "What more noble thing can he do" (Jansugurov, 2018: 136)

Сондықтан «Құлагер» поэмасындағы Ақанның Құлагердің басын кесіп алуы елге жат болмаған, оған дәлел аяушылық пен құрметке толы – *шіркін* одағайы мен *бекзат*, *текті*, *нағыз* мағынасындағы *асыл* (*ер*) сөзі. Осы экспрессивті екі сөз арқылы қазақ ұлтының психологиялық мінез-құлық ерекшелігі сипатталады. Адам қайғысын сезіне білу, ортақтасу мен ақынды, серіні құрметтеу – қазақ халқының қанына сіңген ерекше қасиеті. Сол себепті, оқиғаға куә болған жандардың аяушылық сезімі бар өлең жолының бірінші орыс аудармасында ескерілмей, тасталып кеткендігі – аудармашылардың үлкен бір қателігі деп санаймыз. Есесіне, ағылшын аудармашысы дәлдігі жоғары перефразды таңдаған.

Қазақ халқының көшпелі тұрмысына, мекендеген жерінің геофикалық әртүрлілігіне байланысты төрт түлік малды, табиғат көріністерін сипаттауда қолданатын ұлттық бейнелеу үлгілері өте бай, әрі өзіндік ерекшеліктерге толы. Соның ішінде, жылқы түсін оның денесінің түгіне ғана емес, жал-құйрығының табиғи бояуына қарай анықтаған. *Құлагер* – тек жылқы атауына ғана қолданылатын екі компонентті (құла, кер) күрделі түр-түс атауы. Бұл түсті анықтаушы тіркестің соңғы компоненті осы түстің доминанты болып саналады. Мәселен, *қара кер*, *құла кер* дегендегі түстердің доминанты *кер* де, алдындағы *қара* мен *құла* сөздері *кер* түсінің қосымша реңкін, бояуын анықтаушы сыңарлары (Қайдаров, Ахтамбердиева, Өмірбеков, 1992: 95). Екі сыңары да түр-түс мағынасындағы *Құлагер* атауының бір ерекшелігі – олардың поэмада жеке мағынасында немесе орын тәртібін алмастыра алуында. Мысалы, *Құла, кер* немесе *Керқұла*.

Құла (құла айғыр құла ат, құла бие т. б.) – басы мен денесі жылтыр сары, немесе құрым сары ренде болып, аяқтары мен жал-құйрығы қара, арқасынан құйрығына дейін созылған жіңішке қара жолағы бар жылқының түсі. Сары мен жиреннің арасындағы жылқының түсі. *Кер* (дыбыс ауысу – альтернация заңдылығына сәйкес *гер*) – кер ат, кер айғыр, кер дөнен т. б. – құла мен торының аралығындағы жылқы малының түсі. Торы түктің бетінде сәл ғана сарғыш қылшықтары байқалады (Қайдаров, Ахтамбердиева, Өмірбеков, 1992: 92-93). Осылай жылқы түр-түсіне берілген сипаттау сөздерден *құлагер* – *денесі, басы сарғыш шағылды алтындай жалтылдаған, алайда жал-құйрығы мен аяқтары тізесінен төмен қара, арқасында қара жолағы бар жылқы түсі* екендігін қорытындылаймыз. Бұл сипаттамадан Құлагердің сыртқы түр-түсі жағынан да басқалардан айрықша сәйгүлік екендігін, яғни көп жылқының арасындағы даралығын байқаймыз.

Негізі, қазақ фольклорында жылқының түсіне байланысты екі компонентті атаулары бар атакты жылқылар жеткілікті. Оларға Тайбурыл, Нарқызыл, Алшаңбоз, Құлашасы, Ақбоз, Көкойнақ, Ақтабан, Күреңқасқа, Торытөбел, Ақтаңгер, Көкбесті, Ақауыз, Қызылауыз, Көкешкі, Ақмоншақ, Көкдөнен, т.б. жатады. Бұл атаулар қазақ халқының жылқы жануарына ат қоюдағы лингвоэтникалық ерекшелігін көрсетеді.

Міне, *Құлагер* – жалқы есім болғанымен, қазақ тілі мен мәдениетін түсінетіндер үшін ұлттық танымнан хабар беретін лексикалық атау. Алайда, поэма мазмұнында бұл атаудың ән мен Ақанға қатысы анықталғанмен, жылқының түр-түсіне қатысы тікелей түсіндірмесі жоқ. Сонда да, құла және кер сыңарлары арқылы аударылып, *Құлагер* саврасый (құла), буланий деген түсінік қалыптасқан. Екі түстің ұқсастығына

байланысты, аудармадағы құлагер сөзінің бұл орысша баламалары дұрыс деп ойлаймыз. Ал ағылшын тілінде құлагер сөзі түс ретінде қарастырылмаған, тек *Кер* сөзі бір жерде ғана *сипаттау әдісі* арқылы жеткізілген: *This fabulous sorrel horse, Copper brown, shining reddish gold* (Jansugurov, 2018: 56).

Поэманың соңына қарай автор жалпылама әдіспен бәйгеде оза шапқан Құлагерді *баран* деп сипаттайды. Ол бүкіл жылқыны екі түске бөліп қарайды, қылаң мен баран.

Қазақ этнологы Ж. Бабалықұлының жазуынша «Қазақ халқы бүкіл өң-түсті қылаң, баран деп екі текті топқа жіктейді. Қылаң – ақ, боз, ақ боз, шаңқан, шаңқан боз, тарлан, ақ тарлан, т. б. *Баран* – қара, қоңыр, көк, жасыл, қызыл, күрең, жирен, торы, сұр, күлгін, құла, шабдар, сары, т.б.» (Бабалықұлы, 2005: 11) түсініктемесі Ілияс ақынның жылқы түр-түстерін егжей-тегжейіне дейін білетінін көрсетеді. *Көктұйғын* – қылаң, ал *Құлагер* – баран деп автордың перифраз жасауы – оның стилдік ерекшеліктерінің бірі, суреттеу шеберлігі. Автор оқиғаны қатысушы көзімен алыстан көріп тұрғандай баяндаған. Сол кездегі әлемді тек қылаң мен баранға ғана бөліп тұрған Ақанның күтпеген соққы алғандай көңіл күйін байқалтатын автордың психологиялық зеректігінің тілдік көрінісіне назар аударайық.

Алдыңғы ат бірі-қылаң, бірі-баран.

Алдыңғы ат барандатпай, қылаңдатад...

«Баран жоқ бағанағы!» – деп шулады (Жансүгіров, 2006: 76-77)

Светлый – виден, и еще – потемней – другой.

Конь передовой – не темный, виден светлый цвет

«Нету темного коня!» – нарастает гуд (Антология, 1958: 453).

Что за масть видна – Саврасый или вороной?

Где скакун Кулагер? Не случилось бы бед... (Жансүгіров, 2006: 194-195)

Of the two leaders, one is light, the other sorrel.

For the front horse was light, not sorrel...

“Where is the sorrel one?” they shouted (Jansugurov, 2018: 110-111).

Орыс тілінде *қылаң* (*разные оттенки серого цвета*) – жылқының түрлі сұр түс-терінің жалпы атауы, ал *баран* – *вороний*, яғни қара ат. Аудармашылар сұр баламасын атаудан гөрі, *светлый*, *темный* деп жалпылау (генерализация) әдісін қолданған, бұл Ілияс ақынның поэтикалық антитезасымен тамаша үйлесім тапқан. Ал Б. Джилкибаев аудармасында логикалық-семантикалық дамыту әдісін қолданған және *баран* сөзін *Құлагер* деп нақтылаған. Ағылшын тілінде *light* – ақшыл, *sorrel* – құла, бұл Белинда Куктың жалпылау (генерализация) мен нақтылау (конкретизация) әдісін қатар қолданғанын көрсетеді, әрине аудармашы стилистикалық сөз айналымын жеткізбесе де, мағыналық жағынан *Көктұйғын* мен *Құлагердің* тұспалданған түстерін айнытпай берген.

Ғылыми нәтижелерді жас әдебиеттанушылар мен аудармашыларды дайындау барысында «Аударманың өзекті мәселелері», «Этномәдениеттану», «Этномәдени

ақпараттарды аударудың өзекті мәселелері» т.б. пәндер бойынша семинарлар мен практикалық сабақтарда пайдалануға болады.

5 Қорытынды (К.Б. Айтбаева, А.С. Тарақов).

«Құлагер» атауының этимологиясы зерттеліп, этникалық элемент – ұлттық колоративті лексика талқыланды. Құлагер (кер, құла, кер құла, баран) – жылқы түсінің атауы, оның Ілияс ақын жасаған лейтмотивті сипаты, ұлттық танымнан хабар беретін лексикалық атауы мен әлем бейнесін пайымдаудағы эмоционалды бейнесіне шолу жасалынды.

Зерттеу барысында *Құлагер* атауының тарихи дереккөздерге негізделген прецедентті ерекшеліктері поэма мазмұнында барынша айқындалып қана қоймай, кейін жаңартылған мағынаға да ие болғанын анықтадық. Сол қайта жаңарған үндеу (*жыр құлагері, қазақ поэзиясының құлагері, құлагер ақын, құлагердің авторы, ақынның аққу әні, жылқыға орнатылған поэтикалық ескерткіш авторы, т.б.*) тілдік тұлға дискурсында *Құлагер* атауын Ілияс Жансүгіров тұлғасымен еріксіз мәтінаралық байланыс жасайтын дәрежеге жеткенін пайымдаймыз.

Мақалада «Құлагер» поэмасының ономастикалық кеңістігіндегі лингвомәдени бірлік – *Құлагер* иппонимінің аудармаларын түпнұсқамен тікелей салыстырмалы-салғастырмалы талдау жасау арқылы, аудармашылардың транскрипция, сипаттау, жалпылау, нақтылау, логикалық-семантикалық дамыту т.б. түрлендіру әдістерін қолданғандары анықталды. Талдау нәтижесі көрсеткендей, берілген иппонимнің прецедентті ерекшелігі мен колоративті сипаттамалары екі тілдегі аудармаларда сәтті берілгенімен, *Құлагер* иппонимінің коннотативті мәні (эмотивті-экспрессивті, стилистикалық және когнитивті бейнесі) толық беріле алмаған. Бұл лингвоэтникалық кедергілерден туындайтын қалыпты жағдай. Мақалада тек *Құлагер* иппонимі төңірегіндегі микродеңгейлі талдаулар жасалғанына қарамастан, жалпы орыс аудармалары поэтикалық еркін, ал ағылшын аудармасы автор интенциясына сай релевантты аударма деген тұжырымға келдік. Сондай-ақ І. Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасының көптеген оним түрлеріне бай ономастикалық кеңістігін аударматану ғылымы тұрғысынан зерттеу болашақ ғылыми жұмыстарымыздың міндеті деп есептейміз.

Әдебиеттер:

1. Бабалықұлы, Ж. Жылқының түсі. Біз мұны толық білеміз бе? / Ж.Бабалықұлы // Егемен Қазақстан. – 2005. – №112-115, 25 мамыр. – Б. 11.
2. Жансүгіров І. Құлагер – Алматы: «Жібек жолы» баспа үйі, 2006 – 268 бет.
3. Жанұзақов Т. Қазақ есімдерінің тарихы / Т. Жанұзақов; жауап. ред. І. К. Кеңесбаев; Қазақ ССР Ғылым акад.; Тіл білімі ин-ты – Алматы: Ғылым, 1971. – 218 б.
4. Иманбердиева С.К., Егізбаева Н.Ж. Прецедентті термин және прецедентті есім. ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы, №2 (154). 2015. ISSN 2618-0782. Мекен-жайы бойынша қол жетімді: <<https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/1752>>. Кіру күні: 25 наурыз 2023
5. Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – Изд. 6-е. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007 – 261 с.
6. Kartashkova F.I., Belyaeva L.E. Colour Meaning in English Literary Pieces // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. - 2022. - Vol. 13. - N. 1. - pp. 201-212. doi: 10.22363/2313-2299-2022-13-1-201-212

7. Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З., Өмірбеков Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі – Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.
8. Львов, М., Озеров, Л. Антология казахской поэзии / М. Львов, Л. Озеров. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1958. – 862 с.
9. Мәдиева Г.Б., Иманбердиева С.К. Ономастика: зерттеу мәселелері. «IC-Сервис»ЖШС, 2005. – 240 б.
10. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Изд. 2-е, перераб. и доп. / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
11. Снасапова Г.Ж., Нұрсұлтанқызы Ж., Оралбаева Г.С. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі кейбір прецедент есімдердің лингвомәдени ерекшеліктері. Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы, «Филология ғылымдары» сериясы, №2 (65) 2022, Б. 167-180. doi: 10.48371/PHILS.2022.65.2.013
12. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного – М., Наука, 1973. – 366 с.
13. Тоқтабай Ахмет. Қазақ жылқысының тарихы. – Алматы: «Алматыкітап баспасы», 2010.– 496 бет, суретті.
14. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Учебное пособие – М.: Высшая школа. 1983. – 303 с.
15. Jansugurov Ilias. Kulager. Ilias Jansugurov. Translated by Belinda Cooke. – Almaty, – 2018, – 160 pages

References:

1. Babalyquly J. (2005) Jylqynyn tusi. Biz muny tolyq bilemiz be? [Horse color. Are we fully aware of it?] Egemen Qazaqstan. No. 112-115, 25 May – P. 11 (In Kazakh)
2. Fedorov A.V. (1983) Osnovy obshhej teorii perevoda (lingvicheskie problemy): Uchebnoe posobie [Fundamentals of the General Theory of Translation (Linguistic Problems): Textbook]. – М.: Vysshaya shkola – P. 303 (In Russian)
3. Imanberdiyeva, S. K.; Yegizbaeva, N. J. (2015) Precedent term and precedent name. KazNU Bulletin. Philology series [S.l.], v. 154, n. 2, feb. 2015. ISSN 2618-0782. Available at: <<https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/1752>>. Date accessed: 25 mar. 2023. (In Kazakh)
4. Jansugirov I. (2006) Kulager [Qulager] – Almaty: “Jibek joly” baspa uyi – P. 268 (In Kazakh and Russian)
5. Jansugurov Ilias (2018) Kulager. Ilias Jansugurov. Translated by Belinda Cooke. – Almaty: 160 pages (In English)
6. Januzaqov T. (1971) Qazaq esimderinin tarihy [History of Kazakh names] jauap. red. I. K. Kenesbaev; Qazaq SSR Gylym akad.; Til bilimi in-ty - Almaty: Gylym – P. 218 (In Kazakh)
7. Karaulov Yu. N. (2007) Russkij yazyk i yazykovaya lichnost' [Russian language and language personality] – Izd. 6-e. М.: Izd-vo LKI – P. 261 (In Russian)
8. Kartashkova F.I., Belyaeva L.E. (2022) Colour Meaning in English Literary Pieces // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. - Vol. 13. - N. 1. - pp. 201-212. doi: 10.22363/2313-2299-2022-13-1-201-212 (In English)
9. L'vov M., Ozerov L. (1958) Antologiya kazahskoj poezii [Anthology of Kazakh poetry] – М.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudozhestvennoj literatury – P. 862 (In Russian)
10. Madiyeva G.B., Imanberdiyeva S.K. (2005) Onomastika: zertteu maseleleri [Onomastics: problems of research] – Almaty: «IS-Service» LLP – P. 240 (In Kazakh)
11. Podol'skaya N. V. (1988) Slovar' russkoj onomasticheskoj terminologii. Izd. 2-e, pererab. i dop. [Dictionary of Russian Onomastic Terminology. 2nd edition, reprint. and add.] A.V. Superanskaya. – М.: Nauka – P. 192 (In Russian)
12. Qaidarov A., Ahtamberdiyeva Z., Omirbekov B. (1992) Tur-tusterdin tildegi korinisi [Linguistic representation of colors] – Almaty: Ana tili – P. 160 (In Kazakh)
13. Snasapova G.Z., Nursultankyzy Zh., Oralbayeva G.S. (2022) linguocultural peculiarities of some precedent names in the Kazakh and English languages. Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Philological Sciences”. v. 65, n. 2, Sep. 2022. pp. 167-180. doi: 10.48371/PHILS.2022.65.2.013 (In Kazakh)
14. Superanskaya A.V. (1973) Obshhaya teoriya imeni sobstvennogo [General theory of the proper name]. М., Nauka – P. 366 (In Russian)
15. Toqtabai Ahmet (2010) Qazaq jylqysynyń tarihy [History of the Kazakh horse].– Almaty: Almatykitap baspasy – P. 496, with illustrations (In Kazakh)

Kenzhekozhayeva A.^{1*}, Mambetov J.O.²

Al-Farabi Kazakh national university

Almaty, Kazakhstan

E-mail: aqbota555@gmail.com, zholdas_19@mail.ru

ORSID: 0000-0002-1380-2753, 0000-0002-0575-6603

HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF DIGITAL LITERATURE

Abstract. The article discusses the content, genesis of a new literary phenomenon – the concept of digital literature and the current state of digital literature in the modern literary process, its main features. This paper analyzes not only the issues related to the history of formation and development of the concept of digital literature, but also the factors that contribute to the spread of both digital literature and traditional literature in the global network. The relevance of this research work is due to the lack of a fundamental study of digital literature in Kazakh literary studies. Only a few articles related to the concept of digital literature are devoted to the study of specific digital genres recognized as digital works. Currently, there is a lack of voluminous academic papers devoted to the problems of digital literature. Despite the fact that digital literature has become the subject of study in many disciplines, such as sociology, literary criticism, folklore, cultural studies, a universal methodological apparatus for studying digital literature, taking into account its features, has not yet been formed. The paper defines the main stages of the process of formation of digital literature associated with the historical change in the functionality of the Internet, the intensive development of devices and programs of information technology. In addition, various approaches to the definition of the concept of “digital literature” are taken as a basis and literary and theoretical analysis of the concept of “digital literature” is carried out. It is concluded that a new creative phenomenon – digital literature, which includes the unique properties of traditional literature and its own characteristics as a new phenomenon in literary studies, should become the object of large-scale scientific research.

Keywords: Internet, network, digital literature, information technology, digitalization, hyperlink, digital author, digital literary space, electronic device, social and cultural phenomenon.

Кенжеқожаева А.^{1*}, Мамбетов Ж.О.²

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы, Қазақстан

E-mail: aqbota555@gmail.com, zholdas_19@mail.ru

ORSID: 0000-0002-1380-2753, 0000-0002-0575-6603

Желілік әдебиет ұғымының қалыптасу және даму тарихы

Аңдатпа. Мақалада жаңа әдеби құбылыс – желілік әдебиет ұғымының мазмұны, генезисі және заманауи әдеби процестегі желілік әдебиеттің қазіргі жай-күйі, оның негізгі ерекшеліктері жайлы сөз қозғалады. Жұмыс желілік әдебиет ұғымының қалыптасу және даму тарихына қатысты мәселелерді ғана қарастырумен шектелмей, сондай-ақ желілік әдебиетпен қатар дәстүрлі әдебиеттің де жаһандық желіде таралуына ықпал ететін факторларды талдаған. Бұл зерттеу жұмысының өзектілігі қазақ әдебиеттануында желілік әдебиеттің түбегейлі зерттелмеуіне негізделген. Желілік әдебиет ұғымына байланысты санаулы мақалалар желілік шығарма деп танылған нақты бір желілік жанрларды ғана

қамтыған. Қазіргі таңда желілік әдебиет мәселелеріне арналған көлемді академиялық жұмыстардың жеткіліксіздігі байқалады. Желілік әдебиет әлеуметтану, әдебиеттану, фольклористика, мәдениеттану секілді көптеген пәндердің зерттеу нысанына айналғанына қарамастан, оның ерекшеліктерін ескере отырып желілік әдебиетті зерттеуге арналған әмбебап методологиялық аппарат әлі де қалыптаспаған. Интернеттің функционалдық мүмкіндіктерінің тарихи тұрғыдан өзгеруіне, технологиялық-ақпараттық құрылымы, бағдарламалардың қарыштап дамуына байланысты желілік әдебиеттің қалыптасу үдерісінің негізгі кезеңдері осы жұмыста айқындалған. Сонымен қатар, «Желілік әдебиет» ұғымына анықтама берудегі түрлі көзқарастар басшылыққа алынып, «желілік әдебиет» ұғымына әдеби-теориялық талдау жүргізілген. Дәстүрлі әдебиеттің бірегей қасиеттерімен бірге әдебиеттанудағы тың құбылыс ретіндегі өзіндік ерекшеліктерін де жинақтаған жаңа шығармашылық феномен – желілік әдебиет ауқымды ғылыми зерттеу нысанына айналуы тиіс деген тұжырым жасалған.

Кілт сөздер: Интернет, желі, желілік әдебиет, ақпараттық технология, цифрландыру, гиперсілтеме, желілік автор, желілік әдебиет кеңістігі, электронды құрылымы, әлеуметтік-мәдени құбылысы.

Кенжеқожаева А.^{1*}, Мамбетов Ж.О.²

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Алматы, Казахстан

E-mail: aqbota555@gmail.com, zholdas_19@mail.ru

ORSID: 0000-0002-1380-2753, 0000-0002-0575-6603

История формирования и развития понятия сетевой литературы

Аннотация. В статье рассматривается содержание, генезис нового литературного явления – понятия сетевой литературы и текущее состояние сетевой литературы в современном литературном процессе, ее основные особенности. В данной работе анализируются не только вопросы, связанные с историей формирования и развития понятия сетевой литературы, но и факторы, способствующие распространению как сетевой литературы, так и традиционной литературы в глобальной сети. Актуальность данной исследовательской работы обусловлена отсутствием в казахском литературоведении фундаментального изучения сетевой литературы. Лишь несколько статей, связанных с понятием сетевой литературы, посвящены изучению конкретных сетевых жанров, признанных сетевыми произведениями. В настоящее время наблюдается нехватка объемных академических работ, посвященных проблемам сетевой литературы. Несмотря на то, что сетевая литература стала предметом изучения многих дисциплин, таких как социология, литературоведение, фольклористика, культурология, до сих пор не сформирован универсальный методологический аппарат изучения сетевой литературы с учетом ее особенностей. В работе определены основные этапы процесса формирования сетевой литературы, связанные с историческим изменением функциональных возможностей Интернета, интенсивным развитием устройств и программ информационных технологий. Кроме того, за основу взяты различные подходы к определению понятия «сетевая литература» и проведен литературно-теоретический анализ понятия «сетевая литература». Делается вывод о том, что новый творческий феномен – сетевая литература, включающая в себя уникальные свойства традиционной литературы и свои особенности как новое явление в литературоведении, должно стать объектом масштабного научного исследования.

Ключевые слова: Интернет, сеть, сетевая литература, информационная технология, цифровизация, гиперссылка, сетевой автор, сетевое литературное пространство, электронное устройство, социокультурный феномен.

1 Introduction. (A. Kenzhekozhayeva, J.O. Mambetov)

The digital revolution that took place on the cusp of the XX-XXI centuries allowed us to realize the potential of new technological forms of information representation. This opportunity has become a potential, large-scale digital power not only in terms of solving

ordinary, simple utilitarian tasks and goals, but also realizing the aesthetic positions of Internet users.

Today, the process of globalization, digitalization, technological progress, and the active development of the Internet have contributed to the fact that in subsequent decades the life of mankind has become more closely connected with these new technologies. Humanity has moved to work through the Internet carrying out various studies, collecting statistical data, sharing a wide variety of information, publishing literary, cultural and informational data. In this way, special websites have appeared that allow people to present their artworks to the public on social networks and Internet portals. The emergence of the computer and information era on the historical scene has already proved that the technogenic society as a new form of modern science is of great importance in the future.

Internet creativity was carried out from the very beginning without any requirements. Literature on the Internet has given every person who writes a work an opportunity for free creativity. That is, every author can now put himself in the role of a writer and test himself. "Although science and technology are rapidly developing, making life easier for humanity, they are not able to prevent various sudden crises in the spiritual and cultural world. Thus, no one can deny that the promotion of each nation's own unique treasure and spiritual values common to the world community is of great importance. The role of the art of writing is especially important here" (Akish, 2014: 506).

Today, any piece of music, advanced examples of fine art, a novel, sonnet, poem, that is, prose and poetic works are easily accessible to us. It is already clear that the Internet has become the main channel for information exchange. This is an exchange of social and cultural information, which is extensive and different from everyday correspondence. Today, the Internet is a mirror of modern society, culture and literature. We should consider the phenomenon of the Internet in literature or literature on the Internet not only as a new direction, but also as a social and cultural phenomenon, a suitable environment for the development of the literary process. That is, the study of the modern literary process should go beyond the previous traditional analysis and study and be considered on a large scale, in a global context.

The theoretical significance of the work includes the development of a methodological apparatus for the study of digital literature on the basis of interdisciplinary connections of literary theory and textology with such humanitarian disciplines as sociology, cultural studies and philosophy. The practical significance of the research work lies in the fact that the obtained research results can be used in teaching problems of national literature on the Internet, the interaction of literature and mass culture, intensive processes in modern culture, in further scientific research, as well as in the practice of teaching philological disciplines, including courses on the history of the new literary process, seminars and special courses on literary theory, teaching disciplines devoted to interdisciplinary connections of literary theory and other humanities.

2 Materials and methods.

2.1 Research methods. (A. Kenzhekozhayeva)

In the process of writing the article, general scientific empirical approaches such as analysis of scientific works and data on the considered issues, the creation of a reference

and bibliographic apparatus were used. As methodological approaches, a systematic, historical and cultural, comparison and collation approach were used, which provides a multi-aspect analysis of digital literature, which is recognized as an integral part of the modern literary criticism system.

2.2 Description of the material. (*A. Kenzhekozhayeva, J.O. Mambetov*)

The scientific foundations of the study of digital literature are laid in the works of I.M. Sechenov, I.P. Pavlov, V.M. Bekhterev, A.N. Leontiev, P.S. Simonov, H. Ebbinghaus, J.W.F. Piaget, P.Ya. Galperin, L.V. Zankov, V.V. Davydov, Panini, por-Royal, W. Jones, V. von Humboldt, F. de Saussure, L.S. Vygotsky, N.I. Zhinkin, A.I. Nikolaev, V.I. Annushkin, V.N. Toporov, M.M. Bakhtin, E. Gorny, A. Karakovsky, E. Rogachevskaya, Werner Scheltjens, S. Kornev, D. Kuzmin, D. Manin, A. Zhitinsky, R. Leibov, A. Gajiev, V. Smolensky, M. Karymova, E. Pogorelaya, V. Pustovaya.

This topic was discussed in Russia in the late 1990s. Users of the specialized literary portal "Setevaya Slovenost" – theorists (E. Schmidt, V. Scheltjens), authors, prose poets (E. Gorny, L. Vishnya, D. Manin, I. Petrov, M. Mitrenina, etc.) conducted research in this direction.

At the beginning of the new millennium, the problems of digital literature became the object of academic research. In particular, the innovatory articles by S. Korneva "Neterature of theory" and M. Nasedkina "Neterature", as well as articles of Yu. Rakita, A.B. Dolgoplov, O.B. Skorodumova, published at the same time, helped to determine the directions of future research. The special course of professor A. Gajiev "Neterature: the history, typology and poetics of Russian digital literature" introduced the issue of the inherent aesthetic value of digital literature into the agenda.

Among the studies of the next 10-15 years, the works of E.V. Ponomareva, T.V. Shomin, E.I. Grigorieva and I. Sitdikov, A.A. Minor and dissertation research of F.A. Kataev on the transformation of prose poetics in connection with the development of electronic means of communication are particularly distinguished. In the works of T.M. Kolyadich, the problems of modern literature devoted to author's strategies in the process of forming reader demand in the Internet era were studied. Yu.V. Shcherbinina considered such phenomena as book trailers and fan fiction related to the network environment.

3 Discussion. (*A. Kenzhekozhayeva, J.O. Mambetov*)

Undoubtedly, the concept of "literature" is much broader, more voluminous than the concept of "digital literature". However, digital literature, which appeared as an alternative form of the literary process, has formed in a short time as one of the fastest growing segments of modern literature. Today, the concept of "digital literature" is not new in the world of literary studies, although this concept is known in the literature of individual nations, it is also true that no theoretical and methodological basis has been laid, academic works have not been written. Now the authors are looking for readers on the Internet, readers are getting acquainted with new names who have entered the literary environment not in the library, but through a computer. We can say that the global network will become a publishing house, similar to a common and accessible tool for popular writers to present their works to the public.

Sergey Chuprinin expresses the opinion that: "The Internet has become the habitat of the art of writing. Even the literary space on the Internet has a wider reach than the traditional literary space. Especially at a time when modern economic and commercial demands began to displace the traditional literary space, the Internet entered the scene. The Internet absorbed literary life throughout its development and gradually began to make changes" (Chuprinin, 2007: 153).

The concept of network literature, that is, digital literature, appeared in 1971, when Michael Hart implemented the Gutenberg Project – gutenberg.org. It was the first step to preserve literature in a new format, to introduce literature into the Internet space. Literature in the Internet space is like a universal system that has assumed the role of a modern publishing house, archive and creative environment.

In 1995, the first interactive literary project called "Roman" was launched in Russia. The first chapter of "Roman" was written by Roman Leibov, a philologist at the University of Tartu. At that time, Georgii Zherdev, one of the editors of the web journal "Setevaya Slovesnost", discussed two issues related to digital literature. One of these two issues concerned the form, and the other the content. That is, the first examines the peculiarities of literary processes on the Internet, and the second considers the problems of self-identification of digital literature, recognition of this phenomenon as a new form of art.

During discussions about digital literature, representatives of Internet literature such as Roman Leibov, Sergey Kornev, Alexey Andreev, Roman Delitsyn, Georgii Zherdev note the following differences of "digital literature" from "traditional literature":

- Inability to write a work directly on the Internet and read the work outside the Internet;
- Significant decrease in the role of the author as the creator of a work of art, as a result of which the reader interferes in the process of writing a work, there is a multi-authorship of the text;
- Use of multimedia technologies and modern hypertexts provided by the Internet as a method of fiction;
- Ability to repeatedly change, supplement, rewrite the main, source text.

Georgii Zherdev notes the following as the main prerequisites that determine the form of digital literary works:

- Weakening of control over the literary process;
- Variability of content (ability to edit at any time);
- Distribution of work in real time and space;
- Multi-authorship (Zherdev, 2000: 11).

Based on these prerequisites, when defining the boundaries between "digital literature" and "traditional literature", we recommend recognizing the art of writing on the Internet as a unique social and cultural phenomenon and determining its role and place in the literary process using the table below:

Table 1. Similarities and differences between digital and traditional literary works

The main features inherent in digital literary works:	Traditional literary works (similarities and differences)
A certain type of artwork;	A certain type of artwork;
Use of hyperlinks;	There are no hyperlinks, references may be made to the works of other authors;
Intensity (increasing the size by making changes to the text);	In some cases, it may be re-supplemented, although in most cases the main text is retained;
Multimedia;	Will be decorated with drawings, illustrations;
Number of authors;	Usually belongs to one author;
Transparency of authors;	Authors of some works do not publish their names but use pseudonyms. However, it should be noted that such a thing can be encountered in digital literary works.
Reader activity: he can write and publish a review of a work.	The activity of professional critics and literary critics prevails over readers.

The main differences between traditional and digital literary criticism include approaches to determining the object of criticism on the Internet. When carrying out traditional literary criticism, critics clearly know who the direct author of the work is, and when it comes to digital literature, here it is partly clear, but in most cases it is unclear, uncertain. That is, in the case of multi-authorship, it will be necessary to discuss not one specific author, but several authors.

It should also be noted that digital literary criticism simultaneously performs two functions in terms of the functions of the author and the reader. According to E. Ermolin, “the author becomes a reader of other authors; readers, in turn, try to put themselves in the place of authors, thanks to the development of Internet communities, there can be several authors of a text, being authors and readers at the same time” (Ermolin, 2003: 44). The object of digital literary criticism research is extensive, and its scope includes all genres recognized as typical for digital literature.

The Russian name of the term is a synthesis of the word “network” and the international word “literature”. In addition to Neterature, the name “rulinet” was also used, which was formed by shortening the phrase “Russian literature network” in the literary segment. Researchers of foreign network literature use such terms as Electronic literature, Digital literature, Cybertext, and there is also the term Network fiction for works of fiction published on the Internet. The processes of formation and development of the term “network fiction” began with the “hypertextual” experiments of Judy Mello and Michael Joyce in the 1980s

and the work "Reading Network Fiction" by New Zealand author David Ciccoricco, published in 2007. Cuban writer and poet Juan Gutierrez proposed an original term defining the symbiosis of the words "computer" and "literature": Literatronics ("literature" + "electronics"). Later we learned that the "neterature" was formed in Russian literary criticism during the translation of the English term of "neterature" by M. Nasedkina into Russian. Rettberg's concept of "Electronic Literature" includes literary works written and read using a personal computer or a computer connected to a network" (Zherdev, 2000: 13).

In addition to the above-mentioned scientific papers, researchers have also begun to identify the problem of digital literature research, including the stages of its research. S.S. Burtseva, who has been engaged in research in this direction and has written a scientific paper, divides the stages of digital literature study into three stages:

the first stage – the first articles and discussions about digital literature (1990-1999).

the second stage – theoretical understanding of problems of digital literature, the theory of digital literature (2000-2012).

the third stage is the analysis of works of digital literature (from 2012 to the present) (Burtseva, 2019: 20).

Based on this conclusion of the scientist, it is clear that paying attention to the scientific and practical significance of the established periods will be useful for Kazakh literary studies. After all, the network is a phenomenon caused by the demand of society, and the demand for literature does not lose its relevance in any period.

In addition, the literary Internet space has changed not only the traditional space-time concepts, but also the general definitions of "author" and "reader". The steps from "constantly read text" to "constantly written text" are taking place within the framework of the rapid development of literature on the Internet. Modern digital literature is a literary process that includes a complex mixture of all genres of traditional literature and brings its own characteristics.

"Information technologies of the 21st century offer such types of literature as audio, video, network and cyber literature that replace books. The fact that the Internet not only saves millions of information resources, the cultural heritage of many peoples, including literary works, but also seeks to expand the scope of their distribution, has led to the emergence of digital literature" (Saulembek, 2020: 146).

Digital literature encourages writers to identify patterns inherent in modern artistic consciousness, to create a set of strategies for network writing, to publish works taking into account the aesthetic, formal and technological features of understanding the text on the web, to meet the tastes and choices expected by the network and mass audience of readers.

We can say that the Internet is the first stage in the development of successful digital literature, which has become a real competitor to the library. It is impossible to count the number of publications on the Internet, there are a lot of them. This direction, which thanks to this advantage is able to compete with the library, began to form at the end of the 90s of the last century. Many publishers have started scanning books and periodicals and publishing them online. Now the need to go to the library to search for new information has decreased, people can find most of the necessary information in electronic form on the Internet without leaving home and without performing additional physical activity.

In 2000, the first literary publications began to appear on the Internet. Some authors have decided to abandon publishing houses and publish their works only on the Internet. Articles, prose and poetry published on the Internet during this period ceased to be published in paper form, which is typical for the traditional form.

Currently, the era of digital literature dominates. The Internet contributes to the formation of modern literature of a global nature. In addition to plain text, hypertexts have also come into use. A distinctive feature of a digital literary work with various structures is its interactivity.

The last stage involves the assumption of the interaction between traditional literature and digital literature. Digital literature has an impact on traditional literature, but does not completely cancel it. Only time will tell what changes will occur in the future in this area.

A.M. Akhmetova, N.B. Akish distinguish two main aspects of digital literature. The digital version of traditional works of art is one of the aspects of digital literature, while the second aspect is the art of writing, realized through the synthesis of other forms of art and modern technological tools and lives in the Internet space. "The first type has gained momentum in Kazakhstan. Works of different eras of Kazakh literature are distributed in the form of digital versions and plain text on portals such as *adebiportal.kz*, *kitap.kz*, *kazneb.kz*, *madeniportal.kz* and in social networks such as *Instagram.com*, *facebook.com*, *vk.com*, *telegram.org* and etc.

The second type of Internet literature is a literary work created on a computer monitor by synthesizing elements of music, song, painting, drawing and film art using intelligent computer programs" (Akhmetova; Akish, 2020: 278).

Electronic publication of literary texts has a number of advantages for both authors and readers. First of all, it is public and free access, both factors are very important for the author and the reader. From the author's point of view, mass character allows his work to be read by a large number of readers. It may be difficult for online authors to reach thousands to millions of "circulations" (in other words, the number of readers or readings), but even for print authors such circulation is available to only a few authors.

Now let's consider the factors of mass and free access from the reader's point of view. Readers may find these factors to be the most effective. That is, the availability of a wide selection of works for every taste, countless books offered for free on the Internet, undoubtedly contributed to a sharp increase in the number of readers around the world. Thus, digital literature, which has undergone informational and social changes in connection with the "internetization", "informatization", "electronization" of society today, is a complex social and cultural phenomenon that requires comprehensive research and analysis.

A.Yu. Dolgoplov in his dissertation research on this topic highlights the main functions implemented by the structural elements of digital literature:

1. offer the maximum full volume of texts;
2. publish new works in an operative manner;
3. evaluation of works, including literary and critical evaluation;
4. orientation of readers in the selection of works;
5. regulation of the literary process;
6. accustoming readers to the best examples of literature, forming literary taste in them;
7. implementation of recreational and game function (Dolgoplov, 2005: 34).

In a broad sense, the term "digital literature" means any literary work posted on the Internet. Given the unique property of the Internet, it is like a tool for self-expression. The Internet allows you to publish novels, tales, short stories, essays, poetry at any time. When a new work appears on the Internet, the whole world will have the opportunity to read and discuss it at the same time. The author can get different opinions about his published work from other parts of the world via the Internet. That is, digital literature can be called a free generation of new directions – as a new meaning of the concept of "world literature", global and daily literary salon.

Digital literature is literature that requires in-depth research. Today there are many unresolved issues related to this type of literature. Such problems include hypertext, cyberature, unification of terms and glossary for digital literature, the problem of the network reader, the author, similarities and differences between genre, digital literature and postmodernism.

4 Research results. (*A. Kenzhekozhayeva*)

Today, two different approaches are used to define "digital literature". In an article published in the web journal "Setevaya slovesnost", the Belgian researcher V. Scheltjens noted that "firstly, digital literature is a common word that is characteristic of all literary works on the web and has a narrow and wide semantic scope. In a broad semantic field, the term "digital literature" refers to any literary work published on the Internet. In the narrow sense of this concept, digital literature is defined as works written directly on the Internet using its own specific Internet capabilities. It is for this reason that it is impossible to transfer these works to a traditional literary medium, that is, to paper. Because at the moment of copying such a work, the independent nature of the work, its form undergo serious changes, and the value of the work decreases. Secondly, digital literature is a means of self-expression due to the unique nature of the Internet.

The electronic text provides new opportunities for the development of interaction between the author, the text and the reader, and also establishes new reading and writing procedures, forming a simulated space suitable for interaction, that is, a screen, instead of the previous common static canvas (De Jorge, 2019: 357).

Digital literature is a concept used to refer to a set of literary works published on the Internet. Literature in the network space can be divided into three categories: the first is literature that was originally on paper and later posted on the Internet; the second is literature originally written on the Internet, which did not have a paper version, and then copied to paper without losing its quality; the third is non-printable literature, accessible only to the Internet, since it is written using new information technologies and is literature only for the Internet. There are several cardinal differences that distinguish digital literature from traditional literature: the Internet can provide network authors with tools and methods that are not available when using paper media: this allows to place sound files, photos, and video files in a literary work published on the Internet without any problems. Text interactivity: network author can give his readers the opportunity to finish the text in accordance with certain rules or freely.

In the context of defining a digital literary text, it is very important to identify the differences between digital literary works and literary texts that are written, published and stored only in an electronic environment.

5 Conclusion. (A. Kenzhekozhayeva)

The study examined the entire period of the development of world culture, history, human evolution, from mythology, folklore to written literature printed on all paper forms, and the success of global civilization – the relationship, the main differences and features of online literature. The process of development of this new phenomenon and concept in the literary process, which began with the implementation of the Gutenberg Project in 1971, was analyzed. Digital literature is defined as a unique creative environment that combines the qualities of cultural, social, informational and literary space. Now this concept must be considered as a complex object of scientific research. We hope that the term “digital literature”, which has been comprehensively studied in world literature and Russian literature, will be thoroughly studied in Kazakh literature and will find its place in scientific circulation.

Әдебиеттер:

1. Ақыш Н. Қазіргі әдебиеттегі жалпыадамдық құндылықтар. – Алматы: «Evo Press», 2014. – 708 б.
2. Ахметова А., Ақыш Н. Кибер-әдебиеттің жанр категориясы. OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES. Volume 4, Number 332 (2020), 277 – 288.
3. Бурцева С.С. Теория и история русской литературы. Якутск: Издательский дом СВПУ, 2019. – 102 с.
4. De Jorge, M.G. Electronic literature and transmedia narratives: Reflections on the use of the interface | Literatura digital y narrativas transmedia: Reflexiones sobre el uso de la interfaz. Caracteres, 8 (1), 2019. pp. 338–361. ISSN: 2254-4496.
5. Долгополов А.Ю. Формирование литературного процесса в российском Интернете: структура, особенности, организации и функционирования: дис. канд. филол. наук. – Тольятти: ТГУ, 2005. – 168 с.
6. Ермолин Е. Критик в Сети // Знамя. – 2003. – № 3. – С. 44.
7. Жердев Г. Дискуссия о сетература. Т.4 Электронный ресурс. 2000. URL: <https://www.netslova.ru/teoriya/discus.html>.
8. Саулембек Г.Р. Мерей Қосын шығармаларындағы интертекст. Ясауи университетінің хабаршысы ғылыми журналы. – №1 (115) 2020. – 145-154 бб.
9. Чупринин С. Русская литература сегодня: жизнь по понятиям. – М., 2007. – 766 с.

References:

1. Akish N. (2014). Universal values in modern literature. – Almaty: Evo Press. – 708 p. (in Kaz)
2. Akhmetova A., Akish N. (2020). Genre category of cyber-literature. OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES. Volume 4, Number 332, pp. 277 – 288. (in Kaz)
3. Burtseva S.S. (2019). Theory and history of Russian literature. Yakutsk: SVPU Publishing House. – 102 p. (in Russ)
4. De Jorge, M.G. (2019). Electronic literature and transmedia narratives: Reflections on the use of the interface | Literatura digital y narrativas transmedia: Reflexiones sobre el uso de la interfaz. Caracteres, 8 (1), pp. 338–361. ISSN: 2254-4496. (in Eng)
5. Dolgoplov A.Yu. (2005). The formation of the literary process in the Russian Internet: structure, features, organization and functioning: Ph.D. thesis in Philology. – Tolyatti: TSU. – 168 p. (in Russ)
6. Ermolin E. (2003). Critic in the network // Znamya. – № 3. – P. 44. (in Russ)
7. Zherdev G. (2000). Discussion about digital literature. Vol. 4 Electronic resource. URL: <https://www.netslova.ru/teoriya/discus.html> (in Russ)
8. Saulembek G.R. (2020). Intertext in the works of Merey Kosyn. Scientific journal Bulletin of the University of Yasavi. – №1 (115). – pp. 145-154. (in Kaz)
9. Chuprinin S. (2007). Russian literature today: life according to concepts. – M. – 766 p. (in Russ)

Kulbarak S.O.¹, Botabayeva Zh.T.², Kulamanova S.M.³

^{1,3}M.Kh. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan

²Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

E-mail: ¹samen.lbara@mail.ru, ²janat_kz_83@mail.ru, ³kulamanova-79@mail.ru

Orcid: ¹0000-0001-6092-5388, ²0000-0002-8631-3619, ³0000-0003-0472-7066

THE USAGE OF PLACE AND WATER NAMES IN THE LITERARY WORK

Abstract. Toponymic names are closely related to society, human life, the language and history of the people, its centuries-old culture, religion, and political life. Therefore, names of place are one of the most significant issues of any nation. The process of giving names to land, water, and locality is one of the main processes of the people's creativity, which has its own national and linguistic features and is continuously ongoing. Kazakh geographical names are very expressive and colorful. Toponyms are constantly replenished and renewed, they served the needs of the past society, they serve the modern society in a comprehensive way, and at the same time, they will serve future generations as a continuation of history. One of the ways to comprehend and study national history is historical toponyms. Revealing the mystery of the origin of the names of places and water opens up a wide path not only to the knowledge of the nation's history, but also to know the deep layers of the history of the region. The local names are based on historical events experienced by the people, and preserved legends and stories about historical figures of each period, reflecting its source character. Historical toponyms, toponymic legends are considered especially one of the artistic components of historical works. The artist firmly preserves the historical chronotope when writing an event of a known historical period in his work. He creatively uses the history of the names of place-waters, a landscape image in the people's memory. Examples of this are characteristic of the works of many famous writers. The article studies the names of the waters and lower reaches of the Syr Darya and the coast of the Aral Sea in the cycle of historical novels by Z. Shukurov «Syr boyi», their origin, toponymic legends in the mouths of the country and their relationship to historical reality.

Acknowledgements: The article was prepared within the framework of the grant project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan AP09260188 "Historical toponyms of the Kyzylorda region: cognitive, literary bases and national code".

Keywords: Historical work, toponyms, toponymic legends, national code, cognition, worldview, national characteristics of names of place and water.

Құлбарақ С.О.¹, Ботабаева Ж.Т.², Куламанова С.М.³

^{1,3}М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

E-mail: ¹samen.lbara@mail.ru, ²janat_kz_83@mail.ru, ³kulamanova-79@mail.ru

Orcid: ¹0000-0001-6092-5388, ²0000-0002-8631-3619, ³0000-0003-0472-7066

Жер-су атауларының көркем шығармадағы қолданысы

Аңдатпа. Топонимикалық атаулар қоғам, адам өмірімен, халықтың тілі және тарихымен, оның ғасырлардан келе жатқан мәдениеті, діні, саяси тірлігімен етене, тығыз байланысты. Сондықтан, жер-су атаулары кез келген халықтың ең көкейкесті мәселелердің бірі. Жер-суға, елді мекенге ат беру үрдісі – өзінің ұлттық және тілдік ерекшелігі бар, үздіксіз жүріп жататын халық шығармашылығының басты

бір үдерісі. Қазақтың географиялық атаулары өте мәнерлі де сарынды. Топонимдер ұдайы толығып, жаңарып отырады, олар өткен қоғамның сұраныстарына қызмет етті, қазіргі қоғамға да жан-жақты қызмет етуде, сонымен бірге тарихтың жалғастырғыш құралы ретінде болашақ ұрпақтарға да қызмет етпек. Тарихи топонимдер – ұлттық тарихты зерделеу мен зерттеудің бір жолы. Жер-су атауларының пайда болу сырын анықтау ұлт тарихын тануға ғана емес, өлке тарихының терең қатпарларын білуге де кең жол ашады. Жергілікті атаулар астарында халық басынан өткізген тарихи оқиғалар мен әр кезеңнің тарихи тұлғалары туралы аңыз-әңгімелердің сақталып қалуы оның деректілік сипатын көрсетеді. Тарихи топонимдер, топономикалық аңыздар әсіресе, тарихи туындылардың көркемдік компоненттерінің бірінен саналады. Суреткер өз шығармасында белгілі тарихи кезең оқиғасын жазуда тарихи хронологияны берік сақтайды. Халық жадындағы жер-су атауларының тарихын, пейзаждық бейнесін шығармашылықпен пайдаланады. Мұның үлгілері көптеген танымал жазушылардың туындыларына тән. Мақалада З. Шүкіровтің «Сыр бойы» тарихи романдар цикліндегі Сырдарияның төменгі ағысы мен Арал теңізі жағалауындағы жер-су атаулары, олардың шығу тарихы, ел аузындағы топономикалық аңыздар және олардың тарихи шындыққа қатысы зерделенеді.

Алғыс: Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің АР09260188 «Қызылорда облысының тарихи топонимдері: когнитивтік, әдеби негіздері және ұлттық код» гранттық жобасы аясында дайындалды.

Кілт сөздер: Тарихи шығарма, топонимдер, топономикалық аңыздар, ұлттық код, таным, дүниетаным, жер-су атауларының халықтық сипаты.

Құлбарақ С.О.¹, Ботабаева Ж.Т.², Куламанова С.М.³

^{1,3}Таразский региональный университет им.М.Х. Дулати, Казахстан, Тараз,

²Кызылординский университет им.Коркыт Ата, Казахстан, Кызылорда

E-mail: ¹samen.lbara@mail.ru, ²janat_kz_83@mail.ru, ³kulamanova-79@mail.ru

Orcid: ¹0000-0001-6092-5388, ²0000-0002-8631-3619, ³0000-0003-0472-7066

Использование наименований водоёмов и земель в художественном произведении

Аннотация. Топонимические наименования тесно связаны с обществом, жизнью людей, историей и языком, с многовековой культурой, религией, политической деятельностью народа, В связи с этим необходимо подчеркнуть, что изучение географических наименований является одной из насущных проблем любого народа. Присвоение географическим объектам, населенным пунктам определенных названий – это непрерывный процесс народного творчества, в котором отражаются национальные и языковые особенности. Казахские географические наименования очень выразительны и мелодичны. Топонимы постоянно пополняются, обновляются. Они отвечали требованиям прошлого; в современном обществе также выполняют разнообразные функции. Для последующих поколений топонимы будут выполнять функцию исторической преемственности. Изучение исторических топонимов – один из новых путей исследования национальной истории. Выявление происхождения наименований земель и водоемов открывает широкие возможности для познания, как отечественной истории, так и истории своего края. Несомненно, в названиях той или иной местности сохранились следы исторических событий, происходивших в определенную эпоху. Исторические топонимы являются одним из художественных компонентов исторических произведений. При описании в произведении событий того или иного исторического периода автор сохраняет исторический хронотоп, творчески использует сохранившиеся в памяти народа истории происхождения наименования земель, водоемов для создания пейзажных образов. Это характерно для творчества многих известных писателей. В настоящей статье исследуются происхождение, отношение к действительности топонимов низовьев Сырдарьи и побережья Аральского моря, которые встречаются в цикле исторических романов З. Шукурова «Сыр бойы» (Земля Сыра).

Благодарности: Статья подготовлена в рамках грантового проекта Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК АР09260188 «Исторические топонимы Кызылординской области: когнитивные, литературные основы и национальный код».

Ключевые слова: историческое произведение, топонимы, национальный код, познание, народный характер наименований земель и водоемов.

1. Introduction. (*Kulbarak S.O.*)

Language is the fruit of centuries, a national treasure. While linguistics used to pay great attention to the structure of the language, recently cognitive linguistics has attached particular importance to the comprehensive study of the worldview and culture, history and traditions of the people through language. Our main position in connection with historical toponyms and national outlook is the influence of such a new direction in science. Toponymy unites such branches of science as geography, history and linguistics. For science, it is important in generalizing and studying the names of land and water to recognize its connection with the history of the people, the etymology of the name, the structure of creation. Every part of the vast steppe, mountains, lakes and rivers are filled with amazing history. Only he is waiting for his rightful seeker. In this context, one of the ways to collect and search, study the names of land and water are literary works written about the history of the native land.

In the work of the writer, who deeply studied the history of the region and devoted himself to its work, one can find valuable data that today have become forgotten from the memory of the people. So, for example, in the lower reaches of the Syrdarya, such as Khan, Tortkilkhan, Khan otkely, Amanotel, Shorakhan, local old-timers knew, but native people did not know. The writer not only marks this place, but also actively promotes its history. In the footsteps of the legendary narration, it tells about the years when the Nogai Khanate began to disintegrate. The names of Shora Khan, Asankaigy, Kaztugan, Sherkutty, son of Asankaigy Abat batyr are given. The history of the Earth is rooted in the past. Now its study in combination with history will become a complex work that awaits its researcher in the future. Therefore, the study of the names of place and water is interesting and scientifically important, and also requires a comprehensive search. The results of this work, in turn, contribute to the opening of the pages of the history of the Great Steppe. The modern era of globalization obliges every nation to know its history deeply.

2. Materials and methods.

2.1 Research methods. (*Kulbarak S.O.*)

There are several scientific methods and methodologies for collecting and researching toponyms and folktales about place names. Field research is carried out by collecting data, history, and legends about names of places and water from around the country. Field research is carried out by collecting data, history, myths and stories about land and water from the mouth of the country. The second one is studied through written literature and historical literary texts. Along with various literature, travelers' notes, diaries, historical data and archival materials are included here. The third is that ancient topographical maps have a special place in the comparison of cartographic data sources. Many truths can be discovered by comparing old maps. In this article, we use the second method based on the names of places and water in the historical work, folk tales about them, and data. Our main goal is to study the use in literary work of the historical toponymy of the Aral, Kazaly dis-

tracts of the Kyzylorda region in the series of historical novels by Z. Shukirov «Syr boyi». In this way we consider the connection with toponymical legends.

M. Auezov wrote in his work «Literary History»: «Our Kazakhs are people who knew how to name places and mountains according to the secrets of that environment. No matter where you go, in any region, land, water, even the name of a small spring found on the deserted steppe contains so many meanings and unsolved secrets» (Auezov, 1991:124), - that the Kazakh people attach special importance to words and names, land-water says that there are historical events behind the names. However, we notice from the opinion of the artist that many toponymic names in the Kazakh steppe have a poetic character. If you pay attention to the names of land, water, mountains, rocks, ravines, clear springs in the vast Kazakh steppe, you will become a witness of brilliant wisdom. The names of places and water reveal the secrets of the people's history. Brings forward the color and richness of the earth. Represents lifestyles and beliefs in past centuries. The names in every corner of the Great Steppe are like a giant book, which has been read or not yet fully read, and has not revealed its secrets. Mostly historical names are intertwined with the national worldview.

2.2 Material description. (*Kulbarak S.O.*)

The waters of the lower reaches of the Syr Darya and the coast of the Aral Sea, in the same region are linked with historical names, various events stored in the people's memory in the historical novel by Z. Shukurov, «Syr boyi», consisting of 4 books. It is important to accurately describe the location of the event in a historical work. This, on the one hand, increases the historicity of the work, and, secondly, expands the reader's horizons about their native land.

The fact that knowledge of the history of the native land is the first step of true love and reverence for the Great Steppe was described in the article "Looking into the Future: Modernization of Public Consciousness": «a special attitude to the native land, its culture and traditions is one of the most important manifestations of true patriotism. This is the basis of the cultural and genetic code, which makes any people a true nation, and not a United community. Our ancestors not only guarded a vast territory where the wings of a flying bird flew for centuries, and the hooves of the Running Beast wore out. They defended the future of the nation, the future of its descendants, us» (Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity), the article says. And the unrecorded history of the native land is in the names of land-water. Therefore, it is important to study historical toponyms, reveal their essence and, thus, present them to the modern generation. We believe that the secrets of historical toponyms on the ground lie in legends and stories, in literary works that creatively used samples of oral literature. In this context, Z. Shukurov's historical novel «Syr boyi» was considered, which he memorized, and then generalized and used the toponymic legends of Motherland in his works.

3. Discussion. (*Kulbarak S.O., Botabayeva Zh.T.*)

Akirek - Zylkaidar kept his word. Nurtai returned to his village in Akirek, led by strigun (Shukurov, 2014:12). The writer describes the name of the ridge as Akirek in the novel. «Further aside Akirek ridge stretches for a long time. A thread-thin spring meanders in a noon distance» (Shukurov, 2014:27).

Zhaman Akirek - this Makpal saw a herd of white antelopes on the slopes of Zhaman Akirek (Shukurov, 2014:93).

In the novel, the name Akirek is often mentioned and described in detail in the presence of the main character Zhangozha batyr and other characters. Venue for broadband events. Let us now turn to the legendary, descriptive text concerning this Akirek.

Journalist Murat Zhetpisbaev tells about the history of the Earth, the relief of the area in the article «Arystan bab in Akirek...»:

«Akirek is a low mountain on the border of Kazaly and Aral districts. It is a sacred region that witnessed many fronts where Zhankozha Batyr, who defended his people from the enemy, entered with great pride. According to the local legend, «one of the seven places of the famous Arystan Bab was located on this mountain.» We were interested in this data and visited the mountain during our trip to Aral last year.

We are climbing to the top of the mountain. The roof of Akirek, which looks plain from the outside, is not impressive. After a while, we saw an old cemetery in front of us. The local people leading us say that there are many people coming to the holy place. Especially on Thursdays and Fridays, people seem to be busy. Entrepreneurs from this country built a hostel at the beginning of the cemetery and provided the best possible conditions for those who come.

There are many places in the world where the mausoleum of Arystan Bab is located. Among them are Iran, Saudi Arabia, Kyrgyzstan, Israel and our country. Everyone knows about Bab's mausoleum in neighboring Turkestan region. And this mausoleum in Aral was unknown for a long time.

According to legend, when Arystan Bab passed away, there was a disagreement between Muslims who wanted to place his body on his land. It is clear that the dispute will not be resolved easily, and he sets off with the corpse of his grandfather on a caravan of camels. They all look the same. No one knows which camel the corpse is on. Camels travel through the regions of Arabia, Iran, Azerbaijan, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Kazakhstan. Each of them has one camel. The last two apparently reached the Kazakh steppe. One of them sank to the place where the present-day Arystanbab mausoleum is located in the Otyrar valley, and the last one came to this Akirek on the Aral soil.

At the beginning of the old burial ground, a sign was installed, symbolizing that it was taken under state protection. The spring has been flowing here since time immemorial. Water flowing from the top of the mountain to the foot, turns into a lake in some years.

The trace of the baby on the stone on the saint's head, the mark of a comb is clearly visible. In this region, the legend about the Child Saint and the Girl Saint, and the sign posted on the hill, prove that many treasures are buried on the hill. This seems to prove that the word «Arystan bab is in the place of Akirek...», which is said in the blessing of the elders in this region, did not come in vain» (Zhetpisbaev, 2020), says the journalist.

Akirek is often mentioned in the novel. The name has survived to this day. The rural district Akirek is an administrative unit of the Aral region of the Kyzylorda region. The name of the Akirek ridge is due to the fact that a thread-thin stream flows along the slope. The toponym was created with the participation of the determinant «white».

In the lower reaches of the Syr-boyi and at the mouth of the confluence with the Aral Sea, there are places associated with the name "Khan." It is known that people do not call this in vain.

Khan, Amanotkel, Kariboget - not being able to reach the wintering places along the river such as Khan, Amanotkel, Kariboget, Besbasbai turned the horse to Saraman Qosa (Shukurov, 2014:64).

Khan otkely - Rakhmetali did not reveal the secret, but Zhanike's body was laid ten kilometers below the Khan otkely, near the confluence of the river (Shukurov, 2014:217-218).

Khantortkil - Go to the sandy area with vegetation on the Khantortkil side. I will take your sister-in-law now (Shukurov, 2014:163).

Shorakhan is a double hill, standing on the eastern side of Shurakhyma-Khantorkyl, is called Shorakhan (Shukirov, 2014: 163).

The writer distributes the history of land names in the novel in the following way. «Once this region was inhabited by the Nogais of Shora Khan. The sea blazed there at the foot of a high hill. At the head of the hill, later named after Shora Khan, stands the Khan's horde... It is seen that the herd of horses is driving along the sea and he is stroking his belly in a place of honor in the white house.

It was the time when the Nogaily Khanate began to disintegrate under Russian pressure. The country, who was afraid of the hairy infidel, moved away from the Volga river. Then Asankaigy, Sherkutty, Kaztugan with short stature came to greet Shora and formed a council at the head of Khantortkil. The four khans dispersed without being able to put the agreement in one place. Kaztugan leads the people following his footsteps to the people of Khorezm. Sherkutty's old settlement moved to Ak Zhaiyk...

Eight remembers Asankaigy's contractions, and his head tingles. On the shores of this sea, an old man dies. The village of Asankaigy is at the foot of Kokdombak. Abat, the only son, goes to the sea with his face and horse ready for the campaign. At the heart of Zhaksykylysh there was a death squad. His only son Abat, who was going on a campaign, went to the sea armpit to water the horse. Abat was swallowed by a catfish... (Shukurov, 2014:163).

Khantortkul hill is found in the Mangistau region. Doctor of philology, professor Bibai-sha Nurdauletova noted about it in the article "Is the great biy of Nogaily Edige buried in Mangistau?". There is a range of low mountains called Karauylkumbet in Mangistau region, 40 kilometers southeast of Shetpe, and the center of Mangistau district. There is a lot of pasture left from the ancient Nogais above Karauylkumbet, according to local aksakals' opinions. Khantortkul rises in the ranks of Karauylkumbet. There are several mountains in this region known as Khantortkul, Kostortkul, Suyktortkul, Byzhyr, Bidaytortkul, Maimaitortkul. Since the surface of the mountains is flat, tetrahedral, it must be the so-called tortkul. In the works «Orak-Mamai», «Karasai-Kazi», «Zhubanysh», «Kydyrbayuly Koblandy», «Musakhan» in the cycle of psalms «forty heroes of the Crimea» the mountains called Tortkul, Khantortkul, Kotortkul are described as the places of residence of batyrs, «received the status of a khanate» (S. Kondybay):

Along Edil-Zhaik,
On the other side of Bogda,
It was the beginning of Khantortkul,
The city built by Musakhan" (Nurdauletova, 2016), -
is defined.

In general, there is a similarity between the opinions of the writer Z. Shukurov and researchers. The beginning of the collapse of the Nogai Khanate. Khantortkul is the place where the Khan set up a Horde once, where the Council was created. In addition, it is characterized by the presence of a high hill, high flatness, evenness. According to the writer, the arrival in the Aral Sea region of Khan Shora and setting up a horde, the visit of Asan Kaigy, Sherkut, Kaztugan, well known in history, is an important information that needs to be studied and disseminated.

The writer wrote about the stay of Asan Kaigy in the Aral Sea region, the absorption of the batyr Abat by catfish, and then about constructing his burial ground.

«...First the Khanate of Kazan fell, then Ivan the Great conquered the Khanate of Astrakhan. Worn-out Nogai, people from four clans at that time, moved forward. Asankaigy has lived in this region for several years. At this time, the son of the poet Abat is killed by a catfish, swallowing it... The Kazakh aksakals used to say that this burial was connected with it.»

Passengers turned their horse in that direction. Everyone is walking in front of the cemetery. Bekbaul recited the verse of the Quran.

- Oh my god, once upon a time, people were special! Jakai is still surprised. - I deliberately measured the grave of that Abat. It is twelve steps long. What was it like to swallow such a big person?

Nurymbet's village is surrounded by Zhaksykylysh. If he had passed by Abat's burial ground, Zhankoja would not have left without visiting it. What Jakai said is true. When he saw this cemetery for the first time, he was surprised by its huge size. Later I had an idea...

The time of Asankaigy was the time when ten Nogays were moving indignantly to the ruins. After losing their comfortable settlement along the Volga river, when they were in trouble, they would spend some years in the vicinity of the Aral Sea... It was a time of war... Forty clans were not able to fit in a small place and are being slaughtered every day. It was quite possible that the head of the building would not be taken care of in time.

Some years later, when Asankaigy returned to Abat's head, the number of graves next to the hero also increased. Kazakhs were in trouble. If someone died at the hands of the enemy, on the one hand, the epidemic overlapped. Good-natured Asankaigi, no matter how many people were lying next to his son, he surrounded the graves of all of them...» (Shukurov, 2014:364).

Every part of Kazakh had a deep history. It can be seen that the length of the Aral Sea and the lower course of the Syr River is a region rich in such unresolved history. An important place in the study of the historical toponymy of this region is occupied by the works of Z. Shukurov, a writer who has been fond of the history of the country since childhood and had a treasured heart.

The story «Domalak kol» - «Makpal kol» is told in the novel. Only the feeling of love between Segiz Seri and the Makpal kyz, their ability to fight for their own happiness, will allow to remove the obstacles between them. In general, the novel "Syr boyi" is a multi-channel work. It widely describes the struggle for liberation against the Khiva Khanate, and the connection between Khan and ordinary people, and the struggle for land by the tribes, and their diversity, as well as activities that puts solidarity of the country. The love line is

also intertwined in the work of a historical nature. Naming Domalak kol as Makpal kol has its own history. Catalak lake has its own history as Makpal lake.

Domalak kol – Domalak kol shines in the foothills (Shukurov, 2014:36). The author describes the view of Domalak kol in more details. «This side of Akhirek was flat, the ravines were shallow and rarely exposed. Domalak kol is deep at its foot. It looks like a round, koumiss-filled bowl. The west coast was dry. It has become a thick, barren thicket. It's like a horse is hiding in between. Although the size of the lake is small, it is deep enough for camels to swim. It is not decreased. A bare chest reflects the sun and does not direct it» (Shukurov, 2014:93).

Makpalkol - now the name of Kurzhibai seems to have disappeared. It was named «Makpal girl's village». It seems that people do not call Domalak kol by its old name, but Makpalkol (Shukurov, 2014:94).

A rich man from Karakalpak Mamyt betrothed Kurzhibay's daughter Makpal to his son Zhaby earlier. However, due to the land dispute, Mamyt Bai has to move to the south of the Aral Sea with many of his relatives. Rude person's whip, like Besbasbai, was a bitter stick on his fresh body. Having seen such violence, the boy Zhaby kept a grudge in his heart. In the meantime, Makpal kyz grew up. Her beauty and intelligence would be widely known around. Segyz Seri, who spent the winter in Kalba's Karatau, came to this country with their companions. The place of Segyz Seri is feast and parties. He also heard about the fame of the Makpal girl from a far and came looking for it. The meeting between Segyz Seri and Makpal girl leads to a great feeling of love. At the table of the first meeting, the young artist sings first.

A cloud flies from the top of Karatau,
Porcelain cup, white teapot, silver teapot,
When I think of you, my dear,
I'll add to the song, I miss you, my little light...

Later, Segiz Seri's song dedicated to the Makpal girl spread throughout the country.

Move away from what you see, Makpal,
You are like a fold of a thousand sheep, Makpal.
Love is good or bad
Don't you act like a stockpile, Makpal...

Segyz Seri says that he will return to the country soon. At this time, Makpal's father Kurzhibai also sends a message to his matchmaker Mamyt. Segyz seri cannot reach Makpal's village at the appointed time. Zhabi comes to be engaged meanwhile. Kurzhibai makes a wedding ceremony. Makpal is sad. She sings a poem to Komshabai requesting him to deliver it to Segiz seri.

I wear leather boots on my feet,
My eyes are full; I am looking forward to your journey.

If you are a man, you will come through the Syr river,

If you are young, you will die by going into the water.

After the girl was escorted away, Segyz Seri came with his companions and followed the girl. The road was long. Makpal girl ran away from the caravan during the night Segyz seri arrived. So they met. At that time, the pursuers led by Zaby also arrived. When the two sides met, Zhaby, who believed in his strength, said: «Then tell that Kazakh! If we use weapons, then say that you are taken by surprise. I will fight and try my luck. My condition is that whoever falls, his head will be taken. Segyz seri was the sweet heart of Makpal. What is the need to live without her! I'd rather go to the grave than walk the earth without my widow, either death or life!»he said. When the two had a fight, Segyz Seri won after much persuasion and effort. Admiring the young man's courage and strength, Segyz Seri said, «You are a man to be great. Let me not carry your blood. Makpal is mine. «I will give my sister as I said.» Thus, in the work, the end of a big dispute ended with a peaceful agreement.

There are different stories about Segyz Seri, there are opinions that deny his historical personality. The writer Z. Shukurov describes in detail Segyz Seri as contemporaries of Zhankozh batyr. The history of the name of Makpal kol is given in the novel in the center of a wide variety of conflict events. If the image of Makpal can be recognized as a good girl who fought for her love and happiness, Segyz Seri was a talented guy with intelligence, morality, heroism and courage. He thought of a good settlement in various disputes within the country.

The event in the novel does not take place only on the shores of the Aral Sea, in the lower reaches of the Syr Darya. The work broadly described the relationship of the heroes with the Khiva Khanate, the western region of the Kazakh steppe, Turkestan, Sozak, the sacred Karatau. Therefore, there are also names of places and water of other regions. Urganish, Zhamankala, Ak Zhaiyk, Ulken Borsyk, Saryarka, Karatau of Kalba, Sarysu, Mugadzhar, Ustyurt, Karabutak, Tamdy, Or river, Akkorgan, Zholek, Akmeshit, Turkestan, Sozak, Barshakum, Borsykr are the sacred places of the Kazakh steppe.

In the article about seasonal migration of Kazakhs, historian T. Kartaeva gives her idea: «The length of migration routes were different according to the number of livestock which had that aul. The tribes from West, North and central part of Kazakhstan used a meridional type of moving, Qyzylqum, Inkardariya, Quangdariya, Zhanadariya inhabitants moved towards Torgay, and Ustirt Kazakhs towards Elek river in early spring. Therefore, we must mention that the names of places and water in the literary works are directly related to the seasonal migration of Kazakhs (Kartaeva, 2019:21).

4. Results. (*Kulbarak S.O., Kulamanova S.M.*)

The study of regional toponymy is currently in a trend. Physical, geographical, ethnocultural, historical, chronological, extralinguistic factors in the formation of place and water names are studied in the monograph by B.T. Taspolatov "Toponyms of Kazygurt" (Taspolatov, 2016). In the textbook "Toponymy" by K.D. Kaymuldinova, the features of the formation of toponymic systems are analyzed and the features of place and water names of the Kazakh steppe are considered (Kaymuldinova, 2011). The geocological founda-

tions of toponyms, patterns of spatial distribution, the relationship between the natural environment and toponyms based on materials from the Pavlodar region are analyzed in K.T Saparov's monograph (Saparov, 2007).

Closer to the object of our study, the study by U. Eranova "Linguistic-cognitive nature of the names of place-waters in M. Auezov's epic novel "The Way of Abai" (Eranova, 2004) was considered. First of all, the researcher brought the accumulated material on the epic novel into alphabetical order and created a statistical dictionary. Thus, 108 names of places and water have been accumulated. The research work reveals the species affiliation of the names of place and water, the use of anthroponyms and ethnonyms.

Toponymy is in the center of attention of correspondent scholars. Toponymic dictionaries and reference books have been developed (reference book of the names of place and water, 2009:14). Extensive research work has been carried out in the field of language. T. Zhanuzakov defended his doctoral thesis on topical issues of toponymy (Zhanuzakov, 1976).

One of the notable works is "The establishment of historical and cultural ties between the Turkic (Kazakh) and Mongolian peoples in toponymy" by the Sagidullakzy and "Kazakh studies and toponymy" by J. Dostay and K. Mambetaliev (Sagidullakzy, 2000:17).

These and other scientific works were considered and taken as a methodological basis.

According to scientists, there are about 2.7-3 mln. names of places and water. However, since it has not been systematically collected and studied until now, there are many unsolved key issues. Most of the names on the topographic maps are distorted. The reason is the insufficient joint work of linguists, historians, and geographers. Gross mistakes are also found in the works that say that the map of Kazakhstan will be spoken in Kazakh, and that the indigenous toponymic names will be normalized. Therefore, first of all, it is necessary to collect and study the historical toponymy of the regions. It has many different ways. One of them is to gather the names of places and water in the works written on the history of the region and reveal their historical meaning.

In the historical novel by Z. Shukurov "Syr Boyi", which reflects the liberation struggle of the Kazakh people against the Khiva Khanate of the 19th century, the names of the lower reaches of the Syr Darya, settlements on the eastern coast of the Aral Sea, place and water objects are widely used. The author did not invent these names. His evidence is that to this day most of the names have been preserved in the people's memory and sounded the way they are, as well as the high recognition and taste of the people, the breadth of imagination, artistic value and accuracy. The poetic meaning of folk names is so great that it reflects the tone and nature of the Earth, its special character and the historical event that took place on this place. Just like they say, look and study.

We have come across many names with similar charms from the novel "Syr Bayi". First, you will admire the wealth and abundance of place names. It seems that every hill and ravine, stream and lake, nook and cranny remain unnamed. Like an unread field book. The author explains how many secrets lie behind it. The names of places and water tell about ancient history. It strengthened the historical nature of the novel.

In addition, the names of places and water are not mentioned in the novel without reason. According to the convenience, the appearance and features of the place are artistically rep-

resented by the perception of the image. In some cases, it is based on the plot, it is the basis for the connection of events and the psychological description of the characters. In general, it has become an artistic component that has increased the quality of the historical work.

First of all, attention should be paid to historical toponyms. Interesting legends or traces of real events of the past are hidden under such names. It is hidden from the folk worldview. Place names are different in variety and different ways of creation. Toponyms formed from a purely geographical term (appellative) are the largest among root toponyms formed without suffixes.

Names formed from the appellative form a toponymic category and designate the types of terrain (Adyr, Dala, Jota, etc.). Most of the words involved in the creation of such names were taken from words in our lexicon and became proper names through the lexical-semantic method (Abasilov and et.al. 2022:21).

5. Conclusion. *(Kulbarak S.O.)*

Each subsoil of the Kazakh steppe is a deep history and ancestry. The secret of field toponyms has not yet been fully revealed. Each region still needs to be studied. And when the names of places and water are more fully collected and scientifically systematized, we will undoubtedly encounter a rich treasure preserved in the memory of the people. It is not surprising that the toponyms of each region are connected with each other, reveal each other's meaning, and thus testify to the reality of the entire era. Meanwhile, S.B. Veselovskiy's statement: «Toponymic material, due to its durability, «conservatism», as scientists say, is very valuable, - more material valuable than archeological data, « (Veselovsky, 1945:213). Scientists do not deny that the truth and secrets of the toponymic names preserved in the people's memory provide important information for the history of the people.

In the modern era of globalization, the preservation of the national code of each people is considered a very important factor. Therefore, in the memory of generations, it is necessary to absorb the history of the native land, to know deeply that each of its hills and springs is an amanat left from the ancestors - this is the beginning of patriotism for the country, for the Earth. To do this, it is necessary to widely reveal the secrets of the native land. It is necessary not only to study, but also to reach readers with a colorful book for children, to propagate. We know that it is much more rational, more important to create national knowledge, and not to create it from the spiritual sources of the people.

One of the sources of historical toponyms is works created on the history of this region. From one series of Z. Shukurov's novels "Syr boyi" we learned many names of the places, their history, and involvement in the life of our ancestors. One of the facts of maintaining continuity between generations is toponyms. Through toponyms, we see the worldview of the ancestors who have come down to us, the understanding of nature by the nomadic people who freely grew up in the environment of creation, the assessment of life as a drink of life. Have we managed to save this sea for posterity? What does the current state of Daria look like? Today's reality shows what dead end is the result of a person who has forgotten his God; blind authority considers himself superior to nature and dominates.

We must deeply know the history of our native land in order to be deeply imbued with the national code. And the genealogy of the native land is in historical toponyms.

References:

1. Abasilov A.M., Tuyakbayev G.A., Saryshova K.S. (2022) Kyzylorda oblisindagi apellytiv-toponimderdin kognitivtik negizleri [Cognitive bases of toponym appellatives of Kyzylorda region]. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University. PHILOLOGY Series. № 3(140) p. 21-31. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2022-140-3-21-31> (in Kazakh)
2. Auezov M. (1991) Adebiet tarihy: Zhogaryy oqu oryndarynyn studentterine arналган [History of literature: For university students]. Ana tili - Almaty, 240 p. ISBN 5-630-00002-0. (in Kazakh)
3. Bolashaqqa bagdar: ruhani zhangyru atty maqala [Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity]. https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy (Qaralghan kuni: 20.03.2022). (in Kazakh)
4. Kaimuldinova K.D. (2011) Toponimika: Oqulyq [Toponymy: Textbook]. LLP RPBK «Epoch» - Almaty. 267 p. ISBN 978-601-217-240-0. (in Kazakh)
5. Kartaeva T. (2019) Peculiarities of Seasonal Migration of The Kazakhs (The End of The XIX – The Beginning of The XX). Bilig. Summer /number 90 p. 93-115. <https://doi.org/10.12995/bilig.9005> (in English)
6. Nurdauletova B. (2016) Nogajlyny uly bii Edige Mangystauda zherlengen be? [Was No gai's great dancer Edige buried in Mangystau?] / nehabar.kz 18 Aug. (Qaralghan kuni: 15.03.2022). (in Kazakh)
7. Sagidullakzy G. (2000) Turki (qazaq) zhane mongol halyqtarynyn tarihi-madeni bajlanystarynyn toponimijada belgilenu [Definition of historical and cultural ties of the Turkic (Kazakh) and Mongol peoples in toponymy] LLP «Polygraphist». (in Kazakh)
8. Saparov K.T (2007) Pavlodar oblysynyn toponimikalyq kenistigi [Toponymic space of Pavlodar region]. SRF «ECO» - Pavlodar. 308 p. ISBN 9965-08-169-7. (in Kazakh)
9. Shukurov Z. (2014) Syr bojiy: Tarihi roman [Syr boyi: A historical novel]. Kyzylorda Kanagaty - Kyzylorda. T. I. 564 p. ISSN 821.512.122 (574.54). (in Kazakh)
10. Taspolatov B.T. (2016) Qazygurt toponimderi [Toponyms of Kazygurt]. Alem - Shymkent, 168 p. ISBN 978-9965-876-21-9. (in Kazakh)
11. Veselovsky S.B (1945) Toponimika na sluzhbe u istorii // Istoricheskie zapiski [Toponymy in the service of history // Historical notes] / res. ed. acad. B.D Grekov. - M.: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, T. 17. S. 213. (in Russian)
12. Yerzhanova U. (2004) Zher-su ataularyndagy ulttyq tanym // Onomastikalyq Habarshy [National cognition in geographical names // Onomastic Bulletin]. №1. (in Kazakh)
13. Zhanuzakov T. (1976) Osnovnye problemy onomastiki kazahskogo yazyka [The main problems of onomastics of the Kazakh language] Author's abstract. diss. Dr. filol. science. Alma-Ata. (in Kazakh)
14. Zher-su ataularynyn anyqtamalalygy (2009) [Directory of geographical names]. Arys – Almaty, 568 p. ISBN 9965-17-649-3. (in Kazakh)
15. Zhetpisbayev M. (2020) Aqirekte Arystan bab...// Egemen Kazakhstan [In the end, Arystan Bab ...], April 9. <https://egemen.kz/article/228539-aqirekte-%E2%80%93arystan-bab> (Qaralghan kuni: 15.03.2022). (in Kazakh)

Әдебиеттер:

1. Абасилов А.М., Тұяқбаев Ф.Ә., Сарышова К.С. Қызылорда облысындағы апелляция-топонимдердің когнитивтік негіздері // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. № 3(140) 2022. б. 21-31. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2022-140-3-21-31>.
2. Әуезов М. Әдебиет тарихы: Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 240 б. ISBN 5-630-00002-0.
3. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру атты мақаласы https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy (Қаралған күні: 20.03.2022).
4. Веселовский С.Б. Топонимика на службе у истории // Исторические записки / Отв. ред. акад. Б.Д. Греков. - М.: Изд-во АН СССР, 1945. - Т. 17. - С. 213.
5. Ержанова Ұ. Жер-су атауларындағы ұлттық таным // Ономастикалық Хабаршы 2004, №1.

6. Жанұзақов Т. Основные проблемы ономастики казахского языка. Автореф. дисс. докт. филол. наук. Алма-Ата, 1976.
7. Жер-су атауларының анықтамалығы. – Алматы: Арыс, 2009.- 568 б. ISSN 9965-17-649-3.
8. Жетпісбаев М. Ақиректе Арыстан баб... // Егемен Қазақстан, 09 сәуір 2020. <https://egemen.kz/article/228539-aqirekte-%E2%80%93-arystan-bab> (Қаралған күні: 15.03.2022).
9. Каймулдинова К.Д. Топонимика: Оқулық. Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011.- 267 б. ISBN 978-601-217-240-0.
10. Нұрдәулетова Б. Ноғайлының ұлы биі Едіге Манғыстауда жерленген бе? / nehabar.kz 18 авг 2016 ж. (Қаралған күні: 15.03.2022).
11. Сағидоллақызы Г. Түркі (қазақ) және монғол халықтарының тарихи-мәдени байланыстарының топонимияда белгілену. ЖШС «Полиграфист», 2000.
12. Сапаров Қ.Т. Павлодар облысының топонимикалық кеңістігі. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2007. – 308 б. ISBN 9965-08-169-7.
13. Тасполатов Б.Т. Қазығұрт топонимдері. – Шымкент: Әлем, 2016, –168 б. ISBN 978-9965-876-21-9.
14. Шүкіров З. Сыр бойы: Тарихи роман. – Қызылорда: Қызылорда-Қанағаты, 2014. – Т. I – 2014 – 564 б. ISSN 821.512.122 (574.54).
15. Kartaeva T. Peculiarities of Seasonal Migration of The Kazakhs (The End of The XIX – The Beginning of The XX) // Bilig. Summer 2019/number 90 p. 93-115. <https://doi.org/10.12995/bilig.9005>.

Zhakulayev A.M.¹, Takirov S.U.², Mingazova L.I.³

^{1,2} Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

³ Kazan Federal University, Kazan, Russian Federation

E-mail: ¹adil91kz@mail.ru, ²sarzhan68@mail.ru, ³leila69@inbox.ru

ORCID: ¹0000-0002-5988-1581, ²0000-0002-7268-0127, ³0000-0001-5116-1419

NARRATIVE AND HISTORICAL DISCOURSE

Abstract. Lot of research has been done in literary studies around the problem of narrative and the narrator. The category of narrative is very complex, varied, and the ways it is conveyed in the fiction text are different. The concept of narratology is closely related to the activity of telling a story in a fiction text. Scholars in the study of narratology pay attention to its functions, ways of transmission, and specific features. If we consider history and the narrator in very close interaction, it is obvious that there is a specific function of the narrator in the transmission of historical discourse in the fiction text. In this article, within the framework of historical discourse, the activity of the narrator in the work of M. Magauin «Kipchak Beauty» is comparatively analyzed. The influence of the historical and artistic text on the historical consciousness through the narrator is studied. The research work in relation to the narrative was guided by the works of such scientists as M. Bakhtin, M. Lotman, V. Schmid, J. Jeannette, E. A. Popov. No one denies that bringing historical circumstances to the reader in a work of fiction deepens the essence of historical discourse. Consequently, each of these categories becomes an object of research in its own way, and although the theoretical features are scientifically differentiated and complicated, the article studies their integral reflection in the literary text. The article attempts to identify the features of the connection between narrative and historical discourse. In the course of the study, methods of comparison, comparison-analysis, interpretation, semantics were used. As a result of the research, the relationship between the category of narrative and historical discourse is revealed, the interpretation of historical facts by the narrator in a literary text is considered.

Key words: Narrative, narrative discourse, historical discourse, artistic text, discourse, institutional discourse, interpretation

Жакулаев А.М.¹, Такиров С.У.², Мингазова Л.И.³

^{1,2}Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

³Қазан федералды университеті, Қазан, Ресей Федерациясы

E-mail: ¹adil91kz@mail.ru, ²sarzhan68@mail.ru, ³leila69@inbox.ru

ORCID: ¹0000-0002-5988-1581, ²0000-0002-7268-0127, ³0000-0001-5116-1419

Нарратив және тарихи дискурс

Аңдатпа. Нарратив және нарратор мәселесі төңірегінде әдебиеттануда көптеген зерттеулер жүргізілді. Нарратив категориясы өте күрделі, әрқилы, әрі көркем мәтінде берілу жолдары әртүрлі болып келеді. Нарратология ұғымы көркем мәтінде тарихты баяндау қызметімен тығыз байланысты. Ғалымдар нарратологияны зерттеуде оның атқаратын қызметіне, берілу жолдарына, өзіндік ерекшеліктеріне мән береді. Тарих пен баяншыны өте тығыз қарым-қатынаста қарастыратын болсақ, онда көркем мәтіндегі тарихи дискурстың көркем шығармада берілуінде нарратордың өзіндік атқарар қызметі бары айқын. Бұл мақалада М.Мағауиннің «Қыпшақ аруы» шығармасындағы нарратордың қызметі тарихи дискурс шеңберінде салыстырмалы түрде талданады. Тарихи-көркем мәтіннің баяншы арқылы тарихи санаға әсері зерделенеді. Зерттеу жұмысында нарративке қатысты М.Бахтин, М.Лотман, В.Шмид,

Ж.Женнет, Е.А.Попов сынды ғалымдардың еңбектері басшылыққа алынған. Көркем шығармадағы тарихи жағдайлардың оқырманға жеткізілуі тарихи дискурс мәнін тереңдетсе, сол жеткізушінің нарратор екендігін ешкім де жоққа шығармайды. Демек, бұл категориялардың әрқайсысы өз алдына бөлек-бөлек зерттеу объектісіне айналып, теориялық ерекшеліктері ғылыми тұрғыдан сараланып, күрделенгеніменен мақалада олардың көркем мәтінде тұтас көрінетіндігі зерделенді. Мақалада нарратив пен тарихи дискурс байланысының ерекшеліктерін анықтауға талпыныстар жасалған. Зерттеу барысында салыстыру, салыстыру-талдау, интерпретациялық, семантикалық әдістері қолданылды. Зерттеудің нәтижесінде нарратив пен тарихи дискурс категориясының байланысы анықталды, тарихи фактілерді баяншының (нарратордың) көркем мәтінде интерпретациялауы қарастырылды.

Кілт сөздер: Нарратив, нарратив дискурсы, тарихи дискурс, көркем мәтін, дискурс, институционалдық дискурс, интерпретация.

Жақулаев А.М.¹, Такиров С.У.², Мингазова Л.И.³

^{1,2}Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

³Казанский федеральный университет, Казань, Российская Федерация

E-mail: ¹adil91kz@mail.ru, ²sar-zhan68@mail.ru, ³leila69@inbox.ru

ORCID: ¹0000-0002-5988-1581, ²0000-0002-7268-0127, ³0000-0001-5116-1419

Нарратив и исторический дискурс

Аннотация. Много исследований было проведено в литературоведении вокруг проблемы нарратива и нарратора. Категория нарратива очень сложна, разнообразна, и пути передачи в художественном тексте различны. Понятие нарратологии тесно связано с деятельностью по изложению истории в художественном тексте. Ученые при изучении нарратологии обращают внимание на ее функции, пути передачи, специфические особенности. Если рассматривать историю и рассказчика в очень тесной взаимосвязи, то очевидно, что в передаче исторического дискурса в художественном тексте в художественном произведении нарратор имеет свою функцию. В данной статье в рамках исторического дискурса сравнительно анализируется деятельность нарратора в произведении М.Магауина «Мисс Кипчак». Изучается влияние историко-художественного текста на историческое сознание через рассказчика. В исследовательской работе по отношению к нарративу руководствовались трудами таких ученых, как М. Бахтин, М. Лотман, В. Шмид, Ж.Женнет, Е. А. Попов. Никто не отрицает, что доведение до читателя исторических обстоятельств в художественном произведении углубляет суть исторического дискурса. Следовательно, каждая из этих категорий по-своему становится объектом исследования, и хотя теоретические особенности научно дифференцированы и усложнены, в статье изучается их целостное отражение в художественном тексте. В статье предприняты попытки выявить особенности связи нарратива и исторического дискурса. В ходе исследования использовались методы сравнения, сравнения-анализа, интерпретации, семантики. В результате исследования выявлена связь категории нарратива и исторического дискурса, рассмотрена интерпретация исторических фактов баянистом (нарратором) в художественном тексте.

Ключевые слова: нарратив, нарративный дискурс, исторический дискурс, художественный текст, дискурс, институциональный дискурс, интерпретация.

1 Introduction (Zhakulayev A.M.)

There are a lot of searches in modern fiction, including in the genre of prose. One of them – the activity of the narrator in the work in the concept of modern literary theory – is called a narrator. This is one of the most important issues of literary research today.

Narratology – (French narratologie, English naratology) the theory of narration. The scientific discipline that studies the narrative as a whole is also considered as a special field of introduction to literary criticism. Narratology was founded in 1920 by the scien-

tific works of Russian formalists V.Shklovsky, B. Tomashevsky, V. Propp, B. Eichenbaum, M. Bakhtin, M. Lotman, B. Uspensky, etc. These researchers were engaged in the analysis of the basic concepts of narrative theory. In the twentieth century, in Western Europe, the theory of narrative was reworked and considered as a special field of literary criticism. As a result of the revision of this problem, a term called narratology appeared, which studies the narrative. That is, modern narratology was incorporated into literary studies in the late 1960s as a special section. But according to some researchers, the term narratology cannot fully reveal the nature of the theory of narratology. Judging by the fact that each scholar expresses different opinions, we can see that the question of narratology has not yet come to an unambiguous solution.

Today, the center for the study of Narratology is the University of Hamburg. As for the current state of narratology, as a result of relentless searches, during various analyses, we see that scientists have achieved some facts. In the process of creating narratology, we can mention such scientists who have conducted a lot of research and comprehensively analyzed narratology: L.Dolezhela and Russian researchers Yu.Lotman, B. Uspensky. A special place in the analysis is occupied by researchers: J.Greimas, K. Bremon, Ts.Todorov, K.Koke. The main major representatives of narratology: R. Barth, L. Dolezhel, J. Genette, M. Bal, V. Schmidt, S. Chatman, J.Lintvelt and others. The researchers identified the level and stages of the narrative, differentiated the sides of the narrative and the story.

The above studies constitute only a part of narratology. The analysis carried out by researchers of the literature on narratology shows that the territory occupied by narratology in literary studies is very extensive. Despite the broad understanding, there are many controversial issues, different opinions, and ways to address them in the study of this field at the present time.

2 Materials and methods

2.1 Research methods (*Zhakulayev A.M., Takirov S.U.*)

Speaking of narratology, we can especially mention the work of V.Schmidt called «Narratology». The narrative system is clearly presented in this work: 1) perspectivology (the communicative structure of the narrative, the stages of narration, the reader's attitude, the connection of the narrator (narrator) and characters with the text); 2) plotology (narrative transformations, connections beyond the control of time in narrative texts) (Schmidt, 2003: 11). This paper has comprehensively addressed the following major problems of narratology: narrativity, its activities, the aesthetics of narrative, the stages of narrative (author, reader, narrator), attitudes, narrative levels, etc. In addition, Schmidt corrected the transformation of narrative: event-history-narrative-demonstration narrative (Schmidt, 2003: 19).

Gerard Jeannette («narrative discourse», 1972): «narration, a story can be used to narrate a certain story due to the lack of a discursive narrative. Narrative as a narrative depends on the story in which it is presented (narrative event); as a discourse (narrative event) it arises in connection with the narrative that generates it».

Thus, narratology, the theory of narration, should be considered as a branch of literary criticism or as a general humanitarian direction, striving to reveal the general structure of all possible «narrative», i.e. any genre and any functionality, striving to reveal the essence of the narrated works.

The discussion of the informational level of a literary text in an artistic, aesthetic, cognitive context is one of the most important problems of discursive analysis in the direction of modern literary research. The discussion of these concepts in the text-context-work-discourse network is a precursor to modern research work.

Among the problems of narratology under consideration are: communicative understanding of the nature of literature; the presence of several levels of narration at the same time; the manifestation of interest in the problem of discourse; the transfer of literary information from the writer to the reader. And the communicative nature of literature includes: the sender of information (the author of a literary work), the message, the communicator (literary text), the recipient of the message (reader), the characteristic of the literary text. At the heart of each literary work is a dialogical communication between the reader and the writer.

In this study, we study the role of the narrative category in revealing the essence of a work of art and its connection with historical discourse. After all, as a result of the work of historians, philosophers, representatives of the cultural sphere, the category of narrative is widely used, the spheres of application are supplemented and enriched. Given that narrative discourse is not without history, in presenting the category of historical discourse in a fiction text (Zhakulayev & Takirov, 2022: 124-130), the narrator has a function. No one denies that bringing historical circumstances to the reader in a work of fiction deepens the essence of historical discourse. Consequently, each of these categories becomes a separate object of research in its own way and, although the theoretical features are differentiated and complicated from a scientific point of view, their integrity can be clearly traced in a literary text. Therefore, based on the work of M. Magauin «Kipchak Beauty», the main subject of study is literary and theoretical analysis, comparison, juxtaposition, interpretation by the narrator of historical events and connections between the categories of narrative and historical discourse.

2.2 Material description (*Zhakulayev A.M.*)

In world science since the second half of the last century, the problem of narratology-narratology has aroused the interest of many scholars and opened the way to new searches. As a result, the theory of narratology (Puckett, 2016) and basic concepts (Richardson, 2000: 168-175), the activity of the narrator in a work of fiction (Abasi & Abdi, 2020: 129-155; Lambrou, 2014: 32-48) and role, distinctive features, the relationship between narrator and author, narrative discourse are still thoroughly studied.

3 Discussion (*Zhakulayev A.M., Takirov S.U.*)

In the course of revealing the concept of Narrative, we will focus a little on the opinions expressed among scientists. The Russian writer E.A. Popov makes the following conclusion: «A narrative is a text created by a speaker in a system of events occurring through people and through people,» and the literary critic M.M. Bakhtin: «we have two events before us. The first, says, that the event itself, which is in question in the work, i.e. reading the work as a reader, we can also participate in this event; the second says that events occur at different times, and also occur in different places, and at the same time they are closely related to the whole» (Riker, 1998: 84).

In the following years, the field of narratology became the main form of Kazakh researchers. Before that, it was only about the connection between the author and the hero, the last ten years have been studying the connection between the author and the hero with the narrator, the activity of the accordion player in the transmission of history, the problem of discourse. The Kazakh Open Encyclopedia provides the following definition of «narratology,» «narratology»: «telling a story in a work of fiction, telling a story. Narrative types include the narrator and the storyteller» (Shmidt, 2003: 308). In the presentation of a work of art, the most important function is the narrator. Narrator (English narrator) – narrator of a story. Also, it means that a specific author. This is one of the categories of narratology.

Kh.White, a classic of modern narratives, connected the concept of «narrative structure» with intrigue and revealed its meaning more (including: historiography, discourse): «creating intrigue consists in focusing on the historical meaning» it is a way to combine events «in a single, general or archetypal form».

The doctrine that studies the system of narratives is narratology. The following categories are considered in the narratology we are considering: story, plot, fabulus, story, narrative stage, narrative type, speaker-speaker relationship, author and narrator (storyteller), relation of author, hero, reader, narrative levels, methods, etc.

Literary scholar Y.M. Lotman developed the concept of plot. He distinguished two main types of plot: classical and mythological. Lotman's method of analyzing a work contains a basic concept called «frame» (edge, line, border). That is why the classic story begins with the moment when someone breaks the frame. In Lotman's language, the story in the text transcends the boundaries of the characters' semantic sphere.

The fabula and the plot – essentially, they reflect the relationship of material and approach as story carriers and independent works that move through the narrative from text to text.

Modern scientific terminology does not reveal the features of the «fabula» and «plot». Structural linguistics has replaced them with history and discourse (E. Benveniste), and the first of them either corresponds to the «fabula» in a smaller or larger number, and the second corresponds to the «plot» in a broader sense. Discourse is the whole language level at which events other than these events themselves are told (narrated). R. Barth, C. Todorov, J. Genette, K. Bremons, who considered the narrative text as a linguistic phenomenon organized on additional, beterfrasal (super-phrasal) levels, for their part developed the idea of Benvenis, and this – historical level.

The same state of the function is no longer transmitted in closed text, but is coordinated in different order; moreover, elements of varying degrees of narrative significance are distinguished in any text: functions and indexes («symbols»). From the function follows the story («fabula»), and from the indexes – its arrangement (concretization of personalities, characters, motives, thoughts, situations and means of action, etc.). Within the function itself, the main and sub-tissue (cardinal) functions and catalysts (catalysts) that perform the function of a link between the main functions are distinguished. The tissue (nuclear) functions carry out some important choice of personnel (the character kills the pawnbroker), and the catalysts are the sequence of making this choice (the hero found an axe, checked the «application», hid the loot); as pointers in this text is a description of the appearance of

the hero and his victim, objects in his room, urban landscapes, thoughts and feelings of the hero, etc. The event is carried out by the staff.

Focalization is zero (an all-encompassing author), external (a «behaviorist» narrative that considers personalities only from the inside) and internal (the transfer of the narrative either to the mother or through the «eyes» of these personalities). The focalization can also be changed over the course of the narrative; the internal focalization in one person may be more external than in another person.

The narrator can be either outside or inside the story being told, or have or not have his own staff. A narrative text can contain not one, but several stories forming complex meta-hegetic constructions (insert novellas, etc.), enclosed in interpenetration, and not a simple addition (juxtaposition).

The author narrator, plays the fate of his hero, immerses himself in the image and even merges with them. Therefore, he depicts the levels of sensory, educational, linguistic rank of his images, not breaking away from them, but accompanying them in a social environment, coexisting together. The advantage of the author in the function of the narrator is that, firstly, there is a versatile opportunity in the image of the hero, and secondly, the author does not impose his understanding, point of view on the reader.

The expression of the author's image can be traced from the words of the author. Behind the Author's word is a writer or a speaking subject. In this context, the problem of the «narrative person» in a work of fiction arises.

As a source of a literary work, the author creates a narrator, that is, a real or false person telling a story. Finally, a fictional story told in a work of fiction is conveyed by the narrator as if in life, as if at the beginning, giving reality and reality. The narrator is not just in a contradictory position with the author, it is the difference between two personalities.

Narrator – tells the reader about the actions of the hero, records the time of his passage, describes the image of the hero, his environment, reveals his inner world. The activity of the narrator helps the reader to learn fairly reliably about the events and deeds of the past.

In order to find the place of a literary work in life, it is not enough for the writer to write it, but it is also necessary to be a master bearer (narrator) of it to the reader. That is, there must necessarily be a narrator, so that the writer in his work could touch deeply the problem of the reader, affect his consciousness, so that the life reflected in the literary work would be perceived by each reader as close as his own, and would penetrate his soul to «life in literature».

Also, as a «source» of a literary and artistic work, the writer acts as a narrator, that is, a «real» or «fictional» person telling a story. In the end, a «fictional» story based on the writer's imagination, told in a work of fiction, is embodied by the narrator into reality, instilling in him an authentic character, as if he were in life. The narrator is not only in a contrasting, contradictory position with the author, but also in the fact that there is often a fundamental difference between these two personalities.

When describing an event, the author has the opportunity to participate in it both the author and the narrator. He can make the narrative more impressive by using his talent and capabilities. At the birth of each work of art, its author has his own, completely new opportunity. He can convey history on behalf of a historian, an artist, a warrior or a ruler, a

scientist, a doctor. Each of them is recognized in terms of their own point of view and their own preferences. It is known that in most cases the Author implements such «opportunities» in order to increase the significance of his work.

In another case, the narrator may be a direct participant in what he has read, that is, one hero of the story. «Through this activity, the narrator accumulates all the «baggage» of the depicted artistic world. In this case, the storyteller, unlike the narrator, may not have information about the reason for what happened, make mistakes in his interpretation. The erroneous analysis of the narrator becomes at the same time the cause of the described event. In other words, unlike the narrator, the hero, along with the usual functions, is entrusted with the service of storytelling» (Genette, 1998: 122). The presence of the narrator and the hero of the story gives the narrative a new impetus. Narrating on behalf of the narrator also maximizes activity in the development of the story. Because, on the one hand, the external observation of the development of events and, on the other hand, the joint vision of the consequences, becomes an increasingly aesthetic expression and the power of the artwork through the maximum complication of the existence of the narrator.

The author is the creator of a work of art, but he cannot enter into the inner world of the work, cannot enter into a literary work, having entered the path of the narrator in the work. Because from the moment the narrator starts working, he gets on his way and begins his activity. And even if the work begins with solving an event related to the author's style and begins with tension, the narrator does his job completely. That is, the narrator will live inside the literary work. The complexity of the narrator's activity lies in the fact that from the beginning to the end of the work he does not break ties with either the reader or the hero.

Is there a place for the author in the artistic space and time that he depicted? What do the theorists of the unity of the author and the narrator and the hero interpret? After all, in the work «Kipchak Beauty» the author and the hero appear side by side.

So, the stone sculpture of the Kipchak beauty, which was the cause of the whole incident. First the author, then Sarzhan the sculptor, and this sculpture, born a mystery, «probably Duala, magic... It must be the magic that got to the bottom of Sarzhan. If it hadn't been for the change of dua, if it hadn't been for Sarjan, I might have gone...» (Magauin, 2007: 8). Thus, the fate of the writer-hero and the sculptor-hero is intertwined with this sculpture. The sculpture of the Kipchak beauty appears before the eyes of the writer-hero. If we consider that the structure of an artistic text, in its totality, consists of a subject and an object, then the writer-hero is the subject, while Sarzhan the sculptor and Kipchak beauty in the activity of the object. However, one cannot forget about the «integrity» of Sarzhan the sculptor and the writer-hero.

Researcher V.Schmidt, who worked in the science of narratology, naming specific (concrete) and abstract types of authors, takes as a basis the conclusions of literary theorists, analyzes their uniqueness, belonging to a work of fiction. As he explained, a real author is a real, historical person, a creator of production. It does not belong to the work itself, but exists independently of it» (Schmidt, 2003: 31). That is, the real author of the Kipchak beauty, a hero writer, a literary scholar, a researcher of the history of literature, national culture, an artistic prose writer.

We talked about the fact that the author's ideal of M. Magauin is recognizable through the subject-narrator «Kipchak Beauty». Here he appears as an abstract author, crossing his

«boundaries» with a specific author. The image of the author, which in a literary work is considered to be separate from a specific author, determined by his creative act, has two grounds (objective and subjective). Perhaps we will perceive the author-hero, conceived by Sarzhan the sculptor, who led to the reconstruction of the stone sculpture of the Kipchak beauty and led to her transition into the space of ancient times, as a new personality that arose between the real author and the abstract, that is, the implicit author. The conclusion about this «intermediate personality» can be further attributed to oratorical analysis and thus spread.

The author uses the techniques of explicit and implicit images when depicting a narrator. Schmidt notes this in his work (Schmidt, 2003: 48).

It is known that a work of fiction is not subject to constant principles in its nature. In W.Schmidt's reference, «The explicit image is based on the self-presentation of the narrator. The narrator may give his name, describe himself as a narrating self, tell his life story, state his way of thinking...» (Schmidt, 2003: 49) The narrator in the story «Kipchak beauty», seeing this pose, also goes beyond this definition. The narrator, whose self-presentation is expressed by the fictional narrative, is recognized under the author's name. For example:

«I set out on a long journey. In search of information, take your time. The key to the workshop is with the writer Mukhtar Magauin» (Magauin, 2007: 81). These are the words of Sarzhan, who left the machine on the phone.

« – Are you the writer of Makawin» (Magauin, 2007: 82). This is the word of the Sculptor's Union, looking for Sarzhan.

«What's left now? By the way, myself. Now I have to doubt it all – in the world of Mukhtar Magawin...» (Magauin, 2007: 82). The hero-narrator, who is in a double state, resides in such a state.

Self-expression of the narrator is in the history of Kazakh prose. But not in the same posture.

Narratives that echo the author's biography are a vital and artistic detail, indicating that the author has become a narrator. Complex techniques in the artistic structure generates different images. It is known that the writer's craftsmanship is manifested in the flawless disclosure of artistic space. By investing the story and the data of his creative biography, the writer-hero embodies the author's ideals, and Sarzhan embodies his «double image» in the artistic space through the image of the sculptor. In this way, he frees himself from the «blocking» limitation inherent in a particular author.

«...In the spring of the same year «80, at the moment when you began your greatest novel, The last day of the month of April... I lost my sculptural art forever,» (Magauin, 2007: 96) says Sarzhan, who, thirty years later, received an unexpected phone call. Because: «the two of us are one person. No matter what time we do. You are me. I am you. One. Not half, not half, but completely. If we separate from the middle, we both come out in the middle... As you say, better than people. What's the use of it? At large sizes insignificant. Let neither you nor I be content» (Magauin, 2007: 96). The key to all the mystery of the work is this dialogue. In the beginning, seeing the stone sculpture of a Kipchak beauty, the writer-character felt unusually pleasant. After that, Sarzhan (the sculptor-hero) intervened in the story. He was a hero-writer who pondered it and also dragged out books related to

the Kipchak sculptures. The turn of the event and the aggravation began with the viewing of the statue in the same book.

Sarzhan (hero sculptor) at the beginning of the narrative was awarded a government prize, in the middle a prestigious, sculptor, depicting statues of «heroes of the revolution». Today, Sarzhan the sculptor is, in fact, the son of Kipchak Kobek-khan, the leader of the Bugza Zhurt. Aisulu – Begim in the sculpture Kipchak Beauty. The name of Sarzhan, who went to the people, in an incomprehensible situation is erased from the memory of all his acquaintances. The only writer who has not forgotten him is the hero. The writer, by turning the course of the story in such a turmoil way, seems to have given a turn to mysticism. But it would be more correct to say that it is not mysticism, but the writer's fantasy, the reflection of his dreams in the artistic space.

4 Results (*Zhakulayev A.M., Takirov S.U.*)

«In Kypchak Beauty» there are two narrators – one is the author-hero, telling the work in the first person, the other is the narrator-hero, who further deepens the essence of the work, breaking the boundaries through which the author-hero cannot pass and moves freely in space. The text, formed by two characters at the beginning, becomes a single character by the end of the work, you will find the «integrity» of the double narrator, the division (duality) of the picture (the narrator) into two parts. In the beginning you will realize that the work of the hero sculptor (Sarjean) is not the everyday work of a professional. In the art text, the main object is «stone», eternal, which no one can ever erase from history. In his life from twenty to 33 years, and spouse Aisulu Begim from 17 to 30 years, that is, in the era of the Western Kipchaks, once moved to this time, once exploring the current state, tells the hero-author. The sculptor-hero sees his surroundings at a young age, thinks about them, hears about them, sees them, he lives in the personality of this period, he lives eternal life in the mind of the author-hero.

Sculptor-narrator narrates the succession of Western Kipchaks with historical conditions in the time of Kobek Khan (Kobek) 1170-1180 with the places of habitation, it is about the location of stones, their condition today. Sculptor-orientator for the hero, the author-narrator, who was originally an ancestor of the ancestors, the leader of the creed. Usually when the author plays out the fates of his characters and is imbued with them, in this work, on the contrary, the hero is inside the author, in his mind. The difficulty is that both the author and the sculptor are in the guise of the hero. In such a situation, no one can demand from the author a limitation, a normal standard.

The Kipchak Beauty did not stipulate the fate of only one Western Kipchak, which together with the XII-XIII centuries covered the events of the twentieth century. The work that not only united the two heroes, but also absorbed not one, but several stories. The author-hero or the author-narrator created a false identity-sculptor-hero or sculptor-narrator, who on the same stage, in a social environment, goes together and lives together, giving his soul to the great path of art, reviving the immortal spirit that comes from the ancestors. The historical data stated in the work of fiction, the narrator embodied in reality and conveyed, as it was in the beginning, as it was in life, giving the character of accuracy. History does not exclude that there were Western Kipchaks, from them there are still stones. Well, what

Sarzhan does not have, is unlikely to be. The sculptor-hero (accordionist / storyteller), unlike the author-hero, is outside time and space, able to move freely into the future as well as into the past for centuries and years.

While one literary work with the help of a narrator can also contribute to the embodiment of another work of art, the opposite is true in a work of fiction. Through the historical exhibit-stone the author-narrator introduced the literary work to the reader.

5 Conclusion (*Zhakulayev A.M., Takirov S.U.*)

In conclusion, summarizing the opinions expressed about the narrative, we will dwell on the following conclusions: narrative (lat.narrare-narrative-language) is a narration, a narration of events. Often used in place of the words «story» and «plot». In literary studies, the term narrative is considered in two different concepts. The first originated in the classical theory of narrative. This term in German theory was not called narratology, but narrative theory. The person who is intimately connected with the text in presenting the work is considered the narrator. In classical theory, the main feature of narrative is the connection between the author and the narrator. The importance of narrative lies in the fact that the narrator correctly perceives the story and conveys it to the reader. With the involvement of the narrator, the specificity of the narrative is revealed. The second understanding of narrative has developed in structural narratology. According to this concept, not only the structural feature of communication, but also the structural feature of the narrative in question plays a decisive role in the narrative.

While the event in a work of fiction narrated by the narrator/narrator is carried out in close connection with history, we must not deny that the discourse generated by the reader includes not only narrative discourse, but also historical discourse. Given that in the second historical discourse category of historical discourse the perception and interpretation of raw data, i.e. the events of the past, are set forth through the participation of the historical consciousness of the researcher or the writer, both the writer and the narrator hero evoked by him generate this historical discourse through historical fact.

In Mukhtar Magauin's Kipchak beauty, both narrators develop discourse based on historical information. However, the representatives of the twentieth century double narrators do not bypass the social factors and sociocultural conditions of their time. Because the description of historical fact, as it were, cannot produce a powerful discourse. One of the main goals of the narrators, who became unicorns in the name of Kipchak, is to show history through the reader's consciousness and contribute to its vitality. The structure of this work of fiction can be oriented as follows: historical discourse – historical source – fiction text – narrator – narratorial discourse – historical discourse. In conclusion, both the disassembled structure and the double explosive narrator call for a single idea – not to forget our history and to keep it forever in the memory of generations.

Әдебиеттер:

1. Abasi N., Abdi S. The Function of Narrator: Reading Al-Tantouria Based on Gerard Genette's Narrative Theory // Studies in Arabic Narratology. – 2020. vol. №1 (1). – p. 129-155.
2. Мағауин М. Қыпшақ аруы. – Алматы: Атамұра, 2007. – 256 б.

3. Рикёр П. Время и рассказ. Т. 1. Интрига и исторический рассказ. – М.; СПб.: Университетская книга, 1998. – 313 с.
4. Puckett K. Narrative theory. – Cambridge University Press, 2016.
5. Richardson B. Recent concepts of narrative and the narratives of narrative theory //Style. – 2000. vol. №34 (2), – p. 168-175.
6. Lambrou M. Narrative, text and time: Telling the same story twice in the oral narrative reporting of 7/7. Language and Literature. – 2014. vol. №23(1). – p. 32–48. <https://doi.org/10.1177/0963947013510649>
7. Женетт Ж. Фигуры. В 2-х томах. Том 2. – Москва: Изд.-во им. Сабашниковых, 1998. – 944 с.
8. Шмид В. Нарратология. – Москва: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
9. Zhakulayev A.M., Takirov S.U. Features of literary and historical discourse. / Bulletin of Karaganda University. – Philology series. – 2022. vol. №1(105). – p. 124-130. DOI 10.31489/2022Ph1/124-130 - <https://philology-vestnik.ksu.kz/2022-105-1>

References:

1. Abasi N., Abdi S. (2020). The Function of Narrator: A Study of Al-Tantouria Based on Gerard Genette's Narrative Theory. Studies in Arabic Narratology, vol. №1 (1), – p. 129-155. (in Eng.)
2. Genette G. (1998). Figuri [Figures]. – Moscow: Sabashnikov. – p. 944. (in Rus.)
3. Lambrou M. (2014). Narrative, text and time: Telling the same story twice in the oral narrative reporting of 7/7. Language and Literature, vol. №23 (1). – p. 32-48. <https://doi.org/10.1177/0963947013510649> (in Eng.)
4. Magauin M. (2007). Kipshak arui [Kipchak beauty]. – Almaty: Atamura, – p. 256. (in Kaz.)
5. Puckett K. (2016). Narrative theory. Cambridge University Press. (in Eng.)
6. Richardson B. (2000). Recent concepts of narrative and the narratives of narrative theory. Style, vol. №34 (2). – p. 168-175. (in Eng.)
7. Riker P. (1998). Vremya I rasskaz [Time and Story]. – Moscow: University Book. – p. 313. (in Rus.)
8. Shmidt V. (2003) Narrotologia [Narratology]. – Moscow: Languages of Slavic culture. – p. 312 (in Rus.)
9. Zhakulayev A.M., Takirov S.U. (2022). Features of literary and historical discourse. / Bulletin of Karaganda University. – Philology series. vol. №1(105). – p. 124-130. DOI 10.31489/2022Ph1/124-130 - <https://philology-vestnik.ksu.kz/2022-105-1> (in Kaz.)

Саргелтаева А.К.¹, Ыбырайқызы Г.²

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан*

E-mail: ardaksar2016@gmail.com, kyrenbel@mail.ru

ORCID: 0000-0001-8118-3846, 0000-0002-5776-9449

АБАЙ ӨЛЕНДЕРІНДЕ КЕЗДЕСЕТІН ӘРТҮРЛІ МІНЕЗ КӨРІНІСТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада ақын Абай Құнанбаевтың өлеңдеріндегі мінез концептісі, олардың когнитивті тұрғыдан бейнелену, көріну жолдары сипатталады. Мінез концептісіне байланысты отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми пікірлері талданады. Концепті мен ұғым терминдерінің анықтамалары ғылыми түрде дәлелденіп, мағыналары айқындалады. Жалпы әдебиеттегі қолданылатын концептінің түрлері сараланып беріледі. Сонымен қатар автордың идиостилі мен ұлттық таным арасындағы өзара когнитивтік байланысы көрсетіледі. Сол арқылы мінез концептісінің қыр-сыры ашылады. Ақын өлеңдеріндегі мінез концептісінің берілу жолдары нақты мысалдармен талдана отырып, жалпы барлық шығармаларының өзегі мінез екендігі ғылыми дәлелдермен көрсетіледі. Жалпы адамзатқа және ұлттық мінезімізге сай жақсы, жаман қасиеттерді бейнелеуде қолданылған тілдік бірліктер талданады. Сонымен қатар концептосфераны құрайтын элементтер жеке-жеке қарастырылып, ақынның негізгі ұстанымы мен мінез концептісін айқындаудағы қолданылған ұлттық құндылықтары да көрсетіледі. Өлеңдеріндегі мінез концептісін білдіретін элементтердің мән-маңызы мен мағынасы нақты беріледі. Абай өлеңдеріндегі басты құндылық – адам, ақыл, білім, жақсы мінез болса, басты мақсаты – адамды тәрбиелеу. Абай көркемдік сана мен философияны ұштастыра білген ақын. Адам баласының рухани өмірінің мәні, мағынасы оның ішкі жан-дүниесімен қатар, қоғамдық сана қызметіне тәуелді болғандықтан Абай өлеңдеріндегі мінез концептісінде қоғамның болмысы, танымы, мінезі мен психологиясы айқын суреттеледі. Ақынның әртүрлі әлеуметтік топтағы адамдардың мінезін сипаттаған өлеңдері концепт тұрғысынан кеңінен талданып, ұлттық таным жүйесінен айқындалады. Әрі ақынның жеке шығармашылық стилінің қалыптасуына әсер ететін отан, жер, білім және өзге де объективті, психологиялық құбылыстар жан-жақты сипатталады.

Кілт сөздер: концепт, концептосфера, когнитив, мінез концептісі, таным.

Саргелтаева А.К.¹, Ыбырайқызы Г.²

*Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан*

E-mail: ardaksar2016@gmail.com, kyrenbel@mail.ru

ORCID: 0000-0001-8118-3846, 0000-0002-5776-9449

Различные черты характера, встречающиеся в стихах Абая

Аннотация. В статье описываются концепты поведения в стихах поэта Абая Кунанбаева, способы их когнитивной репрезентации и проявления. В зависимости от концепта поведения анализируются научные суждения отечественных и зарубежных ученых. Научно обоснованы определения концепт и понятия, определены значения. Виды концептов, используемых в общей литературе, представлены дифференцированно. Также показана взаимная когнитивная связь между идиостилем автора и национальным познанием. Тем самым раскрываются тонкости концепта поведения. Пути передачи концепта

поведения в стихах поэта анализируются на конкретных примерах, а научные доказательства показывают, что стержнем всех его произведений в целом является характер. Анализируются языковые единицы, использованные в изображении хороших, плохих качеств, соответствующих человечеству в целом и нашему национальному характеру. Также отдельно рассматриваются элементы, составляющие концептосферу, демонстрируются национальные ценности поэта, использованные в определении его основного положения и концепта поведения. Значение элементов, выражающих концепт поведения в стихах, дается четко. Если главными ценностями стихов Абая являются человек, ум, знания, хороший характер, то главная цель – воспитание человека. Абай – поэт, сочетающий в себе художественное сознание и философию. В его стихах концепция характера ярко описывается бытием, познанием, поведением и психологией общества, так как смысл и значение духовной жизни человека, наряду с его внутренней душой, зависит от деятельности общественного сознания. Стихи поэта, описывающие характер людей разных социальных групп, широко анализируются с концептуальной точки зрения и определяются национальной системой познания. Подробно описываются родина, земля, образование и другие объективные, психологические явления, влияющие на формирование индивидуального творческого стиля поэта

Ключевые слова: концепт, концептосфера, когнитивный, поведенческий концепт, познание.

Sargeltayeva A.K.¹, Ybyraikyzy G.²

Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

E-mail: ardaksar2016@gmail.com, kyrenbel@mail.ru

ORCID: 0000-0001-8118-3846, 0000-0002-5776-9449

The concept of character (behavior) in the poems of Abay

Abstract. The article describes the concepts of behavior in the poems of the poet Abay Kunanbayev, the ways of their cognitive representation and manifestation. Depending on the concept of behavior, the scientific judgments of domestic and foreign scientists are analyzed. The definitions of the concept and the concept are scientifically justified, the values are determined. The types of concepts used in the general literature are presented differentially. The mutual cognitive connection between the author's idiosyncrasy and national cognition is also shown. Thus, the subtleties of the concept of behavior are revealed. The ways of transmitting the concept of behavior in the poet's poems are analyzed on specific examples, and scientific evidence shows that the core of all his works as a whole is character. The article analyzes the linguistic units used in the depiction of good and bad qualities that correspond to humanity as a whole and our national character. Also, the elements that make up the concept sphere are considered separately, the national values of the poet used in determining his basic position and the concept of behavior are demonstrated. The meaning of the elements that express the concept of behavior in the verses is clearly given. If the main values of Abay's poems are man, mind, knowledge, good character, then the main goal is to educate a person. Abay is a poet who combines artistic consciousness and philosophy. In his poems, the concept of character is vividly described by the existence, cognition, behavior and psychology of society, since the meaning and significance of a person's spiritual life, along with his inner soul, depends on the activity of social consciousness. The poet's poems describing the character of people of different social groups are widely analyzed from a conceptual point of view and are determined by the national system of knowledge. The author describes in detail the motherland, the land, education and other objective, psychological phenomena that affect the formation of the individual creative style of the poet.

Key words: concept, conceptsphere cognitive, behavioral concept, cognition.

1. Кіріспе (Ыбырайқызы Г.)

Концепт адам танымымен астасып жататын, автордың білімімен, өмір тәжірибесімен, ұлттық таным-түсінігімен біте қайнасып өмірдің өзегіне айналған ұғымдардың жиынтығы болып табылады. Концепт – әлемнің тілдік бейнесін

айқындап, автордың идиостилін танытатын бірден-бір құрал. Көркем әдебиетте концептіні айқындау барысында интерпретациялық, герменевтикалық, типологиялық, компаративистикалық, эксперименттік, т.б. жалпы көркем шығарманы талдауға тән әдіс-тәсілдер қолданылады. Л.В. Миллер концептінің төрт түрін көрсетеді. Бірінші сезім концептісі, әр ұлттың өзіне тән психологиялық таным жүйесі мен мінезі болады, ал осы сезімдерді білдіретін этномәдени құндылықтарды танытатын бірліктерді концепт деп атаймыз. Екінші ұлттық, қоғамдық жүйемен анықталатын концепт, оған ұлтты танытатын ұғымдар жатады, мысалы киіз үй, жеке тарих, тұлға. Үшінші аксиологиялық, көркем-эмотивті концептілер. Төртінші этномәдени тұрғыдан түсіндірілетін концептілер (Миллер, 2000). Бұл концептілер шығармада араласып беріледі әрі көркем-эмотивті концептілер мен этномәдени концептілер өте ұқсас болып келеді. Осы тұстарда ұғым мен концептіні шатастыруға болмайды. Ұғымның анықтамасына нақты объективтілікті білдіретін сөз бен тілдік бірліктердің мағынасы жатады. Ұғымның ауқымы тар болып келеді. Ал, концепт «жеке-дара сөз аясында емес, белгілі бір танымды айқындайтын тірек сөздер, кейде үлкенді-кішілі мәтіндер көлемінде танылады» (Нұрдәулетова, 2011); Д. Лихачев: «Концепты возникают в сознании человека не только как «намекы на возможные значения», «алгебраическое их выражение», но и как отклики на предшествующий языковой опыт человека в целом – поэтический, прозаический, научный, социальный, исторический и т.», – деп концепт адам санасында белгілі бір мағынаға сілтеме ретінде және адамның тілдік тәжірибесіне поэтикалық, ғылыми, әлеуметтік, тарихи, т.б. нұсқаушы ретінде туындайтынын айтады (Лихачев, 2015:243).

А. Исламның пікірінше, «концепт дегеніміз – этномәдени санада сақталған, белгілі бір ұлттың ұрпақтан-ұрпаққа берілетін ықшам әрі терең мағыналы шындық болмыс, ұлттық мәдени құндылықтары жөніндегі сан ғасырлық түсінігін білдіретін құрылым» (Ислам, 2004). Яғни кез келген шығарма бойынан, бір ұлттың, тұлғаның тағдыры мен өмірі көрініс алып, автордың жеке бейнесі, автор идеясы көрінеді. Сол себептен де әр қаламгердің шығармасынан оның өмірлік мұраты мен шығармашылық мақсаты, жеке тұлғалық ұстанымы белгілі болып тұрады. Кейбір ақын жазушылардың жеке шығармашылық стиліне отан, жер, білім және өзге де объективті, психологиялық құбылыстар мен ұғымдар тән болып келеді. Ал сол арқылы қаламгерлерді оқырмандары жазбай таниды.

2. Материалдар мен әдістер (Ыбырайқызы Г.)

«Адам баласының өмірге келуінің, өмірінің және өмірден кетуінің, адамдығының мағынасы мен мәні туралы Абай анықтама, сипаттама ғана беріп қойған жоқ, концептуалды қағидалар жүйесін жасап, өзінің ілімін қалыптастырды» (Дәдебаев, 2021). Осы орайда, ақынның идиостилін танытатын бірден-бір белгісі – мінез концептосферасы десек артық айтпаған болар едік. Ақынның кез келген шығармасының бойынан табылатын, ақынның атын ататпай-ақ бірден көңілге күп етіп құйылып, авторын санамызға сап етіп салатын да оның Жер деп аталатын ғаламшарда ғұмыр кешетін жұмыр басты пендеге тән мінезді өлеңіне өзек етіп алуы еді. Байқап отырсақ, Абайдың шығармаларындағы мінез жалпы адамзатқа тән мінез-құлықты, жақсы-

жаман қасиеттерді айта келіп, ұлттық мінезіміздегі сын-кемшіліктерді де нақты себепімен түсіндіреді.

Мінез концептісіне негізінен тілдік бірліктер, нақты және абстрактілі ұғымдар, автордың жеке идиостилин танытатын синтаксистік оралымдар жатады. Ал Абай шығармаларының өзегі мінез болғандықтан да, мінез концептісін жан-жақты талдайтын боламыз. Ақынның туындылары жалпы адамзаттық мәселелер мен қасиеттерді арқалауымен құнды. Ақынның ілімі біреу емес, екеу. Оның бірі адам туралы, екіншісі әр жақсы нәрсенің өлшемі туралы (Дәдебаев, 2021). Сондықтан да қанша жыл, қанша уақыт өтсе де өз күші мен мән-маңызын жоймай, ұрпақтан-ұрпаққа сақталып, тіпті жаңаша сипат алып, заманның ағысына сай актуалданып жатқаны жасырын емес. Басқа тілдерге де аударылып, адамзат мүддесі үшін әлі күнге қызмет етіп келе жатыр.

Осы тұста зерттеу мақаламызға қатысты А. Құнанбайұлының екі томдық шығармалар жинағы және Ж. Дәдебаевтың, В.Г. Зусманның, Л.В. Миллердің, Д. Лихачевтің, Л.Н. Дәуренбекованың, Б.И. Нұрдәулетованың ғылыми-теориялық, әдіснамалық тұжырымдары басшылыққа алынды.

2.1 Зерттеу әдістері (*Ыбырайқызы Г.*)

Абай өлеңдерінде кездесетін әртүрлі мінез концептісін талдау ғылыми мақала аясындағы зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін құрады. Мінез – бүкіл тіршілік иесіне тән жеке-жеке қасиеттердің жиынтығы. Ал адам мінезінің қыры мен сырына үніліп, үлкен философиялық толғамдар мен кесек ойлардың тұжырымын жасаған ақын шығармаларының, соның ішінде өлеңдерінің орны бөлек. Тіпті ақынның табиғат, әлеуметтік лирикаларының өзінен мінездің үйлесімді үлгісін көруге болады. Абай өлеңдеріндегі осындай ерекшеліктерді ескере отырып, зерттеу мақаламызда танымдық, ұғымдық семантикалық, көркемдік-эстетикалық талдау әдістері қолданылады.

2.2 Материалға сипаттама (*Ыбырайқызы Г.*)

Мақаланы жазуға ғалым-әдебиеттанушы Ж. Дәдебаевтың Абай ілімін білу, түсіну және қолдану атты зерттеу мақаласында Абай іліміндегі әр жақсы нәрсенің және жаман деген істің өлшемі туралы саралаған ойлары өз септігін тигізді. Ғалым Абайдың қырық үшінші сөзіндегі: «Әрбір жақсы нәрсенің өлшеуі бар. Өлшеуінен асса жармайды. Өлшеуін білмек – бір үлкен керек іс», – деген ойын негізге ала отырып, Абай айтқан адам мінезіндегі «бес асыл іс» пен «бес дұшпанның» Абай ілімінің құрамдас бөлігі – ақыл, қайрат, жүректің «бірлескен қызметі арқылы анықталатынын» нақты дәлелдермен тұжырымдайды. Сондай-ақ зерттеуімізге арқау болған В.Г. Зусманның еңбегінде концепт ұғымы «мәдени және мәдениетаралық коммуникацияның бірлігі» ретінде қарастырылады. Яғни концепт «мәдениет жүйесіндегі байланысты тудырады». «Байланыс процесінде «мәдениеттің» барлық ішкі жүйесінде концептінің ассоциативті әлеуетін кеңейтетін тікелей және кері байланыстар болады (идея, ассоциация, бейне, символ, мотив және лейтмотив)».

Д. Лихачев концептінің потенциалы адамның мәдени тәжірибесіне, білім қоры мен дағдысына байланысты екенін, адамның мәдени тәжірибесі мол болса,

концептінің де аясы кең болатын айтады. Б.И. Нұрдәулетованың пайымдауынша: «Концепт – индивидтің, тілдік ұжымның дүние, жаратылыс, оның түрліше заттары мен құбылыстары туралы өмір тәжірибесі, білімдік аясы (көзқарасы, танымы) негізінде, өзі өмір сүретін әлеуметтік ортаның мәдениетінен қабылдап, қалыптастырған танымдық, білімдік жүйесі» (Нұрдәулетова Б.И., 2011:59). А. Ислам «әр ұлттың концептілер жүйесін дүниетаным құндылықтары құрайтынын» айтады. Л.В. Миллер концептіні: «Этномәдени қоғамдастықтың психоменталды саласы», «әмбебап көркемдік ретінде мәдени жадта жазылған тәжірибе», – деп тұжырымдайды (Миллер Л.В., 2000:41-42).

3. Талқылау (Саргелтаева А.)

Енді ақын өлеңдерінен мысал келтіріп, мінез концептісінің концептосферасын айқындап, талдасақ.

Қайтсе жеңіл болады жұрт билемек? өлеңінде ел билер әкімнің не басшының бойындағы жағымсыз мінездер сынға алынған. Тұтас өлең жүйесінен мінез концептісін айқындайтын элементтерді анық көруге болады. Ақынның Лермонтовтан аударған бұл өлеңінен ұлт деп бөлінбестен, яғни әр ұлттың бойында бар кереғар кесір мінезді ашық баяндап, ұлттық танымымызды ана тіліміздің құндылығымен көрсетеді.

Қайтсе жеңіл болады жұрт билемек?

Жұрты сүйген нәрсені ол да сүймек.

Ішің берік боп, нәпсіге тыюлысып,

Паңсымай, жайдақсымай, ірі жүрмек (Құнанбайұлы, 2002: 61).

Бұл шумақта ел билеуде маңызды рөл атқаратын мінездерді топтастырған. Мінез концептісін айқындап тұрған **жұрты сүйген нәрсені ол да сүймек** өлең жолы ұлттың сүйер азаматтың бойындағы болатын ең бірінші қасиет деп көрсетіп отыр. Ал жалпы ұлты жақсы нәрсені әлде жаман нәрсені сүйе ме оған еш мән берудің қажеті жоқ, егер елінді билеу оңай болуы үшін дегенді меңзейді. Шумақтағы өлең жолдары адам бойындағы **жаны ашымау, салғырттық, пайдакүнем** сынды мінездердің концепт тізбегін құрап тұр. **Паңсымай, жайдақсымай, ірі жүрмек** егер контекст шеңберінде қарайтын болсақ адам бойындағы солай көріну, көлгірсу мінезінің синтаксистік оралыммен берілген концептосферасын құрап тұрған мінез концептісін айқындаушы бірліктер екенін көреміз.

Сасқаныңды көрсетпе ешкімге бір,

Сүйтсе де ірісімен кеңесіп жүр.

Кейбірін хауіптендір, мінін тауып,

Кейбірін жылы сөзбен көңілдендір (Құнанбайұлы, 2002: 61).

Ақын өлеңдерінің барлығы мінезге құрылып, адамзаттың жақсы мінезін үлгі етіп жариялап, қисық-қыңыр мінезін сынап, оны түзету үшін бар жан-тәнін салған жүрек

үнін естуге болды. *Сасқаныңды көрсетпе ешкімге бір: адамның өз болмысынан басқа болып көріну мінезі; Сүйтсе де ірісімен кеңесіп жүр: жағымпаз, пайдақор; Кейбірін хауіптендір, мінін тауып: әлімжеттік, өзін зор көрушілік; Кейбірін жылы сөзбен көңілдендір: өтірік мүләйімесу, көлгірсу.* Көрсетілген бұл мінез концептосферасын құрайтын ұғымдар ұлттық танымымыздың бір бөлшегі ретінде санамызда абстрактілі түрде сақталады. Сонымен қатар шумақтағы әр өлең жолдары адам бойындағы жағымсыз мінездердің концептілік тізбегін градациялық жолмен беріп тұр. Ал бұл дегеніміз жаман басшының бойында болатын жағымсыз мінездерді үстемелеп беру арқылы сол тұстағы өмір шындығын көркем шындыққа шебер түрде айналдыруы болып табылады.

Көрінбе ел көзіне әсте қорқақ,
Жанды жан демейтұғын жан шығып бақ,
Анда-санда құтырған жаман емес,
Оныңды жиі қылмай және бол сақ (Құнанбайұлы, 2002: 61).

Қарап тұрсақ шумақтағы өлең жолдары біргіп келіп адам бойындағы болатын **батырсымақтық, астамшылық** мінездерінің ұғымдық негізін құрап, оның когнитивтік сипатын арттырып тұр. Себебі бұл өлең жолдарын түсіну оның астарына бойлау қазақ үшін ешқандай қиындығы жоқ. Концепт санада сайрап, тілмен өрнектелетін ауқымы кең термин. Сондықтанда ол автордың таным-түсінігі мен тәжірибесіне, өскен ортасы мен біліміне байланысты тіпті тәуелді болып келеді.

Кісіміс қайда жүрсең олжаға тоқ,
Шоқыма халық көзінше қарғаша боқ.
Жұрт – жас бала, ешнәрсесін тартып алма,
Білдіртпей ептеп алсаң залалы жоқ (Құнанбайұлы, 2002: 62).

Өлең жолдары **тәкәппарлық, ашкөздік, пайдақорлық, кісі ақысын жсеу** сынды кеселді мінездердің концептілік тізбегі, мағынасы болып табылады. Егерде өлең жолдарына осы сөздерді қойып айтсақ өлең мағынасы еш өзгеріссіз қалады. Тек стилистикалық жағынан өзгергенімен айтар ойы мен мағыналық жағынан бір, ортақ болады.

Жат елге жадағайда сөйле шәрғез,
Тар жерде тайпалудан танба әр кез.
Жатты жау деп еліңді үрпитіп ап,
Жауға жабдық деп жиып, пайда қыл тез (Құнанбайұлы, 2002: 62).

Шумақтағы ой жоғарыда берілген шумақта айтылған, қорытылған ұғымдарды жалғастырып, когнитивті мән жүктеп, жаман басшының бойындағы кереғар мінездерді көрсетеді. **Төменшіктеу, қорқақтық** және басшыда болатын басты дертті **мінез пайдакүнемділіктің** концептосферасын құрап тұр. Жоғарыда айтқанымыздай ақын

өлеңдері тек қана мінезге құрылып, соны ғана жырлауға жаралғандай. Когнитивтіліктің ең басты белгілерінің бірі – санамен ұғынылып, таныммен қорытылатындығы. Сондықтан да ол әлемнің тілдік бейнесін, ұлттың ұранын, тұлғаның жеке даралығы мен ұлттық сипатын айқындаушы ретінде қызмет атқарады.

Ақынның баласына арнаған «**Әбдірахманға**» өлеңін талдап көрсек.

Орынсызды айтпаған,
Түзу жолдан қайтпаған,
Жақсылық қылар орында
Аянып бойын тартпаған (Құнанбайұлы, 2002: 87).

Өлең жолдары жалпы адам бойындағы жақсы, көркем мінезділікті тілге тиек етумен басталады. *Орынсызды айтпаған: бір сөзді, тұрашыл, салмақты; түзу жолдан қайтпаған: адалдық, әділдік, қайсарлық; Жақсылық қылар орында, аянып бойын тартпаған: мейірімді, қайырымды* сынды мінез концептілерін құрайды. Бұл өлеңдегі әр шумақ жақсы мінезді көрсетуде бір-бірінен градациялық жолмен үстемеленіп отырады. Сол арқылы өлең жолдары өзара контекстік тұрғыдан метафоралық мінез концептосферасын құрайды.

4. Нәтижелер (Саргелтаева А.)

Сөз атасын алыстан танитын қазақ үшін, бұл өлең жолдарында адами, имани мінездердің топталғанын көру, оны сезіну ешқандай да қиындық әкелмейді. Себебі ұлттық таным тұрғанда кез келген когнитивті ұғымдар өз жүйесін тез табады.

Ортасында кәпірдің
Арамынан татпаған.
Өмір бойы талпынып,
Ғылым іздеп, жатпаған (Құнанбайұлы, 2002: 87).

Әр өлең жолы тек бір ғана мағына немесе ұғым бермейді. Ол өлең жолдарының артында үлкен оқиға, тарих, тағылым, тәрбие, тұлға сынды маңызды құндылықтар тұрады. Сол себептенде оның когнитивтілік ауқымы кең болады. Оның концептосферасын әр қырынан айқындау қажеттілігі туады. Ол туралы В.Г. Зусман: «Литературный концепт – такой образ, символ или мотив, который имеет «выход» на геополитические, исторические, этнопсихологические моменты, лежащие вне художественного произведения», – деп концептінің қырларын ашып, анықтама береді (Зусман, 2001). Әбдірахман Түмен, Петербург қалаларында училищеде оқығаны белгілі. Ал ол кезде орыстардың үстемдігі жүріп тұрды. Сондай кезеңдерде басқа ұлттың арасында жаман мінездерге бой алдырмай, өз жаны мен тәнін былғамай таза сақтаған ұлына деген ақын Абайдың сағынышы жүрегінен шыққан шын асыл сөздерінен білініп тұр. *Ортасында кәпірдің, арамынан татпаған: тәртіпті, тәрбиелі, иманды; Өмір бойы талпынып, ғылым іздеп, жатпаған: еңбекқор, білімпаз, шыдамды* деген когнитивті ұғымдарды бере отырып, жалпы тұтас өлең жүйесінен жақсы мінездің түрлі

астарлы тұстарын көреміз. Сонымен қатар мінезге байланысты кез келген санамызда бейнеленген ұғымдар концепт бола алады. Олар тілде бейнелену арқылы нақтылыққа қол жеткізіп, сөз арқылы объективті сипат алады.

Түрленіп төре болдым деп,
Есерленіп шатпаған.
Жүз мың теңге келсе де,
Махаббатын сатпаған (Құнанбайұлы, 2002: 87).

Шумақтағы әр екі жол бір-бір ой, екі түрлі мағына мен ұғым беріп тұр. Жалпы ұғым, мағына, сөз, синтаксистік оралымдар, әдебиет теориясына тән түрлі троптық өзгеріске түскен тілдік бірліктерде, тіпті контексте концепт болып, концептосфераны құрай алады. Сондықтан да өлеңнің екі жолы бірігіп, сөйлем болып, нақты пікірді беріп тұр деуге болады. *Түрленіп төре болдым деп, есерленіп шатпаған: кішіпейіл, ұстамды, менсінбеушіліктен таза; жүз мың теңге келсе де, махаббатын сатпаған: арлы, ынсапты, қанағатшыл* сынды мінездердің концептосферасын құрап тұр.

Жүйріктікпен шалқымай,
Тура сөзді жақтаған.
Бала айтса да хақ сөзді,
Бұрылмастан тоқтаған (Құнанбайұлы, 2002: 87).

Бұл шумақ толығымен контекстік тұрғыдан адам бойындағы өте маңызды әрі сирек кездесетін мінез *әділдіктің* концептілік тізбегін құрайды. Сонымен қатар *жүйріктікпен шалқымай* деп берілген өлең жолы адам бойындағы қарапайымдылықты білдіре отырып, әділдік, әділеттілік концептісінің негізгі сипатын ашып тұр.

Өтіріксіз турашыл,
Еш сөзі жоқ таппаған.
Сыйласарлық кісіге,
Түк қалмайтын сақтаған (Құнанбайұлы, 2002: 88).

Шумақтағы алғашқы екі жол алдыңғы шумақтағы айтылған ойды жалғастырып, нақтылап, *әділдік* концептісінің мәнін ашады. Өтіріксіз *турашыл*, еш сөзі жоқ таппаған деп әділдік концептісінің концептосферасын айқындап береді. *Сыйласарлық кісіге, түк қалмайтын сақтаған: жомарт, қолы ашық, береген, көпшіл* деген ұғымдарды бере отырып, оқырмандардың санасына көркем мінезділіктің үлгілерін ассоциациялап тұр. Ақынның әр өлең жолы өзінше бір концепт әрі сол концептінің айқындаушы құралдар десек артық айтқанымыз емес. Себебі ақынның кез келген шығармасынан мінезді, адами болмыс пен жаратылыстың шебер үйлесім тауып, сөзбен өрілген өмірді көреміз.

Білдіруші ең үндемей,
Істі қылған жақпаған.

Ағайын мен туғанды
Тірілікте мақтаған (Құнанбайұлы, 2002: 88).

Бұл шумақ алдыңғыларында айтылған концептілік ұғымдардың жалғасы болады. Өлең жолдарын оқығанда **сыр сақтағыш, көпшіл, жанашыр, бауырмал** сынды ешқандай да риясыз мінездердің санамызда бейнеленгенін көреміз. Жалпы шумақтағы өлең жолдары әртүрлі іс-әрекеттерге құрылып, түрлі оқиғаларды баяндап тұрғанымен, өлеңнің мәні, айтар ойы біреу. Ол – мінез. Мінез концептосфера бола отырып, оның санада, ойда ассоциацияланып, қорытылған түсініктер ұғымға айналып, тілдік бірлік ретінде концептілік тізбекті құрайды. Сол себептенде осы айтылған барлық концептілік тізбектер – концептосфераны құрайтын бірден-бір құралдар.

«**Малға достың мұңы жоқ малдан басқа**» өлеңін талдап көрсек.

Малға достың мұңы жоқ малдан басқа,
Аларында шара жоқ алдамасқа.
Табысына табынып, қалтаң қағып,
Тойғанынан қалғанын берсе алашқа (Құнанбайұлы, 2002: 13).

Аты атап тұрғандай бұл өлеңнің көтерер басты тақырыбы – **дүниеқоңыздық пен сараңдық**. Ал тұтас өлең жүйесі адам бойындағы ең жаман мінездердің концептілік тізбегін беріп, когнитивті жүк арқалап тұр. Берілген өлең жолдарынан **сараң, өтірікші, дүниеқоңыз, пайдақор** сынды концептілік мінездердің концептосферасын көруге болады.

Мал жияды мақтанын білдірмекке,
Көзге шұқып, малменен күйдірмекке.
Өзі шошқа, өзгені ит деп ойлар,
Сорпа сумен, сүйекпен сүйдірмекке (Құнанбайұлы, 2002: 13).

Шумақтағы ой алдыңғы ойдың заңды жалғасы болып табылады. Сонымен қатар **мақтаншақтық, тәкаппарлық** мінездерінің когнитивті көрінісі болып тұр.

Ақылды деп, арлы деп, ақпейіл деп
Мақтамайды ешкімді бұл күнде көп.
Осы күнде мал қайда, боқ ішінде,
Алтын алсаң, береді боғынан жеп (Құнанбайұлы, 2002: 13).

Мансапқорлық, парақорлық, ашкөздік секілді кеселді мінездердің шынайы, нақты айқындаушы бола отырып, жалпы өлең жолдарынан ақын заманындағы оқиғаларды, адами болмыстар мен сол тұстағы психологиялық ахуалдарды да көруге болады. **Еңбекті сат, ар сатып неге керек?** деп ақын ең үлкен мәселе адам бойындағы кеселді мінездерді көркем мінезге айналдырудың жауабын айтады. Ақын шығармалары адам мінезінің қыры мен сырын, ішкі қатпарын ашуымен құнды. Сондықтан да ақын мұрасы өлмейтін қазына болып табылады.

5. Қорытынды (Саргелтаева А.)

Жалпы концепт арқылы біз ақынды танимыз, себебі концепт кез келген қаламгердің идиостилін, тілдік ресурстары мен сөз құрау, сөйлем құрау ерекшеліктерін, өмірлік тәжірибесін көрсететін белгісі болып табылады. Ал концептіні құраушы компоненттер когнитивті ойлаудың, таныммен таразылаудың нәтижесінде болатын құбылыстар. Қаламгерге де, оқырманға да ұлттық сана мен таным ортақ болғанда қандай концепт тілге тиек болып жатқанын білу қиын емес. Сондықанда концепт, когнитивті таным әлемнің тілдік бейнесі ретінде көріне алады.

Концепт термині – қазіргі әдебиет зерттеушілерінің алдында тұрған басты мәселелердің бірі. Себебі концептіні басқа да жаратылыстану және гуманитарлық ғылым салаларының аясында қарастыру арқылы жаңаша, тың зерттеулердің куәсі болуға болады. Көркем әдебиеттің өзегі де таным, астарына бүккен шындақ екені белгілі. Сол тұрғыдан когнитивтік зерттеулер мен талдаулар мәдениеті мен әлеуеті озық елдердің қатарынан ойып тұрып орын алу кепілдіктерінің бірі. Ал осындай ақпараттық технологиясы қарыштап дамыған заманда, Абайдың гуманизмге толы, адамзаттық моралды қамтыған өлеңдеріне адамзат мұқтаж. Сол себептен де ақын өлеңдерін концептуалды тұрғыдан талдап, оқырманға жеткізу біздің басты міндеттеріміздің бірі болып отыр. Мінез концептісінің актуалды болуының тағы бір дәлелі психологияға, адам жанына үділуі. Әр шығарма автордың, ұлттың, мемлекеттің психологиясынан хабар беретін үлкен қару десек те артық айтқанымыз емес. Ал Абайдың өлеңдерінің дерлігі – жалпы адамзаттық және ұлттық мінезіміздің айқын көрсеткіші, сондықтан қазіргі мектеп, жоғары оқу орындарында ақын өлеңдерін когнитологиялық жағынан оқыту оқушылар мен студенттердің жоғары нәтижелерге жеткізудің әрі өзіндік таным тұрғысынан саралай алу қабілетін қалыптастырады. «Абайтану» гуманитарлық білім берудің инновациялық парадигмасына негізделетін болады (Daurenbekova, etc. 2020).

Ақын шығармаларының өміршеңдігі адамзаттың бойындағы «Мені» мен «Менікін» ашық әрі нақты көрсете алуында. Өмірлік мақсаты мен міндетін айқындап беруінде. Сондықтан да ақын өлеңдері тіршілікке тән мінез деген қасиетті концепт тұрғысынан талдауда ең құнды еңбектердің бастауы.

Әдебиеттер:

1. Дәдебаев Ж.Д. Абай ілімін білу, түсіну және қолдану // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – №4(184). – 2021. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v184.i4.ph13>
2. Дәдебаев Ж. Қазақ әдебиетінің тарихы. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 458 б.
3. Daurenbekova L.N., etc. Translation and interpretation of Abay's political – social lyrics into Turkic languages. Revista de Ciencias Humanas y Sociales // Año 36, Especial N° 26.
4. Ислам А. Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті. Филол. ғыл. докт. дисс. автореф. – Алматы, 2004. – 47 б.
5. Зусман В.Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка. – Новгород, 2001.
6. Құнанбайұлы Абай. Шығармаларының екі томдық жинағы. – Алматы: Жазушы. – Т.2: Өлеңдер мен аудармалар. 2002. – 336 б.
7. Лихачев Д. Избранные труды по русской и мировой культуре. – СПб., 2015. – 540 с.
8. Миллер Л.В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория // Мир русского слова. – 2000. – №4.

9. Нұрдәулетова Б.И. Когнитивтік лингвистика: оқулық. – Алматы: Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындарының қауымдастығы, 2011. – 312 б.

References:

1. Dadebaev Zh. (2021) History of Kazakh literature. – Almaty: Kazakh University, 458 s.
2. Dadebaev Zh.D. (2021) Knowledge, understanding and application of Abai's teaching // Bulletin of KazNU, philological series. – №4(184). <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v184.i4.ph13>
3. Daurenbekova L.N., etc. (2020) Translation and interpretation of Abay's politikal – social Lurics into Turkic languages. Revista de Ciencias Humanas y Sociales // Año 36, Especial N° 26.
4. Islam A. (2004) Language picture of the world in the context of national culture. – Almaty. – S. 47.
5. Zusman V.G. (2001) Dialogue and concept in literature. Literature and music.
6. Kunanbaiuly Abai. (2002) Collection of works in two volumes. – Almaty: Writer. – Vol.2: poems and translations. – 336 p.
7. Likhachev D. Selected works on Russian and world culture. – St. Petersburg, 2015. – 540 p.
8. Miller L.V. (2000) Artistic concept as a semantic and aesthetic category // The world of the Russian word. – № 4.
9. Nurdauletova B.I. (2011) Cognitive linguistics: a textbook. – Almaty, 312 p.

Sultangaliyeva O.K.

¹Aktobe Regional University named after K. Zhubanov

Aktobe, Kazakhstan

Email: Sultangaliyeva_74@mail.ru

ORCID: 0000-0002-1560-0370

NATIONAL AND UNIVERSAL VALUES IN MODERN KAZAKH POETRY

Abstract. The article deals with the issue of national and universal values in modern Kazakh poetry, focusing on the development of modern Kazakh poetry in the last decades of the twentieth century. Kazakh poetry of modern times is characterized by a desire for the life of the nation, a deep study of the national character. At the end of the twentieth century and the beginning of the twenty-first century, the Kazakh world did not see changes and sharp turns. During this time, the national consciousness has also changed insidiously. This can serve as a good proof of the artistic creativity of Kazakh poets. Over the past thirty years, the radical changes taking place in the Kazakh society will bring our social and spiritual life to new horizons. The Kazakh poetry, freed from the political restrictions of the Soviet time, due to the destruction of socialist realism, was first perceived. This caused the opinion that the Kazakh literature in society has undergone stagnation. However, the results of the study show that art is rapidly gaining strength and actively begins a fruitful search. One of the important issues of literary science is to convey our spiritual treasures, which preserve and develop the national culture and heritage, absorb humanistic ideas coming from ancestors in tune with the moral interests of the people. Today, national values in Kazakh poetry are one of the most pressing issues.

Keywords: modern Kazakh poetry, national values, national consciousness, national character, ethnopsychology, ethno-cultural outlook, universal value.

Сұлтанғалиева О.Қ.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ақтөбе, Қазақстан

Email: Sultangaliyeva_74@mail.ru

ORCID: 0000-0002-1560-0370

Қазіргі қазақ поэзиясындағы ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар

Аңдатпа. Мақалада қазіргі қазақ поэзиясындағы ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар мәселесі сөз болып, ХХ ғасырдың соңғы онжылдықтарындағы қазіргі қазақ поэзиясының даму жолына тоқталған. Жаңа замандағы қазақ поэзиясы ұлт өміріне құштарлықпен, ұлттық мінезді терең зерделеумен ерекшеленеді. ХХ ғасырдың соңы мен жиырма бірінші ғасырдың басында қазақ әлемінде өзгерістер мен өткір бұрылыстар болған жоқ. Осы уақыт ішінде ұлттық сана да ессіз өзгерді. Бұл қазақ ақындарының көркем шығармашылығының жақсы дәлелі бола алады. Соңғы отыз жылда қазақ қоғамында болып жатқан түбегейлі өзгерістер әлеуметтік-рухани өмірімізді жаңа белестерге жеткізеді. Социалистік реализмнің талқандалуы салдарынан кеңестік кезеңдегі саяси шектеулерден құтылған қазақ поэзиясы алғаш рет сезілді. Бұл қоғамда қазақ әдебиеті тоқырауға ұшырады деген пікір тудырды. Дегенмен, зерттеу нәтижелері өнердің қарқынды түрде күш алып, жемісті ізденіске белсенді түрде кірісетінін көрсетеді. Ұлттық мәдениет пен мұраны сақтайтын, дамытатын, ата-бабадан келе жатқан гума-

нистік идеяларды халықтың адамгершілік мүддесімен үндестіретін рухани қазыналарымызды халыққа жеткізу – әдебиеттану ғылымының маңызды мәселелерінің бірі. Қазіргі таңда қазақ поэзиясындағы ұлттық құндылықтар ең негізгі өзекті мәселе болып отыр.

Кілт сөздер: қазіргі қазақ поэзиясы, ұлттық құндылықтар, ұлттық сана, ұлттық мінез, этнопсихология, этномәдени көзқарастар, жалпыадамзаттық құндылық.

Султанғалиева О.К.

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова

Актобе, Казахстан;

E-mail: Sultangalieva_74@mail.ru

ORCID: 0000-0002-1560-0370

Национальные и общечеловеческие ценности в современной казахской поэзии

Аннотация. В статье рассматривается вопрос национальных и общечеловеческих ценностей в современной казахской поэзии, акцентируя внимание на развитии современной казахской поэзии в последние десятилетия XX века. Казахская поэзия нового времени характеризуется стремлением к жизни нации и глубоким изучением национального характера. В конце XX века и начале XXI века казахский мир не видел перемен и крутых поворотов. За это время чрезвычайно изменилось и национальное сознание. Это может служить хорошим доказательством художественного творчества казахских поэтов. За последние тридцать лет радикальные изменения, происходящие в казахстанском обществе, выведут нашу социальную и духовную жизнь на новые горизонты. Казахская поэзия, освободившаяся от политических ограничений советского времени, в связи с разрушением социалистического реализма, была воспринята впервые. Это вызвало мнение, что казахская литература в обществе пережила застой, не смогла угнаться за темпами ускоренного развития современности. Однако результаты исследования показывают, что искусство стремительно набирает силу и активно начинает плодотворный поиск. Одним из важных вопросов литературоведения является передача наших духовных сокровищ, сохраняющих и развивающих национальные культуру и достояние, всесторонне впитывающих гуманистические идеи, идущие от наших предков, созвучных нравственным интересам народа. В настоящее время национальные ценности в казахской поэзии являются наиболее актуальной проблемой.

Ключевые слова: Современная казахская поэзия, национальные ценности, национальная самосознание, национальный характер, этнопсихология, этнокультурное мировоззрение, универсальное значение.

1 Introduction

In the last quarter of the twentieth century and the beginning of the twenty-first century, poets in search of new artistic methods loved a lot of sources and literary monuments, including the latest experiences of world poetry, the artistic heritage of Kazakh folklore and poetry of zhyrau, genre forms and styles, samples of national literature that differ in presentation. The works of Kazakh poets of new content can now tell that thoughts and tender sayings and colors, reflect the spiritual poverty of a person, ask exciting and exciting questions of people who are located in different parts of the world. Our poets are very concerned about the future of the people.

Along with the change in society, time, and time, there came a time of spiritual crisis. Predicting the future was very difficult. Even if there is no doubt about the destruction of socialist construction, communism will remain forever, the economic crises before the transition to a new society – a completely different social system, which is dominated by

capital, bypassed the foundation of our spiritual values. «The concept of national spirit and universal goal is the main problem of fiction. When literature turns a person into an artistic image, first of all it tries to show their national behavior, psychology, behavior. At the same time, the national personality should be expressed in the fact that it has universal qualities, without being distracted by itself. Therefore, the disclosure and development of national and universal ideals for Kazakh literature, their closeness is still among the main tasks. This does not mean that there were no works in Kazakh literature that could represent the national spirit and universal ideals. The best works of national literature have always sought to promote these humanistic, universal ideas, to create artistic images that reveal this idea, to show the realities of life of the people».

2 Methodology

2.1 Methods.

Over the past thirty years, the radical changes taking place in the Kazakh society will bring our social and spiritual life to new horizons. The Kazakh poetry, freed from the political restrictions of the Soviet time, due to the destruction of socialist realism, was first perceived. This caused public opinion: «Kazakh literature has undergone stagnation, could not provoke the accelerated pace of modern development.» However, the results of the study show that art is rapidly gaining strength, leaving no time, and actively begins to search for a fruitful result.

2.2 Material description

The awakening of national consciousness and historical consciousness allowed us to restore the path we have passed, to determine the deep outlines of truth that have not been there for many years, to assess the historical significance of our great achievements, to determine the historically just place of bright stars in the cultural and literary world. The awakening of national consciousness is inextricably linked with the expansion of the native language-the channel of the state language. Because «The state language, expressing national consciousness, traditions, customs and culture, must be preserved for descendants» (Aitbaikyzy and others, 2014:137).

3 Discussion

Knowledge and perception of the world of a particular nation depends on the living conditions, geographical and climatic features of living. Human thought and understanding are closely related to these names. The characteristics of a nation and the distinctive signs that individualize it from other peoples must first be considered as content. Because these distinctive signs are recognized depending on the content.

In the period from 1985 to 1991, the national literary science took firm steps towards creating a complete history of Kazakh literature, establishing a new methodological basis in accordance with the requirements of complex political and social changes in public life (Matayeva and others, 2022:161)

Since ancient times, there has been a tradition to add poetry to the vocabulary and pass it on to future generations. Thanks to these works, we are reviving this day, not forgetting about our national consciousness and traditions that we live in. From such eyes that have

the psychology of the nation's heritage, national distinctions are the marks of distinction that have been preserved, in connection with minezge. This psychology and character of the people are formed from life in a certain locality, in a certain form.

The psyche is a behavior that has developed due to life knowledge, life well-being. In literary works, this process and habits extend to formed pairs, motives, themes, permanent visual means and artistic techniques. .

Important factors in the Kazakh concept of nature and manifestations in society. Due to the fact that currently there is no organization, no organization, no organization, no organization, no organization, no organization, no other organization in Kazakhstan. Zhyr, tolgau, poems, many types of aitys, and so on. b. poetry in the Kazakh literature of the left direction depending on the destination and form one and specifications prosody. A. Bokeihanov said: «If one nation did not know its history, then one country loses its history, and then it will lose its history...» (Bokeihanov, 1995). Therefore, novice citizens of Alash pay special attention to the spiritual values that determine the existence of the Kazakh people, pay special attention to the history of the nation, the formation of national consciousness. However, the policy that adheres to the Soviet power was not provoked by this game of the citizens of Alash. Because, according to his position, small peoples do not have their own history in the subjects of the state, he explained that this is only an object of great history. According to the same position, the former national liberation uprisings were regarded as rebels, and their leaders-historians, as well as followers. And the Russian Empress ' conquest of her peripheral regions was explained by the fact that the guilty peoples began to civilize, got used to the best, opened their eyes, awakened their breasts.

History is the totality of a person's social actions. Man is the subject of life and historical knowledge. Through life experience, a person can improve and update the history. It is also possible to know the history and yourself. In this context, historical consciousness is the knowledge, perception, and assimilation of history by a person. «Historical consciousness is divided into two spheres: 1) memory, understanding and prediction of tomorrow; 2) property about the place, role and meaning of historical actions around the person. The second direction can be called «subjective consciousness of history». In relation to this consciousness, we can analyze it from the point of view of humanistic, subjective knowledge, heroism (Alpysbayev, 2008).

In general, we notice that the songs written during the years of independence, in accordance with the renewal of public consciousness, appeared many new concepts, names, concepts, cognitive themes, opened the field for artistic pursuits. This is primarily due to respect for the sacred concept of dependence. In addition, the inclusion of the Constitution, state symbols - the flag, anthem, emblem - in the song is not only an ideological propaganda, but also closely linked with national ideals. Such songs are dedicated to the search for artistic solutions to more than a hundred national dreams. The fate of the motherland, the country, the land, the language became more relevant and revealed the problems of the poets. The spirit of independence has become a driving force, a source of sponsorship in the aitys and competitions of all poets.

Over the past thirty years of independence, poetic works have very complex artistic patterns. It is not limited to the fact that on a national scale of writers, it pays special attention

to the revival and revival of artistic processes in world literature. «Becoming an independent, sovereign country is the beginning of our new history. Now we must independently study our history not as part of a multi-ethnic state, but as part of a multi-ethnic state, and widely disclose the fact that our country has won and lost on the long path of history, reached and failed to reach, and show a legitimate way to join today's sovereignty. In General, the history of our literature, which has passed a contradictory path with the nationality and culture of the nation, requires the same approach» (Qyrabayev, 2011).

Kazakh poetry of modern times is characterized by a desire for the life of the nation, a deep study of the national character, and the search for appropriate artistic means. At the end of the twentieth century and the beginning of the twenty-first century, the Kazakh world did not see changes and sharp turns. During this time, the national consciousness has also changed insanely. This can serve as a good proof of the artistic creativity of Kazakh poets.. «In our national literature, each artist in words is distinguished with the ability to find a special artistic form, the originality to create it» (Obayeva and others, 2020:794).

In search of new artistic methods, poets are fascinated by numerous sources and literary monuments, including the latest experience of world poetry, the artistic heritage of Kazakh folklore and poetry of zhyrau, genre forms and styles, samples of national literature that differ in presentation. The works of Kazakh poets of new content can now tell that thoughts and tender sayings and colors, reflect the spiritual poverty of a person, ask exciting and exciting questions of people who are located in different parts of the world. Our poets are very concerned about the future of the people. At the same time, it can be noted that the works of the famous representative of modern Kazakh poetry Gulimai Abishkyzy are formed in a thematic character.

The poet's poem «Alashtyn Ak ordasy» is dedicated to the singing of the great Ak Horde of an independent country. In the poem "Spring of Aktobe" the poet says about the verses describe a property of the native land (Abishkyzy, 2015).

The awakening of national consciousness, historical consciousness helped to restore the path, reveal never-ending for many years the truth, understand the historical significance of our great achievements, to identify historically just place the light of stars in the cultural and literary world. Thus "Special attention should be paid to the formation of the national consciousness of the nation. The basis of national consciousness is historical knowledge, historical consciousness" (Sultangaliyeva and others, 2020: 1497).

Historical proof of this is the poems of Tonykuk, bilge Kagan, Kultegin, marked on a stone. The idea of independence, seen in the work «Kultegin», is that the dream of our people from the fire of the modern liberation evening. The idea of independence in our literature was represented by the work of Zhyrau, who later became one of the greatest spiritual values of the Kazakh people. The idea of independence is to protect the native land from the enemy, to advise the Khan, to atone for the period when the paleness marries on the sheep. Then in poetry saranskogo time in the literature of the second half of the nineteenth century, early twentieth century, the Soviet period, this theme continued..

Hakim Abay promoted the unity of the people, education, Patriotic education, and enlightenment. Also, Abay Kunanbayuly expressed his opinion that at one time there was a dignity of heroism and heroism, there is ignorance among the people, has a low reputation for the spirit of patriotism. At the same time, Abay Kunanbayuly believes that the idea of unity of the people, heroism and unity of the people has not yet destroyed its values.

The idea of independence is aimed at Patriotic education of the younger generation. Since the day of the sovereignty in poetic works, the romantic and symbolic direction led by M. Zhumabayev was formed as the defining style of many creative owners of ancient Turkic art and literature of zhyrau. At the same time, it is clear that the true idea of freedom does not die, it turns again as the direction of rotation of the Earth, clothes its path and determines the principles of the relationship of historical factors or spiritual modernization. The culture of another country, which came with the October Revolution, and the totalitarian way of life of the Soviet Union, have entered our national consciousness, and we know each other very well. As the modern poet puts it, the national mentality is alien to the formation of a different way of life, a different way of thinking, which is influenced by the political and social leadership. Its people are obliged to follow in our footsteps in all our spiritual spheres. For example, in the works of that time there were many events, social phenomena, personal cognitive changes that were alien to the national ethnopsychology. Great changes have taken place in the national system of thinking of the population. Ethno-deformation is preceded by a conflict of views. Thus, a new way of thinking seeks to completely destroy the traditional system of thinking, and at the same time, the whole personality of the national thought does not disappear, it is closed.

Researchers believe that «The conclusion is that the period during which the speaker and the listener of folklore work live is not measured by time. Their relationship coincides with the conscious and the game between the speaker and the listener, reflect the importance, necessity and conformity with the pronunciation» (Pangereyev, Baltymova, 2019: 1370).

In the post-independence period, Kazakhstan, which has successfully overcome the difficulties and embarked on a new social, economic and political path, has its own world community. Today we have a lot to say about the national idea. The reason is that without the ideology of any nation, without working for the national interest, we will not be able to achieve global prosperity, and the competitiveness of the nation will decline. The level of national self-esteem of the Kazakh people and the nation itself should be equal to the level of national self-esteem of the state. The most important factor in the competitiveness of the nation is the realization that it is strength and knowledge that will allow it to succeed in the global competitive process.

The national mentality is clearly observed by the poet Tynyshtykbek Abdikakimuly. In his poems, scores and reflections, he created philosophical concepts about the phenomena of nature and the secret abilities of human existence, perfectly revealing them with artistic images, gave a metamorphosis state of metamorphosis phenomena in the life of society, colorfully and chiefly thought (Abdikakimov, 2014).

In the poet's ballad «Punishment» the final thought is given as follows. Moral values, spiritual values, the Will of the people with high hopes for the future, fearless nature, the fate of the village are the main forms of his creativity. In the poems of the poet there are love for their nationality, poems about the Motherland. In these poems, the poet shows love for his native land, as well as love for his native land. Undoubtedly, the sacredness and philosophical breadth are the main interest of his lyrics. In addition, poetic power and aesthetic taste are combined with unusual pathos, unique such manifestations.

It is safe to say that the years of independence began with the awakening of historical consciousness. In order to create a new society, we have to ignore the values of our past

history, what values we have not been able to show, how to educate the younger generation, how to teach their history. After the collapse of yesterday's communist ideology, there was a growing consensus that a national ideology should be established in its place. However, despite the conflict of opinions and assumptions, our philosophers and historians were not in a hurry to identify and formulate our flagship idea on the ideological front.

It is true that in the nineties, when the country's independence was proclaimed to the world, the river of poetry in Kazakh poetry slowed down and slowed down. Stopped factories and plants, closed gates, cultural centers in the middle of the roof - libraries, clubs and houses of culture, etc. Not only did it ruin the fun, but it destroyed the whole meaning and content of life and affected the whole system of society. Unemployment covered all segments of society, all spheres of social life. There was a time when poets, who competed with time and wrote songs in line with the times, were stuck in a dead end and could not find a way out. Independence has come, freedom has been achieved, the hardships of the country, the scarcity of the country's prosperity, and even the poverty that begs for a piece of bread are squeezing the door, how easy it is to write high-spirited songs. In addition, the publication of books of poems by poets was stopped. Periodicals avoided paying royalties, and poets were satisfied only if some of their poems were published in newspapers and magazines. It was at such a difficult time that poets gathered, lit candles of hope and read poems.

4 Results

Due to the fact that currently there is no organization, no organization, no organization, no organization, no organization, no organization, no organization, no organization, no organization, no organization, no organization, no other organization in Kazakhstan. The humanistic idea originated in the Communist era, and in no case disappeared, that is, there was no uniform approach to the humanistic idea. With the loss of humanism, the subjective activity of the population is lost. And when humanism appeared, democracy was triumphant. Democracy is a person and his freedom of thought. Freedom of thought gives freedom to the human spirit and consciousness. Thus, a person recognizes himself, his place and role in history.

Humanism describes its history, the knowledge of man. It consists of such concepts as morality, human will, and dignity. Human self-education is a historical phenomenon, a process that is constantly deepening. Humanism is based on the General qualities of morality and is aware of the relationship with knowledge.

5 Conclusion

We notice that the songs written during the years of independence, in accordance with the renewal of public consciousness, have given rise to many new concepts, names, concepts, cognitive themes, opened the field for artistic pursuits. This is primarily due to respect for the sacred concept of independence.

For almost thirty years since independence, our poets have written modernism, post-modernism, existentialism, etc. in Kazakh lyric poetry. He abandoned the new form and advanced the style. Modern Kazakh poetry is an example of a well-developed, original literature, which raised Kazakh literature to a new level during independence.

References:

1. Abdikakimov T. (2014) The life: poems, ballads, reflections. - Almaty. - 324 p. (in Kazakh)
2. Abishkyzy G. (2015) Oh, destiny. - Almaty. - 192 p. (in Kazakh)
3. Aitbaikyzy, A.Z., Nazimbekovna, Z.A., Gulbanu, S., Aktoty, A., Kabakbayevich, D.A. (2014) Methods of improvement of students' speech culture // Life Science Journal, 11(4). - P. 137-176
4. Alpysbayev Q. (2008) Historical work in Kazakh literature: cognition and art. - Almaty. - 232 p. (in Kazakh)
5. Bokeyhanov A. (1995) Works. - Almaty. - 280 p. (in Kazakh)
6. Matayeva, A.K.; Jumagul, S.B.; Dalelbekkyzy, A.. (2022) Kazakh literature at the end of XX – beginning of XXI Century: new studies in history of literature. Vestnik Kaznu. Series philological, [S.l.], v. 187, n. 3, sep. 2022. Volume 187. - No. 3: Vestnik Seri Filologicheskaya // <https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v186.i2.01>
7. Obayeva, G.S., Baltymova, M.R., Niyazova, G.M., Toxanbayeva, T.Z., Ulikpanova, A.Z. (2020) Continuity of ethno-folklore tradition in modern prose // Opcion, Volume 36, Issue Special Edition 27, p. 794-808 (in English)
8. Pangereyev, A.S., Baltymova, M.R. (2019) Formation and development of kazakh children's folklore // Opcion, Año 35, Regular No. 24. - P. 1370-1382(in English).
9. Qyrabayev S. (2011) Independence of the nation and Kazakh literature: Literary research, critical articles, memoirs. - Almaty. - 596 p. (in Kazakh)
10. Sultangaliyeva, O.K., Erdembekov, B.A., Soylemez, O. (2020) The relationship of national character and ethnocultural worldview in modern kazakh poetry // Opcion, Volume 36, Issue Special Edition 26, p. 1497-1513 (in English)
11. Yıldız Deveci Bozkus, (2022) XIX. Armenian Intellectuals in the Ottoman Empire in the 19th Century: The Case of Diran Kelekyan // Bilig // 1-29, <https://doi.org/10.12995/bilig.10101>

Әдебиеттер:

1. Айтбайқызы А.З., Назимбекқызы З.А., Гүлбану С., Ақтоты А., Қабақбайұлы Д. А. Оқушылардың сөйлеу мәдениетін арттыру әдістері // Life Science журналы, 2014, 11(4). - 137-176 бб.
2. Алпысбаев К. Қазақ әдебиетіндегі тарихи шығарма: таным және өнер. - Алматы, 2008. – 232б.
3. Әбдіқақымов Т. Өмір: өлендер, балладалар, рефлексиялар. - Алматы, 2014. - 324 б.
4. Әбішқызы Г. О, Тағдыр. - Алматы, 2015. - 192 б.
5. Бөкейханов А. Шығармалар. - Алматы, 1995. - 280 б.
6. Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және Қазақ әдебиеті: әдеби зерттеулер, сыни мақалалар, мемуарлар. - Алматы, 2011. - 596 б.
7. Матаева А.К.; Жұмағұл С.Б.; Далелбекқызы А. XX ғасырдың соңы XXI ғасыр басындағы қазақ әдебиеттануы: әдебиет тарихын жаңаша танымда зерттеудегі ізденістер. Вестник КазНУ. Серия филологическая. Том 187. - № 3. - (2022): Вестник Серия Филологическая // <https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v186.i2.01>
8. Обаева Г. С., Балтымова М. Р., Ниязова Г. М., Тоқсанбаева Т. З., Уликпанова А. З. Қазіргі прозадағы этнофольклорлық дәстүрдің сабақтастығы // Орсіон. - 2020, т. 36. - 794-808 бб. (ағылшын тілінде)
9. Пангереев А. С., Балтымова М. Р. Қазақ балалар фольклорының қалыптасуы мен дамуы // Орсіон. - 2019. Т. 24. - 1370-1382 бб.
10. Сұлтанғалиева О.К., Ердембеков Б.А., Сойлемез О. Қазіргі қазақ поэзиясындағы ұлттық сипаттағы және этномәдени дүниетанымның өзара байланысы // Орсіон. - 2020. - Т. 36. - 1497-1513 бб.
11. Ыылдыз Девежи Бозкус. XIX ғасырдағы Осман империясындағы армян зиялылары: Диран оқиғасы // Bilig // 1-29, 27.04.2022 ж. // <https://doi.org/10.12995/bilig.10101>

Shakirova K.M.^{1,*}, Tuimebekova A.A.², Bekmasheva A.N.³

¹*Y. Altynsarin Arkalyk Pedagogical Institute, Arkalyk, Kazakhstan*

²*M. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan*

³*West Kazakhstan University of Innovation and Technology, Uralsk, Kazakhstan*
E-mail: ¹katira_1971@mail.ru, ²atuyzbekova@mail.ru, ³vipbekmasheva@mail.ru
ORCID: ¹0000-0001-6068-3825, ²0000-0002-9642-4048, ³0000-0001-7189-8952

FOLKLORE ELEMENTS IN THE WORKS OF K. SATYBALDIN

Annotation. In the article the author studies folklore elements that are present in modern Kazakh literature, namely, fairy-tale motifs in the plays of the Kazakh playwright K. Satybaldin. The article analyses several plays by the playwright and provides an example of analysis of works by other writers. The aim of this study is to identify the particularities of the use of folklore elements. The materials of the study are the famous play by K. Satybaldin “The Beauty Ayagoz”.

The scientific novelty of the study lies in the fact that the author reveals the peculiar and complex patterns of the author’s appeal to folklore, the author also defines the motif of fairy-tale narrative, where K. Satybaldin uses the plot, motifs and style of epic poems, creatively recycles them and creates fascinating optimistic plays. The author chose comparative and comparative and descriptive methods as the main methods of research. In this paper, the author found that the peculiarity of the author’s writing lies in his stylistic skill. K. Satybaldin has a unique style of writing that includes the principles of phrasing, ways of conveying emotions and expressiveness. K. Satybaldin’s heroes always use a romantic dialogue full of feathered phrases. This is what distinguishes him from other writers. The findings during the study make it possible to establish that the playwright turns to folklore heritage with a desire to show his idea. By seeing familiar characters or recognizing plots, the reader crosses the first threshold of familiarity, which guarantees loyalty to the text later on. Thanks to folkloric elements, the reader is more easily exposed to a new text and familiarity with a new artistic world.

Key words: folklore elements, play, fairy-tale motifs, play writer, plot, Beauty Ayagoz.

Шакирова К.М.^{1,*}, Туймебекова А.А.², Бекмашева А.Н.³

¹*Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты, Арқалық, Қазақстан*

²*М. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан*

³*Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал, Қазақстан*
E-mail: ¹katira_1971@mail.ru, ²atuyzbekova@mail.ru, ³vipbekmasheva@mail.ru
ORCID: ¹0000-0001-6068-3825, ²0000-0002-9642-4048, ³0000-0001-7189-8952

Қ. Сатыбалдин шығармаларындағы фольклорлық элементтер

Аңдатпа. Мақалада қазіргі қазақ әдебиетіндегі, атап айтқанда, драматург Қ. Сатыбалдин пьесаларындағы ертегі мотивтері зерттеледі. Зерттеуде драматургтің бірнеше пьесалары талданып, басқа жазушылар шығармаларын талдау үлгілері келтіріледі. Бұл зерттеудің мақсаты – фольклорлық элементтерді қолдану ерекшелігін анықтау. Зерттеу материалы ретінде Қ. Сатыбалдиннің «Аяғөз Ару» танымал пьесы алынған. Зерттеудің ғылыми жаңалығы мынада: зерттеуші автордың фольклорға жүгінуінің ерекше және күрделі заңдылықтарын ашады, сонымен қатар автор Қ. Сатыбалдиннің эпикалық поэмаларының сюжетін, мотивтерін, стилін қолдана отырып, оларды шығармашылықпен

өңдеудегі және қызықты оптимистік пьесалар жасаудағы ертегілік әңгімелеу мотивін анықтайды. Қапан Сатыбалдин осы пьесаны жазуда ертегі сюжетін арқау еткен әлемдік әдебиеттің тәжірибесін де есте ұстап, сәтті меңгерген. Айқын көріністі баяндаулар сахналық қойылымға сұранып тұрады. Зерттеудің негізгі әдістері ретінде автор салыстырмалы және сипаттамалық әдістерді алған. Бұл жұмыста зерттеуші автордың жазушылық ерекшелігі оның стилистикалық шеберлігінде екенін анықтаған. Қ. Сатыбалдиннің сөз тіркестерін құру принциптері, эмоциялар мен экспрессивтілікті беру тәсілдері өзіне тән сипатқа ие. Қ. Сатыбалдин әрдайым өз кейіпкерлерінің аузына қанатты сөз тіркестеріне толы романтикалық диалог салады. Бұл оны басқа жазушылардан ерекшелеп тұрады. Зерттеу барысында алынған тұжырымдар драматургтің өз идеясын көрсету ниетімен фольклорлық мұраға жүгінетінін анықтауға мүмкіндік береді. Таныс кейіпкерлерді көру, сюжеттерді тану және фольклорлық элементтер оқырманға жаңа мәтінді оңай қабылдауға септігін тигізеді және оқырман жаңа өнер әлемімен танысады.

Кілт сөздер: фольклорлық элементтер, пьеса, ертегі мотивтері, драматург, сюжет, Аягөз Ару.

Шакирова К.М.^{1,*}, Түймебекова А.А.², Бекмашева А.Н.³

¹Аркалыкский педагогический институт имени Ы. Алтынсарина, Аркалык, Казахстан

²Таразский региональный университет имени М. Дулати, Тараз, Казахстан

³Западно-Казахстанский иновационно-технологический университет, Уральск, Казахстан

E-mail: ¹katira_1971@mail.ru, ²atuybekova@mail.ru, ³vipbekmasheva@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-6068-3825, ²0000-0002-9642-4048, ³0000-0001-7189-8952

Фольклорные элементы в произведениях К. Сатыбалдина

Аннотация. В статье автор изучает фольклорные элементы, которые присутствуют в современной казахской литературе, а именно, сказочные мотивы в пьесе казахского драматурга К. Сатыбалдина «Красавица Аягөз». В статье проводится анализ нескольких пьес драматурга, а также приведён пример анализа произведений других писателей. Цель настоящего исследования состоит в выявлении особенностей использования фольклорных элементов. Материалами исследования выступили знаменитая пьеса К. Сатыбалдина «Красавица Аягөз». Научная новизна исследования состоит в том, что автор раскрывает своеобразные и сложные закономерности обращения автора к фольклору, также автор определяет мотив сказочного повествования, где К. Сатыбалдин используя сюжет, мотивы, стиль эпических поэм, творчески перерабатывает их и создает увлекательные оптимистические пьесы. Основными методами исследования автор выбрал сравнительно-сопоставительный и описательный методы. В данной работе автором было установлено, что особенность письма автора заключается в его стилистическом мастерстве. К. Сатыбалдину свойственна неповторимая манера письма, которая включает принципы построения фраз, способы передачи эмоций и выразительности. К. Сатыбалдин всегда вкладывает в уста своих героев романтический диалог, полный крылатых фраз. Это то, что отличает его от других писателей. Выводы, полученные во время исследования, дают возможность установить, что драматург обращается к фольклорному наследию с желанием показать свою идею. Видя знакомых персонажей или узнавая сюжеты, читатель преодолевает первый порог знакомства, который гарантирует лояльность к тексту в дальнейшем. Благодаря фольклорным элементам, читатель проще воспринимает новый текст и знакомство с новым художественным миром.

Ключевые слова: фольклорные элементы, пьеса, сказочные мотивы, драматург, сюжет, Красавица Аягөз.

1 Introduction (Shakirova K.M., Tuimebekova A.A., Bekmasheva A.N.)

An important topic for contemporary literary studies in the context of the evolution of global culture is the interaction between literature and folklore. Uncovering the intricate, odd, historically conditioned regularities of literature references to folklore in various eras,

figuring out the dynamics of these links, and studying folklore by authors of each phase of Kazakh literature development are essential tasks for modern science.

The peculiarity of Kazakh folklore is that it is closely connected to real life and experiences positive characteristics of various processes, phenomena, objects and actions in an undifferentiated and comprehensive way. Folklore texts based on the tradition of the people have become basic components in people's perceptions and worldview, artistically recreating man's idea of the world in which the categories of the beautiful, heroic, sublime, comic and tragic are intertwined and interdependent.

The issue of folklore in works of fiction is topical in contemporary Kazakh literary studies. An important aspect of the study is the incorporation of oral poetry traditions into the artistic basis of the narrative, as well as the peculiarities of the plot and composition of the writer's style.

Folklore is the foundation of literature. Without it, no country's literature would be perfect. Today, the relevance of the question of folklore is increasing day by day and the general interest in it is growing. None of the humanities, be it ethnography, history, linguistics, or even literary history, can exist without folklore. "Folklore and literature occupy an enormous place in the artistic development of humanity. It is very important to know the meaning and differences of these phenomena, which have complex similarities with each other, in order to understand spiritual paths. Highlighting common patterns and conventions of folklore and literature is very necessary for peoples with a strong oral literary fund and tradition" (Berdybayev, 1997) – says the Kazakh folklore researcher R. Berdybayev.

Nowadays, the Kazakh science of literature studies in a new, new direction and gives a huge spiritual impetus. In the same direction was published scientific work of Professor A. Moldakhanov, who studied folklore traditions in the fiction of M. Auezov. Folklore traditions in the works of S. Mukanov were specifically investigated by K. Baitanasova. B. Kanarbaeva explored the folklore aspects of Magzhan's work and defended her thesis. About methods of using folk oral literature I. Zhansugurov was researched by E. Yestaev. Ж. Akhmetova investigated folklore traditions of Kazakh literature of the early twentieth century based on works of Shakarim and Sultanmakhmud. This list could go on and on. So the conclusion is that identification of folk traditions in works of our poets-writers from classics, which laid the foundation of Kazakh literature, to nowadays, introduction in science is the urgent issue in science.

Folk tales are general term for different varieties of traditional narrative. The telling of stories appears to be a cultural universal, common to basic and complex societies alike. Edgar R. Eslit considers that "even the forms folktales take are certainly similar from culture to culture, and comparative studies of themes and narrative ways have been successful in showing these relationships. Also it is considered to be an oral tale to be told for everybody" (Eslit, 2017:10–23).

The purpose of this study was to identify folklore elements in the plays of Kazakh dramatist K. Satybaldin, to identify the type of functioning, to determine the specificity of folklore forms in the works of modern Kazakh writers.

The material for the study was the famous plays by the Kazakh playwright K. Satybaldin "The Beauty Ayagoz", "A Long Way", "The Wicked Dog" and "The Troubles of Love".

2 Materials and Methods

2.1 Research methods (Shakirova K.M.)

Using comparative and descriptive methods the author has identified that the writer takes the plot, characters and motifs from the folklore text. The comparative method makes it possible to identify the universals and the author's style, while the descriptive method reveals the nominative and communicative units of the author's language.

Comparative analysis is an empirical method of research, which allows you to learn the features of the use of folklore elements in the play of K. Satybaldin. With the help of descriptive method the authors identified the universals of the author's style, peculiarities of the genre and images of the characters.

The Russian colleagues Ekaterina Zueva, Tatiana Vasilieva Shalneva, Oleg Osovskiy approve the the genre of the fairy tale is promising in the modern literature, because, on the one hand, the block of fairy-tale texts potentially applicable to game strategies is extremely wide (Zueva et al, 2017: 441).

2.2 Material description (Shakirova K.M.)

It is often mentioned in the history of drama that plays based on folk oral literature played a significant role in the establishment and development of Kazakh drama. In the same direction, one can pay attention to the works of K. Satybaldin. Of particular interest from the point of view of refraction of folklore motifs is the modern play by K. Satybaldin "The Beauty Ayagoz" (Satybaldin, 2022). There are many reminiscences in this play from both fairy tales and the author's own, allowing new perspectives to be found in analyzing the complex art world of this multifaceted work. The appeal to the study of folklore motifs in the modern novel about growing up, to which "The Beauty Ayagoz" belongs according to a number of parameters, is dictated, first of all, by the desire to broaden the range of artistic and expressive means. Using folklore material, the authors create artistic worlds filled with magic, which, in terms of genre dominance, brings works of this kind closer to fairy tales.

3 Discussions (Shakirova K.M., Tuimebekova A.A., Bekmasheva A.N.)

The great social transformations of the early twentieth century gave birth to new themes and new genres in literature. And literature reflects the new era. That is why, on the one hand, it strives for innovations in the artistic word, on the other hand, as before, and it relies on its original source – folklore. An in-depth study of Kazakh literature shows that in the early twentieth century, when literature began its rapid development, in literature, this relationship occupies a prominent place in literature. And even in the work of the great Kazakh writer Abay, who pioneered written literature in the nineteenth century, his poems were based on folklore plots (Kaskabassov, 2008). The new century, with its new social formation, has seen an especially strong strengthening of these links. And in the new century, in the new social formation, there is a particularly close strengthening of these ties. Folklore in the genre of dramaturgy became especially acceptable. Epic works, preserved in the memory of the people for centuries, spoke in a new genre, returned to the people – and this became one of the invaluable achievements of literature.

The works of this genre, which originated from M. Auezov's "*Yenlik and Kebek*" (Еңлик и Кебек) in 1926, have resolutely stepped into a new life, has decisively stepped into a new life through the images and plots of Kazakh folklore. This was followed by the plays "*Aiman and Sholpan*" (Айман-Шолпан), "*Kobylandy*" (Кобыланды), "*Beket Batyr*" (Бекет батыр) and "*Kalkaman and Mamyr*" (Калқаман-Мамыр). Found a way to the hearts of the audience "*Arkalyk batyr*" (Арқалық батыр) by Zh. Shanin, "*Yer Targyn*" (Ур Тарғын) by S. Kemalov, "*Carpet of the generous*" (Жомарттың кілемі) and "*Raised dome*" (Көтерілген күмбезді) by A. Tazhibayev, "*Aldar Kose*" (Алдар Көсе) by Sh. Kulsainov, "*Kambar*" (Қамбар) by A. Abishev, "*Golden bat*" (Алтын сақа) by M. Akynzhanova. All these plays were created on the basis of folklore works. And, of course, the author singles out K. Satybaldin's play "*The Beauty Ayagoz*" (Аяғоз Ару), which is the product of great creative quests on the way to create a realistic work from folklore.

We regard K. Satybaldin's plays as works of genetic interconnection between folklore and literature. Inspired by the events that remained in the memory of generations of the people, the writer created works of a completely new genre that became classic examples of this art – it was in this time slice that the writer's talent flourished. In the works of this writer, both in poetry and in prose, folklore traditions are distinguished by originality.

The playwright's goal was to put a barrier through showing in his works circumstances of a revealing nature to such annoying phenomena that are becoming widespread in society, such as bribery, excessive dexterity, speculation, resourcefulness, opportunism, etc. callousness, lack of mercy in a person (Zhumagulov et. all, 2014: 660).

K. Satybaldin was engaged in theoretical problems before writing "*The Beauty Ayagoz*" and often came out with only small plays. One of K. Satybaldin's traits is his relentless in the search, in understanding the specificity of the genre. That is why his first one-act plays, with their sharp language, expressions and richness of plot, attracted the public's attention with their skillful dramatic constructions. At the same time, it is recognised as K. Satybaldin's success. "*The Beauty Ayagoz*" is the author's fragmentary work from a larger play. Many critics believe that "*The Beauty Ayagoz*" is not a work based on a fairy tale. This is K. Satybaldin's open-minded work, specially written by Kapan, looking for a way out of the darkness and creating a fairy-tale story. Although the story of the play is set in very early times, it is a realist work with a vital core, based on the conflicts of real people, avoiding the images of giants (дәу), fairies born from imagination typical of fairy tales. Individualized type, characters are ideological stakes formed within the framework of reality (Classical Studies, 2013: 185).

The main characters of a four-act, five-scene fairy tale play "*The Beauty Ayagoz*" are *Taukel* a young, brave guy; *Ayagoz* is a beautiful girl; *Dalabay* is her father, a poor old man; *Teteles* is *Ayagoz*'s young brother, a young boy; *Dalbasa* is a Khan; *Sogpayy* is his vizier; *Shatshalekey* is a pirate the Khan; *Zobalan* is the vizier of *Shatshalekey*. The play begins with a conversation between *Dalabay* the cripple, who was gathering firewood from the forest, and *Teteles*, a small boy whom he spoiled.

There is the brief plot of the play. *Ayagoz*, the beautiful daughter of a poor man, *Dalabai*, was kidnapped by the robber *Shatshalekey* Khan. There is no way to get his daughter back and take revenge. His children are too young. It is difficult to feed and make a living.

While he was picking herbs in the field, Dalbasa Khan's servants tried to kill Dalabai, saying that he had scared the deer in front of the Khan. At that moment, a sniper boy, Tauakel, who was traveling through the mountains, saves him from death. Dalabay reports the humiliation and violence he saw to Tawaekel. Tauakel decides to save Ayagoz. Dalbasa Khan also has a grudge against Shatshalekey. When the time comes, he takes Tauakel and makes him the leader of his soldiers. Ayagoz escapes from the trap of the Khan. Both Dalbasa and his chief vizier Sumpai fall in love with the beautiful girl. But there is a promise of Dalbasa, where he promises to Tauakekel if he makes Shatshalekei on his feet, he will give him whatever he wants. Ayagoz and Tauakel love each other. Although Dalbasa insists that Khan will not go back on his word, his ultimate intention is to take Ayagoz himself. Sumpai and Tauakel impose three conditions. The first is putting a horse in a race, the second is speaking unbelievable lies compared to eloquence, and the third is strength and lifting heavy weights. Tauakel wins in all three. Now, no matter how much tyranny the defeated Khan tries to impose, the people who supported Tauakel will not tolerate him. Ayagoz and Taukel reunite.

The author takes the main character Tauakel through difficult obstacles. We fully believe in the bravery of risk and the persistence of ingenuity. Tauakel is representative of the people. His close connection with the people proves that he is an invincible force. The people are his support and counsel. In the same way, the cruel evil of Shatshalekey, the stupid madness of Dalbasa, and the reckless insanity of the Khan's viziers are real. Each character has a unique language. Actually, K. Satybaldin is a playwright rich in language. Systematic dialogues revealed human character with few words (Shakirova, 2018: 32).

In the storyline of the play, the author used the well-known plot of folk tales and legends. The eternal struggle of evil and goodness, the conflict between goats and barley, and the varied fate of the human race, which has been based on legends full of dreams and longings throughout its life, has found an artistic field through this work. In the work, there is a tense and rotten story line, there is a reliable conflict, and there is a solution that has found a solution by expanding the artistic field. Although the student feels that the story ends well from the beginning, he reads it with interest and interest. Each character has his own personality, his own behavior, his own character, his own language. Dalbasa Khan uses the phrase "*Daldu, daldu*" (дәлду дәлду from Kazakh means 'stupid'), Shatshalekey speaks "by the ankle of the quail", "by the kidney of the quail", "I swear by the wing of the magpie" – everything is appropriate. It creates a light mockery, a bitter sneer, a harsh undertone of condemning an unpleasant event in the written language.

Various contests of the group competing for Ayagoz are also interesting. The writer skillfully reveals how the Khan's desire to subjugate the whole world led him forty times in a short day, even though he had forty moods and said, "The Khan's decree is one". The course of the story, the conflict of characters, and the speech language of the characters find an artistic solution according to the nature of the genre.

It can be said that in the play, the reality of the greedy heart longing for gold and silver, and the noble qualities of the simple and honest representatives of the people, which stood for purity, were revealed with a very artistic balance.

When writing this play, K. Satybaldin kept in mind the experience of world literature based on the fairy tale plot and successfully mastered it. Vivid narratives are requested for stage performances.

If writer's play does not win because it is woven with a familiar network, it is not lost. The author has revealed the ideal of humanity, which is always longed for, by speaking, acting, standing, walking, and the dimensions of thoughts hidden in every corner, revealed in the most realistic way through the image of several individual, convincing characters.

4 Results (*Shakirova K.M., Tuimebekova A.A., Bekmasheva A.N.*)

The play "The Beauty Ayagoz" is a significant work with its sincerity, which attracts young readers to the heroic tradition, as well as to adults' thoughts about some complex twists of the world, the moment of life's choice, the pitfalls and phenomena of human character. Even if the names of the characters are true to their nature, one of the secrets of the author's ideal of distinguishing good and bad is revealed. Dalbasa Khan's real existence is далбаса which means 'nonsense, bullshit'. Shatshalekey is also from the same variety. The viziers are also invulnerable, especially Sumpai, Zobalan is violent. Little brother Tlektes is a well-wisher. The names of soldiers Uzyntura, Tapal means not only the volume and size of the external person, but also the lowliness and stickiness of the inner soul. Tauekel is also a representative of the brave man, the savior, the protector of the people.

When we move on to the earliest examples of Kazakh fiction writing, it is important to note that by the late 19th and early 20th centuries, the narrative style of Kazakh written literature had evolved into a hybrid kind, where societal and personal issues were intertwined. At the same time, the folkloric tradition makes explicit sense. Like K. Satybaldin, many Kazakh contemporary writers in their works reveal reality through the prism of history and try to find the causes of what is happening in the modern world. At the same time, writers approach reality from a philosophical point of view, seeking to understand the deep essence and nature of the phenomena and processes observed in society. Hence the abundance of historical and philosophical generalisations, reminiscences and allusions. For example, the novels "Unhappy Zhamal" (Бақытсыз Жамал) by M. Dulatov, "Bride Election" (Қыз көрелік) by T. Jomartbaev, "Kamar Sulu" (Қамар Сулу) by S. Toraigyrov, "Adil and Maria" (Әділ мен Мария) by Sh. Kudaiberdiyev, "Monument of Shuga" (Шұғаның белгісі) by B. Mailin and "Kalym" (Қалың мал) by S. Kubeyev depict the tragic fate of heroes and the desire for freedom in choosing a life partner in the Kazakh village. The genre of the work under study differs from the novels listed above, but what unites them is the theme of a woman's fate (Nuriman, 2021).

The selection of life material and the aesthetic element in the disclosure of the characters gravitate towards the folklore consciousness of its authors. The category of space is limited by the framework of local conflict: the plot of novels and stories does not go beyond the conflict between family and clan, where the social and personal are concentrated on the example of the depiction of a woman's fate at a certain time period. The real world is structured and revealed through the portrayal of a real protagonist at a particular period in her life.

5 Conclusion (Shakirova K.M.).

Therefore in "The Beauty Ayagoz" drama, we do not find a tendency towards unhappy love as in the aforementioned novels. This shows that the Kazakh writers did not move away from traditional folklore texts, the traditional system of moral and ethical values. This proves that first Kazakh writers never deviated from traditional folklore texts and traditional system of moral values. Folklore works carried a well-established system of coordinates, a simple worldview that was accessible and understandable to everyone. Modern Kazakh literature's folklore units pick up new ideas and knowledge that implicitly reflect folklore. The genre-specificity of folklore forms has also been basically increased. The folklore component serves as a backdrop for describing important events and outlining the author's purpose. An acting hero takes the place of the sensitive hero, making the fiction text more appealing to a reader who is familiar with folklore and connecting contemporary fiction prose with Kazakh traditional customs. Continuity of folklore in Kazakh literature is ensured by the content modification of folklore units.

Әдебиеттер:

1. Бердібай Р. Фольклортану бағыты. // Қазақ әдебиеті. 18.09.1997. <https://qazaqadebiyeti.kz/>
2. Жұмағұлов Ш. т.б. Language of Characters as one of the Talented Writer's Works. European Researcher, 2014, Т. (72), № 4-1. Pp. 659–663 <http://dx.doi.org/10.13187/issn.22.19-8229>
3. Зуева Е., Шалнева Т., Осовский О. Genre Transformation of the Fairy Tale in Contemporary Russian Literature. Journal of History Culture and Art Research, 6(4) 2017, 436-442 б. <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i4.1110>
4. Қуандықов Қ. Классикалық зерттеулер: Көп томдық. - Алматы, Әдебиет Әлемі, 2013. - Т. 23. - 418 бет.
5. Қасқабасов С.А. Қазақ әдебиеті мен фольклорының өзара байланысының түрлері мен формалары туралы. Елзерде. – Алматы: Жібек жолы, 2008. - 312 б.
6. Нуриман Б. Әлемдік фольклористикадағы «фольклордың төрт функциясы» теориясы. // Keruen, 72(3) 2021. 57-65 бб. <https://keruenjournal.kz/main/article/view/93>
7. Обаева Г.С. Penetration Forms of Folklore in Kazakh Literature. // International Journal of Humanities and Natural Sciences, том 4-2 (31), 2019. 117–118 б. <http://dx.doi.org/10.24411/2500-1000-2019-10763>
8. Сатыбалдин К. Красавица Аягоз. Аягоз Ару. «Высшее образование и наука» баспасы. – 2022. – 208 с.
9. Шакирова К.М. Қазақ поэзиясы Қапан Сатыбалдин талдауында. // Ш.Уалиханов атындағы КГУ «Хабаршы» журналы, №3, 2018, 28–36 бб.
10. Эдгар Р. Эслит. Mother Tongue Based Multilingual Education Challenges: A Case Study. Edelweiss Appli Sci Tech 1: 2017. Pp. 10–23 <http://dx.doi.org/10.13187/issn.2219-8229>

References:

1. Berdibai R. (1997) "Folklore Orientation". "Kazakh literature". <https://qazaqadebiyeti.kz/> (in Kaz)
2. Edgar R. Eslit (2017) Mother Tongue Based Multilingual Education Challenges: A Case Study Edelweiss Appli Sci Tech 1: 10-23 <http://dx.doi.org/10.13187/issn.2219-8229> (in Eng)
3. Kaskabasov S.A. (2008) The interaction of types and forms in Kazakh literature and folklore // In the book: Elzerde. – Almaty: "Zhibek zholy". P. 312. (in Kaz)
4. K. Kuandykov (2013) Classical Studies: Multivolume. - Almaty, «World of Literature», 2013. Volume 23: Development of Kazakh theater science. P. 418. (in Kaz)
5. Nuriman B. (2021) The theory of "four functions of folklore" in world folklore. Keruen, №3 (72). Pp. 57-65. <https://keruenjournal.kz/main/article/view/93>(in Kaz)
6. Obayeva G.S. (2019) Penetration Forms of Folklore in Kazakh Literature. International Journal of

Humanities and Natural Sciences, Philological sciences. Vol:4-2 (31). 113–118. <http://dx.doi.org/10.24411/2500-1000-2019-10763> (in Eng)

7. Satybaldin K. (2022) Beauty Ayagoz. Ayagoz Aru. Visheye obrazovanie I nauka. – 208 p. (in Kaz)

8. Shakirova K.M. (2018) Analysis of Kazakh poetry by Kapan Satybaldin. KSU “Khabarshi” journal named after Sh. Ualikhanov. №3. - 2018. Pp. 28–36. (in Kaz)

9. Zhumagulov Sh. et all. (2014) Language of Characters as one of the Talented Writer’s Works. European Researcher, Vol.(72), № 4–1. 659–663. <http://dx.doi.org/10.13187/issn.22.19-8229> (in Eng)

10. Zueva E., Shalneva T., & Osovskiy O. (2017). Genre Transformation of the Fairy Tale in Contemporary Russian Literature. Journal of History Culture and Art Research, 6(4), pp. 436-442. <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i4.1110> (in Eng)

Zhanbershieva U.N.¹, Kudaibergenova K.T.²
Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan
e-mail: ulzhan1954@mail.ru, kkunimzhan@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7662-0343, 0000-0001-6878-652X

SYMBOLIC IMAGES IN THE WORKS OF SYR POETS

Abstract. The artistic system of works of Syr poets such as T. Iztileuov, Sh. Omarov, Balky Bazar, Karasakal Erimbet, etc., will be expressed in this article. A scientific description of the language art in the tolgau-terme (poems) of the Syr poets will be given. The artistic and national identity is defined in the thoughts raised by poetic art. The cognitive function of the way of speaking to the reader in the works of poets is differentiated. Allusions to the way of thinking of the poets were made through a symbol that reveals the thought to be clarified. New conclusions were made comparing the opinions of research scientists about Syr poets. The symbolic system in poets' works was taken into consideration and its spiritual meaning was evaluated. It was planned to open the artistic system in a complex way based on the fundamental research in Kazakh science. The poets' use of artistic symbols in describing historical situations and the worldview of the poet was determined. A comprehensive analysis of the measurement-expression, structure-system, and representational tools used by the poets was made. It was proved that the artistic system used by the Syr poets is a national value, and the semantic features of the grandiose ideas were obtained.

Keywords: rhetorical figures, symbol, art system, spiritual heritage, storytellers of Syra, image tools, national value, poetic image.

Жанбершиева Ұ.Н.¹, Құдайбергенова К.Т.²
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
e-mail: ulzhan1954@mail.ru, kkunimzhan@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7662-0343, 0000-0001-6878-652X

Сыр сүлейлері шығармаларындағы символдық бейнелер

Аңдатпа. Мақалада Сыр сүлейлері Т. Изтілеуов, Ш. Омаров, Балқы Базар, Қарасақал Ерімбет т.б. шығармаларындағы көркемдік жүйе сөз болады. Сыр сүлейлері толғау-термелеріндегі тіл көркемдігіне ғылыми сипаттама беріледі. Ақындық өнердің биігіне көтерген толғауларындағы көркемдік, ұлттық болмыс айқындалады. Сүлейлер шығармаларындағы оқырманды өзіне қарата сөйлеу тәсілінің танымдық қызметі сараланады. Айқындалмақ ойды аша түсетін символ арқылы ақындардың ойлау тәсіліне дәйектемелер келтірілді. Сыр сүлейлері туралы зерттеуші ғалымдардың пікірлерін салыстыра отырып, тың тұжырымдар айтылды. Сүлейлер шығармаларындағы символдық жүйе назарға алынып, рухани мағынасына баға берілді. Қазақ ғылымындағы фундаментальді зерттеулерді негізге ала отырып, көркемдік жүйені кешенді түрде ашу көзделді. Сүлейлердің тарихи жағдайларды суреттеудегі көркемдік символдардың қолданылуы, ақынның дүниетанымы айқындалды. Ақындар қолданған өлшем-өрнек, құрылыс-жүйе, бейнелеу құралдарына кешенді талдау жасалды. Сыр сүлейлері қолданған көркемдік жүйе ұлттық құндылық екені дәлелденіп, ұлағаттық ойлардың мағыналық ерекшелігі алынды.

Кілт сөздер: риторикалық фигуралар, символ, көркемдік жүйе, рухани мұра, Сыр сүлейлері, бейнелеу құралдары, ұлттық құндылық, поэтикалық образ.

Жанбершиева У.Н.¹, Кудайбергенова К.Т.²

*Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан
e-mail: ulzhan1954@mail.ru, kkunimzhan@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7662-0343, 0000-0001-6878-652X*

Символические образы в произведениях сказителей земли Сыра

Аннотация. В статье речь идет о художественной системе в произведениях сказителей Сыра Т. Изтлеуова, Ш. Омарова, Балкы Базар, Карасакал Еримбет и др. Дается научная характеристика художественности языка сказителей Сыра. В произведениях поэтического искусства раскрывается художественное, национальное бытие народа. В произведениях сказителей Сыра дифференцируется познавательная деятельность способа обращения читателя к себе. Были даны последовательности в образе мышления поэтов через систему символов, раскрывающих ясность мысли. Сравнивая мнения ученых-исследователей о сказителях Сыра, были сделаны соответствующие выводы. Была принята во внимание и дана оценка духовности, системе символов в произведениях сказителей земли Сыра. На основе фундаментальных исследований в казахской науке предусматривалось комплексное раскрытие художественной системы. Было определено использование сказителями Сыра художественных символов в описании исторических ситуаций, мировоззрении поэта. Проведен комплексный анализ применяемых поэтами средств измерения-выражения, построения-системы, изображения. Было доказано, что художественная система, использованная сказителями земли Сыра, является национальной ценностью, приобретена смысловая специфика величественности мыслей.

Ключевые слова: риторические фигуры, символ, художественная система, духовное наследие, сказители Сыра, средства изображения, национальная ценность, поэтический образ.

1 Introduction. (*U.N.Zhanbershieva, K.T.Kudaibergenova*)

In recent years, we often use the metaphor “The land of Syr is the land of songs”. It has its reason. Our poets, who lived in the region of Syr and became famous in the country with their melodic songs, recognized that our country is the cradle of songs and poems.

The poets of the Syr region have their worldview and artistic features in their line poems, the art of poetry, and the poetic tradition.

The Syr region, which has been rich in poems since ancient times, has its tradition that has continued to rise with literature in the local literature. The development of Syr literature, which has been formed for centuries, shows the artistic thinking system of the spiritual worldview of our people.

The succession from father to son was preserved, and the Syr poets set an example of the continuation of tradition and the literary process. Such a traditional development in regional literature allows recognition of the artistic continuity of literature.

“The poets of the lower reaches of the Syr and along the Aral follow an advanced approach, lead and educate the younger generation to wisdom and morality. Their literary heritage, which expressed their advanced ideas in all fields of social science, including moral education, that is, in the field of pedagogy, has been preserved and reached today. If we take into account the opinion that the issue of moral education occupies a special place in the works of thinkers, the words of our poets in their time and the commandments they conveyed to their people in songs do not lose their meaning. On the contrary, the works of Syr poets are being studied, new conclusions are made, and the artistic level of their works is analyzed in different categories (Tolebaeva, 2019: 260).

Today, new ways of analyzing a work of art have begun to appear in literary research. From this point of view, the artistic system, including the symbolic system, in the works of the Syr poets is requested to be widely studied.

The poetry of Syr poets has indeed been studied for a long time. In the works of M. Auezov, R. Berdibai, A. Konyratbaev, M. Baydildaev, U. Zhanbershieva, E. Karibozuly, M. Karzhauov, T. Tebegenov, G. Tuyakbaev, E. Abdikhalykova, U. Baibosynova, B. Zhusipov the poetry of the Syr poets was thoroughly studied in the science of literary research. However, most researchers have left some aspects completely untouched. The authors made the analysis of the artistic system the main goal based on the opinion of research scientists.

The artist of each era leaves his signature in poetry. The power of the poet to captivate the people is the mastery of his language. A. Tazhibaev says: "You admire the emotion and skill of the poet who weaves thoughts while living minds search for the appearance of the wonderful world of beauty in a special mystical connection between living beings and nature" (Tazhibaev 1993: 3). The works of Syr poets confirm this based on this opinion.

According to Academician Z. Kabdolov: "A writer's language should be elegant and his vocabulary rich. This is an inescapable requirement for the owner of the pen. The richness of language leads to the richness of content in the art of speech" (Kabdolov, 1983: 199). "A symbol is an allusion, not directly describing the phenomenon, but hiding something similar to these, or the phenomenon, hiding it, explaining the idea without saying it openly, but explaining it with an attractive allusion" (Kabdolov 1983: 229).

2 Materials and methods. (K.T. Kudaibergenova)

The conclusions and key results reached during the research on the topic were widely promoted in the works of Syr poets. At the same time, the symbolic system has been somewhat consolidated. The peculiarity of rhetorical eloquence in revealing the way of thinking, worldview, and national identity of poets has been determined. The discussed issues are reflected in the works of Syr poets.

2.1 Research methods. (K.T. Kudaibergenova)

Collection and comparative-typological methods were used. Systematic analysis and objective analytical methods were used as guidance.

2.2 Description of the material. (K.T. Kudaibergenova)

Syr poets use the symbolic system and the system of rhetorical eloquence to depict historical situations and times: a horse, men's food, men's weapons, and kinds of camels. However, these have never been the object of individual research. Therefore, it is relevant to study them together in the system of symbols. Similarly, defining the symbolic system is an urgent problem.

The scientific study of the language of poetry of the Syr poets is rare to this day.

It is of particular importance to consider the symbolic system in the works of the Syr poets to comprehensively show the artistic level of the Kazakh literary language. From this point of view, studying the artistic expressions used by the Syr poets, revealing their features, and determining the nature of the use of artistic tools is an urgent issue that requires scientific research in literary studies.

Research goals and objectives. The main goal of the work is to provide a scientific description of the artistic system in the poems of the Syr poets, to determine the structural model of their poetry. The authors set the following tasks to realize this goal:

- Identifying the artistic system in the poems of the Syr poets;
- Systematization of symbols and rhetorical eloquence used by poets;
- Analysis by quoting from the works of Syr poets;
- Making sure that visual means are a determining factor in the continuation of the artistic tradition.

3 Discussion. (*K.T. Kudaibergenova*).

In the research work, the role played by the poetry of the Syr poets in historical periods, and the use of the symbolic system forming the artistic system was distinguished.

Today, special attention is paid to the language and style of fiction, including the symbolic and rhetorical systems. In summing up and defining the artistic system created by the Syr poets, the artistic system and expression of thought, which represents their way of thinking and worldview, national identity, and national psychology, is of great importance. If we say that a figurative word is created from a literary image, then the national secret character is revealed.

If we say that every poet has his style, first of all, we pay attention to the issue that keeps his poetry together. The main problem in the style of Syr poets is morality, faith, and loyalty, expressed as the "I" of the poets.

People's interests are aimed at by "I", and the event is given full names of people, places, and goals. In the 19th and 20th centuries, when the Syr poets lived, oral literature passed to written literature, and a new specific style began to form. If we continue this thought with the opinion of scientist R. Syzdykova, she said: "Until the 18th century, in poetry, there were mostly adverbs, but now, the beginning of the appearance of the descriptive about abstract nouns is considered one of the stylistic innovations" (Syzdykova, 1993: 116). The novelty of this style is also characteristic of the Syr poets that the authors are going to talk about. That is why poets paid attention to the historical and social situation in giving a poetic image. Z. Beysengaliyev said: "Each artistic method and type, ways of representation arise from the demands of life, and therefore correspond to the certain level of development of social consciousness" (Bisengaliyev 1989: 76).

4 Results. (*U.N. Zhanbershieva, K.T. Kudaibergenova*)

The authors decided to define the concept of "symbol" before analyzing the "system of symbols" in the works of Syr poets. In the science of world literature, the concept of symbols has been formed for a very long time. In early times it is mentioned in the works of Plato, Aristotle, Pseudo-Dionsky, Arepagit, Russian scientists P.A. Florensky, A.F. Losev, and A. Potebnya. In the science of Kazakh literary studies Z. Kabdолоv, K. Zhumaliyev, Z. Akhmetov, and S. Negimov stated that the symbol for fiction defines its artistic system.

A. Baitursynuly's name is mentioned when talking about the emergence of the concept of symbols in the science of Kazakh literary studies. "Akhmet Baitursynuly is concerned about the expansion of the scope of use of words derived from foreign words in his writings and marking the names of literary concepts" (Madibaeva 2022: 28). The definition corre-

sponding to the concept of "symbol" is given to the concept of "literature" in his "Literature Exponent". The definition and the given examples of "characterizing something, usually a person's character, behavior, and behavior as an example of another thing" correspond to the concept of "symbol" which is the basis of our analysis (Baytursynuly 2003: 178).

Z. Akhmetov thought: "A symbol in literature is an alternative image with a figurative character created by underlining a thought and describing something else" (Akhmetov, 1996: 183). From this conclusion, it can be understood that the symbol is always relevant for fiction, for defining its artistic system from the theoretical point of view.

So, in our understanding, a symbol is like a tool that sheds light on thought. Its semantic structure is also complex, the reader can hardly understand it, but can understand it only through his mind. The use of symbolic words used by each poet can only be recognized by the way of thinking.

We meet various symbols in the poetry of Syr poets, which we are going to talk about. They form a certain system and create a symbolic artistic image.

The image of a *nar* (one-humped or Arabian camel), the possessor of enormous power, which is very common in the works of the Syr poets, has risen to a mythical image. Poets raised the symbol of heroism, the possessor of great strength, steadfast, enduring, indomitable courage to the level of a *nar*. This tradition has a collective image like AsanKaigy of grief in early times, K. Ahmet Yassau's white camel, and black *nar* in Mahambet's poems. Similarly, horses were often used as a symbolic image. Horses are ridden by heroes of epic poems: Baishubar, Taiburyl, Aktaban, Kok Donen, etc. giving symbolic images that represent the times.

In the symbolic system of birds, the Kazakh eagle, swan, goose, *samruk* (eagle), etc. are used. We learn the national character by comparing it with the image. Syr poets also created an art system by collecting symbolic images and creating cognitive exercises.

Let's look at some examples to clarify our point of view.

Creating a symbolic image can be given by Syr poets in poetic time and space. In the general philosophical concept, in the poem "A human affair":

When the sun rises, the light escapes from it,

The poor are more than the rich

Braided waist, ribbon,

To your flame that shines like a star.

The sun smiles and the moon frowns (Iztileuov 1972: 78)

The "sun", "moon", and "star" in the quoted passage mean honesty and morality, i.e. "Beauty of the soul".

Even though it flies around, it ends up

One day, the girl marries the man.

Shorayak's Omar replaces the "girl" with the sun and underlines the idea.

And no one thinks that one day the prosperity of Bazar Zhyrau will go away and poverty will come. As an alternative image, he described that everything will change if the day comes.

There is nothing more beautiful than the moon.

It is there at night and not during the day (Iztileuov 1972: 37).

Bazar Zhyrau created a fighting image of the people, a model of the people through "If it rains from the sky, it is white". The poet defined the snow falling from the sky as an image of justice, and described the attitude towards society as a symbol of two sides.

The symbolic meaning in the works of Karasakal Erimbet Kuldeybekuly is very complex, and the reader can recognize it only through his imagination.

The sun burned, the moon eclipsed, the earth moved,
To your heart, you won't be able to eat (Iztileuov 1972: 68).

Nar is one of the most used images in Kazakh literature. *Nar* has been sung by several poets before. By depicting and symbolizing a *nar*, the Syr poets recognized it as the possessor of great power. *Nar's* color is emphasized in the accumulated image of the noble qualities of a person, bravery, heroism, endurance, and possession of power.

A *nar* is depicted as a symbolic image in the story of Bazar "Speak unstoppably"
Naughty's whereabouts are known
As a wild *nar*.

The country will be destroyed,
If you abuse, you will be punished (Bazar Zyrau 1986: 28)

In the given passage, a mischievous person is equated with "a wild *nar*" and creates a cumulative image.

Syr poets give enhanced meaning in their works through the color and properties of *nar*. Bazar Zyrau symbolizes the resilience of the *nar bura*:

We were not afraid,
It was as strong as *Nar Bura* (Bazar Zyrau 1986: 76).

He carries a heavy burden and the pain of fate in his strong body, and creates a symbolic image of a brave man as "*Nar Bura*".

We were real men,
like Arab*nar* (Bazar Zyrau 1986: 78)
shows the multifaceted way of thinking.

In the works of the poet Turgamambet, the origin of "black *nar*", "golden *nar*", and "*nar* burden" is associated with the properties of *nar*, saying that a strong person who does not give up on difficulties can overcome them. So he created a system of symbolic images.

Shorayak's Omar emphasizes the symbolic system of *nar* as "Arabic*nar*", or "golden-*nar*".

The sign of the Arabian *Nar*,
Don't pick it, don't let it go,
Loaded word system
Helmeted golden *nar* (Shorayakov 1986: 69)

Shorayak's Omar creates an image with the "*Nar*" category, allowing revealing the inner twists of the artistic system.

In the poetry of Karasakal Erimbet, the symbol "*nar*" allows us to reveal the inner twists of the artistic system.

If you think about the cattle,
Put the winter residence in the manure!
Nar is afraid of hips,

If you are stuck, adjust the load (Erimbet 1995:58)
he thinks deeply and looks at life with a didactic approach.

Syr poets create an artistic system, an image through the mind, conveying the images through symbols, along with the external character of the work, giving the inner soul of the work.

The following conclusions were made after grouping the artistic system in the works of Syr poets. Poets used a symbolic system such as snakes, trees, and *nars* in their poetry. They turned their great personality into iconic symbols.

The second one was able to represent horses and birds in a symbolic image. Among them, he is in contact with stallions, runners, and horses. For example, in the poetry of the poet Turmaganbet:

The horse was born,
Being a well-known little horse (Iztileuov 1972: 2).
It is a collective image, i.e., a symbolic image, given to Kazakh artists.

As Bazar Zhyrau:

If you are a poet, choose kind words
Speak boldly.

Among a thousand horses,

Ten years of drought

the properties of the horse and its function in human life are represented by the image.

The body is not full,

With a curtain against the water

Wrapping the reins in January.

(Works of Bazar Zhyrau 1986: 21)

Shorayak's Omar:

What words come out of your mouth,

Like a donkey kicking a horse (Shorayakov 1986: 69).

Such examples can be cited from the works of Syr poets. From the excerpts, it can be seen that the poets were thinking deeply about the speakers, and the poets through the galloping horses thought about the image and created artistic expressions through the symbolic system.

In the symbolic speech, the Syr poets were able to create symbols through the colors of stallions and horses in folk poetry. For example, the poet Turmaganbet symbolizes the nature of the horse:

The glass is fast and gentle

It jerks every time it hits (Iztileuov 1972: 33).

Shorayak's Omar says:

A sign of a stallion

Cool chest, lean (Shorayakov 1986: 19)

This is how it can be given in sequence, "horses", which are one aspect of the artistic system, are taken as symbols as "horse", "stallion", "runner", "gentle barren", and "wild horse".

In the poetry of the Syr poets, the poet is the auspicious owner, the poet, the gentleness is the wind, the sublime is the sun, the height is the mountain, the greater is the ocean, the

sea, the beauty is the swan, the freedom is the horse, the giant is strong *nar*, etc. given by the symbol system.

In the same way, creating an art form and symbolizing the image of birds is also common. By comparing the fate of birds and people, they create a general idea, a symbolic image. As a factor of unity between man and nature, the depiction of birds is considered a symbol. For example,

The nightingale of every country,
Like a dead moon (Iztileuov 1972: 34)

I'm not coming down from the hill
Flying the bird of joy (Shorayakov 1986: 19).
The voice of the nightingale is beautiful, tall,
Your parrot is smart, and if you see it, it will open a group.
The voice of the crane is mournful, it is a blue stone,
A bird is grazing in a mountain place. (Erimbet 1995: 65)

Syr poets expanded the cult of birds not only with birds such as eagles, swans, and geese, but also with symbolic images such as nightingales, and parrots. The properties of birds, their sad sound, their singing everything was given by the people and created a symbolic image.

5 Conclusion. (*U.N. Zhanbershieva, K.T. Kudaibergenova*)

In conclusion, the results of the research were summarized:

- The artist of each era leaves his signature in poetry. At present, the main attention is being paid to the language, including the national language. In this regard, there is no doubt that Syr poets have their linguistic features. It is necessary to recognize the nature of language to prove the unity of language and consciousness. Based on that, the authors made sure that the works of the Syr poets are related to the nature, history, and traditions of the nation.

The historical and cultural significance of the Syr poets' language was revealed in the article. According to Russian scientist A. Potebnya: "A word is a symbol, an idea only because it is an organ that allows thinking and the most basic condition for further understanding of nature and oneself, and it has all the qualities of a work of art" (Potebnya 1990: 20)

If we look at the importance of this conclusion, the problem of symbols is always relevant for fiction, for the theoretical definition of its artistic system. If so, we made sure that the Syr poets skillfully used symbolic images in their style of wording.

- Syr poets were able to find new shades of meaning with the symbolic system in their works;

- Created a new word meaning through the artistic system;

- were able to show the direct reality of thoughts through symbols.

Әдебиеттер:

1. Ахметов З. Шанбаев Т. Әдебиеттану терминдерінің сөздігі. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 240 б.
2. Базар жырау шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1986. - 200 б.
3. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш: зерттеу мен өлеңдер. – Алматы : Атамұра, 2003. – 208 б.
4. Бисенғалиев З. XX ғасыр басындағы қазақ прозасы. – Алматы: Мектеп, 1989. – 196 б.
5. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Жазушы, 1983. – 156 б.
6. Қарасақал Ерiмбет. Ұлағат сөзім ұрпаққа. – Алматы: Маржан, 1995. – 320 б.
7. Мәдібаева К. Ахмет Байтұрсынұлының әдебиеттану терминдерін қалыптау ұстанымы. // «Керуен» ғылыми журналы №3, 76 том, 2022. 26-36б. ISSN: 2078-8134 | eISSN: 2790-7066 <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.3-02>
8. Потебня А. Теоретическая поэтика. – Москва, Высшая школа, 1990. - 342 с.
9. Сыздықова Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1993. -320 б.
10. Тәжібаев Ә. Зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 1993. – 100 б.
11. Төлебаева А.Т., Айтимов М.К., Оралова Г.С., Камисева Г.А., Сердалы Б.К. Философиялық дүниетаным және педагогикалық көзқарастар: Арал-Сырдария ақын-жыраулары поэзиясы. Volume 10, Proceedings of the 6th International Conference on Applied Linguistics Issues (ALI 2019) July 19-20, 2019, Saint Petersburg, Russia, Summer and Autumn 2019, 256-274 66 DOI:10.22055/RALS.2019.14687 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57205673196>
12. Ізтілеуов Т. Назым. – Алматы: Жазушы, 1972. – 259 б.
13. Шораяқов О. Шайыр. – Алматы: Жазушы, 1986. – 176 б.

References:

1. Akhmetov Z. Shanbaev T. (1996) Dictionary of literary terms. - Almaty: Ana tili. – 240 p. (in Kazakh)
2. Baitursynov A. (2003) Browser of Literature: Research and Poetry. - Almaty: Atamura. – 208 p. (in Kazakh)
3. Bisengaliyev Z. (1989) Kazakh prose of the beginning of the 20th century. - Almaty: Mektep. - 196 p. (in Kazakh)
4. Iztileuov T. (1972) Nazym. -Almaty: Zhazushy. – 259 p. (in Kazakh)
5. Kabdолоv Z. (1983) The art of words. -Almaty: Zhazushy. – 156 p. (in Kazakh)
6. Karasakal Erimbet. (1995) My words are for posterity. -Almaty: Marzhan. - 320 p. (in Kazakh)
7. Madibaeva K. (2022) Akhmet Baitursynuly's position on the formation of literary study terms. Scientific journal "Keruen" No. 3, volume 76. 26-36. ISSN: 2078-8134 | eISSN: 2790-7066 <https://doi.org/10.53871/2078-8134.3-02> (in Kazakh)
8. Potebnya A. (1990) Theoretical poetics. - Moscow, Higher School. - 342 p. (in Russian).
9. Syzdykova R. (1993) History of the Kazakh literary language. – Almaty: Ana tili. – 320 p. (in Kazakh)
10. Shorayakov O. (1986) Shayir. – Almaty: Zhazushy. – 176 p. (in Kazakh)
11. Tazhibayev A. (1993) Studies. – Almaty: Zhazushy. – 100 p. (in Kazakh)
12. Tolebaeva A.T., Aitimov M.K., Oralova G.S., Kamisheva G.A., Serdaly B.K. (2019) Philosophical worldview and pedagogical approaches: the poetry of Aral-Syrdaria poets. Volume 10, Proceedings of the 6th International Conference on Applied Linguistics Issues (ALI 2019) July 19-20, 2019, Saint Petersburg, Russia, Summer and Autumn, pp. 256-274 DOI:10.22055/RALS.2019.14687 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57205673196> (in English)
13. Works of Bazar Zhyrau. (1986). Almaty: Zhazushy. - 200 p. (in Kazakh)

Ternavskaya M.M.¹, Bogdanova Yu.V.²

*L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Astana*

E-mail: ternavskayamadina@gmail.com¹, ukis82@mail.ru²

ORCID: 0000-0002-5626-8781¹, 0000-0002-1912-8376²

ETHNOCULTURAL IDENTITY IN LITERARY TEXT

Annotation. Structural and also other formal differences between the translated text and the original work are analyzed in the article. Contradiction in meaning has been revealed due to the impossibility of translating individual elements of the original text which is recognized as inevitable in the conditions of ethnocultural specificity, differences in the sets of expressive means peculiar in different languages. More over the personality of a translator, his experience and skills also affect the completeness and accuracy of the translation of the original work. The relevance of the study consists in the fact that since ancient times, translation has been a source of necessary knowledge and the foundations of culture. The role of the translation lies in mediation between different cultures and languages. Meaning of translation of prosaic text is constantly growing. This procedure that involves translating into another language what is contained in the text of the original language is a complex operation and requires suitable skills. At translation of prosaic texts one should be guided, firstly, by the principle of communication. It is necessary to emphasize three most important rules which are should be followed when translating ethno-markers in prosaic texts: information must be transmitted clearly and in a responsible manner; the target-oriented text should be adopted for recipients; it is important that the translation can fulfill its role, to convey information with respect to ethnical realities of the language being studied. Aim of the study is to consider the role of ethnical aspects and challenges in translation of prosaic texts. This type of translation requires thematic linguistic and cultural competency.

Key words: ethnocultural identity; translation; text; ethnos; ethnomarkers.

Тернавская М.М.¹, Богданова Ю.В.²

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан*

E-mail: ternavskayamadina@gmail.com¹, ukis82@mail.ru²

<https://orcid.org/0000-0002-5626-8781>¹, <https://orcid.org/0000-0002-1912-8376>²

Этнокультурная идентичность в художественном тексте

Аннотация. В статье анализируются структурные, а также иные формальные отличия переводного текста от оригинального произведения. Выявлено расхождение в смысловом отношении за счет невозможности перевода отдельных элементов оригинального текста, что признается неизбежным в условиях этнокультурной специфики, различия наборов выразительных средств, присущих различным языкам. Кроме того, личность переводчика, его опыт и умения так же оказывают влияние на полноту и точность перевода оригинального произведения. Актуальность исследования состоит в том, что с давних времен перевод является источником необходимых знаний и основ культуры. Роль перевода заключается в посредничестве между разными культурами и языками. Значение перевода прозаического текста постоянно возрастает. Данная процедура, заключающаяся в переводе на другой язык того, что содержится в тексте на языке оригинала, несомненно, является сложной операцией и требует соответствующих навыков. При переводе прозаических текстов следует руководствоваться, в первую очередь,

принципом коммуникации. Необходимо выделить три важнейших правила, которых следует придерживаться при переводе этномаркеров прозаических текстов: информация должна передаваться четко и ответственно; целевой текст должен быть адаптирован для получателей; важно, чтобы перевод мог выполнять свою роль, то есть передавать информацию, учитывая этнические реалии изучаемого языка. Цель исследования – рассмотреть роль этнических аспектов и проблем в переводе прозаических текстов. Данный тип перевода требует предметной языковой и культурной компетенции.

Ключевые слова: этнокультурная идентичность, перевод; текст; этнос, этномаркеры.

Тернавская М.М.¹, Богданова Ю.В.²

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан*

e-mail: ternavskayamadina@gmail.com¹, ukis82@mail.ru²

https://orcid.org/0000-0002-5626-8781¹, https://orcid.org/0000-0002-1912-8376²

Көркем мәтіндегі этномәдени бірегейлік

Аннотация. Мақалада аударылған мәтіннің түпнұсқа шығармадан құрылымдық, сондай-ақ басқа да ресми айырмашылықтары талданады. Этномәдени ерекшелік жағдайында сөзсіз деп танылатын түпнұсқа мәтіннің жекелеген элементтерін аударудың мүмкін еместігі, әртүрлі тілдерге тән экспрессивті құралдар жиынтығының айырмашылығы есебінен семантикалық тұрғыдан алшақтық анықталды. Сонымен қатар, аудармашының жеке басы, оның тәжірибесі мен дағдылары түпнұсқа шығарманың аудармасының толықтығы мен дәлдігіне әсер етеді. Зерттеудің өзектілігі – ежелден бері аударма қажетті білім мен мәдениет негіздерінің қайнар көзі болып табылады. Аударманың рөлі әртүрлі мәдениеттер мен тілдер арасындағы делдалдықта жатыр. Прозалық мәтінді аударудың мәні үнемі артып келеді. Түпнұсқа тіліндегі мәтінде қамтылған нәрсені басқа тілге аударудан тұратын бұл процедура сөзсіз күрделі операция болып табылады және тиісті дағдыларды қажет етеді. Прозалық мәтіндерді аудару кезінде, ең алдымен, қарым-қатынас принципі басшылыққа алу керек. Прозалық мәтіндердің этномаркерлерін аудару кезінде ұстанатын үш маңызды ережені бөліп көрсету қажет: ақпарат нақты және жауапкершілікпен берілуі керек; мақсатты мәтін алушыларға бейімделуі керек; аударма өз рөлін атқара алуы, яғни зерттелетін тілдің этникалық шындығын ескере отырып, ақпарат беруі маңызды. Зерттеудің мақсаты – прозалық мәтіндерді аударудағы этникалық аспектілер мен мәселелердің рөлін қарастыру. Аударманың бұл түрі пәндік тілдік және мәдени құзыреттілікті қажет етеді.

Түйінді сөздер: этномәдени бірегейлік, аударма; мәтін; этнос; этномаркерлер.

1 Introduction. (Ternavskaya M.M., Bogdanova Yu.V.)

Ethnocultural identity is an extremely complex social and psychological phenomenon. This phenomenon is understood as the identification of an individual with an ethnic society. Ethnocultural identity is based on the set of defined symbols that awaken a sense of community with ethnical environment, on the awareness of the group unity, psychological experience of this community, and also on individual and collective forms of its demonstration.

When analyzing this definition, we inevitably notice the intersection of the following concepts: social identity, ethnic identity and cultural identity. In connection with the indisputable semantic closeness and subordination of these concepts, it is very important to distinguish between these terms in order to understand their essence and not be confused.

The term “ethnicity” (from the Greek ethnos - tribe, people) is defined as a group phenomenon, a form of social organization of cultural differences. V.A. Maslova notes, that

«ethnic affiliation is not chosen, but inherited, i.e. it is determined by birth in a certain ethnic environment» (Maslova, 2010). According to G.U. Soldatova, «ethnic identity is a result of cognitive and emotional process of self-awareness as a representative of an ethnic group, a certain degree of identification of yourself with it and individualization from other ethnic groups» (Soldatova, 1998). Ethnic identity, being an important characteristic of an ethnic group, is certainly one of the aspects, an integral part of social identity. One of the methods of formation of social identity is identification by ethnic characteristics. A significant place in the system of ethnic identity is the identification of the individual with others in the sense of social status. Consequently, ethnic and social identity are in subordination. In regard to the items “ethnic” and “cultural” identity there are different opinions. A number of scientists, in particular, S.A. Arutyunov notes that culture always exists only in ethnic forms (Arutyunov, 1995), that provides evidence of sameness of such concepts as “cultural” and “ethnic” (Lurye, 1994).

Nevertheless, under conditions of globalization of the social and cultural space the statements that all cultural forms are connected with one or another ethnic origin conflict with reality: the items “cultural identity” and “ethnic identity” are totally opposed. This theory is based on biologically given factors of ethnic identity. It lies in the fact that a person cannot change his ethnic heritage, but he can change his culture. People change faith, master different languages, reconsider values and beliefs, adapt to a new way of life. The cultural representations of today’s youth are largely different from the culture of previous generations. Cultural identity undergoes changes: it is transformable, while ethnic identity is not subject to change. It is for this reason that these concepts should be distinguished (Huntington, 2004).

2 Materials and methods. (*Ternavskaya M.M., Bogdanova Yu.V.*)

Imaginative literature takes an important place in the modern world. It affects not only the souls of people, but also their ideology and culture. The details and markers reflected in literary texts, reflecting and conveying ethnocultural features, including features of speech behavior and mentality, form the national image of the described ethnos and act as an ethnocultural identifier. We can say that a literary text is a mirror, on the pages of which the spiritual development of the society of different eras is reflected and the mentality of a certain ethnic group, its cultural traditions, everyday realities, customs, etc. are embodied.

The text of literary writing is a historical fact, logical unit in overall development of oral – literary art of the ethnos. In general, specific ethnocultural stereotypes and samples of definite time are reflected in any text of literature, but the text itself acts as an work of culture. Many researchers speak about this, in particular, L.I. Komarova considers that the sense of cultural fullness of the literary text is made by motives, plots, characters (Komarova, 2010). Writers records in it traditions, customs, rituals, everyday patterns of the people, their national personality and worldview, norms of verbal behavior, myths, non-verbal means of communication and peculiarities in mentality (Komarova, 2010).

The peculiarity of each work is determined by the range of ideas and images that draw their origin in history and in modern times, in the traditions and customs of a certain people. Each national literature contains its own themes; it is characterized by its own ideo-

logical and figurative system, coinciding or not coinciding with the themes and ideological and figurative background of other literatures. Therefore, we can say with full confidence that literary prose is a deep cultural and linguistic phenomenon, the integrity of understanding of which depends on the degree of culture of the individual and his extralinguistic, background knowledge. Specific features of the literary prosaic text lie in the individual feature of creation of a writer that is expressed in the system of linguistic categories which determine national and cultural distinction. Distinctive feature of national literature is the widespread use by writers of nationally marked vocabulary and a vivid reflection in the texts of the ethnocultural identity of a certain people.

O.A. Kornilov notes, that a literary text is «...a model of literary cultural space, which is in a field of cultural space and forms specific cultural space around its author» (Kornilov, 2003). According to L.A. Novikova's hypothesis the specificity of the literary text lies in its functioning, namely: in the aesthetic impact on the reader, and also in the fact that *"a work of art bears the imprint of the worldview, poetic vision of reality, language, style of its creator"* (Kornilov, 2003). The national and cultural specificity of a work in most cases depends on the peculiarities of the worldview of its author, who, like the reader, is a representative of a certain sociocultural environment that determines his worldview. O.I. Syromyatnikova suggests a very interesting idea according to this issue: *"It is obvious that an artist is truly great precisely when he is most national, because his national-cultural component of the worldview determines the content of his works. The author, who has a colorless worldview from the point of view of national culture, at best, with great talent, is forced to follow the path of improving the same empty form"* (Syromyatnikova, 2007).

3 Results and discussions. (Ternavskaya M.M., Bogdanova Yu.V.)

So, one of the important aspects of a literary text as an object of culture is that it contains spiritual content. It is the result of the writer's reflection and shows the course of the formation of human thought. A.D. Deikina considers the text in her works as a means with the aid of which historical and cultural perceptions of a certain people are discovered (Deikina, 2013). In any literary text cultural and historical data are fixed, collected during the long period of time. It is a means of transferring spiritual and practical, socio-historical and artistic and aesthetic experience.

As a rule, an individual, appropriating the experience of any culture, introduces it into his consciousness. Mastering the norms, he himself becomes the bearer of this culture. In some way, prose texts are "transmission channels" of socio-historical and artistic-aesthetic experience, which, in turn, contributes to the stable development of human culture and ensures the preservation of civilization (Syromyatnikova, 2007).

According to Yu.M. Lotman texts of literature have "cultural memory" (Lotman, 1997). Due to this fact a reader acts as a participant of a dialogue between different cultures, and specifically by way of the texts intercultural communication is realized: readers get acquainted with cultures of other people, join the world culture and discover it. For this reason it is important to mention opinion of G.I. Fazylyanova that "...the true goal of a literary text is the indirect development of the linguistic personality of the recipient through the expansion of his understanding of cultural and historical experience and the identifica-

tion of his own experience with the experience of mankind in the field of culture" (Fazylzyanova, 2009).

Imaginative literature, capturing the differences in the language and culture of ethnic groups, acts as an exponent of national specificity, a certain linguistic culture, and each work, as an exponent of the national mentality of ethnic groups, includes not only linguistic, but also extralinguistic factors that determine the national originality of literatures, that is, the text is one of the main sources for the reconstruction of the national mentality and understanding of the cognitive and linguistic pictures of the world. According to Yu.A. Karassayeva "in an imaginative writing, the picture of the world is created by linguistic means, while it reflects the individual author's vision. The picture of the world is embodied by selecting elements of the content of a work of art, in the individual use of figurative means by the authors. In the picture of the world, in addition to the concepts inherent in the perception of individual authors, national features are reflected, for example, national symbols, national-specific concepts. In this case, a special imaginative world of the text arises, reflecting the imaginative picture of the world, characteristic of a certain linguistic culture" (Karassayeva, 2012).

Literary text being a bearer of the culture of ethnos, has "a great national and cultural potential". This potential is a "set of linguistic and extralinguistic resources", expressing the conceptual picture of the author's world and reflecting the specifics of national reality. All three levels of a literary text (ideological and aesthetic, genre-compositional and linguistic) contribute to the reconstruction of a holistic imaginative sight of the world inherent in a particular linguocultural community" (Karassayeva, 2012).

The internal organization (composition) of literary texts includes various types of descriptions. It contains information of an ethnocultural nature, such as portraits of heroes, landscapes, descriptions of everyday life, and features of speech behavior. Here you can also consider interstitial episodes, various digressions that carry information of a country-specific nature.

The subject of literary texts, as a rule, is closely related to the national specifics of the described ethnic group. The plot of the work has a national-cultural potential and socio-historical meaning. In determining the national-cultural potential, an important role is given to the linguistic level of the imaginative prose text.

An imaginative prose text not only reflects the personality of its creator, but is also a material that objectively represents the system of the language in which it is created. The language of an imaginative prose text, in its essence, is a certain imaginative model of the world and carries relevant information. The word in the text is semantically transformed and may include an additional meaning. Thus, the text reveals the hidden meaning inherent in the work, which in turn creates its ideological and aesthetic basis. The most important component of a literary text is precisely the verbalized nationally marked and culturally conditioned representations of an ethnos; they are also an integral part of the mentality and linguistic picture of the world (Nurgali, Siryachenko, Khamidova, 2022).

According to L.P. Krysin, the cultural specificity of a word can characterize various aspects of the way of life of a certain ethnic community: traditions, customs and rituals, social and political structure of society, spheres of religion, genres of national art. In all

these cases, the corresponding words, in addition to the nominative function, also have the function of "cultural" (Krysin, 2007).

Nationally marked lexical units act as a national verbal image in an imaginative prose text. National verbal images in an imaginative prose text are created using various linguistic means. Such means include units of phonetic and morphological levels, phrases and phraseological units. The totality of specific, national verbal images and other linguistic means plays a significant role in expressing the meanings of a national character and constitutes the national and cultural potential of the language of an imaginative prose text, which includes "cognitive-aesthetic, emotional-aesthetic, characterological, chronological and emotional-expressive aspects" (Karassayeva, 2012).

The cognitive-aesthetic aspect plays an important role in the transmission of cultural information, such as geographical location, custom, traditions, living conditions, etc. The function of this aspect is realized through objects or phenomena of material culture (everyday, ethnographic, flora and fauna realities, onomastic - toponyms and anthroponyms).

The function of the characterological aspect is the embodiment of the social characters of people of different eras and various social strata in the personalities of fictional characters. Literature expresses the national linguistic personality in its various manifestations, and also recreates the artistic image of the language that is used by that part of society, of which these characters are typical representatives.

Within the framework of the chronological aspect of the national and cultural potential of the language of an imaginative prose text, the reader is introduced to the stages of development of the national culture of a certain ethnic group, the picture of the life of the society of the depicted time is reproduced, and the ideology of a certain era is reflected. In this regard, literary prose texts should be studied not only in synchronic, but also in diachronic terms.

The emotional-expressive aspect is aimed at revealing the value-semantic dominants of the content of an imaginative prose text. As a result, the reader gets an idea of the national character, the peoples of different eras described by the author. The means of recreating the world of emotions of ethnic groups can be words-symbols, comparisons, metaphorical transfers, connotative vocabulary, expressive interjections and phraseological units.

Researchers of the problems of ethnocultural identity noted that the formation of national literature in the Soviet republics took place in conditions when, due to the language policy of that time, there was a problem of preserving the Kazakh ethnos, when the native language was not the state language. It is known that one of the important ethno-differentiating features is the one that ensures the stability of identity. The first and main sign is the language, and the second, no less important, is the heritage of the people, historical memory and tradition, including the mythological events of the historical past of their people. This is the memory of the native land, myths about ancestors, national character, rituals and signs, folk and professional creativity. Another equally important property of culture and mentality is associated with faith. And although in Soviet times writers did not write about Allah and Tengri, nevertheless implicitly, in the subtext, this was felt and played a decisive role in the preservation of their ethnic identity by the Kazakhs. On the other hand, the process of formation of national and ethno-cultural identity is influenced by the dialogue of lit-

eratures, creative interaction and mutual influence, the process of communication between writers and readers of different nationalities. Writers represent the world of their people in the way of thinking, signs of the national character, their worldview, while relying on eternal universal values, that is, the national is encoded in the way of their thinking. History and everyday life form the ethno-spiritual culture and literature of a particular people, reflect national self-consciousness.

The national identity of a writer's work is determined by how he expresses what is in his genetic memory. The main thing at the same time is to express the internal state of the ethnic group, the originality of the national picture of the world, and not the exoticism and coloring of the life and life of the people.

Researchers believe that the study for ethno-national identity in literature is an urgent problem for many national writers of the modern literary process.

When deciding on the issue of national and ethno-cultural identity in literature, one must keep in mind not just the life of a particular people, but also the constants of being, natural universals, that is, the ontological principle of art. First of all, the ethno-national identity of Kazakh authors' creativity is reflected in their attitude to the chronotope, that is, to spatio-temporal coordinates. The world of existence of nomads is unlimited: steppe, horse, grass, feather grass. Wormwood (zhusan (in Kazakh)), mound, saiga, etc., which are "worldview constants" and act as archetypes of nomadic space, where a person exists in harmony with nature. The macrocosm of being also includes the microcosm of a person with the main symbol (home), a bearer of nomadic culture, national psychology and attitude, an exponent of the philosophy of his people, a keeper of national culture, traditions, and customs. This organic interrelation between a human being and nature is one of the basis of ethnocultural identity of the Kazakh people. In imaginative literature the main focus is on the archetype of the steppe in the context of "home, aul (village), small homeland, homeland", which are connected with earth/zherana (in Kazakh). The steppe in the prose of Kazakh writers is inspired and attributed a soul: it is a symbol of all alive on earth, steppe perception of environment is a warrantor of inviolacy of the global peace.

Another function of the steppe is a sacredness: remarkable forces are hidden in it, and it provides the epic hero with a sense of belonging not only with the outside world, but with the entire Universe.

The explanatory translation dictionary interprets the concept of a literary text as follows: "A separate, highly individual work of literary speech written in a given language, as well as an integral unit in a system of similar texts" (Fazylyzhanova, 2009).

From the standpoint of many scientists, in particular, Yu.M. Lotman, Katharina Reiss, P.M. Topper, I.R. Galperin, S.V. Tyulenev and V.V. Alimov the aesthetic status is a specific feature of works of the imaginative literature.

According to a foreign translologist Katharina Reiss when translating of literary texts for a translator "the highest commandment must be pursuance of achieving of equal aesthetic influence" [15, p. 205;]. The same opinion is shared by V.V. Alimov: "A distinctive feature of a work of the imaginative literature is its figurative and emotional impact on the reader, which is achieved through the use of a huge number of various linguistic means ..." (Alimov, 2005).

Definitely, a literary text as a whole is multifunctional: it performs both the function of communication between the author and the reader (listener), and a cognitive (informative) function, often helping us to learn and cognize the reality depicted in it much better than special scientific research. However, the specificity of a work of imaginative literature is appeared, first of all, in its aesthetic impact on the recipient (Alimov, 2005)

It is no coincidence that in recent years there has been a heightened interest in the study of a literary text as a unit of culture, in which individual authorial and semiotic codes make it possible not only to understand the uniqueness of the national mentality of the people native to the writer. The perception of the information embedded in such a literary text is directly dependent on the level of culture of both the author and the reader, on their background knowledge.

Actually, the literary text still presents an objective difficulty for researchers due to its multidimensionality, multistructural properties. Therefore, until now, neither linguists nor literary critics can come to a consensus when determining the essence of this phrase and are trying to find the necessary interpretations of the term out of 250, focusing on the subject and object of their hypotheses.

For V.G. Kostomarov it is—“any verbal work, any outcome of communication” (Kostomarov, 2005). The researcher considers that a text is an outcome of any discourse, reflecting verbal and cogitative activity of an author. Specifically from the text the researcher extracts the language system that is manifested, used, and realized in it. This interpretation applies more to any kind of texts, and a literary text has its own characteristics: firstly, it is an informative and aesthetic whole, reflects the national identity of the reality of a particular people.

Another feature of a literary text is the author's position, that is, a literary text is the objectification of his creative plans, design, the embodiment of his stream of consciousness at all levels of the text. A.B. Koshlyak believes that “... the image of the author is the subject of the narration, which itself creates the reality of the work, it is the position deliberately chosen by the writer, being in which he gets the best opportunities to embody the ideological intent of his work, this is a certain point of view that creates the unity of the original moral attitude of the writer to the subject” (Koshlyak, 1989), i.e. an author is a force which unite all components in the text into a whole. L.A. Novikov singles out in an work of imaginative literature “content space, semantic space and space of means of expression”.

But, on the other hand, the imaginative world created by the author in a specific literary text is wider, deeper and more diverse than the text itself as its material shell.

The cultural space (or, in another interpretation, the imaginative world) of an literary text is created by the author, therefore, the features of life and customs reproduced by him are determined by the worldview, worldview of the writer, a native of a particular socio-cultural environment, who conveys to readers the national picture of his people in the most reliable and most accurate way.

Ethnocultural identity in a literary text influences its genre and architectonics, plot and composition, idea and problems, figurative system and narrative structure. The reporting point in the literary text is the plot of the work, because it is the events and ups and downs of their development that make it possible to understand the author's attitude to the reality

depicted, which, in turn, testifies to the results of his aesthetic development of the life and life of his people. It can be said with confidence that the plot, which helps to understand the uniqueness of the life of a certain ethnic group, is a "relay" of national and cultural information about the ethno-cultural identity of the people.

In the plot of any work, "its own" unique world is created, therefore, one of the components of such a plot is the recreation in detail and details of nature, lifestyle, life features, traditions and signs, beliefs and superstitions of the characters. The author must show the national identity and fully reflect the mentality, show the distinctive national and cultural features of the representatives of a particular people (Mukhametshina, Nurgali, Ananyeva, 2020). A detailed description of everyday life makes it possible to understand the spirit of national life, therefore, in such works, the national specificity of the culture of the people about which the writer speaks can be traced both in the construction of the plot, and at the poetic level, and in the depiction of everyday elements. The researchers note that it is the plot, which reflects the multidimensional model of the world, that is the bearer of cultural knowledge, reworked by the author.

According to Yu.M. Lotman, the translation of a literary text is not an easy task, since "... imaginative literature speaks a special language that is built on top of natural language as a secondary system ..." (Lotman, 1997).

A.V. Fedorov emphasized that "... the goal of literary, and, in particular, poetic translation can be achieved by choosing such means that would evoke the same impression, the same emotions that are evoked by the original" (Fedorov, 2002).

In the texts of the literary direction, combinations of all styles are used, and all these style units are combined into a kind of literary system and acquire a new, aesthetic function..

Any writer in his works tries to be an individual. Using certain means of literary expression, such as metaphors, metonymy, synecdoches, comparisons and neologisms, the artist of the word seeks to draw the reader's attention to the events described in the text. R.K. Minyar-Beloruhev states that the above-mentioned means have temporary semasiological connections, in other words, lexical units built on the basis of these means can be used in a figurative or direct sense, in an unusual situation or context, as a result of which they acquire new images, a new sound. With the help of these means, the author's vision of the world becomes brighter, non-standard, individualizes it (Minyar-Beloruhev, 1996).

The issues of the originality of the language of a literary text, from the point of view of its ethnocultural conditionality, were considered in the works of many scholars dealing with the issues of literary translation. Scholars in the field of translation theory in a varying degree note the differences between cultures and their influence on the translation process. It should be noted that cultural aspects of translation, in contrast to linguistic ones, are considered from different positions. Most of the linguistic difficulties of translation depend on cultural differences, but in specific cases, cultural problems of translation can be reformulated in linguistic terms. Thus, we can come to the conclusion that the distinction between linguistic and cultural factors of translation is to some extent conditional.

From the point of view of the Scottish linguist John Katford, a specialist in the field of linguistic theory of translation, translation difficulties associated with cultural differences between the original text (OT) and the Translated Text (TT) can be reduced to difficulties of

a purely linguistic nature. In general, the scientist's translation concept of untranslatability is based on both linguistic and cultural aspects. According to the scientist, in most cases "cultural untranslatability" occurs for the simple reason that the use of the most appropriate equivalent in the TT can give a combination that may not be characteristic of the target language (TL) (Katford, 1978).

The researcher gives a definition of translation and considers its problems to a greater extent from linguistic positions. He defines translation as "*the replacement of textual material in the original language (OL) with equivalent textual material in the target language*" (Katford, 1978). The scientist uses the term "textual material", since some elements of the source text can be directly transferred to the target text (due to untranslatability or to give local flavor).

In this case, the point of view of Joseph Casagrande can be cited as an example. According to the theory of the scientist, not languages are translated, but cultures (Casagrande, 1974). However, V.N. Komissarov believes that this theory does not take into account the nature of the relationship between language and culture. Differences of a culturological nature are primarily reflected in the language, and cultural characteristics have a significant impact on the meaning and use of language units. According to V.N. Komissarov, "translation from language to language always involves translation from one culture to another" (Komissarov, 1991).

The German linguist and translator Albrecht Neubert offers a socio-cultural model of translation. It is based on the fact that all texts are created in the "socially determined and historically established matrix" of a certain culture (Neubert, 2000). Any culture is unique and inimitable, and in the process of translation, the source text is reproduced in a different socio-cultural environment. The main idea of the sociocultural model of translation is that the recipients of the translated text may receive different impressions than the recipients of the original work due to inappropriate sociocultural contexts. From the point of view of V.N. Komissarov the pragmatic influence is an integral part of this or that communication. It is important to realize the communicative effect on the recipient of information. In translation studies, the pragmatics of a text means its communicative effect, that is, the impact of the text on the recipient of the translation or the recipient's reaction to the content of the text (Komissarov, 2009). So, in translation, cultural and ethnographic details and factors acquire special significance, because the communicative effect often depends on the receptor's belonging to a certain socio-cultural community. It should be noted that cultural and ethnographic factors largely determine the possibility of correct interpretation of the transmitted information.

An interesting idea is put forward by L.K. Latyshev, according to which productive bilingual communication includes not only interlingual, but also intercultural communication. Productive bilingual communication is understood as an adequate mutual understanding of two representatives of different national cultures (Latyshev, 2003).

In the process of analyzing texts with a high ethnocultural identity, questions often arise related to the preservation of components of a foreign culture in translation or their replacement with components of one's own culture that perform similar functions. In this case, it is worth mentioning the experience and point of view of Eugene Albert Nida. As already noted, the translation theorist was engaged in Bible translations, and many years of experience in this

area led the scientist to turn his attention to the problem of transferring the communicative impact of the source text during translation. The researcher has been translating biblical texts into the languages of ethnic communities for many years. To achieve a pragmatic effect, he had to take into account the socio-cultural differences reflected in the language. Taking into account the background knowledge of the recipients of the text was no less important. Even in his first works, he noted that the required impact on the recipient of information can only be exerted by eliminating facts that are alien to his culture. So, he proposed a cultural adaptation of the text, where images unfamiliar to the recipient were replaced by images accepted in this culture. Thus, in a theoretical concept, he proposed two types of translation equivalence:

- 1) formal equivalence;
- 2) dynamic equivalence.

With formal equivalence, the form and content of the original text is transferred in full, without any obvious changes. With dynamic equivalence, the translation is completely oriented to the reaction of the recipient, that is, the translator, changing the form of the work, adapts it to the recipient of information and achieves the same reaction that the recipient of the original receives. (Nida, 1993).

V.N. Komissarov is skeptical about of such a theory and gives his own critical assessment of the latter. According to the specialist, only a narrow range of translations should be applied to a methodology focused on the translation receptor. Texts of this nature always have specific goals and conditions. The scientist emphasizes that as a result of this approach, the translation receptor may come to the erroneous conclusion that its culture does not differ from the culture of the original text language.

In his subsequent works, Yu. Naida comes to the conclusion that the method of dynamic equivalence should be used taking into account the peculiarities and goals of translation. His works on translation were dominated by linguistic theories, but nevertheless, the cultural and ethnographic aspects of translation were not leveled by him. He noted that the language of the Bible is fundamentally different from the language of a work of art in its figurativeness and that the meaning of what is said in the Bible is always ambiguous, sometimes mysteriously inexplicable. The main purpose of Bible translations is, first of all, to familiarize people with religious values. When translating a text of a religious nature, it is important to get the desired reaction, and not to convey an esoteric message. The scientist believed that when translating literary texts, special notes explaining certain features of culture contribute to the understanding of cultural differences. Nida emphasized the effectiveness of ethnolinguistic methods in solving the semantic problems of language. When working with text, it is very important to understand the relationship between culture and language, since words cannot be perceived correctly without understanding cultural features (Nida, 1993).

4 Conclusions. (*Ternavskaya M.M., Bogdanova Yu.V.*)

Thus, the diversity of what is being discussed gives an idea of the complexity of the process of translating prose works, which allows us to come to the following conclusions. Ethnocultural identity is the individual's identification of himself with an ethnic community living in the same territory, having the same way of life, a single culture and language, that is, it is the awareness by members of an ethnic group of their group similarity, unity

and their difference from other similar entities. The ethno-identification of this or that ethnos is carried out, first of all, by culture, which preserves traditions, rituals, national crafts, myths, folklore in its genetic memory.

Language is one of the main criteria of ethno-cultural identity. The peculiarity of the ethno-cultural space of any ethnic group is reflected in the structure of the language it speaks. And imaginative literature is one of the main sources for studying the phenomenon of ethnocultural identity.

Ethnic and national, including the features of speech behavior and mentality, are a building block in the work for creating ethno-cultural information. They form the national image of the ethnic group and act as an ethno-cultural identifier: the text of the work reflects the mentality inherent in the people, its cultural traditions, everyday realities, customs, etc. For an adequate interpretation of the content of ethno-cultural components in a literary text, it is necessary to pay special attention to the means of expressing the content of the national mentality of the Kazakh people, which was formed in the conditions of a nomadic lifestyle.

Knowledge of the characteristics of cultural and ethnographic factors is a prerequisite for successful translation. The translation process involves overcoming not only linguistic, but also cultural barriers. Communicators of the speech process cannot always understand each other, even with a virtuoso command of languages, due to the discrepancy between national cultural characteristics. It is important to understand that cultural differences between two different language communities affect not only the translation process, but also its result.

In a literary text, the national and cultural peculiarity of a certain ethnic group is fixed. In the process of translating texts with a high ethno-cultural identity, the translator must by all means prevent the national-cultural assimilation of the translation in order to preserve the features of the national-cultural identity of the original. Recipients should not be given the false impression that a foreign culture is no different from their own.

Литература:

1. Casagrande J.B. The ends of translation // *International Journal of American Linguistics*. – 1954. – Vol. 20, № 4, – P. 335 – 340.
2. Catford J.C. *Linguistic Theory of Translation*. – London: Oxford Univ. Press, 1978. – 103 p.
3. Mukhametshina, R; Nurgali, K; Ananyeva, S. An artistic landscape of the newest Kazakhstani novel. *Laplace em Revista*. 2020, Voi. 6, n. Extra B. P. 149-154. ISSN 2446-6220.
4. Neubert A. Competence in Language, in *Languages and in Translation*. – Amsterdam: John Benjamins, 2000. – pp. 33-50.
5. Nida E., Taber C.R. *The theory and Practice of Translation*. – Boston: Brill Leiden, 2003. – 218 p.
6. Nida E.A. *Language Culture and Translation*. – Shanghai: Shanghai Foreign Education Press, 1993. – 208 p.
7. Mukhametshina, R; Nurgali, K; Ananyeva, S. An artistic landscape of the newest Kazakhstani novel. *Laplace em Revista*. 2020, Voi. 6, n. Extra B. P. 149-154. ISSN 2446-6220. <https://doi.org/10.24115/S2446-622020206Extra-B606p.149-154>
8. Алимов В.В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 160 с.
9. Арутюнов С.А. Этничность – объективная реальность (Отклик на статью С.В. Чешко) // *Этнографическое обозрение*. – М.: РАН, 1995. – № 5. – С. 7-10.
10. Дейкина А.Д. Полифония и гармония в преподавании русского языка // *Проблемы современного образования*. – 2013. – № 1. – С. 54-71.

11. Карасева Ю.А. Художественный текст как источник национально- культурной информации и выразитель национальной ментальности (на материале произведений художественной литературы стран андской культурно-исторической зоны): автореф. ... канд. филол. наук: 10.02.05. – М., 2012. – 26 с.
12. Комарова Л.И. Представленность культуры в художественном тексте // Вестник Тольяттинского гос.ун-та. Матер. междунар. научн. конф. «Диалог между Россией и Германией: филолог. и социокульт. аспекты». – 2010. – №01 (7). – С. 147-150.
13. Комиссаров В.Н. Культурно-этнографическая концепция перевода // Картина мира: лексикон и текст (на материале англ. языка): сб. науч.тр. – МГЛУ.
14. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. Изд. 3-е. – М.: Книжный дом Либроком, 2009. – 176 с.
15. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
16. Костомаров В.Г. Наш язык в действии: Очерки современной русской стилистики. – М.: Гардарики, 2005. – 287 с.
17. Кошляк А.Б. Категории художественного текста // Стилистика текста: языковые средства экспрессивного текста. – Уфа: Изд-во БГУ, 1989. – С. 47-54.
18. Крысин Л.П. Заимствованные слова как знаки иной культуры // Русский язык в школе. – 2007. – № 4. – С. 83-87.
19. Кулибина Н.В. Художественный текст в лингводидактическом осмыслении: дис док. пед. наук: 13.00.02. – М.: 2001. – 328 с.
20. Латышев Л.К., Семенов А.Л. Перевод: теория, практика и методика преподавания. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
21. Лотман Ю.М. Семиотика культуры и понятие текста // Русская словесность. Антология. / Под ред. В.П. Нерознака. – М.: Академия, 1997. – С. 202-212.
22. Лурье С.В. Метаморфозы традиционного сознания. Опыт разработки теоретических основ этнопсихологии и их применения к анализу исторического и этнографического материала. – СПб.: Тип. Им. Котлякова, 1994. – 286 с.
23. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2010. – 208 с.
24. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. – М.: Московский Лицей, 1996. – 298 с.
25. Нурғали К.Р., Сирыченко В.В., Хамидова А.Х. Национальная концептосфера: художественный концепт «Степь» у А.П. Чехова и И.Б. Джансугурова / Вестник Торайгыров университета. Филологическая серия. № 2. 2022. <https://doi.org/10.48081/GHZI5630>
26. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. – М.: Смысл, 1998. – 386 с.
27. Солодуб Ю.П. Теория и практика художественного перевода – М.: Академия, 2005. – 306 с.
28. Сыромятникова О.И. Проблема выявления национально-культурной специфики текста // Национально-культурная специфика текста: межвуз. сб. науч. тр. – Пермь: ПГУ, 2007. – С. 4-16.
29. Фазылзянова Г.И. Понимание художественного текста как креативно- онтологический феномен: дис. ... док. культурологии: 24.00.01. – СПб., 2009. – 384 с.
30. Федоров А.В. Основы общей теории перевода: (лингвистические проблемы. – М.: Филология ТРИ, 2002. – 416 с.
31. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: Изд-во АСТ, 2004. – 635 с.

References:

1. Alimov V.V. (2005) Theory of translation. Translation in the sphere of professional communication. – М.: Editorial URSS Publ. – p. 160 (rus)
2. Arutyunov S.A. (1995) Ethnicity is objective reality (Response to an article of S.V. Cheshko) // Ethnographic survey. – М.: RAN Publ. – № 5. – p. 7-10 (rus)
3. Casagrande J.B. (1954) The ends of translation // International Journal of American Linguistics. - Vol. 20, No. 4, – p. 335 – 340 (eng)
4. Catford J.C. (1978) Linguistic Theory of Translation. – London: Oxford Univ. Press. – p. 103 (eng)
5. Deikina A.D. (2013). Polyphony and harmony in teaching the Russian language // Problems in modern education. – № 1. – p. 54-71 (rus)

6. Fazylyzanova G.I. (2009). Understanding a Literary Text as a Creative-Ontological Phenomenon: doctoral diss.: 24.00.01. – St. Petersburg. – p. 384 (rus)
7. Fedorov A.V. (2002). Fundamentals of the general theory of translation: (Linguistic problems. – M.: Filologiya TRI Publ. – p. 416 (rus)
8. Huntington S. Who we are? (2004) The challenges to America's National Identity/ Translated by A. Bashkirova. – M.: AST Publ. – p. 635 (rus)
9. Karasaeva Yu. A. (2012). Literary text as a source of national cultural information and an exponent of national mentality (based on material from works of imaginative literature of the countries Andian cultural-historical zone): autoabstract. ... candidate of Philological Sciences: 10.02.05. – M. – p. 26 (rus)
10. Komarova L.I. (2010). Representation of culture in a literary text // Togliatti State university mercury. Materials of international scientists conf. "Dialogue between Russia and Germany: philological and sociocultural aspects". – №01 (7). – p. 147-150 (rus)
11. Komissarov V.N. (1991) Cultural and ethnographic concept of translation // Picture of the world: lexicon and text (on the material of the English language): Sat. scientific papers - MSLU. - M. - Issue. 376. – p. 126, 31 (rus)
12. Komissarov V.N. (2009) Linguistics of translation. Ed. 3rd. - M. : Knizhnyi dom Librokom Publ. – p. 176 (rus)
13. Kornilov O.A. (2003) Linguistic pictures of the world as derivatives of national mentalities. – M.: CheRo Publ. – p. 349 (rus)
14. Koshlyak A.B. (1989) Categories of literary text // Text style: linguistic means of expressive text. - Ufa: Izdatelstvo BGU Publ. – p. 47-54 (rus)
15. Kostomarov V.G. (2005). Our language in action: Essays on modern Russian stylistics. – M.: Gardariki Publ. – p. 287 (rus)
16. Krysin L.P. (2007). Borrowed words as signs of a different culture // Russian language at school. – №4. – p. 83-87.
17. Kuliobina N.V. (2001) Literary text in linguodidactic comprehension: doctoral diss.: 13.00.02. – M. – p. 328 (rus)
18. Latyshev L.K. Semenov A.L. (2003) Translation: theory, practice and teaching methods. – M.: Academia Publ. – p. 192 (rus)
19. Lotman Yu. (1997). Semiotics of culture and the concept of text // Russian verbal folklore. Anthology. / eds V.P. Neroznak – M.: Academia Publ. – p. 202-212 (rus)
20. Lurye S.V. (1994). Metamorphoses of traditional consciousness. Experience in developing the theoretical foundations of ethnopsychology and their application to the analysis of historical and ethnographic material. – St. Petersburg: Printing house of I.E. Kotlyakov. – p. 286 (rus)
21. Maslova V.A. (2010) Linguoculturology. – M.: Academia Publ. – p. 208 (rus)
22. Minyar-Beloruhev R.K. (1996) Theory and methods of translation. - M.: Moskovskii Litsei Publ. – p. 298 (rus)
23. Mukhametshina, R ; Nurgali, K ; Ananyeva, S. (2020). An artistic landscape of the newest Kazakhstani novel. Laplage em Revista. Vol. 6, n. Extra B. P. 149-154. ISSN 2446-6220. <https://doi.org/10.24115/S2446-622020206Extra-B606p.149-154> (rus)
24. Neubert A. (2000). Competence in Language, in Languages and in Translation. – Amsterdam: John Benjamins – pp. 33-50 (eng)
25. Nida E., Taber C.R. (2003). The theory and practice of translation. - Boston: Brill Leiden – p. 218 (eng)
26. Nida E.A. (1993) Language Culture and Translation. - Shanghai: Shanghai Foreign Education Press – p. 208 (eng)
27. Novikov L.A. (2003). Literary text and its analysis. – M.: Eudotrial URSS Publ. – p. 304 (rus)
28. Nurgali K.R., Siryachenko V.V., Khamidova A.H. (2022). National conceptsphere: the artistic concept "Steppe" by A.P. Chekhov and I.B. Dzhanugurov / Bulletin of Toraigyrov University. Philological series. No. 2. <https://doi.org/10.48081/GHZI5630> (rus)
29. Soldatova G.U. (1998). Psychology of ethnic tension. – M.: Smysl Publ. – p. 386 (rus)
30. Solodyub Yu. P. (2005) Theory and practice of literary translation – M.: Academia Publ. – p. 306 (rus)
31. Syromyatnikova O.I. (2007) The problem of identifying the national and cultural specificity of the text// National and cultural specificity of the text: interacademic collection of research papers. – Perm: PGU – p. 4-16 (rus)

Омарова А.К.

*Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова
Алматы, Казахстан
E-mail: aklima_omarova@mail.ru
ORCID: 0000-0002-8681-2207*

ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ М.О. АУЭЗОВА И ПРОБЛЕМЫ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ

Аннотация. В статье представлены ключевые положения нового по своим изначальным установкам исследования творческого и научного наследия М.О. Ауэзова. Цели, основные направления и идея в нем сфокусированы на тех аспектах его жизнедеятельности, что прямо или косвенно связаны со сферой искусства во всем его видовом разнообразии. Научная и практическая значимость данной работы предопределена актуализацией исследовательских принципов, сохранивших свою значимость во времени и/или востребованных «вызовами» сегодняшнего дня. В методологическом плане показательно апеллирование к достижению синергетического эффекта через интеграцию разрозненных усилий действующих специалистов и сложившихся в отечественном искусствоведении практик в общем контексте гуманитарной науки (общественного сознания) вне границ. При этом проблематика национальной и личностной идентификации в содержании статьи оказывается в значении «красной нити», главного «лейтмотива». В качестве действенной иллюстрации на примере вокальных произведений композиторов Казахстана (в том числе впервые вводимых в научный обиход) показаны «выходы» в социально-политический контекст: они осуществлены через соотношение «преподносимого» и «реального», «милолетного» и значимого во Времени и др., восходящих к таким дифференцированным понятиям, как «текст» и «подтекст», «внешняя» и «внутренняя» структура (К. Станиславский), «видимость» и «значимость» (Ю. Лотман), «глубинная структура текста» и «иерархия смысловых пластов» (Л. Акопян и др.), «нотный текст» и «художественный текст» (В. Холопова), «текст» и «произведение» (Е. Назайкинский), «нотный текст» и «музыкальный текст» (М. Арановский) и т.д. Выявленные в смысловом содержании музыкально-поэтических посвящений М.О. Ауэзову «точки пересечения» позволяют акцентировать внимание на общезначимом и универсальном. Представленная траектория будущих изысканий применима в качестве модели, реализуемой на разном материале в достижении общей цели.

Благодарности: Статья подготовлена в рамках проекта BR18574216 «Транзит культурных ценностей во времени и пространстве».

Ключевые слова: наследие М.О. Ауэзова, культура и искусство, междисциплинарность, «посвящения», национальная идентичность.

Omarova A.K.

Institute of Literature and Art named for M. Auezov

Almaty, Kazakhstan

E-mail: aklima_omarova@mail.ru

ORCID: 0000-0002-8681-2207

The creative heritage of M.O. Auezov and the problems of self-identification

Abstract. The article presents the key provisions of the research of M.O. Auezov's creative and scientific heritage, which is new in its initial settings. The goals, main directions and idea in it are focused on those aspects of his life that are directly or indirectly related to the sphere of art in all its species diversity. The scientific and practical significance of this work is predetermined by the actualization of research principles that have retained their significance over time and/or are in demand by the "challenges" of today. From a methodological point of view, it is significant to appeal to the achievement of a synergetic effect through the integration of disparate efforts of existing specialists and established practices in domestic art criticism in the general context of humanities (public consciousness) out of bounds. At the same time, the problems of national and personal identification in the content of the article turns out to be in the meaning of the "red thread", the main "leitmotif". As an effective illustration, on the example of vocal works by composers of Kazakhstan (including those introduced into scientific use for the first time), "exits" into the socio-political context are shown: they are implemented through the ratio of "presented" and "real", "fleeting" and significant in Time, etc., going back to such differentiated concepts as "text" and "subtext", "external" and "internal" structure (K. Stanislavsky), "visibility" and "significance" (Yu. Lotman), "deep structure of the text" and "hierarchy of semantic layers" (L. Akobyan, etc.), "note text" and "artistic text" (V. Kholopova), "text" and "work" (E. Nazaikinsky), "note text" and "musical text" (M. Aranovsky), etc. The "points of intersection" identified in the semantic content of musical and poetic dedications to M.O. Auezov allow us to focus on the universally significant and universal. The presented trajectory of future researches is applicable as a model implemented on different materials in achieving a common goal.

Acknowledgements: Prepared under the project BR18574216 "Transit of cultural property in time and space".

Keywords: M.O. Auezov's legacy, culture and art, interdisciplinarity, "dedications", national identity.

Омарова А.К.

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты

Алматы, Қазақстан

E-mail: aklima_omarova@mail.ru

ORCID: 0000-0002-8681-2207

М.О. Әуезовтің шығармашылық мұрасы және өзін-өзі тану мәселелері

Аңдатпа. Мақалада М.О. Әуезовтің шығармашылық және ғылыми мұрасын зерттеудің алғашқы ұстанымы бойынша жаңашыл тұжырымдар келтірілген. Өнер саласымен тікелей немесе жанама байланысатын оның өмірінің әр қырында негізгі мақсаттар, бағыттар мен идея шоғырланған. Бүгінгі күннің «сын-тегеуріндеріне» сұранысқа ие және/немесе уақыт өте келе өзінің маңыздылығын сақтаған зерттеу ұстанымдарының өзектілігі жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығымен алдын ала анықталған. Өдіснамалық тұрғыдан алғанда гуманитарлық ғылымның (қоғамдық сананың) аясынан тыс жалпы контексте жұмыс істейтін мамандар мен отандық өнертануда қалыптасқан тәжірибелердің

бытыраңқы күш-жігерін біріктіру арқылы синергетикалық әсерге қол жеткізу көрсеткіші жоспарланды. Мақалада ұлттық және тұлғалық сәйкестендіру мәселелері «қызыл жіп», негізгі «лейтмотив» мағынасында мазмұндалды. Қазақстан композиторларының вокалдық шығармаларының (оның ішінде ғылыми қолданысқа алғаш рет енгізілгендердің) мысалында әлеуметтік-саяси контексті «қозғайтын» әрекеттік көрініс көрсетіледі: олар «мәтін» және «астарлы мәтін», «сыртқы» және «ішкі» құрылым (К. Станиславский), «алдамшы сыртқы көрінісі» және «маңыздылығы» (Ю. Лотман), «мәтіннің терең құрылымы» және «мағыналық деңгей иерархиясы» (Л. Акопян және т.б.), «ноталық мәтін» және «көркем мәтін» (В. Холопова), «мәтін» және «шығарма» (Е. Назайкинский), «ноталық мәтін» және «музыкалық мәтін» (М. Арановский) және т.б сияқты сараланған ұғымдарға оралу ретінде «әспеттеу» және «шынайы», «өткінші» және уақыт талабына маңызды және т.б. қатынастар арқылы жүзеге асырылады. М.О. Әуезовке арналған музыкалық-поэтикалық туындылардың семантикалық мазмұнында анықталған «қиылысу белгілері» жалпы мағыналы және жан-жақты қарастырып, назар аударуға мүмкіндік береді. Жалпы мақсатқа жету үшін әртүрлі материалдардың негізінде болашақ зерттеулердің бағдары болатындай үлгі ретінде ұсынылған.

Алғыс: Мақала BR18574216 «Уақыт пен кеңістіктегі мәдени құндылықтар транзиті» атты жоба аясында әзірленді.

Кілт сөздер: М.О. Әуезов мұрасы, мәдениет және өнер, пәнаралық, «Арнау», ұлттық бірегейлік.

1 Введение

Прежде всего, необходимо подчеркнуть наличие двух тенденций, проявление которых за последние годы в значительной мере усилилось. С одной стороны – это все большее «погружение» ученых в свою предметную область, в «свой» материал, что позволяет, как правило, детализировать конкретику (к примеру, при разграниченном рассмотрении филологами разных этапов жизненного пути М.О. Ауэзова – семипалатинского, ленинградского, ташкентского и т.д., искусствоведами – тех или иных сценических версий его драматических произведений или оперных спектаклей на его сюжеты и т.д.).

С другой стороны – привлечение фактов его творчества как своего рода подтверждающего «иллюстративного» материала, особенно при освещении обособленных проблем, включая достаточно «удаленные», «внешние» или «частные». При этом отчетливо сказывается внимание к общедоступному, а также востребованному в идеологическом плане, что приводит к повторам и «взаимопересечениям».

Предлагаемое в рамках нового подхода решение ориентированно на *целостный* охват творческого наследия М.О. Ауэзова в *специализированном* направлении (как для исполнителей, так и отрасли науки в целом), но в приоритетном *общественно-значимом* контексте. В качестве ведущей для такого обращения к его имени избрана идея – показать незадействованный потенциал влияния М.О. Ауэзова (как субъекта и творца культуры) на социум в координатах транснационального пространства. При этом круг разрабатываемых проблем, закономерно определяемых спецификой объекта и предмета изучения, определен исходя из актуальных теоретико-методологических оснований ряда *смежных* наук.

Итоговая цель – обозначить истинный масштаб *многофакторного* воздействия М.О. Ауэзова и его наследия на развитие искусства Казахстана и других форм общественного сознания, что осуществимо в деятельной и действенной ориентации на достижения современного гуманитарного знания, в том числе опыт отечественных

ученых в сфере искусствознания, фольклористики, истории и теории казахской и мировой литературы и, конечно же, собственно абаеведения и ауэзоведения.

Динамику прямого и опосредованного участия М.О. Ауэзова в процессе межкультурного взаимодействия и утверждения общечеловеческих ценностей через исследование и творческое преломление специфики национальных традиций в научной, художественной, общественной сферах следует раскрыть на документальной основе, в опоре на архивные источники и авторские тексты разного профиля, с учетом видового разнообразия искусства (музыка, хореография, театр, кино, живопись, скульптура, графика и др.) и обязательным привлечением практики зарубежной рецепции (Gojowy, 1980). Именно эти векторы способны обеспечить результативность в разработке избираемой проблематики.

Рис. 1 – Из республиканской периодики (1937 г. и 1939 г.)

Задачи, связанные с неизбежным обновлением фактологической и источниковедческой баз, систематизацией и структуризацией материала, многожанровой интерпретацией данных, полученных в ходе их обобщения, необходимо изначально нацелить на внедрение в научный и массовый обиход качественно нового по содержанию и форме интеллектуального продукта.

В качестве главных задач важно принять:

- Систематизацию материала (собранного и вводимого в оборот) на основе анализа, обобщения и сравнения для целей совершенствования теоретико-методологической основы через конкретизацию, согласование и фиксацию оптимального соотношения разрабатываемых проблем и исследовательских аспектов;
- Аналитическую реконструкцию «линии» жизни и творческой деятельности М.О. Ауэзова в *уникальности* влияния на общественное сознание с последующей ее презентацией, осуществляемой также по итогам работы в архивах;
- Актуализацию самооценности наследия М.О. Ауэзова в контексте общих процессов модернизации оценочных концептов (в параметрах реинтерпретации в прошлом, востребованности в настоящем, устремленности в будущее) через многоканальную трансляцию рекомендаций, сформулированных в ходе достижения итоговой цели.

2 Материалы и методы исследования

2.1 Методы исследования

Круг основных научных вопросов обозначен избранной формулировкой темы, которой фокусируется внимание на актуальном во взаимодействии трех тематических «блоков» – проблематики ауэзоведения, искусствознания, общественно-гуманитарных наук.

Смысловое «ядро» научной гипотезы: современная репрезентация свершенного М.О. Ауэзовым в сфере искусства способна повлиять на процесс национальной (в том числе личностной) самоидентификации через развитие исторической памяти и осознание самоценности творческой индивидуальности.

Исследовательская стратегия predetermined реальностью установкой на достижение качественно нового уровня в готовности достойно и беспристрастно представить в художественном пространстве мировой культуры научные и творческие традиции, освященные именем М.О. Ауэзова. Для ее воплощения целесообразно актуализировать преимущества разных типов исследований, так или иначе уже апробированных в практической деятельности искусствоведов и литературоведов в прошлом и настоящем (Levin, Daukeyeva, Kochumkulova, 2016). При этом описательные и корреляционные типы имеют смысл задействовать на начальном этапе, обеспечив фундаментальный характер последующих методологических обобщений, теоретических выводов и аналитических заключений. В опоре на универсальные законы диалектической логики в освещении темы должно обеспечить достижение концептуальной новизны, подкрепленной углублением историко-теоретического контекста и значительным расширением источниковедческой базы.

Объективное понимание и адекватная интерпретация научного и художественного наследия М.О. Ауэзова в связи с искусствоведческой проблематикой (в ее многообразии и единстве) и в контексте модернизационных процессов достижимы через привлечение массива (в идеале – всего) методов современного гуманитарного знания, как актуальных в условиях глобализации и расширения ценностного арсенала культуры, так и сохранивших статус универсальных вне временных измерений и пространственных границ. Целесообразность и эффективность междисциплинарного взаимодействия при этом будет обеспечена опорой на философские основания, закономерности и категории, имеющие общеметодологический характер в науке (подчеркнем, к примеру, функциональную значимость категорий всеобщего, особенного и единичного в постижении природы того или иного феномена). Магистральной линией предстанет восхождение от абстрактного к конкретному, что позволит, преодолев эмпиризм, обратиться к процессам развития сложных систем на их собственной основе, что, в свою очередь, даст возможность задействовать потенциал и синергетического подхода.

2.2 Характеристика материала

Научная новизна такого подхода раскрывается и в сопоставлении с отечественными и зарубежными исследованиями. Сфера искусства в наследии М.О. Ауэзова лишь однажды была представлена (в сборнике) в качестве самостоятельного блока статей,

тематически ориентированных на разные виды искусства (Наследие Мухтара, 1997: 350). Но, кроме сосредоточенности на том или ином произведении, в нем очевидна разница в степени «погружения» в материал. К примеру, методологически широко разработанная за рубежом проблематика литературно-музыкального взаимодействия представлена исключительно через комментирование соответствующих страниц «Пути Абая». 32-й том серии «Классические исследования» – «Великие деятели Казахстана о музыке» – содержит только 4 статьи М.О. Ауэзова, издания же энциклопедического профиля закономерно ограничены форматом даже в своих специальных обзорах (Мухтар Әуезов энциклопедиясы, 2011).

В искусствоведческих трудах обобщающей тематики при обязательном упоминании имени и подчеркивании персонального вклада в развитие культуры используются общепринятые и суммарные характеристики. В специализированных же изданиях (по видам искусства), в том числе при обращении к сюжетам в связи с произведениями М.О. Ауэзова, на первый план выходит профессиональное освещение вопросов, обусловленных спецификой использования характерных средств выразительности. Отметим и качественные расхождения (в содержании и объеме) источников на казахском и русском языках.

Попытки отражения в литературоведческих текстах позиций, связанных с компетенцией искусствоведов, как правило, не обеспечивают должный результат. А разработка искусствоведческой проблематики, активно осуществляемая сегодня новым поколением ученых (даже в преломлении к изучению наследия), отражает очевидный приоритет индивидуальных (персональных) научных интересов.

Перспективы воссоздания *целостной* «картины» воздействия традиций М.О. Ауэзова (в разных видах искусства) анонсируются впервые. В плане сравнения результатов с известными аналогами возможны внешние «переклички», предопределенные общим интересом к новейшим достижениям в науке или действием типологических закономерностей. Однако привлекаемые принципы работы, в целеполагании исходящей из реалий казахстанской действительности, аксиологические ориентиры в качестве ведущих и скрепляющих целое, «природа» исследуемого материала – уникального и бесценного, концептуальные основы и предлагаемый уровень их воплощения обеспечивают должный уровень научной новизны.

3 Обсуждение

«Великий художник», «великий ученый», «великий мыслитель», «выдающаяся личность», «совершенный мастер», «достойный гражданин» – эти оценочные определения сегодня уже не создают требуемого семантического «поля», хотя именно в них в разные годы был зафиксирован искренний пиетет перед природой дарования и многогранностью наследия М.О. Ауэзова. В ориентации на традиционные образы использовалась и другая ассоциативная цепочка – «ювелир слова», «непревзойденный (восьмигранный) иноходец», «опора (броня) литературы», «сын Степи», «божественный талант», «звезда Востока» и т.п. Но и в ней возникает ощущение неполноты, даже некоторой обыденности (из-за приобретенной расхожести, облегченного словоупотребления).

«Классик казахской, советской, мировой литературы» – этот статус, высокий и ценностно значимый, в настоящее время тоже воспринимается через оттенок общеупотребительности и, более того, привносит дополнительные смыслы, указывающие на осуществленный «переход в прошлое» и хрестоматийную завершенность ценностных характеристик. «Крылатые» же фразы Р. Гамзатова и Ч. Айтматова, сохраняющие емкость и самооценку найденных символов, к сожалению, в активной памяти не у многих...

Автор, воплотивший свою избранность в уникальности творчества, *ученый-художник*, мыслящий, чувствующий и действующий, признанный и почитаемый при жизни и во Времени – эти позиции указывают на потребность в иных критериях и оценках, необходимых для должного осмысления в свете актуальных проблем развития культуры и общества.

В избранном контексте в качестве ключевых целесообразны определения, ориентированные на «высшую шкалу *универсальных* отметок», по которой М.О. Ауэзов был идентифицирован как «поистине *ренессансная* фигура, многозначная и *глобально* мыслящая» (Айтматов, 1997: 12). Их конкретизируют и такие параллели, как «человек-оркестр», «судья строгий и справедливый, *словно само искусство*», «человек-летопись», словесно оформленные позднее (через два десятилетия) (Анастасьев, 2007). Теперь же, в приближении веки, фиксируемой следующим двадцатилетием, (вопреки множасьимся проявлениям редукции ценностей личности и культуры) результативен (эффективен) именно этот ценностно-смысловой дискурс.

Творческое наследие М.О. Ауэзова в его безусловной связи с разными видами искусства – и национального, и мирового – в профессиональной искусствоведческой интерпретации, усиленной изучением казахской литературы XX века в новейших теоретических контекстах, должно представить в системе ценностей, понимаемых как координаты человеческого мира, как критерий оценки культурного феномена, как основа масштабных смысло-жизненных целей, как «ментальная репрезентация реальности» (Семиколенов В.Н.).

В таком формате фактор состоявшегося и прогнозируемого в будущем воздействия М.О. Ауэзова – субъекта и творца культуры – на социум в координатах транснационального пространства может быть раскрыт во всей своей убеждающей силе и безусловности.

Для воплощения данной идеи значимы ресурсы современного гуманитарного знания в его высших достижениях и неразрывной связи с общественными науками. Искусствоведческую же проблематику как стержневую и основополагающую в новом исследовании необходимо представить не только в базовых категориях и общераспространенной терминологии, но и через свою, особую, «зону специального знания». Это привнесение диктуется необходимостью осуществления современной презентации «необыкновенного феномена» (выражение Г. Потанина), отдельные грани которого нашли отражение в источниках, но теперь должны быть проинтерпретированы средствами, адекватными масштабу оказанного влияния. Ощущаемое многими и прежде, оно должно быть «переведено» из разряда метафорических и/или обобщенных характеристик (к примеру, «В казахском драматическом театре он

исполнял роль, на которую нельзя назначить и с которой нельзя снять, – роль Ауэзова») в развернутый текст, на профессиональном уровне аргументированный как исторически, так и логически. «Красочность и эмоциональность стиля» (М.О. Ауэзов), «жанровая полифония», «тональность целых глав», «дорогие краски текста» (М.О. Ауэзов), «пластика» научного и художественного слова, «содружество-сотрудничество», «восхождение к Абаю» (М. Мырзахметов), динамика внешнего и внутреннего, единичного и целостного, конечного и бесконечного – и эти аспекты важно «открыть» для нового восприятия и адекватного понимания. Главный ориентир – слова Г. Мусрепова, оказавшиеся пророческими: «...Дух же твой останется с нами. Он и есть то наследие, которое мы будем хранить как святыню [...] Это и станет нашим высоким долгом» (Мусрепов, 1976: 128).

В подтеме «М.О. Ауэзов и музыка» самостоятельной гранью высвечиваются произведения, созданные по его сюжетам и/или посвященные его памяти. Очерчиваемый круг сочинений достаточно широк, не менее широка и амплитуда в определении их исторической значимости, при том, что степень изученности в музыковедческих источниках далеко не одинакова. В качестве репрезентативных и наиболее масштабных из мемориальных опусов (и с точки зрения их литературного первоисточника) могут быть упомянуты «Мұхтар аға» Е. Рахмадиева (1932-2013) и «Мұхтар Әуезов туралы дастан» Г. Жубановой (1927-1993).

Показательно в этом контексте и формирование подгруппы произведений, по-разному (в смысле стилистики, художественной убедительности и новизны) отражающих в своем тексте особое отношение к творческой фигуре М.О. Ауэзова. Речь – о многочисленных и по преимуществу песенных образцах, оказавшихся *одноименными*: их объединяет название, для которого авторы избирают закрепившееся обращение «Мұхтар аға». Проявленная общность (поверх временных рамок) в личностном восприятии «классика казахской литературы», его роли и персонального вклада в культуру (прежде всего, в национальную), должна быть обстоятельно прокомментирована через сравнительно-сопоставительный анализ смыслового содержания (Shaymukhametova, 2021), рождающегося через:

- взаимодействие поэтического и музыкального;
- «созвучие» авторских интерпретаций (с их апеллированием к творчеству авторов-предшественников) (Shaymukhametova, 2017);
- параллели с созданным в других сферах искусства (не только музыкального) (*Классикалық зерттеулер*, 2012);
- «пересечения» в результатах творческой и научной деятельности.

Рис. 2 – Из доступных интернет-ресурсов

Отдельный пласт – сочинения современных авторов-«мелодистов»: по сложившейся исследовательской «традиции» их творчество (в аспекте типологии) следовало бы воспринимать как «самодеятельное», «любительское», однако широкие возможности сегодняшней реальности, позволяющие быстро совершенствовать навыки, формировать свой стиль, наращивая опыт и мастерство, все чаще размывают границы, отделяющие их от профессиональных композиторов, работающих в жанрах собственно вокальной музыки. Приведем лишь единичные примеры (соответственно разным типам творчества).

Достойные объекты для изучения представляет творческая практика высоко зарекомендовавших себя авторов поэтических и музыкальных текстов. В их ряду, конечно, и К.Р. Аманжолов (1911-1955):

Мұхтар аға

Өлеңі: Қ. Аманжоловтікі
Өні: Т. Абылайхановтікі

Moderato

Мұх - тар а - га, Мұх-тар а - га е - ді - ніз, Мық-ты - лықты көп-бен көр-дік ең-ді біз.

Сіз-ге рахмет, а - қып-аршын а - га-сы, Бәй - ге - мықпен қас - қа - йып бір кел - ді - ні! Мұх -

Кайырма:

тар а - га, а - сыз ой - лы а - га - мыз, Сіз - бе - вен біз та - лай құр - мет та - ба - мыз.

Сіз-ге ри - за қа - лып қа - шық ба - ла - сы, Сіз - ге ри - за со - нау А - бай ба - ба - мыз.

Подчеркнем, что поэтические тексты созданных (как правило, для сольного исполнения) произведений – это не только составляющая в содержании целого, но и «иллюстрация» актуальных на тот момент смысловых акцентов и оценочных суждений:

МУХТАР АҒА!

Мұхтар аға! Мұхтар аға едіңіз,
 Мықтылықты көзбен көрдік енді біз.
 Рақмет сізге, ақындардың ағасы,
 Бәйгемізден қасқайып бір келдіңіз!
 Лауреаты ең құрметті сыйлықтың,
 Бүгінгі күн аузыңдасыз сіз жұрттың.
 Ертең елдің көкірегіне орнайсыз,
 Даңқы сізде топтан озған жүйріктің.
 Жаса, біздің асыл ойлы ағамыз,
 Сіз бенен біз талай құрмет табамыз.
 Сізге риза қалың қазақ баласы,
 Сізге риза сонау Абай бабаңыз.

Кеудеңізде алтын ғасыр суреті,
 Тұлғаңызға бір қарасын жер беті.
 Ұқсын әлем, қандай екен жанымыз,
 Рақмет сізге, жаңа халық перзенті.
 Туған жердің еменіндей бойлаған,
 Көп тусын деп акын жанды ойлы адам.
 Тойыңызға тұйғындай боп толғанам,
 Өзіңіздей есем деп те ойланам.
 Келші, достар, көтерелік сол үшін,
 Әпкел бері мөлдір бокал толысын.
 Қайнап тасқан болаттай боп төгілсін,
 Күлкі аралас күлдір-күлдір соғыссын.

Известно, что для такого композитора, как Т. Базарбаев (1935-2007), характерны многочисленные факты композиторской интерпретации тем, напрямую связанных с именем и наследием Абая (Тусупова, 2012).

Вместе с тем нельзя не отметить непривычное и до настоящего времени прежде не фиксировавшееся соотношение двух его творческих «решений»:

Мұхтар аға

Сөзі Ж. Шөжековтікі

Музыкальная партитура для голоса и фортепиано. Темп: Andante. Начальная динамика: f. Включены фортепиано и вокальные партии с казахскими текстами.

Көз алмай ұлы адамның бейнесінен,
 Сезімнің құшағында тербетілем.
 Осынау ақша маңдай жатқан жазық
 Тәрізді байтақ дала кең кесілген.

Қою шаш одан арғы бұйраланған
 Бейне бір сол далада тұнған орман,
 Ал сонау нұрлы көздер ойға толы
 Өшпейтін күдірет асқар арман.

Қазағын танытқанда бұл ғасырға,
 Өрлеген Мұқаң біздің шыңнан шыңға.
 Сурет боп сондықтан да қазақ жері
 Қалған ба ұлы адамның тұлғасында?

Бір кезде бала Мұхтар – аға Мұхтар.
 Бұл күнде әлем білген дана Мұхтар.
 Өлген жоқ, отырғандай ойға шомып,
 Толғантып алдан талай жаңалықтар.

Музыкальная «канва» данного произведения, опубликованного в авторском вокальном сборнике 1973 года с жанровым определением «романс», как оказалось, имеет еще одну «версию»: подтекстованная поэтическими строками другого автора – К.Мухамедханова (1916-2004) – она была представлена на страницах региональной периодической печати:

Вокальная партия с казахскими текстами. Музыкальная запись включает ноты и текст песни.

«Повторение» мелодической составляющей в рамках нового сочинения не только оказалось приемлемым, «отвечая» практике песнетворчества в национальной традиции, но и не помешало «появлению» нового смыслового целого, предопределенного иной «душевной тональностью» (выражение К. Чуковского) и другим лексическим рядом:

1. Кең байтақ Қазақстан туған жері,
Кең ақыл, терең ойлы кемеңгері.
Өнер, ғылым шыңына шырқау шыққан,
Халықтың ардақты ұлы, ардагері.

Қайырмасы:

Қасқайып қазағыннан шықтың дара,
Советтің жазушысы асқан дана.
Ай маңдайың жарқырап ақыл айтып,
Тұрсын сен алдымызда, Мұхтар аға.

2. Сен соққан асыл сөзден зәулім сарай,
Әлемге нұрын пашты алтын арай.
Ғасырды асып, жер жүзін саяхаттап,
Еркін басып жүр дана ақын Абай.

Қайырмасы:

3. Қырандай күннен тайма екі көзін,
Толғанып, ойға батып тұрсың өзін.
Жаршысы ұлы өмірдің, Мұхтар аға,
Жырақтан естілгендей айтқан сөзін.

Қайырмасы:

В сформировавшейся на сегодня «коллекции» одноименных произведений столь же привлекательны для сравнительно-сопоставительного изучения стилисты особенности, проявленные разными музыкантами при избрании одного и того же поэтического текста. Обращение к двум различным вариантам в «переинтонировании» стихотворения, посвященного М.О. Ауэзову К. Салыковым (1932-2013), прочерчивает перспективу в изучении вопросов, перечень которых может быть значительно расширен в нескольких направлениях: к примеру, учитывая статус посвящений именно в его поэзии и/или принимая во внимание высокий ранг активно взаимодействовавших с ним композиторов-соавторов – Н.Тлендиева, Е.Рахмадиева, К.Кумисбекова, Е.Хасангалиева, А.Бейсеуова и др.

В практике осмысления процессов, обусловленных рецепцией наследия М.О. Ауэзова, необходимо актуализировать в качестве важного ориентира и «прямые» творческие отклики его современников – представителей казахского традиционного музыкально-поэтического искусства (Omarova, Kaztuganova, Akimzhanov, Sultanova, Zhamanbalinov, 2020):

Кенен Азербает

МҰХТАРҒА

Жігіті едің Арқаның,
Абай ақын – дарқаның.
Сырласып әр кез өзіңмен,
Көп құмардан тарқадым.
Жалған емес шындығым,
Расымды айтамын:
Алыс шабар тұлпарым,
Қырымнан келер сұңқарым.
Бірге болып Мәскеуде,
Осы сапар байқадым.

Абайды жазып шығардың,
Қарамай пәлен дегенге,
Қырандай қағып қанатты,
Ой жібердің теренге.
Қазағымды таныттың,
Біле бермес әр елге.
Азығы болып халықтың,
«Абайын» жүр жер-жерде.
Әлем саған бас иеді
Әуезұлы дегенде.

1960

Тем более, в работе с конкретными текстами нередко обнаруживаются (порой значительные) расхождения между оригиналом и его переводом на русский язык:

Когда взойдет опять смятенье,
Душа потребует опоры,
Тогда спешу к тому, который
Вернет душе успокоенье:
К тебе – джигит степи открытой,
К тебе тулпар дороги дальней,
Бесстрашный сокол сильнокрылый,
Мой собеседник благодарный.
Я не лукавлю, каждый раз
Беседа с тобой о жизни,
Я креп в своей любви к Отчизне,
Пред ней не опускаю глаз.
Я – сын народа своего,
Я никому не поклонялся,
Но свежей силой загорался
От вдохновенья твоего.

...А помнишь – счастье было нам
Москву измерить шагом быстрым,
Рекой полюбоваться чистой,
Кивнуть приветно куполам
На Красной площади столицы?
Там ты читал «Абая» мне,
Уже любимого в стране,
Известного и за границей.
Как волен тот казах и смел,
Кому в уста вложил ты правду!
*Как ты постиг беду и радость?
Как будущее разглядел?*
Талант отпущен был судьбе
Твоей, как искра во вселенной.
*Да будет слава неизменной,
Которая пришла к тебе!*

1960

Очевидно, что многогранная деятельность М.О. Ауэзова в сферах, сопряженных с музыкой, – еще одно проявление его феномена (Omarova, Kaztuganova, Sultanova, Tatkenova, Kdurniyazova, 2020), которое тоже должно быть изучено в системной соподчиненности современных подходов и ракурсов.

Рис. 3 – Из всесоюзной периодики (журнал «Советская музыка») «Лауреат Ленинской премии Мухтар Ауэзов и секретари Союза композиторов СССР – Т. Хренников, Д. Кабалевский, Н. Жиганов, К. Кужамьяров – среди участников выездного секретариата». (слева на фото – Б. Ерзакович, Б. Байкадамов, С. Мухамеджанов).

4 Результаты

В качестве факторов, обосновывающих важность осуществления качественно новых исследовательских замыслов, необходимо указать на возможность их использования в «противовес»:

- иллюзорным представлениям о полноте освоения художественного наследия М.О. Ауэзова и его произведений, обретших статус классических,
- практике, построенной на некорректном (порой спекулятивном) использовании достижений ауэзоведения и/или абаеведения,
- «технике» многократного тиражирования общепринятого минимума, распространяемым в ущерб постижению многомерности дарования знаковых для национальной культуры личностей и расширению «горизонтов» развития духовного потенциала и креативности.

Значимость экспонируемых изысканий в национальном и международном масштабах видится в ориентации на достижение таких стратегических целей, как воспитание высоких патриотических чувств и продвижение качественного интеллектуального продукта для презентации национального искусства на мировом уровне. Залогом их достижения является понимание уникальности художественного опыта казахской культуры (Omarova, 2019) и феноменальной творческой продуктивности М.О. Ауэзова в ее утверждении.

Применимость результатов для развития соответствующей сферы науки и общественных отношений, оцениваемая высоко, может быть реализована практически во всех звеньях образовательной системы: наиболее активно – в творческих ВУЗах и на общегуманитарных кафедрах непрофильных ВУЗов (в русле требований, обозначенных в связи с процессом гуманитаризации отечественного образования). Их практическая ценность очевидна и для целей научно-исследовательской работы как студентов, так и магистрантов, докторантов (не только в пределах республики). Через адаптированную подачу новые разработки могут повлиять на аксиологические ориентиры общественного (в том числе и массового) сознания.

В общем «движении» единомышленников – представителей разных поколений – подтвердится не только целесообразность деятельности в междисциплинарном поле на стыке наук (литературоведение, искусствознание, фольклористика, критика, журналистика, история и теория культуры, история, педагогика и др.), но и конкурентоспособность молодых кадров. Социальный и отчасти экономический коэффициент полезного действия при этом вполне определим в контексте понимания сущности и задач модернизации казахстанского общества.

Принципиальные отличия ведущей идеи и ее реализации видятся в изменении масштаба и обновлении «координат» исследования. Значительное расширение избираемых пространственно-временных рамок, количественных и качественных измерений в освещении научной темы повышает и статус последующих публикаций (Zemtsovsky, 2015). Избрание же множественных подьектов/подсубъектов, как и введение в научный оборот новых документов и фактов (Неизвестное в наследии Мухтара Ауэзова, 2013), усиливает параметры научной новизны.

Преимущества такой концептуальной основы предопределены и индивидуально-дифференцированным подходом к достижению необходимого и достаточного ба-

ланса (во взаимодействиях «традиционное – инновационное», «теоретическое – эмпирическое», «рациональное – эмоциональное» и т.д.), который способен усилить общее впечатление от акцентированных содержательных и композиционных аспектов новизны в масштабах целого.

5 Заключение

В качестве целевых потребителей конечной «продукции» следует обозначить представителей как творческой интеллигенции (разных поколений), так и широкой читательской аудитории, ориентированной на процесс самоопределения и самоутверждения в условиях глобализации общества (как следствие и индивида).

Будущие итоги могут оказать разностороннее влияние на процесс развития в сфере ауэзоведения, искусствознания и гуманитарной науки в целом как успешный опыт реализации междисциплинарного по сути исследования, осуществленного в утверждении высоких стандартов научной деятельности и национальной идентичности, общечеловеческой культуры и глобального менталитета.

При адекватном осознании феноменальный опыт самореализации М.О. Ауэзова как субъекта, объединившего в своем мироощущении и жизнедеятельности множество человеческих измерений и универсальных ценностей, в условиях кризиса идентичности, поисков в «обретении себя» и в достижении общественного признания и успеха явится эталоном, способным, пробудив чувство законной гордости, мотивировать к высоким показателям в разных направлениях образовательной, профессиональной и общественно-значимой деятельности. Прямые и косвенные результаты такого воздействия в своих качественных и количественных характеристиках будут очевидны по истечении определенного промежутка в процессе ввода новых изданий в учебно-образовательную, научно-исследовательскую и производственную практику (в многообразии их форм и уровней), в общественное сознание и культурные основы современности.

Таким образом, актуализируя самоценность творческого наследия М.О. Ауэзова в контексте реальных процессов модернизации общественного сознания, важно осознать методологические и теоретические характеристики принципиально нового его исследования, в котором анализ отобранных образцов научно-исследовательской, художественной, просветительской, организационной деятельности М.О. Ауэзова, охват всех форм влияния на развитие искусства в его видовом многообразии, осмысление реинтерпретационной практики разных лет (с акцентом на общественно-значимых итогах), включая искусствоведческую интерпретацию произведений разных жанров, созданных по текстам М.О. Ауэзова или посвященных его памяти, позволит показать динамику и эффективность прямого и опосредованного участия в процессе межкультурного взаимодействия и утверждения общечеловеческих ценностей. Привлечение новых архивных данных, опыта зарубежной рецепции, реконструкции «забытых» фактов углубит понимание подлинного масштаба персонального воздействия на развитие культуры XX-XXI вв. Осознание феноменальной продуктивности М.О. Ауэзова в утверждении уникальности наследия и традиций казахского народа значимо и для достойной презентации Казахстана на мировом уровне, и для расширения «горизонтов» обогащения духовного потенциала нации.

Литература:

1. Айтматов Ш. Слово об учителе // Мир Мухтара Ауэзова. – Алматы: Жазушы, 1997. – С.6-21. ISBN 5-605-01579-6
2. Анастасьев Н.А. Трагедия триумфатора: Мухтар Ауэзов – судьба и книги. – Алматы: Ата мұра, 2007. – 504 с. ISBN 9965-34-673-9
3. Gojowy D. (1980) Neue sowjetische Musik der 20er Jahre. – Laaber, Laaber-Verlag, 1980. – 462 s.
4. Классические исследования: Многотомник. – Т.4. Связь времен и сравнительное литературоведение. – Алматы: Әдебиет әлемі, 2012. – 400 с. ISBN 978-601-7414-06-1 (Т.4), 978-601-7414-00-9
5. Levin T., Daukeyeva S., Kochumkulova E. (2016) The Music of Central Asia. – Indiana University Press, 2016. – 704 p. ISBN 978-0253017512
6. Мусрепов Г. Слово о Мухтаре Ауэзове // Наш Мухтар [воспоминания о М.О. Ауэзове]. – Алматы: Жазушы, 1976. – С. 127-128.
7. Мұхтар Әуезов энциклопедиясы. – Алматы: Атамұра, 2011. – 688 б. ISBN 978-601-282-175-8
8. Наследие Мухтара. – Алматы: Казахстан, 1997. – 352 с. ISBN 5-615-01798-8
9. Неизвестное в наследии Мухтара Ауэзова. Архивные документы. – Алматы: Библиотека Олжаса, 2013. – 400 с. ISBN 978-601-7315-48-1
10. Omarova A., Kaztuganova A., Akimzhanov B., Sultanova A., Zhamanbalinov E. (2020) Kazakh musical and poetic art in the context of globalization // Opción, Año 36, Especial No.26 (2020): 387-406 ISSN 1012-1587/ ISSN: 2477-9385 sjr 0.19 Q3 Percentile 63 <https://produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/article/view/31721>
11. Omarova A., Kaztuganova A., Sultanova A., Tatkenova S., Kdynriyazova Z. (2020) M.O. Auezov and musical art of Kazakhstan in the coordinates of the global world // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. – 2020. Vol. 12, No. 5, 1-14. ISSN 0975-2935 sjr 0.13 Q3 Percentile 56 <http://rupkatha.com/V12/n5/rioc1s33n7.pdf>
12. Omarova A.K. (2019) National features in modern composer's work: problems of individual style and modernization of consciousness // News of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan Series of social and human sciences ISSN 2224-5294 Volume 5, Number 327 (2019), 84-90 <https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.169>
13. Тусупова А.Г. Темиржан Базарбаев. Мелодия судьбы. – Семей: Интеллект, 2012. – 165 с.
14. Shaymukhametova L.N. (2017) The Migrating Intonational Formula as a Phenomenon of Musical Thinking // Проблемы музыкальной науки / Music Scholarship. – 2017. – № 1. – С. 61-73.
15. Shaymukhametova L.N. (2021) The Semantic Structures of the Musical Text and Practical Semantics // Проблемы музыкальной науки / Music Scholarship. – 2021. – № 3. – С. 86-96.
16. Zemtsovsky I.I. (2015) A model for reintegrated musicology // Academia.edu. 2015. URL: <https://www.academia.edu/6967704/>

References:

1. Ajtmatov Sh. (1997) Slovo ob uchitele [A word about the teacher] // Mir Muhtara Auezova [Mukhtar Auezov's World.]. – Almaty: Zhazushy. – S.6-21. ISBN 5-605-01579-6 (in Russ.)
2. Anastas'ev N.A. (2007) Tragedija triumfatora: Muhtar Aujezov – sud'ba i knigi. [The Tragedy of the Triumphant: Mukhtar Auezov – fate and books]. – Almaty: Ata mұra, 2007. – 504 s. ISBN 9965-34-673-9 (in Russ.)
3. Gojowy D. (1980) Neue sowjetische Musik der 20er Jahre. – Laaber, Laaber-Verlag, 1980. – 462 s. (in Nem.)
4. Klassicheskie issledovanija: Mnogotomnik. (2012) [Classical Studies: Multivolume]. – T.4. Svjaz' vremen i sravnitel'noe literaturovedenie. – Almaty: Әдебиет әлемі, 2012. – 400 s. ISBN 978-601-7414-06-1 (Т.4), 978-601-7414-00-9 (in Russ.)
5. Levin T., Daukeyeva S., Kochumkulova E. (2016) The Music of Central Asia. – Indiana University Press, 2016. – 704 p. ISBN 978-0253017512 (in Eng.)
6. Musrepov G. (1976) Slovo o Muhtare Aujezove [A word about Mukhtar Auezov] // Nash Muhtar [vospominanija o M.O. Aujezove]. [Our Mukhtar [memories of M.O. Auezov] – Almaty: Zhazushy, 1976. – S. 127-128. (in Russ.)

7. Mukhtar Auezov enciklopedijasy. (1976) [Mukhtar Auezov. Encyclopedia] – Almaty: Atamyra, 2011. – 688 b. ISBN 978-601-282-175-8 (in Kaz.)
8. Nasledie Mukhtara. (1997) [The legacy of Mukhtar] – Almaty: Kazakhstan, 1997. – 352 s. ISBN 5-615-01798-8 (in Russ.)
9. Neizvestnoe v nasledii Muhtara Aujezova. Arhivnye dokumenty. (2013) [The unknown in the legacy of Mukhtar Auezov. Archival documents] – Almaty: Biblioteka Olzhasa, 2013. – 400 s. ISBN 978-601-7315-48-1 (in Russ.)
10. Omarova A., Kaztuganova A., Akimzhanov B., Sultanova A., Zhamanbalinov E. (2020) Kazakh musical and poetic art in the context of globalization // *Opción*, Año 36, Especial No.26 (2020): 387-406 ISSN 1012-1587/ ISSNc: 2477-9385 sjr 0.19 Q3 Percentile 63 <https://produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/article/view/31721>(in Eng.)
11. Omarova A., Kaztuganova A., Sultanova A., Tatkenova S., Kdyrniyazova Z. (2020) M.O. Auezov and musical art of Kazakhstan in the coordinates of the global world // *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*. – 2020. Vol. 12, No. 5, 1-14. ISSN 0975-2935 sjr 0.13 Q3 Percentile 56 <http://rupkatha.com/V12/n5/rioc1s33n7.pdf> (in Eng.)
12. Omarova A.K. (2019) National features in modern composer's work: problems of individual style and modernization of consciousness // *News of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan Series of social and human sciences* ISSN 2224-5294 Volume 5, Number 327 (2019), 84-90 <https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.169> (in Eng.)
13. Tusupova A.G. (2012) Temirzhan Bazarbaev. Melodija sud'by [Temirzhan Bazarbayev. Melody of Fate] – Semej: Izdat. dom «Intellekt», 2012. – 165 s. (in Rus.)
14. Shaymukhametova L.N. (2017) The Migrating Intonational Formula as a Phenomenon of Musical Thinking // *Проблемы музыкальной науки / Music Scholarship*. – 2017. – № 1. – С. 61-73. (in Eng.)
15. Shaymukhametova L.N. (2021) The Semantic Structures of the Musical Text and Practical Semantics // *Проблемы музыкальной науки / Music Scholarship*. – 2021. – № 3. – С. 86-96. (in Eng.)
16. Zemtsovsky I.I. (2015) A model for reintegrated musicology // *Academia.edu*. 2015. URL: <https://www.academia.edu/6967704/> (in Eng.)

Келсинбек М.М.¹, Шарипова Д.С.²

^{1,2}*Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова
Алматы, Казахстан*

E-mail: ¹moldir_18-95@mail.ru, ²dilyarazam@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-8614-8812, ORCID: ²0000-0002-8432-7339

ЗООМОРФНЫЙ КОД В СОВРЕМЕННОМ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Статья посвящена изучению зооморфного кода в произведениях нового поколения мастеров изобразительного искусства Казахстана. Основной проблемой становится вопрос о том, как в современную эпоху постгуманизма, когда человек утрачивает свое центральное положение во вселенной и возникает острая необходимость изменить утилитарное отношение к природе, переосмысливается образ животного. Теоретическими и критическими ориентирами стали труды, составляющие обширное междисциплинарное поле animal studies. Внимание исследователей было сосредоточено на произведениях отечественной живописи, графики и скульптуры, авторы которых стремились найти новые пути применения зооморфного кода, идей взаимосвязи животного и человеческого существования, экологического сознания. Так, обращение к тотему призвано раскрыть его важный смысл – идентификацию с тотемным животным, следовательно, объединение через него определенного социума. Отмечено, что молодые художники отходят от символики, свойственной советской изобразительной школе, перенося на образ животного чувства и мысли, переживаемых автором. В пространстве взаимоотношений людей и животных у них своя особенная психофизика. Сквозь призму репрезентации анималистических образов художники стремятся раскрыть новые экзистенциальные и политические смыслы, показать размывание четких бинарных оппозиций не только между человеком и животным, но и между нормой и инаковостью, культурой и властью, между цивилизацией и примитивной культурой, характерных, к примеру, для колониального государства. Сама категория дуализма, противопоставления разных миров, природы и человека, оппозиция Другому с точки зрения колониального дискурса ставится под сомнение. Зритель благодаря картинам художника осознает мир как некую тотальность, многообразие единого сущего.

Ключевые слова: зооморфный код, современное искусство, живопись, графика, скульптура, тотем, экология, animal studies, мультинатурализм.

Kelsinbek M.M.¹, Sharipova D.S.²

^{1,2}*M.O. Auezov Institute of Literature and Art
Almaty, Kazakhstan*

E-mail: ¹moldir_18-95@mail.ru, ²dilyarazam@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-8614-8812, ORCID: ²0000-0002-8432-7339

Zoomorphic code in contemporary fine arts of Kazakhstan

Abstract. The article is devoted to the study of zoomorphic code in the works of a new generation of masters of fine arts of Kazakhstan. The main problem of the article becomes the question of how in the new era of posthumanism, when man loses his central position in the universe and there is an urgent need to change the utilitarian attitude to nature, the image of the animal is rethought. Theoretical and critical reference points were the works that constituted the vast interdisciplinary field of animal studies. The attention of researchers was fo-

cused on the works of domestic painting, graphics and sculpture, the authors of which sought to find new ways of applying the zoomorphic code, the ideas of the relationship between animal and human existence, ecological consciousness. Thus, the appeal to the totem is designed to reveal its important meaning – identification with the totem animal, therefore, uniting through it a certain society. It is noted that the young artists move away from the symbolism inherent in the Soviet school of painting, transferring to the image of the animal feelings and thoughts experienced by the author. In the space of relationships between people and animals they have their own special psychophysics. Through the prism of animalistic representations, artists aim to reveal new existential and political meanings and show the blurring of clear binary oppositions, not only between man and animal, but also between norm and otherness, culture and power, between civilisation and primitive culture, typical, for example, of a colonial state. The very category of dualism, the opposition of different worlds, of nature and man, the opposition to the Other from the point of view of colonial discourse, is called into question. The viewer, thanks to the artist's paintings, realizes the world as a kind of totality, the diversity of a single being.

Keywords: zoomorphic code, contemporary art, painting, graphics, sculpture, totem, ecology, animal studies, multinaturalism.

Келсинбек М.М.¹, Шарипова Д.С.²

^{1,2}М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты

Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹moldir_18-95@mail.ru, ²dilyarazam@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-8614-8812, ORCID: ²0000-0002-8432-7339

Заманауи Қазақстан бейнелеу өнеріндегі зооморфтық код

Аңдатпа. Мақала Қазақстан бейнелеу өнері шеберлерінің жаңа буын өкілдерінің шығармаларындағы зооморфтық кодты зерттеуге арналған. Мақаланың негізгі өзектілігі – постгуманизмнің қазіргі дәуіріндегі, адамзаттың ғаламдағы өзіндік орнын жоғалтқан және табиғатқа деген утилитарлық қатынасын өзгерту қажеттілігі туындаған кезде, жануардың бейнесі қалай қайта түсіндіріледі деген мәселе болып табылады. «Human-animal studies» пәнаралық өрісін құрайтын еңбектер қатары, теориялық және сыни бағдарлардың негізгі нысанына айналды. Зерттеушілердің басты назары, шеберлердің зооморфтық кодты қолданудың жаңа жолдарын, жануарлар мен адам өмірінің өзара байланысы идеяларын, экологиялық сананы табуға негізделген отандық кескіндеме, графика және мүсін туындыларына аударылды. Осылайша тотемге үндеу салудың маңыздылығы – тотемдік жануарлармен сәйкестендіруді, яғни ол арқылы белгілі бір қоғамды біріктіруді ашуға арналған. Жас суретшілер кеңестік бейнелеу мектебіне тән символизмнен алшақтап, авторлардың басынан өткерген сезімдер мен ойларды жануардың бейнесіне көшіретіні атап өтілді. Адамдар мен жануарлардың қарым-қатынас кеңістігінде олардың арасында өзіндік психофизикалық ерекшелік бар. Жануарлар бейнелерін бейнелеу объективі арқылы суретшілер жаңа экзистенциалды және саяси мағыналарды ашуға, адам мен жануар арасындағы ғана емес, сонымен қатар қалыпты және қалыпсыз жағдайлардың, мәдениет пен биліктің, өркениет пен қарабайыр мәдениеттің, мысалы, отаршыл мемлекетке тән айқын екілік оппозициялардың бұлыңғырлығын көрсетуге тырысады. Дуализм категориясының өзінде, табиғат пен адам сынды әртүрлі әлемдердің өзара қарама-қайшылығы, отаршылдық дискурс тұрғысынан екіншісіне қарсылық білдіруі күмән тудырады. Көгермен суретшінің шығармаларының арқасында әлемді біртұтастық, біртұтаст болмыстың алуан түрлілігі ретінде түсінеді.

Кілт сөздер: зооморфтық код, заманауи өнер, кескіндеме, графика, мүсін, тотем, экология, animal studies, мультиплатуализм.

1. Введение. (Келсинбек М.М., Шарипова Д.С.)

Бурное развитие анималистического жанра в скульптуре, использование образов животных как отражение сегодняшней социально-духовной проблематики в живописи и графике – отличительная черта нашего времени, знаковое явление, в которых прослеживаются некоторые итоги работы художников с национальным наследием и попытки наметить будущий формально-стилистический, тематический и жанровый арсенал.

Цель статьи – рассмотреть современное изобразительное искусство Казахстана в контексте отношений между человеком и животным. Основной проблемой статьи становится вопрос о том, как в современном художественном произведении отражается переосмысление образа животного в современную эпоху постгуманизма, когда человек утрачивает свое центральное положение во вселенной и возникает острая необходимость изменить утилитарное отношение к природе.

2. Материалы и методы.

2.1 Методы исследования. (Келсинбек М.М., Шарипова Д.С.)

Значимыми для определения новых познавательных стратегий в искусствоведении стали исследования, которые входят в обширную междисциплинарную область *animal studies*. В частности, отправной точкой для рассмотрения анималистики в искусстве стали идеи, высказанные философом П.Сингером, который соединял движение за освобождение от жестокого обращения с людьми по расовому и этническому признаку с движением за освобождение животных: «Отказываясь от наших претензий на «господство» над другими биологическими видами, мы обязаны полностью прекратить всякое вмешательство в их жизнь. Нам надо оставить наконец их в покое, насколько это в наших силах. Отрекаясь от роли тиранов в их жизни, мы не должны играть для них и роль Господа Бога» (Singer, 1995: 225).

Animal studies порождены т.н. «поворотом к животным», который привносит иной исследовательский ракурс в социально-гуманитарные науки, так как в них изучается не просто дискурс о животных. Животные рассматриваются не только в качестве объектов антропоцентричной истории, а показываются как обладатели определённой субъектности (Ritvo, 2007). Благодаря смещению научного фокуса они становятся «ключевыми актёрами в бесчисленных способах существования и осмысления мира» (Andersson et al, 2014).

«Поворот к животным» значим для выработки новой проблематики описания животных в современном искусстве. В частности, большой интерес вызывает исследование литературоведа Д.Райана, в котором с позиции *animal studies*, опираясь на изучение философских идей о этике и онтологии животных, рассмотрены романы Л.Картера, Дж.М.Кутзее, П.Остера и Дж.С.Фопера (Ryan, 2015).

В исследовании творчества молодых художников мы опираемся на теорию мультинатурализма и перспективизма Эдуардо Вивейруша де Кастру, в которой на смену европейской парадигме мультикультурализма (одна природа – множество культур) приходит мультинатурализм народов бассейна Амазонки, в котором различается единая душа как всеобщая универсалия и варьирование тел (одна культура – множество природ) (Кастру де, 2017: 41).

Идеи Э. Вивейруша де Кастру сегодня широко используются антропологами, в том числе учеными, занимающимися этнографией тюркского мира, этнорелиговедением, позволяя, к примеру, структурировать современные представления алтайцев, выявить их онтологические основания (Тюхтенева, 2022). Такого рода исследования, неожиданные ракурсы на известные проблемы предоставляют новые подходы к изучению культурных практик нашего времени.

Авторы также стремились использовать опыт ученых, настаивающих на соединении различных дисциплин для выявления культурной идентичности и самоидентификации на современном этапе. Столь же плодотворным, как и синтез гуманитарного и биологического знания в *Animal studies* является, к примеру, методологический инструментарий эколлингвистики, в которой исследуются и природные, и социальные доминанты языка. Как отмечает украинский исследователь И.Королёв, в «глобализированном мультикультурном континууме симбиоз естественных и гуманитарных знаний, основанный на психофизиологических и идеологических мировоззренческих компонентах, фактически становится движущей силой цивилизации» (Korolyov, 2021: 106).

2.2 Характеристика материала. (Келсинбек., Шарипова Д.С.)

Современная культура Казахстана в эпоху независимости актуализировала наследие традиционной культуры и художественного космоса кочевников, обогатилась впечатляющей палитрой разнообразных мировых художественных практик, появлением новых жанров и технологий.

На авансцену вышло целое поколение молодых мастеров, ярко заявив о себе новым мышлением, независимым самосознанием, поисками усложненного и обновленного художественного языка.

Все это требует от исследователей теоретического обобщения, систематизации и воссоздания полной картины происходившего в области изобразительного искусства в период независимости в контексте судьбоносных изменений в политической жизни страны.

Внимание исследователей сосредоточено на произведениях отечественной живописи, графики и скульптуры, авторы которых ищут новые пути применения зооморфного кода. Работы молодых мастеров О.Кабоке, А.Нургожаева, Ш.Турганбай, Д.Сарбасова, Д.Досмагамбетова, творчество А.Чунчалинова рассмотрены сквозь призму идей взаимосвязи животного и человеческого существования, экологического сознания.

3. Обсуждение. (Келсинбек М.М., Шарипова Д.С.)

В советском искусстве животный персонаж являлся элементом тайного языка, когда через произведения, не противоречащие идеологии и проходящие через бдительный надзор, проговаривались важные вещи, связанные с национальным вопросом, с пониманием собственной идентичности, с историческими травмами, пережитыми народом Казахстана. Так, работа «Верблюдица» графика Макума Кисамединова, имеющая конкретный фольклорный источник, народный плач, воспринималась как

напоминание о голоде 1930-х годов, взывая к памяти, воскрешая целый пласт тяжелых, болезненных воспоминаний, о которых говорили только в узком кругу семьи (Sharipova D. et al, 2020). Живописное полотно Абдрашита Сыдыханова «Доение красной верблюдицы» также воздействовало на самые потаенные глубины души, восходя к подсознательным архетипам. За двадцать лет до написания этого полотна образ верблюдицы, постоянно стремящейся вернуться на родину, стал знаковым благодаря роману С.Санбаева «Белая аруана» (1968). В 1973 году по этому роману был снят фильм В.Пусурманова «Там, где горы белые», который запретили к показу. И только в 1987 году, в тот же год, когда была создана картина А.Сыдыханова, он был разрешен к просмотру. Оба этих произведения позволяют нам сегодня «вдохнуть» воздух того времени, понять идеи, которые властвовали над умами интеллигенции.

Огромная красная верблюдица А.Сыдыханова воспринималась как истинной ценностью, в сравнении с которой современные лозунги выглядели смешными фейками, ничего не значащими коммунистическими идолами. Она была подлинной, настоящей. А.Сыдыханов смог, обратившись к архетипу Матери-Созидательницы, Прородительницы, облечь подсознательные импульсы во внятный, пластически проработанный символ нации, который был так важен в процессе самопознания и стремления к глобальным изменениям, которые главенствовали в это время.

Таковыми же символами стали и картина Б.Бапишева «Символ плодородия» 1983 года с изображением барашка как главной ценности *Қут* в системе кочевников, и страстные экспрессионистические произведения К.Дуйсенбаева («Дерущиеся кони», 1987) и С.Курманбекова («Схватка», 1988) – живописные отклики на декабрьские события 1986 года.

Анималистическая символика позволила достигнуть ясного антисоветского меседжа через нарочитую безмятежность или, наоборот, обжигающую экспрессию. В ней максимально кратко и выразительно раскрылось изменение вектора исканий художников: обращение к памяти – древней, ведущей к тюркской ментальной матрице, – или же стремление не забыть трагедии XX века, оставить отметины для последующих поколений. В отношении к последней задаче зооморфный нарратив показался наиболее подходящей формой для рассказа о насилии власти.

Для современных художников мир идей, связанных с зооморфным кодом, не утратил своей ценности. Более того, на сегодняшнем этапе мы наблюдаем всплеск интереса к анималистике, как в живописи и графике, так и в скульптуре Казахстана. В них получили свое продолжение пластические и идейные концепции, намеченные предшественниками.

Начало 90-х годов прошлого века в искусстве Казахстана, посвященном анималистическим образам, выдвигается образ волка как главного тотемного животного у тюрков. Начинает осознаться и сама значимость тотемизма как особого качества этноса, как понимание себя кем-то другим по отношению к колониальному нивелированию национального.

В творчестве советских мастеров культ тотема и тюркизмы выглядели неизжитым и недопустимым атавизмом, ведущим к уродливым националистическим искривлениям. К примеру, о тотемизме в произведениях Ч.Айтматова говорилось только в

аспекте использования фольклорно-мифологического материала. Сегодня это тема активно прорабатывается. К примеру, для турецких исследователей, описывающих влияние культов на литературу Ч.Айтматова тотем, который «помогает членам клана своей сверхчеловеческой силой, защищает их от опасности и дружит с ними» является основополагающим сакральным звеном в череде разнообразных религиозных линий, использованных писателем (Yılmaz, 2022).

В период независимости в Казахстане идут искания новой идентичности, которая придет на замену парадигме советской общности. Самосознание казахской культуры как части огромного тюркского мира, которое было невозможно в колониальной историографии, становится важной частью становления государственности. Вопросы тюркской идентичности, проблематика тюркской истории и тюркского этноса живо обсуждаются на самых разных уровнях: в газетных статьях, на международных конференциях, в исторических атласах и т.д. Этот процесс приводит к тому, что для следующего поколения мастеров, которые выходят на живописную сцену в 2010-ые годы, тотемизм как значимая духовная составляющая этноса является одной из главных тем исторической картины или жанрового полотна.

Молодые графики, скульпторы одновременно обращаются к мифу о первопредках тюрков, воскрешая историю о племенах, которые были истреблены соседями, легенде о Ашине. Согласно Н.Бичурину, в ней говорится о единственном уцелевшем мальчике девяти лет от рода, которого вскормила волчица, ставшая его женой. После того, как врагам все-таки удалось его убить, волчица скрылась в горах Алтая. Там, в пещере, родила десятерых сыновей, отцом которых был спасенный ею мальчик. Сыновья волчицы женились на местных женщинах. Один из ее внуков, по имени Ашина, стал вождем своего народа и дал ему свое имя (Бичурин, 1950: 220-221).

Авторы ищут и находят в этом предании ключевые моменты, которые позволяют обыграть сложное и запутанное сплетение событий мифа и показать главную, на их взгляд, историю.

Для примера можно привести картину Оралбека Кабоке, в которой, через образ Капитолийской волчицы, вынесенный в название работы, происходит репрезентация Көк бөрі. Изображение волчицы и детишек, которые припали к ее груди, происходит в рамках жанровой картины, фиксирующей быт аульской глубинки. Зверь, удобно сидящий на задних лапах, одновременно похож и на добрую сторожевую собаку, охраняющую младенцев, и на бронзовое изваяние, отсылающее к Капитолийской волчице.

Тюркские легенды о небесных собаках и волках, сливаются в единое целое. О.Кабоке – художник, родившийся в Китае, – много и плодотворно работает над осмыслением темы семьи, детства как концептов родного дома, раскрывая духовную мощь социализации общества, наглядно демонстрируя обычные и в то же время крепкие узы, соединяющие людей, память о первопредках. Для него абсолютно естественным и очевидным является необходимость обращения к божественному пантеону различного происхождения, будь то белый старец, окруженный со всех сторон младенцами как реминисценция скульптурных изображений облепленного детьми Будды, дарующих благополучие и достаток («Тартылыс», 2017), или же к тюркскому

божеству. Все это позволяет раскрыть избранные им мотивы во всей полноте. В его картине нет ни стилизации, ни пафоса, скорее, ощущение спокойствия, демонстрация своего наследственного права на долгую сложную историю своей семьи, рода, страны, которая в советское время начиналась с 1917 года.

График Шалкар Турганбай высвечивает, как и О.Кабоке, момент родства тотема и ребенка, их нерасторжимой связи (лист «Ашина» из серии «Героическое», 2019). Сложное, восходящее к сакскому звериному стилю плетение форм, позволяет донести единство животного и оберегаемого им человека, идею о божественной защите тюркского рода.

Интерес к анималистике 100 лет назад в западном искусстве ар-деко был вызван поворотом к искусству архаики и неевропейских цивилизаций, абсолютно новой стилистике крупных объемов, обобщенных форм, органичных силуэтов. Зооморфные изображения не только вышли из категории маргинальной малой пластики, но и заняли место главных объектов, на которых сосредоточили свое внимание крупные мастера скульптуры. Столь же активно развивается этот жанр сегодня и в Казахстане. Тотемы стали волновать представителей разных сфер искусства, предоставляя новые возможности для формальных решений в пластике, инсталляциях и арт-объектах. Данияр Сарбасов в скульптуре «Миф об Ашине» (2015) показывает злобную волчицу, готовую напасть на любого, кто осмелится к ней приблизиться. При круговом обходе зритель, увидев первый план, в котором все чувства доведены до предела, где каждый волосок волчицы насыщен отрицательной энергией, получает сильное впечатление от совершенно неожиданно появившейся сквозной дыры с безмятежным младенцем.

Пластически эти две разные интерпретации сделаны в одном ключе. График и скульптор с помощью сложного графического абриса или же обыгрывания концепта пустоты/дыры, свободного пространства внутри скульптурного объема, предложенного еще Генри Муром, создают особую среду для ребенка. Эта среда как сакральное пространство, выделенное из профанного человеческого окружения, обретает упорядоченность и безопасность благодаря своему звериному покровителю, в то же время вскрывая иное символическое значение волка в тюркском фольклоре –проводника в родную землю, как в эпосе «Эргенекон».

Через телесное соединение зверя и человека, сочетание внешней агрессии и внутренней успокоенности молодые мастера раскрывают еще один важный смысл тотема – идентификации с тотемным животным, следовательно, объединения через него определенного социума.

В этих работах, безусловно, есть обобщение, пластическая метафора, торжественность, репрезентация божественного. Одновременно молодые уходят от символики, свойственной советской школе, перенося на образ животного чувств и мыслей, переживаемых автором. В их работах нет никакой стилизации, рассудочного построения, песенного слога. Здесь главным стала эмоциональная насыщенность изображенной сцены, отсутствие почтительной дистанции, словно все снято портативной камерой на руках, спешащей за героями. Личное отношение к тотему, описание не легендарной, а будто бы рассказанной когда-то бабушкой сцены о родственных тебе

персонажах отличает эти вещи от работ предшественников, насыщая их редкой для нашей живописи выразительностью.

Образ коня, всадника как опорных доминант кочевнического мира также претерпевает изменения. Неожиданно в изображении коней выдвигается момент полета. С одной стороны, эта тенденция восходит к сакскому искусству. Молодые мастера ищут и находят в наследии крепкий фундамент для своих формально-стилистических пристрастий. С другой – это стремление обновить, трансформировать мотив коня, чрезвычайно популярный в отечественном искусстве нынешнего рубежа веков. Наконец, самым важным примером для нашего исследования, являются попытки выделить животное из человеческого окружения, отринуть антропоцентрический взгляд.

Примером первой тенденции стали работы Д.Сарбасова, в которых стилистика сакского искусства применяется для анималистических образов крылатого коня или оленя с тонкой, почти ювелирной проработкой деталей («Романтик», «Олень», 2015).

Абай Чунчалинов в полной бурной динамике и экспрессии серии с изображением коней («Звездопад», триптихи «Ветер дождя» и «Северный ветер», «Водопад», 2020) трансформирует бытовой жанр, посвященный национальной тематике. Живописец помещает жигитов на конях в небесный, космический простор, в особое пространство – лунное, облачное, в поток водопада, и наконец, в безвоздушно-околоземное, – отдавая всадников на волю неуправляемой стихии природы. Их падение-полет – это квинтэссенция накала страстей в игре «Көкпар» или на охоте, где главным становится образ летящего коня как символ абсолютного величия.

У Алмаса Нургожаева образ жеребца с утрированно длинными, «бесконечными» хвостом и гривой («Арғымак», 2021) выстраивается на основе восхваления коня в национальном фольклоре. Именно хвост и грива играют в фольклорных описаниях значимую роль. Так, в записи Г.Н. Потанина всадник обращается к коню: «О мой гнедой конь!.. Грива и хвост твои – мои крылья, четыре ноги твои – моя сталь» (Казахский фольклор, 1972: 87).

Художник здесь так же совмещает фигуративное и абстракцию, делая видимыми длительность, протяженность эпического времени, непрерывный поток меняющихся ощущений, живую, трепещущую, пульсирующую, текучую материю. Выбор точки зрения способствует не только возвышению, но и отстраненной позиции, дистанцированию, подчеркивает отдаленность от обыденного человеческого мира, духовную самоценность образа коня, и благодаря перечисленным выше коннотациям, позволяет осмыслить его значимость как проводника между мирами. Горизонтальные связи между людьми, конями, кентаврами здесь меняются на вертикальные. Фольклорная основа всегда присутствует в произведениях этого автора, ему важна трехчастность тюркской картины мира для того, чтобы легко пересекать границы между разными уровнями, между миром срединным, земным и миром небесным.

Идея преодоления сквозит во всем творчестве А.Нургожаева, через нее он пытается высветить сложные отношения между отдельной личностью (человеческой или звериной) и ее окружением. Персонажи его картин, люди или звери, стремятся преодолеть рамки привычного, бросить вызов устоявшимся параметрам жизни

Животные у него так же субъектны, как и люди. Между ними нет принципиальной разницы. Юноши с огромными ступнями, с невероятно длинными хищными пальцами, скрюченные в неудобных позах, похожи на диковинных странных зооморфных существ («Отану», 2019). Переход от изображения всадника на коне к кентавру происходит у А.Нургожаева естественно и логично. Он стремится найти другую точку зрения, иную оптику видения на привычные координаты существования. Для него зверь не символ, не аллегория или метафора. Это попытка обрести новый взгляд на наш социум. Художник не прибегает к антропоморфизму как привычному инструменту описания, не наделяет животных человеческими переживаниями. Наоборот, через животных он стремится понять происходящее сегодня с человеком.

Скачущий, вертящийся хаос, напряженный контраст тени и света, в который он помещает всадников, коней, козлов, отчасти восходящих к изображениям дьяволов в западном искусстве, открывает нам эмоциональный подсознательный мир любого живого существа, способного мыслить и страдать («Антигравитация». 2020).

Такая позиция позволяет воскресить взаимоотношение между человеком и животным, а через нее может произойти «сборка» себя, осознание своего места в мире, которое так важно определить молодому художнику.

Смена перспективы с точки зрения человека на точку зрения нечеловеческого широко обсуждается и изучается сегодня в социальных и гуманитарных науках. По мысли знаменитого английского искусствоведа Джона Бёрджера, «смотреть на животных необходимо – иначе человеку как виду не справиться со своим одиночеством» (Бёрджер, 2017: 47), разрушив все связи с природой. Он подчеркивает, что человеческому сообществу необходимо увидеть в животном новые огромные миры, который мы потеряли, а не рассматривать его в зоопарке или воспринимать в виде мягкой игрушки, т.е. имея заданное готовое представление о животном как продукте (Бёрджер, 2017).

Восприятие картин А.Нургожаева при всей их экспрессии и динамике чаще не эмоционально, а имеет строгий интеллектуальный посыл, прочтение его живописных историй как историй о Других, о том, как мы представляем себе нетривиальные состояния духа, иных людей, другие представления о норме. Художника тревожат актуальные проблемы, размышления о инаковости, о выпадении из гармоничного бытия, заставляя вновь и вновь проговаривать эти вопросы. Обращаясь к мотиву утраты возвышенных идей, гуманитарного пафоса он показывает странные гибридные формы именно как нелепые остатки человеческого бытия, отражая невроз отчуждения, одиночества современников. Не случайно, по мнению исследователей, одним из факторов «поворота к животным» (animal turn) стала «социальная изоляция, отчуждение и анонимность в городских западных обществах, которые заставляют многих людей полагаться на животных-компаньонов как на заменители межчеловеческих уз семьи и дружбы» (The Animal Turn, 2014).

Знаменитый учитель А.Нургожаева живописец Жумақын Қайрамбаев в картине «Кочевники» (2017) изображал номадов как кентавров, наделенных божественными качествами, легко покоряющими бесконечные пространства, стремящимися к определенной, по-видимому, светлой цели. У А.Нургожаева всадники-кентавры кружат в странном танце, не двигаясь с места, словно закручивая воздух и сжимая про-

странство до маленького пятачка. Кажется, что главным желанием этих гибридных существ становится стремление выбраться из возникшего зачарованного круга: так сложны повороты корпуса, так отчаянно, словно растягивая сжимающееся в кольцо пространство, разбросаны руки у кентавров. Свое, людское отчуждается, анимализируется, а животное начало, наоборот, становится своим, т.е. происходит переход, взаимопроникновение разных сущностей.

Столь же по-сюрреалистически неожиданной выглядит рука, защищающая от браконьеров тело детеныша сайгака («Красная книга», 2019). Только потом, приглядевшись, в череде красочных всполохов на кроваво-красном фоне мы различаем человеческую фигуру, егеря, пытающегося спасти жертву, лицо которого трансформируется в черное траурное пятно: «главными принципами изображения становятся кадрирование, которое нацеливает зрителя на ясное понимание того, что в произведении является самым значимым, и изменение перспективы, направленное на повышение ощущения движения, пронизанности изображения энергией» (Шарипова, 2021).

Как пишет Х.Ритво о «повороте к животным», «большинство ученых, работающих в этом жанре, уделяют больше внимания самим животным, а не только дискурсу о них, выходя за рамки исследований об образах животных, например, символического использования животных в искусстве или биографий известных животных (таких как слон Джамбо)» (Ritvo, 2007).

Скульптор Д.Досмагамбетов показывает одиночество жителей современных городов с помощью яркого пластического символа – бронзового бездомного кота, ограждающего от мира чужих свой кусок пространства – круглую крышку канализационного люка («Горожанин-1», 2017). Брутальность и агрессия, хищный оскал современного «горожанина» нелогично соединяется с ощущением беспомощности: слишком малы и свое пространство, и защищаемая добыча. Этот контраст мощи духа, жажды свершений и слабости физической, мирской очень тонко, объемно обыгрывается автором. Личности животных вскрывают природу современника. Он и забавен, и зол, и жуток, – все с одним сложным клубке переживаний и чувств. Выразительность фигуры, подвижный неровный ритм – то полная вмятин и каплеобразных вздутий фактура, то неустойчивость позы – зрителей, рассматривающих эту работу, не покидает ощущение взвинченного состояния, напряженной духовной борьбы.

Зооморфные образы в творчестве О. Кабоке позволяют говорить о новой художественной стратегии отражения мифа, ценностей человеческой жизни, о новом экологическом сознании, присущем мастерам живописи Казахстана.

О.Кабоке с самого начала своей художественной карьеры вдумчиво работает над воплощением темы семьи. Отметим его работы 2010-х годов, в которых им проводилось сближение родительства и творчества, когда орнаменты, созданные народной мастерицей, и рождение малыша раскрывались как единый процесс творения нового мира. Поэтому веселые младенцы, «рассыпанные» у него по текемету, или крепко спящее дитя становились орнаментальными деталями одного общего узора. В последних своих полотнах О.Кабоке продолжает развивать мотив спящего на текемете ребенка, насыщая отработанную композицию новыми смыслами («Мұрагер», 2022). Ковер у него трансформируется уже в непрерывный красочный фриз, заполненный

диковинными зверями, орнаменты уступают место животным и охотникам, близким изображениям на петроглифах, а звучные всплески ярких цветов отсылают к таитянским работам П.Гогена. Наследие и западный визуальный опыт смешиваются, создавая целостный образ райского мира, бесконечной длительности, пространства, соединяющего миф и современность.

Художник постепенно отходит от плакатности своих ранних произведений, от формульных и сентиментальных образов, в которых отражены семейные стереотипы, к насыщенным сложными размышлениями композициям, сохраняя действенный характер своих приемов. Таким же образом трансформируются и жанровые, и анималистические полотна, теряя не только описательность, но и утрачивая предметность, соединяя фигуративную живопись и абстракцию. О.Кабоке идет от мимезиса, от отражения природы к абстракции, заполняя тела изображенных им персонажей абстрактными пятнами. Отвлеченная от реального предмета живопись, сложные сочетания пятен призваны сделать видимой реальность неявных вещей, подобно тому, как орнамент в исламе позволяет приблизиться и понять божественную суть гармонии. Точно так же ташизм, абстрактное направление О.Кабоке символизирует идею тотальности вселенной и пронизывающих ее токов единой живительной энергии.

Корова, доверчиво прильнувшая мордой к ребенку («Құрдас», 2020), безусловно узнаваема и изображена с точно переданной плавной медлительностью. В то же время – это высшее существо, вбирающее в себя весь окружающий мир, все краски степной природы. Сложная абстрактная игра крупный цветовой плоскостей внутри контуров животного и ребенка задает активный характер композиции, наглядно показывая изменчивость, перетекание форм, трансформацию природы в человека, переход одного существа в другое, множественность воплощений души.

Метаморфозы происходят и с закатной сценой доение коровы («Сут 2», 2022). Пурпурное небо с облаками растягивается как прямоугольное полотно – задник сцены. Параллелен ему второй прямоугольник – лишенное объема туловище животного, внутри которого взаимоотношение фона и абстрактных форм выявляет структуру его тела, сохраняя реальный образ. В такой же фронтальной проекции – ведро доярки. Трава показана уже как геометрическая абстракция зеленых и рыжих полосок. Плоскость, игра бесформенных пятен уравнивают всех действующих лиц, связывая женщину, животное и небо. Сельская зарисовка показана как порождение воли художника, его работы с красочной материей, чистого формотворчества.

Главные смыслообразующие элементы – не реальные звери или люди, – а форма и цвет, их соотношение, взаимодействие, ритм пятен. Люди и их окружение сливаются благодаря такому методу в единое целое. Постепенный, но важный для молодого художника поворот к абстракции ведет к тому, что он расширяет понятие человеческого сообщества, выступая против главенствующей позиции человека, западного способа мышления, приведшего к экологическим катастрофам. Интуитивно он визуализирует лозунг новой антропологии посмотреть на человека с множественных точек зрения, акцентируя внимание на экологическом сознании или на том, что антропологи мыслят как перспективизм и мультинатурализм, приумножение нашего мира мирами

Других, в том числе животных, подобно тому, как «мы не можем мыслить как индейцы, самое большее, мы можем мыслить вместе с ними» (Кастру де, 2017: 145).

В пространстве взаимоотношений людей и животных у О.Кабоке своя особенная психофизика. Сама категория отличия разных миров, природы и человека, оппозиция Другому с точки зрения колониального дискурса ставится под сомнение. Зритель благодаря картинам художника осознает мир как тотальность – ребенок и наскальная живопись, бытие домашних животных и людей рядом с ними («Сут 2», 2022), огромная белая лошадь и крохотные людские дома, сновидение и действительность («Камбардың түсі», 2022), – все становится единым и нерасчленимым.

4. Результаты. (Келсинбек М.М., Шарипова Д.С.)

Таким образом, образы животных выступают не как отвлеченные аллегории, башенные персонажи, а как осязаемо-зримые фигуры, насыщенные емким жизненным смыслом, которые показывают наш современный мир, наши надежды, быстро сменяющиеся отчаянием; порывами ввысь и падениям. Авторы акцентируют внимание на неустойчивости границ между человеком и животным. В период развития генной инженерии, клонирования, открытия субъективности, интеллекта, способности к разным коммуникативным связям у разных видов животных, в то же время, находясь в ситуации антропоцена, необратимого воздействия человека на природу, приходит критическое осознание антропоцентризма. Для молодых мастеров чрезвычайно важно отразить в своем творчестве процессы переосмысления представлений о мире, смену привычных оптик. И делают они это через обращение к зооморфному коду. Как отмечают исследователи animal studies, к примеру, «в законодательстве интерес к животным, по-видимому, соответствует растущей заботе об уязвимых группах (женщины, этнические меньшинства, дети, инвалиды, ЛГБТ) и разработке усовершенствованных правовых инструментов для решения этих проблем» (The Animal Turn, 2014). Сквозь призму репрезентации анималистических образов художники стремятся раскрыть новые экзистенциальные и политические смыслы, показать размывание четких бинарных оппозиций не только между человеком и животным, но и между нормой и инаковостью, культурой и властью, между цивилизацией и примитивной культурой, характерных, к примеру, для колониального государства. Таким образом, живопись, как и антропология у Э. Вивейруша де Кастру «вполне готова возложить на себя новую миссию и стать теорией-практикой непрерывной деколонизации мышления» (Кастру де, 2017: 11).

5. Заключение. (Келсинбек М.М., Шарипова Д.С.)

В результате анализа современного искусства Казахстана мы можем выделить разные ступени постижения зооморфного кода в произведениях нового поколения художников. Выделяя и обращаясь к тотему, к обожествлению животного, они выстраивают личные отношения с архаичным мирозданием, с тюркским наследием. Прибегая к зооморфному коду как к национальной системе знаков, современные мастера воскрешают культурную память, стремясь обрести четкую идентификационную стратегию.

Выделяя тотем как религиозную форму, молодые художники актуализируют анималистические образы, приходят к новой их интерпретации, не предполагающей противостояния человеческого и природного, которая совпадает с общим для современного мира «поворотом к животным», с экологическим сознанием, со стремлением снизить антропогенное воздействие на природу. В их произведениях зверь не является ни символом, ни аллегорией или метафорой. Они не прибегают к антропоморфизму как привычному инструменту описания, не наделяют животных человеческими переживаниями. Наоборот, через животных современные живописцы и скульпторы стремятся понять происходящее сегодня с человеком, причины одиночества и отчужденности людей.

Новый поворот к абстракции в живописи ведет к расширению понятия человеческого, опровержения главенствующей роли человека, включения в границы полотна единого пространства духа в разных предметных оболочках. Зооморфные изображения, становятся, таким образом, одними из главных объектов, на которых сосредоточили свое внимание казахские художники нового поколения.

Литература:

1. Бёрджер Д. Зачем смотреть на животных? – Москва: Ад Маргинем, 2017. – 160 с.
2. Бичурин Н. Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1947. – 382 с.
3. де Кастру В. Э. Каннибальские метафизики. Рубежи постструктурной антропологии. М.: Ад Маргинем Пресс, 2017. – 200 с.
4. Казахский фольклор в собрании Г. Н. Потанина. – Архивные материалы и публикации. – Составление и комментарии С. А. Каскабасова, Н. С. Смирновой, Е. Д. Турсунова. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 382 с.
5. Тюхтенева С. П. Как охотник из хищника превращается в жертву? Современные охотничьи представления алтайцев о взаимодействии человека и духа-хозяина Алтая // Вестник антропологии, 2022. № 4. – С. 266-278. DOI: 10.33876/2311-0546/2022-4/266-278
6. Шарипова Д.С., Кобжанова С.Ж. Особенности современной истории искусства Казахстана. Взаимодействие живописи и кинематографа // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Серия историческая. – 2021. – №3(102). – С. 169-177. <https://doi.org/10.26577/JH.2021.v102.i3.17>.
7. Andersson C. E., Björck A., Jennbert K., & Lönngren. (2014) Exploring the Animal Turn: Human-animal relations in Science, Society and Culture. The Pufendorf Institute for Advanced Studies. Lund University // <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5611166/7370438.pdf>
8. Korolyov I. 2021. Ecolinguistic Modes: Natural and Social Dominants // Logos (Lithuania). – –Vol.106. CiteScore – 0.1. Percentile (Arts and Humanities/General Arts and Humanities) 53; Quartiles Q2. 2021. DOI: <https://doi.org/10.24101/logos.2021.11>
9. Ritvo H. (2007) On the Animal Turn // Daedalus. 136. – pp. 118-122 // https://www.amacad.org/sites/default/files/daedalus/downloads/Fa2007_On-the-Public-Interest.pdf
10. Ryan D. (2015) Animal Theory: A Critical Introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press. – 168 p.
11. Singer P. (1995 (1975) Animal Liberation. London: Pimlico. – 368 p. (англ.).
12. The Animal Turn – what is it and why now? Verfassungsblog: On Matters Constitutional/(2014) DOI: 10.17176/20181005-170420-0 // <https://verfassungsblog.de/the-animal-turn-what-is-it-and-why-now/>
13. Yılmaz, T. (2022) Religious Factors in Chingiz Aitmatov's Works. Turcology Research. 74. – pp. 305-314. DOI: 10.54614/JTRI.2022.4603 // <https://www.turcology.org/en/religious-factors-in-chingiz-aitmatovs-works-163108>

References:

1. Andersson C. E., Björck A., Jennbert K., & Lönnngren. (2014) Exploring the Animal Turn: Human-animal relations in Science, Society and Culture. The Pufendorf Institute for Advanced Studies. Lund University // <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5611166/7370438.pdf> (in Eng.).
2. Berger J. (2017) Why Look at Animals? – Moscow: Ad Marginem. – 160 p. (in Rus.).
3. Bichurin N. Я. (1947) A Collection of Information about the Peoples Who Dwelled in Central Asia in Ancient Times. V. I. – M-L: Publishing house of USSR Academy of Sciences. – 382 p. (in Rus.).
4. de Castro V. E. (2017) Cannibal Metaphysics: For a Post-Structural Anthropology – Moscow: Ad Marginem Press. – 200 p. (in Rus.).
5. Kazakh folklore in the collection of G. N. Potanin. – Archival materials and publications. (1972) – Compilation and comments by S. A. Kaskabasov, N. S. Smirnova, E. D. Tursunov. – Almaty: Nauka. – 382 p. (in Rus.).
6. Korolyov I. (2021) Ecolinguistic Modes: Natural and Social Dominants // Logos (Lithuania). – –Vol.106. CiteScore – 0.1. Percentile (Arts and Humanities/General Arts and Humanities) 53; Quartiles Q2. DOI: <https://doi.org/10.24101/logos.2021.11>
7. Ritvo H. (2007) On the Animal Turn // Daedalus. 136. – pp. 118-122 // https://www.amacad.org/sites/default/files/daedalus/downloads/Fa2007_On-the-Public-Interest.pdf (in Eng.).
8. Ryan D. (2015) Animal Theory: A Critical Introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press. – 168 p. (in Eng.).
9. Sharipova D.S., Kobzhanova S.Zh. Features of the modern history of art in Kazakhstan. Interaction of painting and cinema // Bulletin of the Kazakh National University. Historical series. – 2021. – No. 3 (102). – P. 169-177. <https://doi.org/10.26577/JH.2021.v102.i3.17>. Singer P. (1995 (1975) Animal Liberation. London: Pimlico. – 368 p. (in Rus.).
10. Singer P. (1995 (1975) Animal Liberation. London: Pimlico. – 368 p. (in Eng.).
11. The Animal Turn – what is it and why now? Verfassungsblog: On Matters Constitutional/(2014) DOI: 10.17176/20181005-170420-0 // <https://verfassungsblog.de/the-animal-turn-what-is-it-and-why-now/> (in Eng.).
12. Tyukhteneva S. P. (2022) How Does a Hunter Turn From a Predator Into A Prey? The Interaction of a Man and the Guardian Spirit in the Contemporary Beliefs of the Altaian Hunters. Herald of Anthropology (Vestnik Antropologii). 4. – pp. 266–278 // DOI: 10.33876/2311-0546/2022-4/266-278 (in Rus.).
13. Yılmaz, T. (2022) Religious Factors in Chingiz Aitmatov's Works. Turcology Research. 74. – pp. 305-314. DOI: 10.54614/JTRI.2022.4603 // <https://www.turcology.org/en/religious-factors-in-chingiz-aitmatovs-works-163108> (in Eng.).

Хожамбердиев О.К.¹, Исламбаева З.У.^{2*}

^{1,2}Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы

Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹ordabek_79@mail.ru, ²zetta1975@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-4249-856X, ²0000-0003-0438-899X

БАТЫС Өңірдегі мәдени дамудың жаңа белестері (Н. Жантөрин атындағы Маңғыстау облыстық қазақ музыкалық драма театры негізінде)

Аңдатпа. Ғылыми мақалада авторлар 2003 жылы шаңырақ көтерген Н.Жантөрин атындағы Маңғыстау облыстық қазақ музыкалық драма театрының қойылымдарын талдаған. Шығармашылық ұжымның қалыптасуы мен даму жолына назар аударып, репертуардағы спектакльдердің көркемдік деңгейіне кәсіби баға берген. Мәселен, «38 немесе Қарақұрт» эксперименттік қойылымы арқылы жағымпаздықты, жалғандықты, ашкөздікті, қызғанышты әшкерелеген режиссердің ой-тұжырымын нақты дәлелдер арқылы ашып көрсетеді. Сондай-ақ, зерттеушілер «Бір түп алма ағашы» спектаклін театрдың табысты шыққан дүниелердің бірі деген қорытындыға келеді. Сол сияқты Г.Мерғалиеваның М.Әуезов пен С.Цвейгтің прозалық шығармаларын және жапон еліндегі цунамидің жер бетіне төндірген қаупін көркемдік тұрғыдан байланыстыра отырып сахналаған «Зілзала» спектакліне кеңінен тоқталған. Одан әрі авторлар «Іздедім сені» қойылымындағы Нази мен Әзиз арасындағы сүйіспеншілік сезімнің Б.Манкеева мен К.Ақұрпековтің лирикалық ойыны арқылы көрінгеніне тоқталады. Сондай-ақ, мұнда жас ұжымның аударма шығармаларды қоюдағы бағыт қадамы кеңінен сөз болады. Соның ішінде Н.Птушкинаның жалғыздықты баяндайтын «Күтпеген махаббат» комедиялық мелодрамасында ойын көрсеткен Қ.Мырзалинова, А.Бисенбина және М.Өмірәлиевтің сахналық серіктесін түсініп ойнау үрдісі сараланған. Роль орындаушылардың өз кейіпкерлерінің әлеуметтік орнын, әрқайсысының өзіне тән мінез-құлқын шығарманың идеясына қарай бағыттап отырудағы ойынына баға берген. Және «Келіндер көтерілісі» комедиясындағы Фармон бибінің отбасындағы моральдық тартыстар, Ф.Эрвенің «Мадемуазель Нитуш» опереттасындағы әзіл-қалжың, өзара жарасымдылық немесе түсініспеушілік қақтығыстары мақалада жан-жақты айтылады. Қазақ сахналарына көп қойылатын «Ана – Жер ана» спектаклінің жаңа формасы мен Д.Жұмабаеваның өзгеше шешімі де авторлардың назарынан тыс қалмаған.

Кілт сөздер: театр, ұжым, көркем шығарма, репертуар, режиссерлік тұжырым, актерлік ансамбль, киелі мекен.

Хожамбердиев О.К.¹, Исламбаева З.У.^{2*}

^{1,2}Казахская национальная академия искусств имени Т.К.Жүргенова

Алматы, Казахстан

E-mail: ¹ordabek_79@mail.ru, ²zetta1975@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-4249-856X, ²0000-0003-0438-899X

Новые подъемы культурного развития на западном регионе (на основе Казахского музыкально-драматического театра Мангыстауской области имени Н. Жантурина)

Аннотация. В научной статье авторы провели анализ постановкам Мангыстауского областного казахского музыкально-драматического театра имени Н.Жантурина, который был открыт в 2003 году.

Обращая внимание на пути становления и развития творческого коллектива, дана профессиональная оценка художественного уровня спектаклей в репертуаре. Например, экспериментальная постановка «38 или Каракурт» раскрывает мысли режиссера с помощью конкретных доказательств, разоблачающе-го лести, лживость, алчность, ревность. Исследователи также пришли к выводу, что спектакль «Одно яблоневое дерево» является одним из самых успешных в театре. Исследователи подробно остановились на спектакле «Цунами» Г.Мергалиевой с художественным увлечением прозаических произведений М.Ауэзова и С.Цвейга и угрозы цунами в японской стране. Далее авторы отмечают, что чувство любви между Нази и Азизом в постановке «Искала тебя» проявилось в лирической игре Б.Манкеевой и К.Акурпекова. Также здесь будет обсуждаться решительный шаг молодого коллектива в постановке переводных произведений. В том числе в комедийной мелодраме Н.Птушкиной «Неожиданная любовь», повествующей об одиночестве, подчеркивается тенденция к игре с пониманием сценической партнерши К.Мырзалиновой, А.Бисенбиной и М.Омиралиева. Оценивали игру исполнителей ролей в направлении социального положения своих персонажей, поведения каждого из них в сторону идеи произведения. И моральные противоречия в семье Фармона-биби в комедии «Восстание невесты», юмор в оперетте Ф.Эрве «Мадемуазель Нитуш», конфликты взаимности или непонимания, в статье подробно описываются. Новая форма спектакля множество поставленных казахских сцен «Материнское поле» и другое решение Д.Жумабаевой не остались без внимания авторов.

Ключевые слова: театр, коллектив, художественное произведение, репертуар, режиссерская концепция, актерский ансамбль, святая обитель.

Khozhamberdiyev O.K.¹, Islambayeva Z.U.^{2*}

*^{1,2}Kazakh National Academy of Arts named after T.K.Zhurgenov
Almaty, Kazakhstan*

E-mail: ¹ordabek_79@mail.ru, ²zetta1975@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-4249-856X, ²0000-0003-0438-899X

New rises in cultural development in the western region (based on the kazakh music and drama theater Mangystau region named after N. Zhanturin)

Abstract. In this article the authors analysed the productions of the Mangystau regional kazakh musical drama theatre named after N.Zhanturin, which was opened in 2003. Drawing attention to the creative team's formation and development, a professional assessment of the artistic level of the productions in the repertoire is given. For example, the experimental production «38 or the Caracourt» reveals the director's thoughts through concrete evidence, exposing flattery, mendacity, greed, jealousy. Researchers have also concluded that «One Apple Tree» is one of the most successful productions in theatre. Researchers have elaborated on G.Mergaliev's performance of «Tsunami» with an artistic fascination for the prose works of M.Auezov and S.Zweig and the threat of a tsunami in a Japanese country. The authors further note that the feeling of love between Nazi and Aziz in «Seeking You» is evident in the lyrical play of B. Mankeyeva and K. Akurpekov. The young group's decisive move into the production of translated works will also be discussed here. Including N.Ptushkina's comedy melodrama «Unexpected Love», about loneliness, emphasises the tendency to play with the understanding of K.Myrzalinova, A.Bisenbina and M.Omiraliev's stage partners. Evaluated the performance of the performers in the direction of the social position of their characters, the behaviour of each of them towards the idea of the work. And the moral contradictions in the Farmon-bibi family in the comedy «Bride Rising», the humour in the operetta «Mademoiselle Nitouche» by F.Hervé, the conflicts of mutuality or misunderstanding, the article describes in detail. The new form of the play's many staged Kazakh scenes «Mother's Field» and D.Zhumabayeva's other solution were not overlooked by the authors.

Key words: theatre, collective, artistic work, repertoire, directorial concept, acting ensemble, holy monastery.

1 Кіріспе. (Хожамбердиев О.К., Исламбаева З.У)

Қазақстандағы киелі мекен саналатын Маңғыстау өңірінде 2003 жылдың 21 наурыз күні Ғ. Мүсіреповтің «Қыз Жібек» трагедиясымен (реж. Р. Машурова) театр шымылдығы ашылған болатын. «Маңғыстау облыстық қазақ драма театры» статусын иемденген осы театрға 2006 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 480 қаулысымен ғұлама актер, халық артисі Нұрмұхан Жантөрин есімінің берілуін үлкен мәдени оқиға деп санаймыз. Белгілі жазушы-драматург, Маңғыстау өлкесінің перзенті Әбіш Кекілбайұлы: «Сахна өнері сахара халқының бойындағы сан ғасыр сомдаған саф қасиеттердің сан қырынан ашып берді. Баба жұртымыз дархан да дана болмысын алғаш рет өз көзімен көріп, өз жүрегімен түйсінді. Адамзаттың рухани шеруінде өзі иемденетін сыр мен сипатқа қанықты. Осынау ғажайып үрдісте қазақ көрермендерінің жанын жадыратып, жанарын жарқылдатып, санасын суарған сайып қырандарымыздың ең саңлақтарының бірі – Нұрмұхан Жантөрин. Оның аспаннан түскен зұлпықар қылыштай ақ алмас таланты тек қазақ сахнасында ғана емес, әлем экранында көз қарықтыра, көңіл зарықтыра, сананы самғата жарқылдап өтті...

Нұрмұхан Жантөрин атағы – саф өнер, саңлақ талант, самғау ізденістердің туы. Ақтаудың жас театр ұжымы сол тудың астында абырой биігіне қарай аршындап, алға баса бергей!» (Кекілбайұлы, 2006) деп осы жаңалықтың бағасын саралап берген болатын. Расымен де, осы шығармашылық ұжымның пайда болуымен бірге Маңғыстау өңірінің рухани-мәдени жаңа бір тынысы ашылғандай болғаны рас.

Театр репертуары алғашқы бес-алты жылдың ішінде-ақ Ғ.Мүсіреповтің «Қыз Жібек», Т.Әліпбайдың «Томирис», У.Шекспирдің «Ромео – Джульетта», Б.Беделханұлының «Махамбет», С.Назарбекұлының «Ақбөбек», М.Байджиевтің «Іздедім сені», С.Ахмадтың «Келіндер көтерілісі», Ә.Оразбековтің «Бір түп алма ағашы», С.Сматаев пен Т.Теменовтің «Көгілдір такси», И.Сапарбайдың «Сыған серенадасы», Абайдың қара сөзі негізінде «38 немесе Қарақұрт», Ж.Мольердің «Тартюф», Н.Птушкинаның «Күтпеген махаббат», Ф.Эрвениң «Мадемуазель Нитуш», А.Толстойдың «Алтын кілт», М.Абай-Ділдәнің «Балшық бала», «Тақиялы ботақан», «Шрэк», т.б. пьесаларын сахналап үлгерді. Мақала авторлары О.Хожамбердиев пен З.Исламбаева осы аталған қойылымдардың ішінен театр репертуарында ұзақ тұрақтаған шығармаларды зерттеу көзіне алып отыр.

2 Материалдар мен әдістері. (Хожамбердиев О.К., Исламбаева З.У)

О. Хожамбердиев пен З. Исламбаева Маңғыстау театрының репертуарындағы талқыланатын драмалық қойылымдардың көркемдік деңгейін, актерлік және режиссерлік ізденістерді саралау мақсатында сапалық-аналитикалық талдау әдісі қолданды. Олардағы қоғамдық-әлеуметтік, адамзаттық-тұрмыстық, психологиялық-моральдық мәселелердің негізін тану, сол сияқты аударма шығармалардың идеялық астарын түйсіну ғылыми зерттеудің басты мақсаты болып табылады. «38 немесе Қарақұрт», «Бір түп алма ағашы», «Келіндер көтерілісі», «Іздедім сені», «Зілзала», т.б. спектакльдерді талдай отырып, олардағы баяндалатын оқиғалардың жүйелік құрылымдары негізделді. Осы негізде белгілі әдебиетшілер мен философтардың, театртанушылар мен өнертанушылардың ғылыми тұжырымдарына сүйенуге

мүмкіндік алдық. Маңғыстау театрының репертуарлық саясатын анықтаумен бірге қойылымдардың сапалық деңгейін, актерлік ойындардағы ізденістерді, режиссерлік тың шешімдерді анықтауға маңыздылық берілді.

2.1 Зерттеу әдістері. (Хожамбердиев О.К.)

Авторлар О.Хожамбердиев пен З.Исламбаева тақырыпты зерттеу барысында ең алдымен театр репертуарындағы қойылымдардың көркемдік сапасын анықтап, саралау жұмыстарын жүргізді. Шығармашылық ұжымның тарихына назар аударатын Н.Жантөрин атындағы Маңғыстау облыстық қазақ музыкалық драма театрының ұлттық мәдениеттегі орнын анықтады. Режиссерлік шешімдердің ерекшелігі мен актерлік ойындардағы көркемдік ізденістердің мәні мен маңызын ашу мақсатында ғылыми-теориялық талдау жасалды. Сахнаның жекелеген компоненттерінің негізгі қызметін айқындау мақсатында синтездік және салыстырмалы тұрғыдан сараптауға назар аударылды. Көркем шығармалардағы идеяны анықтау, спектакль құрылымындағы тың жаңалықтар мен олардағы симантикалық белгілерді кешенді түрде талдау әдістері қолданылды.

2.2 Материалға сипаттама. (Исламбаева З.У.)

Еліміздің батыс өңіріндегі ұлттық өнер мен мәдениетке зор үлесін қосып отырған аталған ұжымның шығармашылық ізденісі айқын. Алғашқы режиссерлер – М.Ахманов, Р.Машурова, Г.Мерғалиева, т.б. көрерменнің рухани-мәдени дамуына ықпал еткен драмалық шығармаларды сахналап, өздерінің қарымын байқатты. Мәселен, «38 немесе Қарақұрт» эксперименттік қойылымында Г.Мерғалиева бүгінгі күндегі зұлымдықтың көлеңкесінде қалған адами қасиеттердің бағасын барынша айқара ашып көрсеткен. Негізінен бұл спектакльде нақты характерге ие кейіпкерлер болмағанмен актерлік ансамбль шығарма темпераментін бір арнада ұстап тұрмай, керісінше тосын әрекеттер арқылы дамытудағы ізденістерімен ерекшеленеді. Сондай-ақ, оқиғалық желісі Мақсаттың өліміне алып келетін «Бір түп алма ағашы» спектаклінің идеясы әр уақытта да өзекті. Адам санасын байқаусыз жаулап алатын өмір заңдылығының бір туған бауырларды араздастырудағы ролін тап басқан Ө.Оразбеков әрбір кейіпкерге жеке-дара мінездеме беріп, актерлермен де сол трактоводкада жұмыс жасаған. Әзиз, Нәзи, Ескендір үшеуінің тағдырын баяндайтын «Іздедім сені» спектаклінің оқиғасы көкжиегі аспанмен астасқан Ыстықкөл жағасында өтеді. Қойылым суретшісі Г.Қанафина сахнаның екі жағына ау-торлар арқылы Ескендір мен Әзиздің дем алатын орнын жасаған. Ескендірдің палаткасы, су жағасындағы бөрене-орындықтар, жанып тұрған от тәрізді детальдар оқиға өрбуінде айтарлықтай қызмет атқарады. Жалпы жастар тақырыбын қаузап, өзіндік айтар ойымен, шынайы сезімді, адамгершілікті насихаттаған бұл шығарманы маңғыстаулықтардың жетістігі деп айта аламыз. Сол сияқты Г.Мерғалиева сахналаған «Зілзала» қойылымына М.Әуезовтің «Қаралы сұлу» әңгімесі, С.Цвейгтің «Амок» новелласы мен 2011 жылы жапон елінде болған алапат цунамидің оқиғасы негіз болған. Мұндағы әйелдер тағдырының ұлтқа бөлінбейтіндігі, сол әйел затының тылсым мінезі, олардың бойындағы сырт көзге байқала бермейтін ерлік қасиеті келісті кескінделген. Мақала авторлары

аталған театрдың осындай шығармаларды сахналауда мол тәжірибе жинақтап, дәл қазіргі уақытта еліміздегі ұлттық театрлармен бәсекелесе алатын деңгейге жетіп отырғандығына кәсіби талдау жасады.

3 Талқылау. (Хожамбердиев О.К., Исламбаева З.У)

«Бүгінде әлемдік театр процесі мультижанрлық мәнге ие, ол әртүрлі бағыттар мен жанрда дамып жатыр. Қазақ театры да жаңалықтарды игере отырып, өзінің ұлттық кодын сақтайтын спектакльдерді, классикалық шығармалардың замануи интерпретацияларын жасауға ұмтылуда (Тоқаева, Еркебай, 2018: 103). Бұған дәлел ретінде репертуардағы Абайдың «Отыз сегізінші» қара сөзінің желісімен сахналанған «38 немесе Қарақұрт» эксперименттік қойылымын айта аламыз. Мұнда екіжүзділік пен қараулықтың бет пердесі барынша ашылған. Бәйгеден аты озып келген Тоқашбайды бастық сайлап, оған жағынып, өтірік күлу – қазақ қоғамында ертеден-ақ қалыптасқан ащы шындық. Жағымпаздықтан жалғандықтың, жалғандықтан қылмыстың туындайтыны анық. Өтірік күле отырып, адамдықтан кеткендер ақыры Тоқашбайды құздан құлатып, өз қолдарымен өлтіріп тынады. Өлтіріп қана қоймай, өлікті тонап кетеді. Бұл жерде режиссерлік екі ойды байқай аламыз: бірі – дүние-тірліктің бұл дүниедегі жалғандығы, екіншісі – Абайдың «Ескендір» поэмасындағы философия, яғни – адамзаттың ештеңеге тоймайтын ашкөздігі. Сол Абай айтқан надандық, білімсіздік, зұлымдық, еріншектік, дінсіздік деп аталатын адамның қас дұшпанына айналған теріс қасиеттер Ескендірдің айналасында жүр. Мұндағы Қарақұрт – ақын айтқан болуы қажет көп достың бірі. Бірақ ол дос бола тұрып ажал да бола алады екен. Және қойылымдағы қызыл чемоданның өзіндік айтар ойы бар. Бұл – байлық, мансап, оның ішінен топырақтың шығуы сол байлықтың, барлықтың жоққа айналуы.

Мақала авторлары О.Хожамбердиев пен З.Исламбаева «Реквием» деп аталатын екінші бөлімде де режиссер Гүлсина Мерғалиеваның қисынсыз дүниелерді құрастырып, өзіндік идеяны алға тосқандығын нақты дәлелдермей дәлелдеп берді. Мәселен, шымылдық ашылғанда жұмыртқадан шыққан ақ уыз балапандардың (хайуанат ұрпақтары десе де болады) өмірге қанат қағып, талпынуы түрлі дыбыстармен, түрлі қозғалыс-әрекеттермен өрілген. Өсе келе олар зұлымдықтың, бақталас-құрбандықтың куәгеріне айналады. Өмірдің өзі күрес, кім жеңсе төр соныкі. Бірақ сол төрге кім қалай, қандай жолдармен жеткен? Бұл сұраққа Сальери жауап береді. Екі бөлімнің құрылымы мүлдем екі бөлек болғанымен Сальери мен Моцарт қақтығысы режиссердің бірінші бөлімдегі ой-идеясымен үндесіп жатыр. «Кез келген суреткер бүгінгі заман адамының бейнесін жасау үшін өмірді танып білуі керек. Өмірдің ішкі заңдылықтарынан туатын жаңалықтарын алдын ала аңғарып отырса ғана замануи дүниелер өмірге келеді. Дәл сол себепті өнер адамы үшін, ең алдымен режиссер үшін «ішкі түйсіктің» болуы, оны сәтті қолдана білуі өте маңызды» (Тоқаева, Еркебай, 2018: 103) деп жазады зерттеу еңбекте. Шығармашылық осы талаптың үдесінен шыққан режиссер аталған қойылымда дәстүрлі драмалық немесе трагедиялық шешімдерге бармай, жаңа үлгі іздепті. Сальеридің қызғанышын тудырған, сақылдай күліп, қызыл көйлек киген қыз бейнесіндегі Моцарт «ешқашанда қызғануды білмедім» деп «ағынан жарылған» оның құшағында өледі. Абайдың отыз сегізінші қара

сөзінде: «...Әуелгісі – әрбір жаманшылықтың жағасында тұрып адамның адамдығын бұзатып жаманшылықтан бойын жимақтық, бұл адамға нұр болады. Екінші – өзін-өзі өзгешелікпен артық көрсетпек адамдықтың нұрын, гүлін бұзады. Үшіншісі – қастық қылмақ, қор тұтпақ, кемітпек. Олар дұшпандық шақырады. Нәм өзі өзгеше боламын демектің түбі – мақтан. Әрбір мақтан біреуден асамын деген күншілікті бітіреді де, күншілік күншілікті қозғайды» (Абай, 1992: 100) деген жолдар бар. Сальеридің психологиясы қара сөздегі осы репликамен үндескен. Ол алғаш сахнаға шыққанда ақ уыз балапандардың барлығы нотаға айналады.

Композитордың ми қатпарындағы түрлі саз-дыбыстардың, яғни осы ноталардың кемерінен аса шуылдауынан қайсысын ұстарын білмей дағдарған Сальеридің айғайы оның қараулығын танытады. Бос кеңістікте әрекет ететін актерлік ансамбльдегі Ескендірді келісті кескіндеген Кенжебек Башаров декламацияны жетік меңгерсе, Сальериді бейнелеген Кенен Ақүрпековтің көзқарасы зұлымдықты айқандап береді. Моцарт өз реквиемін қалай жазғандығы жөнінде сыр шерткенде оған сынап қараған Сальеридің қызғанышы актердің жанарынан анық байқалады. Сахнадағы актерлік ойынға қажетті компоненттің бірі – тіл. Яғни, тіл таза болуы керек, әрбір роль орындаушының сахна тілін меңгеруі шарт. «The player does not only do with the history of the art of the word and speaking civilization, in addition to this, he gets the ability of its usage in theater professionally. Some of the theatrical language problems occur because of stage players that could not adopt the norms of the language deeply. Thus, telling the values of the power of the word and the understanding and the fact (lesson) that takes it to the hearts approaches with a deep interest in theatrical language and takes care of it» (Khozhamberdiyev, 2012: 2207) деген тұжырым жасауымыздың мәні де осында. Осы тұста маңғыстаулық өнерпаздардың әрбір сөзге жіті мән бергенін атап өтуіміз керек.

Осындай философиялық мәнге ие шығармалармен бірге театр атауы «Жол айырық» деп өзгертілген «Көгілдір такси» мелодрамасы арқылы жастар тақырыбын да назардан тыс қалдырмағандығын аңғартты. Аталған шығармада махаббат, екіжүзділік, байлыққұмарлық, сатқындық, өмірге әкелген ата-анасы тірі тұрып жетім атану және ең бастысы бүгінде ұлттық трагедияға айналған наркобизнес проблемалары көтеріледі. Қылмыскер баланың өмір жолын білдіретін ақ-қара түстегі жол үстінде орындалатын Қайыржан мен Нұрбақыттың диалогы спектакльдің өзегі болып тартылыпты. Ғ.Мүсірепов атындағы балалар мен жасөспірімдер театрында қойылған «Көгілдір такси» спектаклінің (реж. Т.Теменов) финалында баласының әкесін кешіруі бұл қойылымда (реж. Г.Мерғалиева) керісінше беріледі. Алғаш полиция өкілінің көңілін аулауда небір әрекеттер көрсеткен Нұрбақыт – О.Бегайдаров оның өз әкесі екенін білгенде кекке толы көзқараспен бас бостандығынан айырылып кете барады. Мұны маңғыстаулық режиссердің тақырыпты ақтау мақсатындағы әке, ана, баланың бір-бірінен айырылып, ажырап кетуін білдіретін шешімі деп түсіндік.

Аталған театрдың репертуарындағы табысты шыққан дүниелердің бірі – Ә.Оразбековтің «Бір түп алма ағашы» драмасы деп айта аламыз. Қойылым режиссері Мұрат Ахманов басқа облыстық театрлардың сахнасынан орын алған шығарманың режиссерлік интерпретациясынан бөлек драма кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесіне

үңіліп, олардың қоғамдағы орнын бағдарлай білген. Драманың көркемдік деңгейіне баға берген театртанушы Б.Нұрпейіс: «Әдетте, Ә.Оразбековтың бұл драмасын сахнаға қойған режиссерлердің көбі мелодрамаға кетіп қалады. Ал, М.Ахманов керісінше мелодрамалық әрекеттен бойын аулақ салып, спектакльді психологиялық тұрғыда шешкен. ...Қойылымда әлдекімге үкім айтудан гөрі ойлану, толғану басым» (Нұрпейіс, 2006: 74) деп режиссерлік шешімге арнайы тоқталады. Мұндай сахналық тұжырымның әрбір көрерменіне ой салып, өмір-тағдырдың қатпарлы қырын түйсінуге ықпал етері сөзсіз.

Негізінен бұл шығарма Семей, Қарағанды, Орал, Талдықорған, Петропавл театрларының сахналарда Ә.Оразбеков пен М.Ахмановтың режиссурасымен қойылған. Алайда бұлардағы бірдей шешім, әсіресе қойылым соңындағы (Мақсат өлгеннен соң) мүгедектер арбасының бос күйінде авансценаға жылжып келуі көркемдік жаңалық болмай, керісінше бірін-бірі қайталауға алып келді. Маңғыстаулықтардың қойылымында да осы режиссерлік әдіс-тәсіл орын алыпты. Бірақ бұл ұжым шығарманы көркемдік деңгейге көтерген актерлік ансамблімен көп ұтқан. А.Әбенова (Әлия), Ш.Үркімбаев (Ерғали), К.Ақүрпеков (Тұрсын), О.Бегайдаровтардың (Мақсат) сахналық әрекеті драманың ішкі өзегінен туындап, шынайы ойын бедерін танытты. Қоғамдық-әлеуметтік мәселелерден моральдық кемсітушілікке тап болған кейіпкерлердің (Ерғали, Мақсат, Тұрсын) психологиясын беру қиын шаруа. Суреткер өз кейіпкерімен бірге күйзеліп, сонымен бірге өмір сүруі керек десек, бұл актерлер сол қағидаға лайық өнер көрсетті.

Ал, «Зілзала» эксперименттік қойылымындағы М.Әуезовтің алты жылдан бері жар құшағынсыз өмір кешкен Қарагөзі, С.Цвейгтің жас офицерге деген ғашықтық сезімінен ажал құшқан кейіпкері және дүниені дүр сілкіндірген апат кезінде ұрпағын ажалдан құтқарып қалған жапон әйел бұлар – тағдырластар. Олар бастан кешкен азап пен қапас тірлік осы қойылымның негізгі өзегі болған. Спектакльде үш әйелдің маңдайына тағдыр жазған зілзала түрлі ситуацияда баяндалады. Өмірінің ең бір қызықты шағында, махаббат жалынының күйдіріп-жандырар қызу сәтінде қапысызда сүйген жарынан айрылып, қара жамылған әйел тағдырын жазушы: «Алты жыл – қаралы, қайғылы алты жыл өтті. Әрбірі бір-бір өмірдей сарылған ұзақ. Қара жел үзілмей соққан күздің суық күніндей қуарған жүдеу жылдар... Содан бері Қарагөз қаралы тор бұлбұлындай, бұл төсектің иесі» (Әуезов, 2014: 115) деп суреттейді. Алайда әңгімедегі Қарагөздің алты жыл бойы тартқан азабы сахнадан көрінбеді. Кейіпкер басындағы аянышты хал, табиғатқа қарсы шыға алмай, еріксіз күйіп-жанған жас әйелдің трагедиялық ахуалы М.Әуезов суреттеген күйден әлдеқайда алшақ жатыр. Ұзын арқанды жұбанышындай көрген Қарагөз – Айнұр Әбенovanың сахнада не істеп жүргендігі әдеби шығармамен таныс емес көрермен үшін түсініксіз.

Ал, «Амок» новелласында тропикалық аймақта жеті жыл өмір сүрген дәрігердің көз алдында өзі ғашық болған әйелдің қазаға ұшырауы баяндалады. Яғни, Калькуттадан Еуропаға бет алған алып «Океани» кемесінің жолаушысына дәрігер өзінің басынан кешкен оқиғасын, пациент әйелдің азапты халін айтып отыр. Жас офицер жігіттен аяғы ауырлап, күйеуі келгенше шаранадан құтылудың жолын іздестіріп, өзінен көмек сұрап келген сұлу келіншекке дер кезінде қол ұшын бере алмағандығы,

өлім аузындағы әйелдің ар-намыс үшін, өмір үшін арпалысқан мүшкіл күйі, оның құпиясын ашпауға уәде берген сәттері дәрігердің көз алдында мәңгілік қалып қойған. Өз ісіне адал ол өзі ынтық болған әйелдің өлімі үшін өзін-өзі кешірмейді. Шығармада үлкен кемедегі отбасына жетуге асыққан жолаушының да, оған өзінің өмірі туралы сыр шерткен дәрігердің де, кездейсоқ махаббаттан зардап шегіп, қаза болған әйелдің де жан күйзелісі өте әсерлі суреттеледі. С.Цвейг өзінің новелласында әйел тағдырынан гөрі дәрігердің жанкештілігіне, өз кәсібіне деген адалдығына, адами қасиеттеріне, сезіміне, психологиялық күйіне, ақыры ішкі дүниесін жайлаған ар мен ождан азабынан оның өз-өзіне қол жұмсағандығына басты назар аударады. Жалпы шығарма психологиялық күйзеліске толы. Алайда бұл новелланың сахналық жүйесі өзге сюжет-көріністермен біте қайнаспай, көп жағдай көрерменге беймәлім күйінде қалды. Сахнада әйелдің (Б.Манкеева) не үшін жанталасып жүргендігі ашылмай, дәрігердің (М.Абай-Ділде) оған деген сезімінде жүйелі байланыс болмады.

Негізінен «Амок» новелласының тақырыбы дәрігердің мінезіне, оның шығармадағы іс-әрекетіне байланысты аталғандығы анық. Яғни, амок бұл – адамның психикалық күйі, ақылға салып ойлануға, өзін-өзі басқаруға мүмкіндік бермейтін қозғаушы күш, көзсіз ызаға, агрессияға берілу. Мұндай жағдайдағы адам жолында кездескен кедергілерге карамай, бөгет жасағандарды өлтіруі де мүмкін. «Амок (от малайск. *amok* «впасть в слепую ярость и убивать») – психическое состояние, чаще всего определяемое в психиатрии как этноспецифический синдром, свойственный жителям Малайзии, Филиппин и близлежащих регионов, характеризующееся резким двигательным возбуждением (как правило, бег) и агрессивными действиями, беспричинным нападением на людей» (<https://ru.wikipedia.org>). Бұл – аталған науқастың негізгі анықтамасы. Көзсіз ғашықтықтан дәл осындай психологиялық апатты күйге түскен дәрігердің ішкі жан дүниесіндегі алапат дауылды көре алмадық.

Үшінші оқиғадағы қиыр шығыстық ерлі-зайыптылар баласына адамның жаратылуы туралы аңыз айтып береді. Аспан құдайы мен теңіз құдайының тартысын екі маскамен ойнатқан олар алдағы болатын зілзаладан бейхабар. Бірақ айтып келмейтін табиғи апат тек жапон халқын ғана емес, бүкіл жер бетін дірілдетіп өткендей сахна күңіреніп кетеді. Сол жер бетінің түкпір-түкпірінде, адамзаттың ішкі әлемінде болып жатқан зілзаланың куәсіндей ілініп тұрған қып-қызыл жер шары қойылым финалында төмен түсіп, ішінен баласын апаттан құтқарған әйелдің өлі денесі табылады. Бұл спектакльдегі көрерменге ерекше әсер еткен көрініс болды. Жалпы қойылымда баяндалған осындай үш оқиға жеке-жеке фрагмент күйінде берілгенімен айтар ойының астарлы ұғымымен есте қалды.

Алғашқы қалыптасу жылдарында-ақ репертуарға заманауи дүниелердің қажеттігін білген театр сол Маңғыстау өңірінің мақтанышы, халық жазушысы, мемлекет және қоғам қайраткері Әбіш Кекілбайұлының да шығармаларына назар аударды. Сол үрдіс бойынша жазушының повесі негізінде қойылған «Шыңырау» спектаклі халықтық негізімен, ұлттық бояуының айшықтылығымен ерекше саналады. Аталған қойылымға тереңнен талдау жасаған театртанушы Мәншүк Тәшімова спектакль атмосферасының ұлттық нақышта бедерленгенін баса атап өтеді. Ол: «Режиссер қазақтың өмірінен алынған дүние болғандықтан оқиға өткен сонау замандағы сөз

саптау мен киім киіс үлгілерін, үй жабдықтарын барлығында ұлттық нақышта шешкен. ...Басқұрлар мен шашақтар ілінген керегеден қазақтың қасиетті домбырасы орын теуіпті. Осындай көріністе барлық оқиға өрбіп сала береді. Үш таған ошақтағы асылған қазан, т.б. детальдар қазақтың көшпелі өмірінен сыр шертіп тұр. Актерлер жазық даладағы түйені, қой мен ешкіні, қозы-лақты, сиырды түрлі жесттер мен ым-ишаралар, дыбыстар арқылы келтіретіні сөзсіз шеберлік болған» (Тәшімова, 2019: 291) деп жазады өзінің зерттеу еңбегінде. Бұдан театрдың ұлттық дүниелерді игеруге, көрерменіне отансүйгіштікті насихаттауға мүмкіндігі зор екенін аңғарамыз.

Еліміздегі көптеген театрлардың репертуарынан орын алған қырғыз драматургы М.Байджиевтің «Жекпе жек» драмасына Маңғыстау театры «Іздедім сені» деген атау беріпті. Шығарманың негізгі сюжеті сатқындық пен пасықтықтың құрбаны болған Нази мен теңіз офицері Әзиздің кездейсоқ таныстығының сүйіспеншілікке ұласуына құрылған. Бірақ драма сол сезімді тұншықтыруға мәжбүр болған Әзиздің қайғылы оқиғасы мен Нәзидің Ескендірден кетуімен аяқталады. Романтикаға, сырлы лирикаға құрылған бұл спектакльде оқиға негізі Нәзи болғандықтан актриса Бану Манкеева бастан-аяқ үзіліссіз әрекет етеді. Бір кездері «қасқа бас» администратордың теріс ниетінен арманындағы оқудан қол үзген, сәтсіз махаббаттан ана болу бақытынан айырылған Нәзи – Б.Манкеева өз өміріне өкінішті. Енді міне ойламаған жерден Ыстықкөлдің жағасына дем алуға келген ол офицерге ғашық болып қалады. Бір қарағанда сыр алдыра қоймайтын жұмбақ жан бірте-бірте оны өзіне тарта түскен. Осы тұстарда бір күйден екінші күйге ауысып отыратын Нәзидің психологиясын, ішкі толқынысын жеткізуде актрисаның дауысы жоғары-төмен ырғақта құбылып отырады.

Әзиз роліндегі К.Ақұрпеков теплоходтағы жолаушыларды құтқару кезінде теңіз радиациясынан уланған жігіттің науқасын, оның қысқа өмірін басты нысана етіп, өзін бастан-аяқ салмақты ұстайды. Әзиздің Нәзиді құрметтеуі, оған деген шынайы сүйіспеншілігі актердің ойлы көзқарасынан, бірде қалжыңға бұрып сөйлеп, енді бірде оған аяныш білдіруінен аңғарылады. Әзиз – К.Ақұрпеков ауырып, өзін жайсыз сезінсе де сыр бермей, сабырлы қалпын сақтайды. Ф.Оңғарсынованың махаббат сезімін жырлайтын өлең жолдары мен М.Маңғытбаевтың «Іздедім мені» (авторы Н.Шәкенов) әнінің берілуі жігіт пен қыздың диалог-әңгімесіне байланысты көріністердің романтикалық сипатын ашуға көмектескен. Спектакль лейтмотивіне айналған осы әнді Әзиз – К.Ақұрпековтің гитараның сүйемелдеуімен орындауы актердің әншілік қырын да байқатады. Ал, Ескендір сахнаға өзімен бірге күлкі ала келетін Марат Абай-Ділденің орындауында жылпос, қуақы болып шыққан. Актердің біреу пышақ сұғып алғандай жерге өтірік құлап, Нәзиден көмек сұрау немесе жерге жата қалып малту тәрізді қимыл-қозғалыстары шынайылығымен есте қалды. М.Абай-Ділде кейіпкерінің бала кездегі өмірін ашына отырып айтқанда қызуқандылыққа бой алдырады.

Бұл спектакль туралы жергілікті баспасөз бетінде: «Нақ бүгінгі тұрмыс пен махаббаттай құдіретке тағы да табындырған өміршең спектакль адами қасиеттерді насихаттайды, тұнған лирика мен мазасыз мұң. Қойылымның тілі қарапайым, көруге жеңіл, мазмұны аса түсінікті. Сонысымен көрерменін тартатын қойылым адамдар

арасындағы сезімді аялауға, махаббатты бағалауға және ашкөздіктен ары болуға шақырады. Сондай-ақ, пендеге байлық пен мансаптың жолдас болмайтынын, адам үшін ең қымбаттысы – өмір екенін ұқтырады» (Шамшадинова, 2008: 7) деп жазылған. Адам жанының қалтарысын қазған шығарма расымен де адамшылық пен пендеки тірліктің ара салмағын ажыратып береді. Бұл тұжырым маңғыстаулық өнер ұжымының басты ұстанымы болған.

Театр репертуарындағы аударма шығармалардың бірі – Н.Птушкинаның «Күтпеген махаббат» комедиялық мелодрамасында бір-біріне сүйеу болған екі бейбақ әйелдің бірқалыпты өмірі кенет адасып қоңырау соққан Игорьдың келуімен өзгеріп сала береді. Анасының көңілін жұбату үшін табылған Татьянаның өтірік сөздерінің аяғы шынға ұласып, Игорьдың оны шын ұнатып қалуымен шығарма оң шешімін табады. Осы Татьяна роліндегі Құралай Мырзалинованың әрекеті кәрі қыздан гөрі қимыл-қозғалысы жеңіл жас қызға лайық шыққан. Игорь кетіп бара жатқанда подъезде құлап, аяғын ұстап отыра қалуында, шампанды ішіп алып, рахаттана күлуінде, жігітті көп жылдар бойы танитындай анасына таныстыру әрекеті мен оны кетіре алмай әуреге түсуінде жастық леп аңғарылады. Әйтсе де актрисаның кәрі қызға тән киімі, шаш үлгісі мен көзілдірігі кейіпкердің сыртқы формасына дәл келіпті. Сол сияқты Анар Бисенбина Софья Ивановнаның сыртқы кескіні мен сөйлеу ерекшелігіне мән берген. Актриса сахналық әрекеті аз, қойылымның соңына дейін арбада отыратын егде әйелдің даусын оның науқастығымен үндестіруге тырысқан. Бірақ он жыл мүгедектер арбасына таңылған Софьяның ойламаған жерден жүріп кетуін, аяқ астынан Динаның пайда болуы мен оған әшекей бұйымдарды ойланбай бере салуын логикаға сыйымсыз дейміз. Ал, Медғат Өмірәлиевтің орындауындағы Игорь ойлана әрекет еткенімен кейде қызуқанды. Актёрдің алғаш адасып келген кейіпкерінің түкке түсінбей ашуланудан Таняға деген сүйіспеншілікке дейінгі іс-қимылында шынайылық бар. Олардың кездейсоқ құшақтаса соғысып қалуы оларды жарқын болашаққа бастайтын мизансцена болды. Осы жерде М.Өмірәлиевтің жас жігіттей емес, керісінше ақыл тоқтатқан егде адамның мінезінен өрбитін сөзі мен абыржуы нанымды шыққан. Жалпы комедиялық көріністері басым бұл мелодрама әрбір адамның қоғамдағы өзіндік орнын анықтап береді.

Сол сияқты өзбек драматургы С.Ахмадтың «Келіндер көтерілісі» комедиясында «төңкеріс» жасағыш кіші келін келісімен-ақ Фармон бибінің отбасында «бостандыққа» деген жаңа көзқарас қалыптаса бастайды. Бірақ аналарына қанша қарсы шығып, әйелдерінің сөзін сөйлегенімен ұлдары үлкен шаңырақтан кете алмайды. Өйткені мұндай әрекет олардың алған тәлім-тәрбиесіне жат. Жалпы бұл спектакльде оңды шешімін тапқан сахналық декорация екенін айтуымыз керек. Сәкі-тапшанның ортасындағы бағанға байланған түрлі-түсті перделер жеті ұлдың отауын білдіреді (режиссер Т.Көбеков, суретші М.Мақсұтұлы). Еліміздегі көптеген театрлардың репертуарынан орын алған бұл шығармадағы кейіпкерлер мінездеріне лайық қимыл-қозғалыс таба білген А.Шөкеев (Орынбай), К.Башаров (Махкам), М.Бақбердиева (Башорот) тәрізді сәтті шыққан жекелеген актерлік ойындарына куә болдық. Ұзақ жылдардан бері туысқан халықтар достастығының белгісіндей ұлттық сахнамыздан орын алған «Келіндер көтерілісінің» айтар ойы қай кезде де өзекті.

Шығармада адам жанына терең үңілу, ананың асқан мейірімділігі мен әділдігіне баға беру бар. Оқиғасы драмалық сарынмен жүйелі өрбіп отыратын бұл комедия сонысымен құнды.

Ал, Ф.Эрвениң «Мадемуазель Нитуш» опереттасында театр актерлерінің ән орындау шеберлігі ерекше көрінді. Мұнда Париж маңындағы «Көк қарлығаштар шатыры» деп аталатын монастырь мұғалімі Селестен мен әншілер, сол қаланың кішкене ғана театрының актрисасы Карина мен полковник және тағы басқа кейіпкерлер арасындағы әзіл-қалжың мен жеңіл тартыс, өзара жарасымдылық немесе түсініспеушілік қақтығыстары актерлердің жеңіл ойынына құрылған. Оқиғасы ХІХ ғасыр атмосферасын білдіретін аркалар мен кейде балкон қызметін атқаратын баспалдақтар аясында (суретші Г.Қанафина) өтетін бұл қойылымда режиссурадан гөрі жекелеген актерлік ойындар көзге түсті. Режиссер көмекшісінің гүлтәжге (венок) асылуға ниеттенген әрекетін, көрерменге Денизаны таныстыруда шатасып, қайта-қайта қателесуін М.Абай-Ділде көзілдірігінің астынан көзін алартып, тұтығып сөйлеуімен берсе, Л.Құрамысова кейде дөрекі көрінетін Урсуланың аңқаулығын, әсіресе бей-берекет күле беретін ойсыздығын қызықты штрихтармен жеткізеді. Бұлардан басқа спектакль оқиғасының дамуына қарқын беріп, қойылымның көркемдік жинақылығына үлес қосқан М.Бақбердиева (Карина), Т.Шайых (театр директоры), Р.Ақтаевтар (Селестен) түрлі штрих-жесттер тауып, кейіпкер характерін шынайы беруге тырысады.

Осы театрдың репертуарына өзінің үлесін қосқан режиссердің бірі – Дина Жұмабай (Құнанбай). Ол жалпы қазақ театрына «Ричард III», «Ромео – Джульетта», «Қаһар», «Оян, қалыңдық», «Ана – Жер ана», т.б. спектакльдерімен кең танымал. Д.Жұмабай қолтаңбасының ерекшелігі – пьеса мәтінін сол күйінде қайталамайтындығында. Керісінше, ол шығарманың құрылымын өзінің идеясына қарай бағыттап, тосын сахналық шешімін алға шығарады. Мәселен, оның «Ричард III» спектаклі туралы: «Director Dina Kunanbai did not set a goal to stage a tragedy from beginning to end word for word. Based on the idea of the author, she selected necessary events that would reveal the nature of Richard and created an hour and a half performance. Body movements, deep content and realistic play of performers are interconnected. ... We believe that D. Kunanbai, who was mentally prepared, had a unique idea, succeed due to the different vision of this composition and accurate search» (Dungeshov M., Boldykov Zh., Nurpeiis B., Islambayeva Z., Nogerbek B., 2019: 16-17) деп жазған.

Ал, оның «Ана – Жер ана» қойылымында сахнаның үш қабырғасы қара матамен қапталып, төрт саты-рельс орын алыпты: екеуі сахнаның екі жағына ілінген, бірі авансценаға жақын жерде жатыр, ал енді бірі төрде қабырғаға сүйеулі тұр. Ортадағы бағанда шам жарығы жанып, жауған қардың ақ ұлпалары жарықпен шағылысып, әдемі көрініс береді. Дина Жұмабаеваның режиссурасымен қойылған спектакльде бізге Ш.Айтматовтың «Құс жолы» повесінен де, Львов-Анохиннің «Ана – Жер ана» пьесасынан да таныс Жер ананың бейнесі алынып тасталған. Бірақ мұндай шешім шығармаға нұқсан келтіріп тұрған жоқ. Керісінше, бұл драманы осылайша жаңа формада да сахналауға болатынын режиссер дәлелдеп берген. Толғанай роліндегі Қ.Мырзалинованың даусы шығармадағы бірінен соң бірі өрбитін оқиғалардың

драмалық желілері барысында бірде толғанып, бірде үрейлі, енді бірде қуанышты күйге әдемі ауысып отырады. Актриса кейіпкерінің жан күйзелісін, ішкі арпалысы мен психологиялық ахуалын өзінің әрбір қадамымен, сөзімен, өзі тартып жүрген шаңқобыздың үнімен жеткізуге тырысқан. Қ.Мырзалинова «Ұлы Отан соғысы кезінде тыл өміріндегі ауыртпалықтарды ерлерше көтере білген, мейірбан асыл ананың бейнесін көрерменге жеткізе білді» (Тоғжан, 2014: 33).

Режиссердің актерлерге берген қисынды трактовкисы соғыс басталған сәттегі Қасымның жерде шашылып жатқан керзі етіктерді құшақтап айырылмауынан, Толғанайдың да сол етіктерді құшағына қысып егіліп жылауынан байқалады. Яғни, бұл – Отанын қорғауға аттанар алдындағы Қасымның күйзелісі, Толғанайдың баласы мен сүйікті жары Сыбанқұлға деген қимастық сезімі. Сол сияқты Майсалбек жіберген телеграмма бойынша оны күтуге Толғанай мен Әлиманның темір жол бекетіне келген көрінісінде пойыз дөңгелектерінің дүрсілін актерлер (массовка) аяқтардың дыбыс ритмімен береді. Бұл туралы: «Сахнаның оң жақ қапталында авансценадан сәл жоғары жерінде орналасқан поезд рельстерінің қиындылары, орындық, келе жатқан поезд күтетін орын, поезд рельсімен жүретін жер, т.б. әртүрлі символикалық міндеттер атқарып отыр. Жоғарыда ілініп тұрған рельс қиындылары да үйлерді, терезені, поездың әртүрлі рельстері сияқты функциялар атқарады.

Қоюшы режиссердің ең табысты тапқан шешімі келе жатқан поезды, поезд дауысын сахнаға параллельді горизонталь мизансценасын түзіп тұрған актерлер аяқтары мен жерді тарсылдату арқылы поездың келе жатқанын, өтіп кеткенше бәсеңсіген даусын ұтымды орындап шығады» (Ескендір, 2014: 8) деп жазған театртанушы Н.Ескендірдің пікірін А.Тоғжан: «Соғыс басталуын режиссер ерекше шешім арқылы бере білді, Қасым кейіпкеріне барлық қараусыз қалған керзový етіктерді басына жидырып, қорғансыз қалған халық жайына теңеу жасайды. Мизансценада актерлердің аяғына әскер аяқ-киімін кигізіп, ритмге бағындыра отыра, эшелон дыбысын жасауы, «қар» жаудырып, сахнаны қара тұңғиық етіп безендіріп, ортасына теңселіп тұрған көше шам жарығын пайдаланып, Жайнақтың қолына гармонь сүйретіп, шулы дыбыстар шығару арқылы сұрапыл соғыс кезеңіндегі ауыр атмосфераны тудырып, аналар кешкен қасіретін барынша шынайы жетуіне жол ашып тұрды» (Тоғжан, 2014: 32) деп бекіте түседі. Осы шешім режиссердің көркем шығармамен жұмыс жасай білгенін, спектакльге қатысушы әрбір детальдің сахнада жанды әрекет жасауына мүмкіндік бере алғанын аңғартады. Қойылым финалындағы Толғанайдың келінінің өмірі туралы айтатын монологында әр жерден секіріп төрт Әлиманның шығуын ененің келініне деген сағынышы, қимастығы, кейіпкердің өткен өмірінен үзінділер дейміз. Ал, жас келіншектің қолындағы ойыншық ат бұл – оның артында қалған тұяғы. Бұған дейін көптеген қазақ театрларының сахнасында қойылған «Ана – Жер ана» аталған театрда осындай өзгеше оқылымымен, жаңа интерпретациясымен, психологиялық толғанысқа толы атмосфера тудыруымен көрерменге ерекше әсер етті.

4 Нәтижелер. (Хожамбердиев О.К., Исламбаева З.У)

О.Хожамбердиев пен З.Исламбаева ғылыми-зерттеу жұмысын жүргізу барысында төмендегідей нәтижелерге қол жеткізді:

- театрдың репертуарлық саясатының, шығармашылық-көркемдік бағытының заманауи үлгіде дамып отырғандығы анықталды;
- Г.Мерғалиева, Д.Жұмабаева, Т.Көбеков тәрізді режиссерлердің теория мен тәжірибені ұштастырудағы қабілеті, олардың жаһандық мәселелерді қозғаудағы көркемдік тұжырымдары талданды;
- актерлік ойындардағы ізденістер мен жаңа әдістер айқындалды;
- репертуардағы қойылымдардың тақырыптық жағынан ауқымдылығы шығармаларға талдау жасаудың нәтижесінде зерделенді.

5 Қорытынды. (Хожамбердиев О.К., Исламбаева З.У)

Негізінен бұл театрдың қандай күрделі шығарманы болмасын көркемдік тәсілдермен шынайы жеткізуге мүмкіндігі мол. Өйткені ұжымда өнерді жан дүниесімен түсінетін, сезінетін, драмалық, музыкалық қабілеті жоғары, талантты артистер тобы бар. Бұдан жиырма жыл бұрын 362 әулиенің мекені саналатын Маңғыстау топырағында Н.Жантөрин атындағы театрдың іргесін қалап, оның қалыптасуы мен дамуына зор үлес қосқан, қазіргі таңда сахналық-көркемдік тәжірибесі толысқан Г.Мерғалиева, М.Өмірәлиев, М.Бақбердиева, А.Тастаев, Р.Ақтаев, А.Бейсенбина, Т.Тілеу, т.б. өнердің биік белесін бағындыруға күш-жігері жеткілікті. Мақала авторлары О.Хожамбердиев пен З.Исламбаева осы зерттеу еңбегі арқылы репертуардағы қойылымдардың пайыздық есебінен аударма шығармалардың басымдығын байқаған. Мәселен, «Мадемуазель Нитуш», «Келіндер көтерілісі», Ромео – Джульетта», «Күтпеген махаббат», «Ізедім сені», «Тартюф», «Ана – Жер ана», т.б. Жалпы аударма дүниелердің актерлік-режиссерлік ізденіске ықпалы зор дегенмен ұлттық классикалық, тарихи қойылымдардың тым аздығы маңғыстаулықтардың репертуар саясатына деген көзқарасының деңгейін байқатып отыр. Ұлттық шығармалардан репертуар түзу театрдың режиссурасы мен актерлік шеберлігін қалыптастырудың, көрермен қауымға ұлттық сана-болмысты насихаттаудың, әсіресе жастардың патриоттық рухын арттырудың басты бағыты дейміз. Еліміздегі қойнауы әулие мен олардың мазарына бай тарихи мекеннің өзіне тән байлығын көркем дүниеге айналдырудың мәдени-рухани ықпалы зор болар еді. Жалпы бұл театрдың режиссерлік, актерлік өнеріне таразы болатын «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек», «Томирис» тәрізді күрделі дүниелері бар. Репертуарда осындай салмақты шығармалардың санын арттырып, олардың көркемдік сапасын көтеруде аталған театрдан тың ізденіс күтетініміз рас. Өйткені шығармашылық ансамблі талантты актерлерден құралған Маңғыстау театры – қандай асу болса да қаймықпай асып, қиын белестерді мойымай бағындыратын ұжым.

Әдебиеттер:

1. Абай. Қара сөз. Поэмалар. – Алма-Ата: ЕЛ, 1992. – 272 б.
2. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 3-том: мақалалар, әңгімелер, аудармалар, пьесалар. 1921-1929. – Алматы: Дәуір, Жібек жолы, 2014. – 424 б.
3. Dungeshov M., Boldykov Zh., Nurpeiis B., Islambayeva Z., Nogerbek B. Nuevas tendencias de la puesta en escena de las tragedias de William Shakespeare // Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores. Año: VII Número: 1 Artículo no.: 93 Período: 1 de septiembre al 31 de diciembre, 2019.

4. Ескендір Н. Маңғыстау облыстық музыкалық драма театрының бүгінгі келбеті // Қазақ әдебиеті. – 2014, қараша – 28.
5. Кекілбайұлы Ә. Саф өнер, саңлақ талант, самғау ізденістердің туы // Маңғыстау. – 2006, қазан – 12.
6. Khozhamberdiyev O. The Importance of Theatrical language in the Creativeness of the actor // International Scholarly and Scientific Research & Innovation. № 6 (8), 2012.
7. Нұрпейіс Б. Облыстық театрлардың бүгінгі шығармашылық келбеті. Жинақ. – Алматы: 2006. – 160 б.
8. Тәшімова М. Әбіш Кекілбайұлы шығармаларының сахналануы // «Әбіш Кекілбайұлы және Ұлы дала руханияты» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдар жинағы. – Нұр-Сұлтан: Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2019. – 301 б.
9. Тоғжан А. Маңғыстау сахнасында – «Ана – Жер ана» // Театр.kz. – № 12 (55), 2014.
10. Тоқаева Ұ.Н., Еркебай А.С. Л.Разумовскаяның «Қымбатты Елена Сергеевна» пьесасының қазақ сахнасындағы интерпретациясы // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. № 4 (62), 2018.
11. Шамшадинова А. Іздедім сені // Маңғыстау. – 2008, ақпан – 21.
12. <https://ru.wikipedia.org>

References:

1. Abai. (1992). Book of words. Poems. – Alma-Ata: YEL. – 272 p. (in Kaz)
2. Auezov M. (2014). The complete works in fifty volumes. 3-volume: articles, stories, translations, plays. 1921-1929. – Almaty: «Era», «Silk road». – 424 p. (in Kaz)
3. Dungeshov M., Boldykov Zh., Nurpeiis B., Islambayeva Z., Nogerbek B. (2019). Nuevas tendencias de la puesta en escena de las tragedias de William Shakespeare // Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores. Año: VII Número: 1 Artículo no.: 93 Período: 1 de septiembre al 31 de diciembre. (in Eng)
4. Eskendir N. (2014). The modern appearance of the Mangistau regional music and drama theater // Kazakh literature. – november – 28. (in Kaz)
5. Kekilbaiuly A. (2006). True art, top talent, banner of high search // Manggistau. – october – 12. (in Kaz)
6. Khozhamberdiyev O. (2012). The Importance of Theatrical language in the Creativeness of the actor // International Scholarly and Scientific Research & Innovation № 6 (8). (in Eng)
7. Nurpeiis B. (2006). Modern creative appearance of regional theaters. Collection. – Almaty: – 160 p. (in Kaz)
8. Tashimova M. (2019). Production of works by Abish Kekilbayuly // Collection of materials of the international scientific and practical conference «Abish Kekilbaev and the spiritual values of the Great steppe». – Nur-Sultan: Eurasian National University named after L.N.Gumilev. – 301 p. (in Kaz)
9. Togzhan A. (2014). «Mother field» – on the stage of the Mangistau theatre // Театр.kz. – № 12 (55). (in Kaz)
10. Tokaeva U.N., Yerkebai A.S. (2018). Interpretation of L.Razumovskaya's play «Dear Elena Sergeevna» on the kazakh stage // Science and life of Kazakhstan. – № 4 (62). (in Kaz)
11. Shamshadinova A. (2008). Looking for you // Manggistau. – february – 21. (in Kaz)
12. <https://ru.wikipedia.org> (in Kaz)

Алимкулова Ж.К.^{1*}, Еркебай А.С.²

*T. Zhurgenov атындағы Қазақ Ұлттық Өнер Академиясы
Алматы, Қазақстан*

E-mail: ¹doktorant.zhansaya@mail.ru, ²aerkebaj@bk.ru

ORCID: 0000-0002-2566-583X, ORCID: 0000-0001-7454-7226

ЦИКЛДЫҚ ТЕОРИЯ ЖӘНЕ М. ЧЕХОВТЫҢ АКТЕР ШЕБЕРЛІГІН ШЫҢДАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аңдатпа. Мақалада М. Чеховтың актерлік шеберлікті шыңдау әдісінің ерекшеліктері қарастырылады. Осы ретте К.С. Станиславский жүйесінен айырмашылықтары талданып, тұжырымдалады. Зерттеу жұмысының мақсаты – мәдени-тарихи циклдердің өзгеру тетіктерінің бірі инверсия заңдылығын театр өнерімен сабақтастыра отырып қарастыру болып табылады. Циклдық теория бірқатар ғылым салаларында қолданысқа ие. Ол қалыптасқан мәдениеттің даму үдерісі барысында өзге де үрдістер мен мәдениет түрлерінің пайда болуын білдіреді. Циклдық теория туралы ғылымда бірқатар пікірлер қалыптасқан. Олардың басым көпшілігі циклдық даму теориясы жағдайында мәдени үдерістер сызықтық сипатта емес, мәдениеттің пайда болуы, қалыптасуы мен дамуы және құлдырауы сынды кезеңнен тұратын, үдемелі үдеріс екендігін тұжырымдайды. Зерттеу нәтижесінде циклдық теория мәселесіне қатысты Н. Макиавелли, Джамбатиста Вико, Н. Данилевский, О. Шпенглер және де Н. Хренов, А. Ахизер сынды зерттеушілердің тұжырымды ойлары тұжырымдалып, театр өнері саласындағы ерекшеліктері сипатталды. Мәдениеттің үлкен бір саласы театр өнері десек, бүгінгі таңда өнертану саласында оның даму ерекшеліктер де осы теория негізінде талдануы тиіс. Әлемдік театр сахнасы мен актерлердің кәсіби шеберлігін қалыптастыруда «Станиславский жүйесі» бар екендігі белгілі. К.С. Станиславскийдің шәкірттерінің бірі М. Чехов қалыптасқан дәстүрді толықтырып, актерлік шеберлікті шыңдаудың өзіндік әдісін қалыптастырғаны дәлелденді. М. Чехов өзіне дейінгі театр өнерінің даму ерекшеліктерін ескере келе, актер шеберлігін қалыптастыруда түпсананы ояту, психологиялық ым-ишарат, кейіпкердің бейнесіне ену сынды бірегей әдістерді ойлап тапты. Зерттеу жұмысы барысында жасалған тұжырымдар өнертану саласындағы жана ғылыми-зерттеу бағыттарын айқындауға үлесін қосады.

Кілт сөздер: тәсіл, роль, актерлік шеберлік, жүйе, теория.

Alimkulova Zh.K.^{1*}, Erkebay A.S.²

*T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts
Almaty, Kazakhstan*

E-mail: doktorant.zhansaya@mail.ru, aerkebaj@bk.ru

ORCID: 0000-0002-2566-583X, ORCID: 0000-0001-7454-7226

Cyclic theory and method of improving the acting skills of M. Chekhov

Abstract. The article discusses the features of the method of honing the acting skills of M. Chekhov. At the same time, the differences from K.S. Stanislavsky's system are analyzed and formulated. The purpose of the research work is to consider one of the mechanisms of changing the cultural and historical cycles of the law of inversion in combination with theatrical art. Cyclic theory has applications in a number of branches of science. It represents the emergence of other trends and types of culture in the process of cultural development. A number of opinions have been formed in the science of cyclic theory. Most of them argue that in the conditions of the cyclic theory, cultural processes are not linear in nature, but a progressive process, including such stages as

the emergence, formation and development, and the decline of culture. As a result of the research, conceptual approaches to the problem of cyclic theory were formulated by such researchers as N. Machiavelli, Giambattista Vico, N. Danilevsky, O. Spengler and N. Khrenov, A. Akhiezer, and their features in the field of theatrical art were characterized. If we talk about theatrical art, today the features of its development in the field of art criticism should be analyzed on the basis of this theory. It is known that there is a «Stanislavsky system» in the formation of the world theater scene and the professional skills of actors. It is proved that one of K.S. Stanislavsky's students, M. Chekhov, supplemented the established tradition and formed his own method of honing acting skills. M. Chekhov, taking into account the peculiarities of the development of theatrical art, developed unique methods of forming acting skills, such as awakening consciousness, psychological gestures, penetration into the image of the hero. The conclusions made during the research work contribute to the definition of new research directions in the field of art criticism.

Keywords: approach, role, acting, system, theory.

Алимкулова Ж.К.^{1*}, Еркебай А.С.²

Казахская Национальная Академия искусств имени Т. Жургенова

Алматы, Казахстан

E-mail: doktorant.zhansaya@mail.ru, aerkeбай@bk.ru

ORCID: 0000-0002-2566-583X, ORCID: 0000-0001-7454-7226

Циклическая теория и методика повышения актерского мастерства М. Чехова

Аннотация. В статье рассматриваются особенности метода оттачивания актерского мастерства М.Чехова. При этом анализируются и формулируются отличия от системы К.С. Станиславского. Целью исследовательской работы является рассмотрение одного из механизмов изменения культурно-исторических циклов закона инверсии в сочетании с театральным искусством. Циклическая теория имеет применение в ряде отраслей науки. Она представляет собой возникновение иных тенденций и видов культуры в процессе развития культуры. В науке о циклической теории сформировался ряд мнений. Большинство из них утверждают, что в условиях циклической теории культурные процессы не линейного характера, а поступательного процесса, включают в себя такие этапы, как возникновение, становление и развитие, и упадок культуры. В результате исследования были сформулированы концептуальные подходы к проблеме циклической теории таких исследователей, как Н.Макиавелли, Джамбатиста Вико, Н.Данилевский, О.Шпенглер и Н.Хренов, А.Ахиезер, охарактеризованы их особенности в области театрального искусства. Если говорить о театральном искусстве, то сегодня особенности его развития в области искусствоведения должны быть проанализированы на основе этой теории. Известно, что существует «система Станиславского» в формировании мировой театральной сцены и профессионального мастерства актеров. Доказано, что один из учеников К.С. Станиславского, М.Чехов, дополнил сложившуюся традицию и сформировал свой метод оттачивания актерского мастерства. М.Чехов, учитывая особенности развития театрального искусства, разработал уникальные методы формирования актерского мастерства, такие как пробуждение сознания, психологические жесты, проникновение в образ героя. Выводы, сделанные в ходе исследовательской работы, вносят вклад в определение новых научно-исследовательских направлений в области искусствоведения.

Ключевые слова: подход, роль, актерское мастерство, система, теория.

1 Кіріспе (Алимкулова Ж.К)

Бүгінгі театр өнері саласында актерлердің кәсіби шеберлігін қалыптастыру ең басты мәселе болып табылады. Актерлерді даярлау мен олардың кәсібилігін арттыруда басшылыққа алынатын нақты жұмыс жасау тәсілдері, мойындалған жүйелер бар. Солардың бірі – М. Чеховтың тәсілі. Актер шеберлігін қалыптастыруда әлемдік театр

сахналарында мойындалған тәсілдердің бірі «Станиславский жүйесі» екендігі анық. Демек екі жүйе арасындағы айырмашылықтар мен өзіндік ерекшеліктерді айқындау осы сала мамандарының қызығушылығын тудыратын өзекті мәселе. Осы күнге дейін театр саласының мамандары екі жүйені қарастырғанымен, салыстырмалы талдау жүргізу, кешенді қарастыру, «Станиславский жүйесінен» шыққан М. Чеховтың бірегей тәсілдерінің заңдылығын дәлелдеу сипатындағы зерттеу жұмыстары жүргізіле қоймады. Мақалада екі жүйе салыстырмалы талданып, мәдениеттің дамуы барысында пайда болатын мәдени үрдістерді сипаттайтын циклдық теория негізінде айқындалады. Басты мақсат М. Чеховтың актерлік шеберлікті қалыптастыру әдісінің ерекшеліктерін ашу. Сондықтан салыстырмалы талдау әдісіне басымдылық берілді. Ғылыми-зерттеу жұмысы барысында жасалған тұжырымдар актерлік шеберлік, театр өнері пәндері үшін маңызды болады. Өйткені ғылыми-зерттеу жұмыс барысында актерлік шеберлік қалыптастырудың жолдары ашылып, М. Чеховтың бірегей тәсілдері айқындалады.

Өз кезегінде М. Чеховтың «Станиславский жүйесінен» тәрбие алған театр маманы. Өзінің театр сахнасындағы қойылымдары барысында жинақтаған тәжірибесі мен бақылаулары арқылы бірегей тәсілдерді ойлап тауып, айналымға қоса алды. М. Чеховтың өзге де театр өнеріндегі тәсілдерден басты айырмашылығы актерлік бақылау мәселесіне ерекше көңіл аударуында болып табылады. М. Чехов үшін актерлік бақылау актерлік шеберлікті қалыптастыратын маңызды құрылым. М. Чехов актердің ең алдымен сомдалатын бейненің іс-қимылдарына назар аударуды талап етті. Әр бейненің тек өзіне ғана тән іс-қимыл әрекеттері болады. Міне осы бірегей әрекеттерді кезегімен меңгеру арқылы актер сахнада сомдалатын бейненің барынша шынайы шығуына жағдай жасайды деп санады. Тек сыртқы бақылау мен іс-қимылдарды дәлме-дәл қайталай алған соң ғана, актер сомдалатын бейненің ішкі жан-сезімі мен психологиялық ерекшеліктеріне назар аударуы тиіс. Ішкі және сыртқы ерекшеліктерді бақылау нәтижелерін біріктіре алғанда ғана сомдалатын бейне шынайылыққа жақын әрі көрермен үшін түсінікті бола түседі. Міне театр өнері мен актерлік шеберлік саласында осындай тың ойлармен келген М. Чехов «Станиславский жүйесін» одан әрі дамыта түсті.

2 Материалдар мен әдістер. (Алимкулова Ж.К, Еркебай А.С)

2.1 Зерттеу әдістері. (Алимкулова Ж.К)

Зерттеу жұмысы барысында М. Чеховтың, сондайақ алыс және жақын шетелдік зерттеушілердің еңбектері терең талданып, нәтижесінде актерлік шеберлікті қалыптастырудың өзіне дейін беймәлім болған психология ым-ишарат, кейіпкерді сомдаудың жолдары, актердің кейіпкерге айналуы сынды мәселелерге қатысты пікірлері мен әдістері айқындалды. Зерттеу жұмысы барысында циклдық даму теориясына сай мәдениеттің пайда болуы мен қалыптасып, дамуы барысында өзге де мәдени үрдістердің мүмкіндіктерін ескере отырып, М. Чеховтың бірегей әдістерінің «Станиславский жүйесінен» ерекшеліктері бар деп болжадық. Осы бағытта негізгі зерттеу жұмысын анықтап, қажетті мәліметтерді сараладық. Логикалық бірізділік пен ішкі мазмұнының өзара үйлесіміне мән беріп, жалпыдан жалқыға өту, салыстырмалы

талдау, ретроспективтілік әдістері қолданылды. Нәтижесінде М. Чеховтың өзге де қалыптасқан әдістер мен жүйелерден бірегейлігі дәлелденді.

2.2 Материалға сипаттама. (Еркебай А.С)

Ғылыми-зерттеу жұмысы барысында театр өнері, актерлік шеберлік мәселесінің даму үрдістері циклдық даму теория тұрғысынан сарапталады. Кез-келген қоғам өмірінің бір саласы өзінің пайда болу, қалыптасу, даму кезеңдерінен тұрады. Міне осы сынды актерлік шеберлік мәселесі де өзінің қалыптасу және даму кезеңдерінен өтті. К.С. Станиславский салып кеткен театр өнерінің теориясы да дамыған шағында бірнешеге тармақталды. К.С. Станиславский шәкірттері аталған теорияны дамытып, циклдық даму теориясына сай дамудың жаңа қырларын аша алды.

3 Талқылау (Алимкулова Ж.К)

Мақала барысында М. Чеховтың актерлік шеберлікті қалыптастыру әдістері «Станиславский жүйесінен» циклдық даму теориясына сай қалыптасқандығы анықталды. Алдымен циклдық даму теориясы, оның мәнін анықтау мақсатында «Arnold J. Toynbee's Quest for a New World Order: A Survey» (Castellin, 2015), «Spengler's Philosophy, and its implication that Europe has «lost its way»» (McNaughton, 2012), Н.Я Данилевскийдің «Россия и Европа» (Данилевский, 1991) еңбектері қарастырылды. Аталған еңбектерде циклдық дамудың ерекшеліктері жан-жақты ашылады. Мәдениеттің пайда болуы, қалыптасуы, дамуы мен құлдырауы сынды кезеңдерді сипаттап, мәдениеттің сызықтық емес, циклдық дамуы туралы бірегей тұжырымдар жасайды. Осы ретте мәдениеттің даму ерекшелігінде оның құрамындағы жекелеген үрдістер жаңа мәдениеттің қалыптасуына түрткі болады деген Н.А. Хреновтың «Социальная психология искусства» атты еңбегіндегі пікірді басшылыққа ала отырып, біз М. Чеховтың тәсілді сараптай алдық (Хренов, 2020). Мұндай бірегей пікір сонымен қатар В.М. Розиннің «Семиотические исследования» атты еңбегінде көтеріледі (Розин, 2001). М. Чеховтың актерлік шеберлікті қалыптастыру турасындағы әдістері «Станиславский жүйесінен» шықты десек, аталған мәселені тұжырымдауда «Photo-cybernetics in the Stanislavski system of acting» атты еңбегіндегі жүйенің ерекшеліктері жақсы сипатталады (Scholte, 2015). Сонымен қатар «Konstantin Stanislavski and Michael Chekhov: tracing the two practitioners «lures» for emotional activation» атты еңбектерін талдай алдық (Evangelatou, 2021). Алынған нәтижелерді мақала барысында М. Чеховтың «О технике актера» атты еңбегімен салыстырмалы түрде талдап, нақты тұжырымдар жасадық (Чехов, 1986). Әрине мақала барысында М. Чеховтың актерлік шеберлікті қалыптастыру әдістеріне қатысты өзге де ғылыми-зерттеу жұмыстары пайдаланылды. Аталған еңбектерде көтерілген мәселелер және пікірлермен санаса отырып, өзіндік қорытындылар жасай алдық.

4 Нәтижелер. (Алимкулова Ж.К, Еркебай А.С)

Дамудың циклдық теориясы мәселесіне қатысты зерттеу жұмыстары өзінің өзектілігімен ерекшеленеді. Аталған тақырып көлеміндегі ғылыми ой-пікірлер антикалық дәуірден басталып, ортағасырлық және кейінгі кезеңдерде айтылып,

жүйелі зерттеу жұмыстары жүргізіліп келеді. Циклдық теория мәселесі тек жекелеген ғылым салаларына ғана қатысты емес. Мәдениеттанушылармен қатар, философия, өнертану сынды ғылым салаларында ерекше қолданысқа ие. Циклдық теория мәселесіне қатысты Н. Макиавелли, Джамбатиста Вико, Н. Данилевский мен О. Шпенглер сынды зерттеушілер өз ойларын білдіріп, дамыта түскен. Соңғы жылдардағы Н. Хренов пен А. Ахиезердің циклдық теория турасындағы зерттеу жұмыстары да өзінің маңыздылығымен ерекшеленеді. Осы келтірген зерттеушілердің ортақ пікіріне сай, циклдық даму теориясы жалпыға ортақ және үнемі даму үстінде болатын заңдылық деп қабылданады. Бұл заңдылық өркениеттің қалыптасуындағы үлкен кезеңдермен қатар, бірнеше жылдарға созылған құбылыстарды да бағамдауға тән.

Мәдениеттану саласындағы циклдық теория мәдениеттің дамуындағы ұқсас үдемелі қозғалыстардың қайталануы болып табылады. Әр халық, мәдениет өзінің өмірлік циклдары, тарихи кезеңіне ие. Тарихи кезеңдер мәдениеттің қалыптасып, дамуына түрткі болатын белгілі бір ортаның араласуымен де жүзеге асады. Мысалы б.з.д I мыңжылдықта Жерорта теңізі, кейіннен Шығыс мәдениеті, ал біздің заманымыздың I-II мыңжылдығында Еуропа көшбасшыға айналды (Castellin, 2015: 7-15). Осы аймақтардағы мәдени үдерістердің даму циклдарын бағамдай келе, мәдениеттің қалыптасып, жойылуына дейін бірнеше кезеңдерден өтетіндігін байқаймыз:

- Мәдениеттің циклдық дамуында белгілі бір мәдениеттің ішіндегі алғашқы қарама-қарсы пікірдің пайда болуы нәтижесінен басталады;

- Келесі кезең ескі мәдени құндылықтармен күрестен кейін жаңа ұғымдар пайда болуына жалғасады;

- Жаңа пайда болған мәдени құндылықтардың таралуы және үстемдікке ие жүйеге айналуы. Осы даму кезеңдері мәдениеттің циклдық дамуды анықтайды. О. Шпенглер өз кезегінде мәдениетті даладағы гүлдерге теңеп, күтпеген жерден өсіп, дамып, уақыты келгенде солады деп түсіндіреді (McNaughton, 2012: 619-635). Ол өзінің толысқан деңгейіне дейін көтерілген сегіз мәдениетті атап өтеді. Әр мәдениеттің өз жаны болады деп әр мәдениеттің өзінің мәніне сай атаулармен атап өтеді. О. Шпенглер әр мәдениет өзінің бірегейлігімен ерекшеленеді және өзара бірігіп кететіндей байланыстарға түспейді деп санайды. Тек мәдени байланыстар нәтижесінде белгілі бір мәдениет түрі өзіне таңсың болған жаңа ұғымдармен танысып, жаңа түсініктерді де өз мәдениетіне сіңіріп алатындығы және оған жаңа өзіне тән сипат беретіндігін атап өтеді.

Мәдениеттің циклдық даму теориясына қатысты өзіндік зерттеу жүргізген Н.Я. Данилевскийдің де пікірі ерекше. Н.Я. Данилевский белгілі бір мәдениеттің қалыптасуы ең алдымен бір тілде сөйлеп, өзара түсінісе алатын әрі тәуелсіз халықтың болуы керектігін атап өтеді. Осы жағдайда ғана бірегей мәдениет дүниеге келеді деп санаған. Мәдениеттің бірегейлігі басқа мәдениет өкілдеріне берілмейді. Н.Я. Данилевский де мәдениетті тірі ағза ретінде түсіндіріп, оның қалыптасуы ең ұзақ үдерісі екендігін атап өтеді. Мысалы гүлдің бүр жаруы мен өсуі, өсімдік қалыптасуынан кейін барып қана оның гүлдеу және солу кезеңдері болады. Ал гүлдеу мен солу үдерісі салыстырмалы түрде алған өте қысқа мерзімде жүзеге асады. Сол сияқты

мәдениеттің пайда болуы мен қалыптасуы өте ұзаққа созылуы мүмкін деген пікірімен толыққанды келісуге болады. Ал әртүрлі кезеңдегі сол бірегей мәдениеттің өкілдері оның дамуына үлес қосып, мәдениеттің ішіндегі жаңа ағымдардың пайда болуына түрткі болады деген пікірі біз қарастырып отырған циклдық даму теориясын сипаттайды (Данилевский, 1991:71-91).

Циклдық даму теориясына қатысты А.Д. Тойнби аймақтық сипаттағы өркениеттердің айналмалы дамуы, яғни пайда болуы, қалыптасуы, құлдырауы, ыдырауы, жойылу сынды кезеңдерден өтеді десе, оған ұқсас пікірді Л.Н. Гумилев те береді. Демек осы келтірген пікірлерді басшылыққа ала отырып, біз мәдениеттің циклдық дамуы деген ұғымды үнемі қозғалыста болатын үдеріс ретінде түсіндіре аламыз. Мәдениет белгілі бір даму циклдерін бойына жинақтайды. Ең бастысы циклдық теория мәдениет пен шығармашылық үдерістердің дамуын сызықтық сипат бойынша емес, пайда болу мен даму және құлдырау сынды кезеңдерден тұратын үдеріс ретінде түсіндіреді. Осылайша мәдениет биологиялық немесе табиғи заңдылықтарға бағынатын үдеріске сай келеді. Циклдық теория сонымен қатар қайталанатын да сипатқа ие болуы мүмкін. Ол турасында зерттеуші Н.А. Хренов «мәңгілік қайталану» туралы пікір білдіреді (Хренов, 2020:238-271). Оның пікірі Ф. Ницшенің пікіріне ұқсас. Мұның мәні тарихи кезеңдерде өзара сипаты ұқсас мәдени құндылықтар араға жылдар салып, қайтадан тарих сахнасына көтерілу мүмкіндігіне ие дегенді білдіреді. В. Розин циклдық теорияның негізгі мәні де екі түсінікке құралатындығын алға тарта отырып, біріншісі оқиғалардың қайталануын білдіреді десе, екіншісі оқиғалар мен үдерістердің логикалық жалғастығы деп түйіндейді (Розин, 2001:93-101). Оқиғалар мен үдерістердің логикалық жалғастығы біз жоғарыда атап өткен пайда болуы, қалыптасуы, даму мен ыдырау сынды кезеңдерді қамтитын циклдық теорияның негізгі кезеңдерді қамтиды.

Қазіргі таңда мәдениеттің даму ерекшеліктеріне қатысты модерн және постмодерн ұғымдары да жиі қолданыста. Модерн түсініктері Жаңа дәуір философиясының туындысы. Жаңа дәуірде антропоцентризм, яғни адам барлық құндылықтарды айқындаушы ретінде орнықты. Осы кезеңнен бастап өнер саласында да адамның орны айқындалып, өнер адамы жеке тұлға ретінде орнықты. Антропоцентризм принциптеріне сай Жаңа дәуірден бастап өнер саласы адамды жоғары сананы қалыптастырушы, автор ретінде қалыптастырды. Жоғары сананы қалыптастырушы немесе демиург ұғымы көркем шығармалардың пайда болуы ең алдымен жеке автордың қоршаған ортаны қабылдау қабілеті мен ойлау ерекшелігіне тікелей байланысты болады деген түсінік орныға бастады. Сонымен қатар жоғары сананы қалыптастырушы автор қарапайым халықтан бір саты жоғары тұрып, олардың рухани қажеттіліктерін өтеуші рөлге ие болды. Бұл өз кезегінде авторлық режиссура ұғымының алғашқы нұсқалары болды деп айтуға толық негіз бар.

Өнер саласындағы, нақтырақ айтқанда театр өнеріндегі циклдық теория өте маңызды жағдайларды анықтауға мүмкіндіктер береді. Әсіресе актерлік шеберлік және оны шыңдау мәселесінде, оның дамуы кезең кезеңімен жүзеге асқан үдемелі үдеріс екендігін байқаймыз. Циклдық теория алдымен арнайы қарастырып отырған кезеңдегі нақты шығармашылық үдерістерді қарастырып, олардың пайда бо-

луы мен қалыптасуы, дамуы және құлдыруын анықтайды. Ол тек қана белгілі бір мәдениеттердің даму үдерісі ғана емес, сол мәдениеттің ішінен циклдық теорияға сай пайда болған жаңа ағымдарды да айқындауға септігін тигізеді. Осылайша мәдениет пен оның ішінен пайда болған үрдістерді шынайы бағамдап, мәдениеттің пайда болуы мен қалыптасуы және дамуы кезеңдеріндегі жаңа үрдістердің сипатын толыққанды ашады. Мәдениет үнемі қозғалыста және дамуда болады. Сондықтан циклдық теория мәдениеттің дамуын кезеңдеуге немесе жоғарыда атап өткеніміздей олардың ұқсастықтарын, «мәңгілік қайталану», яғни өзіне дейінгі мәдени құндылықтарды қайтадан тарих сахнасына көтеруін көрсетеді.

Актерлік шеберлік мәселесіне келгенде заманауи театр өнерінің іргесін қалаған К.С. Станиславский екендігі даусыз. Ол театр өнерін, сахна өнерінің жаңа эстетикасын қалыптастырушы. Сахналық қойылымды біртұтас көркем шығарма ретінде таныта білді. Демек сахналық қойылымның барлық құрылымдарын, актер сомдайтын бейне, сахна көркі, музыкалық сүйемелдеудің барлығы бір мақсатқа, бір айтар түйінді ойға бағынып, өзара сабақтастыра алды (Scholte, 2015: 1371-1378). Бұл жүйемен тәлім алған оның шәкірттері өте көп. Соның бірі – М.А. Чехов болды. Сондықтан М.А. Чеховтың жүйесі өзінің ұстазының ұстанымдарына негізделді. Демек ұқсастықтары өте көп болды. Дегенмен циклдық теория заңдылықтарына сай, сол мәдени құндылықтардың ішінен М. Чехов өзіндік даму жолын тауып, өзіндік үрдістерді қалыптастырды. Басты көрсеткіш – актер шеберлігі, актердің өзіне берілген бейнені сомдауы және сол бейнені қоршаған жағдайларға сәтті ене білуіндегі тың ұстанымдар еді. Егер де Станиславскийдің ұстанымдарына сай, актер өзі мен сомдайтын кейіпкері арасындағы ұқсастықтарға мән берсе актер барынша сомдайтын бейнесін өзі сияқты көруге тырысады. Ал М. Чехов болса, актер мен сомдайтын бейненің ерекшеліктеріне ерекше мән беруді талап етеді (Чехов, 1986: 177-182). Демек қойылымның алғашқы сәттерінің бастап, актер өзінің емес, сомдайтын бейненің ерекшеліктеріне қарай бейімделеді. Сондықтан алғашқы сәттен бастап бейнені ашуға тырысады. М. Чехов актердің еркін емес, белгіленген шеңбер аумағында шеберлігін көрсетуге бағыттайды. Мұның өзі біз жоғарыда атап өткеніміздей театр мәдениетінің ішіндегі жаңа үрдістердің пайда болуы немесе циклдық даму теориясына сай келеді. Цикл ішіндегі қозғалыс осылайша қарама-қайшы пікірдің негізінде дамиды. М. Чехов актердің сомдайтын бейнесі мәселесіне ерекше көңіл аударды. Тіпті уақыт кеңістігіне бағынбайтын жазушының қиялынан туындаған бейнелердің өзіндік маңыздылығына мән беріп, жазушылардың қиялынан туындағанымен рухани кеңістікке айналады деп сенді. Оған дәлел ретінде Дон Кихот сынды бейнелерді мысалға алды. М. Чеховтың өзіндік тәсілінің қалыптасуына біз жоғарыда келтірген ұстазынан бөлек, батыс әлеміне танымал болған Р. Штайнер атты мистикалық түсініктерді басшылыққа алатын маманның да үлкен ықпалы болды. Р. Штайнер адамдардың материалдық емес, рухани құндылықтарға бай болуын қалады. Сондықтан М. Чехов «актердің денесі рухани күш арқылы дамуы тиіс» деп тұжырымдайды (Богданов, 2020: 160-165).

М. Чехов актерларды рольді сомдаудағы басты қағидаттардың бірі ретінде шығармашылық қиялды өмірге әкелу деп санады. Актер тек физикалық қозғалыс емес, түпсанадағы оң өзгерістерге ерекше мән берудің маңыздылығын атап өтеді.

Негізінен М. Чехов өзінің актерлік шеберлікті шыңдауда түпсанаға үлкен көңіл бөлетіндігін байқаймыз. Өйткені М. Чеховтың өзі де уақытында рухани күйзелісті басынан өткізген болатын. Тек актерлік және педагогикалық тәжірибе арқылы ғана оны еңсерген М. Чехов сол себепті де түпсана мәселесін шешуші күш ретінде бағамдаған. Өзіне дейінгілерден де басты айырмашылығы кейіпкердің ерекшеліктері мен белгілерін түпсанада шығармашылық түрде елестету арқылы жүзеге асады. Материалдық игіліктерге мән берген Кеңестік билік жылдарында М. Чеховтың түпсана мен рухани күшке негізделген жүйесі аса сұранысқа ие болмауы да сондықтан.

1932 жылы М. Чехов Рига қаласында өзінің жеке театрын ашады. Өзінің театрында түрлі шеберлік сағаттарын өткізіп, актерлердің кәсіби шеберліктерін шыңдау ісімен шұғылдана бастаған. Осы жылдардағы кәсіби тәжірибесі актерлік техника туралы өзінің әйгілі еңбегін жазып шығуына түрткі болды. Еңбек негізінен халықаралық маңызға ие құнды зерттеу жұмысына айналды. Өйткені еңбек М. Чеховтың жеке бақылауынан кейін түйіндеген ойға негізделіп жазылды. Ол Ресей мен Латвия, Польша мен Литва, Австрия мен Франция, Германия, Америка сынды елдерде жұмыс жасап, әр елдің актерлік шеберлік мәселесін салыстырмалы түрде талдады. Нәтижесінде М. Чехов әлемдік театр өнерінің ерекшеліктері туралы мол мәліметтер жинады. Өзара ұқсамайтын техникалар мен театр мектептерінің артықшылықтарын жүйеледі. Бақылау арқылы жиналған мәліметтерді сараптай келе, актерлік шеберлікті шыңдаудың бірегей тәсілін жасап шықты. Өзінің алғашқы тәжірибелерін 1936 жылы Англияда ашылған театрда жүзеге асырды. Аталған театрдың жетекшісі ретінде шәкірттеріне актерлік шеберліктің ерекшеліктерін үйрете бастаған ол екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында Америка Құрама Штаттарына өз ұжымымен бірге қоныс аударады. Бұл жылдары Америкада актерлік шеберлікті шыңдайтын орталықтанған театр мектептері болмады. Міне осы жеке шеберханасында өмірлік жинаған тәжірибесін басшылыққа ала отырып, актерлік шеберлікті шыңдауды дамудың келесі деңгейіне дейін көтере алды (Solomon, 2002: 9-13).

Мысалы актерлік шеберлік мәселесінде әрекет ұғымы бар. Станиславскийдің ілімінде «физикалық әрекет әдісі» деген ұғым бар. Әрине К.С. Станиславскийдің шәкірті ретінде М. Чехов те әрекетті физикалық әдіс ретінде қабылдады. Басты айырмашылығы М. Чехов шығармашылық сезімдерді физикалық әрекет сынды бұйрықпен қозғалысқа түсіру қиын екендігін атап өтіп, оны тек қызықтыру қажет екендігін алға тартады. Сонымен қатар әрекет ең алдымен ерікке байланысты жүзеге асады дей келе, оны дұрыс бағыттау керек деп санаған. Сол себепті де М. Чехов әрекет ұғымын ерікке негізделген мақсатты қозғалыс ретінде түсіндіреді. М. Чехов актерді белгілі бір бұйрық бойынша әрекетке түсіру немесе рольді сомдату мүмкін емес деп тұжырымдаған. Оның түпсанасында содайтын кейіпкерінің күйіне сәтті енуі үшін, сол мақсатта әрекетке баруы үшін «психологиялық ым-ишарат» қажет дейді. «Психологиялық ым-ишарат» актердің ойын сергітіп, дайындығын күшейтеді деп санаған. Өйткені «психологиялық ым-ишарат» дайындық пен роль сомдаудың жаңа әдісі болып табылады. Мұндай әдіс М. Чеховқа дейінгі жүйелерде кездесе бермеген. Ол ым-ишарат жалпы екіге бөліп қарастырады. Бірінші тұрмыстық ым-ишарат. Барлық адамдардың барлығына бірдей қолданыста болады. Әр адам тұрмыста белгілі

бір ым-ишаратты өзінше қолданады. «Ым-ишарат – барлық адамдарға тән. Ол олар біздің ішкі ойымыз және айтатын ойымыздың белгісі ретінде өмір сүреді. Адам сол ым-ишарат арқылы өз ойын жеткізуі де мүмкін. Ал кейбір ым-ишараттардың артында адам жаны тұрады. Бұл психологиялық ым-ишарат екендігі даусыз. Психологиялық ым-ишарат арқылы актер белгілі бір рольді сомдау барысында өзінің ең алғашқы сәтті қадамдарын жасай алады. Актер белгілі бір ым-ишарат арқылы өзінің ойын жеткізу немесе сомдайтын кейіпкерінің ерекшеліктерін сипаттап, өзінің ішкі сезімдері мен еріктілігін оята алады. Тұрмыстық ым-ишараттарға қарағанда актердің психологиялық ым-ишараттарды көрерменнің жанын баурап, айтар ойын дұрыс түсінуге жағдай жасайды. Актердің ішіндегі толассыз күші мен нәзік сезімін нақты білдіру үшін психологиялық ым-ишарат жасап, шығармашылық ерік пен сезімдерді оятады» деп санаған М. Чехов (Чехов, 1986: 199-201).

М. Чеховтың пікірінше психологиялық ым-ишарат арқылы өзінің денесіне роль сомдауға мүмкіндік беретіндігін атап өтеді. Рас сөз арқылы жетпегенді ым-ишарат арқылы жетіп жататын жағдайлар аз емес. Іс-қимыл немесе психологиялық ым-ишарат адамның ерік-жігерін оятуға мүмкіндіктері бар. Біздің пікірімізше рольді сомдаудағы дене қимылы өз кезегінде рольдің рухын түсінуге және түпсананың осы бағытта ойлануына жағдай жасайды. Бұл өзара сабақтасып жатқан ым-ишарат мен түпсаналық байланыстар. Жоғарыда атап өткен К. Станиславскийдің «физикалық әрекеттер әдісіне» жақын. Алайда «чеховтық тәсіл» кейін пайда болған және актерді берілген ролін ашуда барынша нәтижелі деп санаймыз. Өйткені Станиславскийдің «физикалық әрекет әдісіне» қараған «чеховтық тәсіл» актерді ерік-жігерінің жылдам жиналып, бір мақсатқа жұмылуына бағытталған. Бұл ретте атап өтетін жайт М. Чехов тәсіліне сай жасалатын психологиялық ым-ишарат – ол қарапайым іс-қимыл емес, ол әсем мәнерлі іс-қимылдан тұрады және сомдайтын рольдің табиғаты мен ерекшелігін тұтасып келеді. Ол дегеніміз бейнелейтін кейіпкердің де дене қозғалысы мен мінез ерекшелігін әсем іс-қимыл арқылы беру көрерменнің сезіміне, қабылдауына тікелей әсер етеді.

Психологиялық ым-ишарат мәселесінде М. Чехов актердің әсем іс-қимылына ерекше мән берді. Сол себепті де актерлік шеберлік шыңдаудың алғашқы жаттығуларынан бастап психологиялық әсем ым-ишаратты қалыптастыруға бағытталады. Шәкірттеріне берілетін тапсырмалардың қатарында «сүйрету, қысым жасау, ұру, сындыру, бөлу, алу, беру және тағы да басқа әрекеттерден психологиялық ым-ишаратты табыңдар. Оны артық дене күшін қолданбай, анық түрде орындандар!» деген тапсырмасын беріп, ең басты назарда ұсталатын шарттарды да қоса береді. Атап айтқанда ауыр затты сүйреудің қандай қиын екендігін көрсетіп, психологиялық ым-ишаратпен бергенде тек дене мүшелері ғана емес, барлық қоршаған ортамен әрекетке түсе алу. Психологиялық ым-ишаратты қалыпты қарқынмен орындау керектігі айтылады. Рас М. Чеховтың актерлік шеберлікті шыңдау туралы әдістерінде актердің асығыс немесе баяу қимылдауына жол бермеуге тырысады. Мұндай қимылдар жаттығуға теріс әсер етеді деп санаған (Joanna, 2001: 57-61).

М. Чехов актер үшін психологиялық ым-ишараттың маңыздылығы туралы «...Сахналық бейне өзіне тән ерік-жігер және сезімге ие. Басты кейіпкердің міне-

зі, ішкі жан дүниесі мен қоршаған ортасының ерекшеліктері, сөйлеу мәнері болады. Сомдайтын кейіпкермен алғаш танысқаннан бастап, актердің өз ролі туралы алғашқы түсініктері қалыптасады. Міне сол алғашқы түсініктерді тұрпайы болса да, кейіпкерге тән психологиялық ым-ишаратпен бере білу керек. Әрекет арқылы актер кейіпкердің ерік-жігерін білдірсе, психологиялық ым-ишарат арқылы сезімін бере алу қажет. Сахналық кейіпкердің ерекшеліктерін тани түскен сайын актердің психологиялық ым-ишараттары да сапалы түрлене түседі» деген пікірін білдіреді. Оған қоса м. Чехов психологиялық ым-ишарат тек бір ғана жағдаятпен шектелмейді дей келе, оларды:

- нақты бір роль үшін;

- жекелеген сахналық көріністер үшін;

- рольдің жекелеген сәттері үшін деген сияқты түрлерін сараптайды (Evangelatou, 2021: 21-39). Бір байқағанымыз М. Чехов нақты бір сахналық кейіпкерді сомдауды бір актерге жүктегенде алдымен бейненің ерекшеліктерін жан-жақты зерттеуді талап етеді. Ол психологиялық ым-ишараттарын меңгеру. Әрине кейіпкер әр түрлі өмірлік жағдаяттарды басынан өткереді және ол жағдаяттар сахнада бейнеленеді. Міне сол әр сахналық көріністің сәттерін алдымен психологиялық ым-ишаратын тауып, жаппа, рольге енеді (Cristini, 2019: 335-354). Мысалы «жұдырығын түю – шиеленісті жағдай», «тізелерінің бүгіліп, жерге жақындауы – қорқу», «аяқтарын ішке қарай сәл бүгу – ашыла сөйлесуден қашу» және тағы да басқа кейіпкердің барлық сахналық қойылымдардағы психологиялық ым-ишараттарын меңгергеннен кейін ғана барып, мәтіндік жұмыстарды көрерменге нақты әрі әсерлі жеткізе алады. Осылайша актер өзі сомдайтын кейіпкердің барлық ерекшеліктерін еркін меңгеріп, сол рольге толыққанды кіре алады. М. Чехов актер өзіне берілген рольдің тек қана сөйлейтін сөздерін ғана жаттап алуы көп жағдайда нәтижелі әрі әсерлі бола бермейді деп санаған (Андрейчук, 2009: 24-27).

М. Чехов актер шеберелігін шындауда әсіресе рольдің толыққанды сомдалуына әрі көрерменге әсерлі жеткізе білуіне көңіл бөледі. Сондықтан да дайындық жұмыстарында актердің бірнеше рет психологиялық ым-ишаратына мән беріп, ол белгілі бір сапалық деңгейге көтерілгенде ғана мәтінді қоса сөйлеуіне рұқсат береді. Психологиялық ым-ишарат актердің айтатын ойын білдіріп тұруы тиіс. Егер де актер өзі сомдайтын кейіпкердің психологиялық ым-ишаратын дәл бере алғанда ғана, өз ролін тапты деп есептелген. М. Чехов көп жағдайда актерлер үшін, кейіпкердің күйін дәл білдіре алатын психологиялық ым-ишаратты өзі үйретіп отырған. Осылайша актер мен режиссер арасында тылсым байланыстар орната алған. Ескерте кететін жайт, психологиялық ым-ишараттар көп жағдайда сахнада қойыла бермейді. Ол тек қана актердің рольге енуі, кейіпкерін жақсы тану үшін қолданылады. Демек ол дайындық кезеңіне тән және көрерменнен көп жағдайда жасырылады.

Актер өзі сомдайтын кейіпкерді жақсы таныған сайын, оның денесі мен дауыс ырғақтары да кейіпкерге барынша ұқсас бола түседі. Мұның барлығы да актердің рольге ену техникасын жоғары меңгеруінің белгісі. Актер өзі сомдайтын кейіпкерін жақсы сезіне білуінің нәтижесінде өзін сол адам деп қабылдауы жақсы құбылыс. Актердің рольге сәтті енуі алдымен өзі сомдайтын кейіпкер жақын таныс болып, тіп-

ті оның әр қимылын да өзінің денесі деп қабылдай бастайды. Сөйлеу мәнері де ұқсап, ендігі кезекте ол сол кейіпкерді сомдаушы актер емес, кейіпкер болып өзін ұстайды. Бұл актерлік шеберлік. Шеберліктің шыңына шыққандар ғана импровизацияға жол береді. Мұны қарастырып отырған М. Чеховтың да тәсілінен кездестіреміз. Актерлік шеберлікті шыңдау және рольді сомдау бағытында М. Чехов алты түрлі дайындық деңгейін көрсетсе, соның тек алтыншысы ғана импровизация болып табылады (Богданова, 2016: 4-16).

Бүгінгі таңда кәсіби актерлерді дайындау ісінде ерекше мән берілетін мәселе – шеберлік болып табылады. Кәсіби қызметтерінің барлық аспектілерін меңгерудің ең жоғары сатысы болып табылатын шеберлік кәсібилік ұғымының ерекшеліктерімен ұштасып жатыр. Өз кезегінде кәсібилік кәсіби біліктілік пен құзіреттіліктерден көрініс табады. Мамандық бойынша білік пен дағдыны меңгеріп, қазіргі таңда өзекті болып отырған кәсіби міндеттерді шешу қабілетінің қалыптасуы шеберлік пен кәсібиліктің басты көріністері болып табылады. Әрине кәсібилік пен шеберлік, маманның кәсіби құзіреттіліктерді игеруінің бір көрсеткіші тұлғалық мінездің де қалыптасуымен өлшенеді. Кез-келген салада маманның өз алдына кәсіби шешім қабылдай алатын тұлға болуы ерекше құпталады (Бекузарова, 2018: 101). Сол сияқты актерлік мамандықта да тұлғаның ролі ерекше бағаланады. Актерлік өнерде тұлғалық қасиеттерді анықтауда көп жағдайда «актерлік техника» сөзі қолданылады. Сөзсіз біз жоғарыда қарастырған М. Чеховтың актерлік шеберлікті шыңдай әдісі актерлік өнердегі тұлға қалыптастыруға бағытталған деп айта аламыз. Өз бойына табиғи талант пен ұзақ жылдардағы дайындық жұмыстарының қорытындыларын жинаған ғана актерлік техника немесе шеберлік қалыптасады. Демек актерлік шеберлік сомдайтын кейіпкерге айнала алу үдерісімен тығыз байланысып жатыр. Кейіпкерге айналу үдерісі – актердің сомдалатын бейне мен жаңа түрдің ерекшеліктерін қабылдап, біреуге немесе бір нәрсеге айналуы. Кейіпкерге айналу ұғымын еліктеу мен ұқсап бағу ұғымдарымен шатастыруға болмайды. Ұқсап бағу кейіпкердің тек сырты келбеті, жүріс-тұрысы, ым-ишараты мен дауыс ырғағын келтіру болып табылады. Ал кейіпкерге айналу бейненің ішкі әлеміне ену үдерісімен тығыз байланысты. Демек кейіпкерге айналу өзіндік тұлғалық ерекшеліктерінен тыс қасиеттерді бойына сіңіру. Егер де актер тек қана еліктеу мен ұқсап бағуға тырысса, өзіне тән мінез қасиеттері, өзінің мүмкіндіктері мен ойлау қабілеті, ішкі жан дүниесіндегі шектеулерден аса алмайды. Кейіпкерге айналу үдерісі актердің өзіндік шектеулерін өшіріп, жаңа таным көзқарастарын кеңейтіп, ойлау еркіндігін тудырады. Сомдалатын бейненің әлеуметтік ортасына терең ену, сол кейіпкер сынды ойлауға мүмкіндіктер береді. Рас кейіпкердің сыртқы ерекшеліктерін де өз бойына сіңіру де көп мүмкіндіктер береді. Алайда көп жағдайда актердің емес, сахна сыртындағы өзге де мамандардың көмегімен жүзеге асады. Кейіпкердің ішкі әлемі, оның ойлау қабілеті мен мінез-құлық ерекшеліктерін қабылдап, кейіпкердей ойлап, оны күйзелткен дүниені жан-тәнімен сезіне алу ол актерлік шеберлікті талап етеді. Ол терең психологиялық жұмыс болып табылады. Өйткені ұзақ психологиялық талдауларды талап етумен қатар, кейіпкердің өмір тарихы, оның тұлға болып қалыптасуына әсер еткен жайттарын да терең меңгеру арқылы келеді. Әрине қазіргі таңда актердің бойында сахнада өзгеге айналу алу қабілетін

қалыптастыратын түрлі жаттығулар мен тренингтер бар екені белгілі. Дегенмен бұл жаттығулар, шеберлік орталықтарының жұмысы біз жоғарыда қарастырған М. Чехов сынды театр өнерінің үздіктерінің теориясына негізделеді.

5 Қорытынды (Алимкулова Ж.К)

Мәдениеттің дамуындағы циклдық теория және оның театр өнеріндегі үрдістері зерттеушілердің ғылыми ізденістеріне арқау болатын мәселелердің бірі екендігі анық. Әсіресе әлемдік театр өнерінде өзіндік орнын айқындаған «Станиславский жүйесінен» шығып, дүниежүзілік театр өнерінің тәжірибесін ескеруден туындаған «М. Чехов тәсілі» ара-қатынасы циклдық дамудың айқын көрінісі болып табылады. Біз мәдени құндылықтардың ішінен шығып, дамудың жаңа бағыттарын айқындауға негізделген «М. Чеховтың тәсілінің» нәтижелілігі жылдар бойындағы тәжірибемен дәлелденген. Өзі тәлім алып, маман ретінде қалыптасқан «Станиславский жүйесі» де әлемдік театр өнерінде өзінің тиімділігін дәлелдей алған. Дегенмен тек қана қалыптасқан ұстанымдар мен тұжырымдар бойынша жүру ғылымды, мәдениетті тұралатады. Циклдық теорияның мәні де осында. Дүниежүзілік театр сахналары актерлерінің тәжірибесін бағамдап, салыстырмалы талдау нәтижесінде дүниеге келген «М. Чехов тәсілі» актерлік шеберлікті шыңдау және жалпы театр өнері мен мәдениетінің одан әрі дамуына ықпал етті.

Әдебиеттер:

1. Андрейчук В.А. Михаил Чехов: театрально-педагогические искания // Мир науки, культуры, образования. – №6(18). – 2009. – 23-27 с.
2. Бекузарова Н.В. Техника актера и техника педагога: сравнительный анализ // Вестник КазГУКИ. – №2. – 2018. – 100-105 с.
3. Богданова П.Б. Культурный цикл: режиссура от шестидесятников к поколению-post. – Москва: Академический проект, 2016. – 479 с.
4. Богданов П.Б. Теоретические аспекты изучения культурных процессов // Ярославский педагогический вестник. - №2 (113). – 2020. – 160-165 с.
5. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. – Москва: Книга, 1991. – 574 с.
6. Розин В.М. Семиотические исследования. – Москва: ПЕР СЭ, 2001. – 256 с.
7. Хренов Н.А. Социальная психология искусства. – 2-е издание. – Москва: Юрайт, 2020. – 549 с.
8. Чехов М.О. О технике актера // Литературное наследство. – Т 2. Москва: Искусство, 1986. – 177-402
9. Cristini M. Psychological Gesture, Concentration and Meditation on Character Development with Rudolf Steiner and Michael Chekhov // Journal of History of Medicine. – Volume 31/2. – 2019. – 335-354 p.
10. David L. McNaughton. Spengler's Philosophy, and its implication that Europe has «lost its way» // Comparative Civilizations Review. – Volume 67. – New York, 2012. – 7-15 p.
11. Evangelatou A. Konstantin Stanislavski and Michael Chekhov: tracing the two practitioners «lures» for emotional activation // Stanislavski Studies. Practice, legacy and Contemporary Theater. – Volume 9. – Issue 1. – 2021. – 21-39 p.
12. Luca G. Castellin. Arnold J. Toynbee's Quest for a New World Order: A Survey // European Legacy. – Volume 20. – London, 2015. – 619-635 p.
13. Scholte T. Photo-cybernetics in the Stanislavski system of acting // Kybernetes. – Volume 44. – Vancouver, 2015. – 1371-1379 p.
14. Solomon R. Michael Chekhov and his approach to acting in contemporary performance training. – Oronr. – 2002. – 42 p.

15. Joanna M. Auditioning: An Actor Friendly Guide. – New York, 2001. – 240 p.

References:

1. Andrejchuk V.A (2009). Mihail Chehov: teatral'no-pedagogicheskie iskanija [Mikhail Chekhov: theatrical and pedagogical searches] // Mir nauki, kul'tury, obrazovanija. – №6 (18). – 23-27 s. (in Russ)
2. Bekuzarova N.V (2018). Tehnika aktera i tehnika pedagoga: sravnitel'nyj analiz [Actor's technique and teacher's technique: comparative analysis] // Vestnik KazGUKI. – №2. – 100-105 s. (in Russ)
3. Bogdanova P.B (2016). Kul'turnyj cikl: rezhissura ot shestidesjatnikov k pokoleniju-post [Cultural cycle: directing from the sixties to the generation after]. – Moskva: Akademicheskij proekt. – 479 s. (in Russ)
4. Bogdanov P.B (2020). Teoreticheskie aspekty izuchenija kul'turnyh processov [Theoretical aspects of the study of cultural processes] // Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik. - №2 (113). – 160-165 s. (in Russ)
5. Danilevskij N.Ja (1991). Rossija i Evropa [Russia and Europe]. – Moskva: Kniga,. – 574 s. (in Russ)
6. Rozin V.M (2001). Semioticheskie issledovanija [Semiotic research]. – Moskva: PER SJe. – 256 s. (in Russ)
7. Hrenov N.A (2020). Social'naja psihologija iskusstva [Social psychology of Art]. – 2-e izdanie. – Moskva: Jurajt. – 549 s. (in Russ)
8. Chehov M.O (1986). O tehnike aktera [About the methods of actors] // Literaturnoe nasledstvo. – T 2. Moskva: Iskusstvo. – 177-402. (in Russ)
9. Cristini M (2019). Psychological Gesture, Concentration and Meditation on Character Development with Rudolf Steiner and Michael Chekhov // Journal of History of Medicine. – Volume 31/2. – 335-354 p. (in Eng)
10. David L. McNaughton (2012). Spengler's Philosophy, and its implication that Europe has «lost its way» // Comparative Civilizations Review. – Volume 67. – New York. – 7-15 p. (in Eng)
11. Evangelatou A (2021). Konstantin Stanislavski and Michael Chekhov: tracing the two practitioners «lures» for emotional activation // Stanislavski Studies. Practice, legacy and Contemporary Theater. – Volume 9. – Issue 1. –. – 21-39 p. (in Eng)
12. Luca G. Castellin (2015). Arnold J. Toynbee's Quest for a New World Order: A Survey // European Legacy. – Volume 20. – London. – 619-635 p. (in Eng)
13. Scholte T (2015). Photo-cybernetics in the Stanislavski system of acting // Kybernetes. – Volume 44. – Vancouver. – 1371-1379 p. (in Eng)
14. Solomon R (2002). Michael Chekhov and his approach to acting in contemporary performance training. – Oronr. – 42 p. (in Eng)
15. Joanna M (2001). Auditioning: An Actor Friendly Guide. – New York. – 240 p. (in Eng)

Рақым С.^{1*} Тұяқбаева А.Ш.²

Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы

Алматы, Қазақстан

E-mail: samharrahim@gmail.com, maulet74@mail.ru

ORCID: 0000-0002-6213-7825, 0000-0001-9909-1720

Ф. ФЕЛЛИНИ ФИЛЬМДЕРІНДЕГІ МАЗМҮН МЕН ФОРМАНЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Аңдатпа. Ғылыми мақалада авторлар итальяндық кинорежиссер, сценарист Федерико Феллинидің шығармашылығына кәсіби талдау жасаған. Олар Ф.Феллини шығармаларының мазмұны жағынан да, формасы жағынан да басқа авторларға қарағанда ауқымының кең әрі алуан түрлі тақырыптарды зерттеуімен ерекше екендігіне назар аударады. Тақырыпты зерттеу барысында Ф.Феллини шығармаларының сапалылығы, олардың әрқайсысының тәуелсіз тұжырымы анықталды. Зерттеушілер қолтаңбасы өзгеше режиссер шығармаларының сериясын ерте кезең, орта кезең және соңғы кезең деп, үш кезеңге бөліп қарастырған. Ерте кезеңде орын алған қалау мен этика арасындағы қайшылықты жаңғырту үшін сюжетті негізгі бөлім ретінде пайдаланғандығын барынша нақты талқылаған. Орта кезеңде Ф.Феллинидің тілектің санадан тыс компоненттерін негізгі дене ретінде көрсетуге деген құштарлығы айқындалады. Көркем туындыларына талдау жасай отырып, мақала авторлары осы екінші кезеңді оның шығармашылығының шарықтау кезеңі деп атайды. Аталған шығармалардағы кейіпкерлердің өзін-өзі жоққа шығаратын эмоциялары ұят, қорлау, кінә сияқты түрлі белгілерге негізделгендігі де айтылады. Зерттеушілер «пост-кезең» деп аталатын соңғы кезеңде режиссердің экстремалды ситуациялық пропорциялар арқылы бірнеше тақырыптарды көтергенін зерделеген. Мұнда оқиғалар мен қаһармандар мінездерінің карама-қайшылыққа толы іс-әрекеттері жан-жақты талданады. Алғашқы екі кезеңмен салыстырғанда кейінгі туындылар тақырыбы жағынан әлдеқайда күрделі. Кейіпкерлердің еркіндігі, олардың шектен тыс құмарлыққа берілуі, сананың бұзылу белгілері «Сатирикон Феллини», «Амаркорд» және «Казанова» фильмдерінің негізгі тақырыбы болған. Бұл кезеңде Ф.Феллини жеке рухпен ұштастырылған әлеуметтік орта мен тарихтың жеке адамға күшті шектеуші ретінде әсер ететінін анықтады.

Кілт сөздер: кино өнері, режиссура, классификация, толықметражды фильм, қысқаметражды фильм, сюжет, көркем шығарма.

Рақым С., Тұяқбаева А.Ш.

Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова

Алматы, Казахстан

E-mail: samharrahim@gmail.com, maulet74@mail.ru

ORCID: 0000-0002-6213-7825, 0000-0001-9909-1720

Взаимосвязь содержания и формы в фильмах Ф. Феллини

Аннотация. Авторы в научной статье провели профессиональный анализ творчества итальянско-го кинорежиссера, сценариста Федерико Феллини. Они обращают внимание на то, что произведения Ф.Феллини, как по содержанию, так и по форме, отличаются от других авторов своим исследованием широких и разнообразных тем. В ходе изучения темы были выявлены качество произведений Ф.Феллини, независимые формулировки каждого из них. Исследователи разделили серию произведений режиссера

на три этапа: ранний период, средний период и последний период. Наиболее четко обсуждалось использование сюжета в качестве основной части для возобновления конфликта между предпочтением и этикой, имевшего место в раннем периоде. В средний период определяется страсть Ф.Феллини к отражению сверхзнаковых компонентов желания человека в качестве основного в его душе. Анализируя художественные произведения, авторы статьи называют этот второй этап кульминацией его творчества. В этих произведениях говорится, что незначительные эмоции персонажей основаны на различных признаках, таких как стыд, унижение, вина. Исследователи изучили, что за последний период так называемого «пост-этапа» режиссер поднимал несколько тем через экстремальные ситуационные пропорции. Здесь всесторонне, подробно анализируются противоречивые действия событий и характеры героев. По сравнению с первыми двумя периодами последующие произведения более сложные и весомые по тематике. Свобода персонажей, их чрезмерная страсть, признаки нарушения сознания были основной темой фильмов «Сатирикон Феллини», «Амаркорд» и «Казанова». В этот период Ф.Феллини определил, что социальная среда и история, сопряженные с личным духом, сильно влияют на личность ограничивая его.

Ключевые слова: киноискусство, режиссура, классификация, полнометражный фильм, короткометражный фильм, сюжет, художественное произведение.

Rakun S., Tuyakbayeva A.Sh.

*Kazakh National Academy of Arts named after T. Zhurgenov
Almaty, Kazakhstan*

E-mail: samharrahim@gmail.com, maulet74@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6213-7825>, 0000-0001-9909-1720

The interrelation of content and form in films F. Fellini

Annotation. The authors in the scientific article conducted a professional analysis of the work of the Italian film director, screenwriter Federico Fellini. They draw attention to the fact that the works of F.Fellini, both in content and in form, differ from other authors in their study of wide and diverse topics. During the study of the topic, the quality of the works of F. Fellini, independent formulations of each of them were revealed. The researchers divided the director's series into three stages: early period, middle period and final period. The use of the plot as the main part for the resumption of the conflict between preference and ethics that took place in the early period was most clearly discussed. In the middle period, the passion of F. Fellini for reflecting the super-sign components of a person's desire as the main one in his soul is determined. Analyzing works of fiction, the authors of the article call this second stage the culmination of his work. These works say that the characters' minor emotions are based on various signs, such as shame, humiliation, guilt. Researchers studied that over the last period of the so-called «post-stage» the director raised several topics through extreme situational proportions. Here comprehensively, contradictory actions of events and characters of heroes are analyzed in detail. Compared to the first two periods, subsequent works are more complex and weighty in subject matter. Freedom of characters, their excessive passion, signs of impaired consciousness were the main theme of the films «Satyricon Fellini», «Amarcord» and «Casanova». During this period, F.Fellini determined that the social environment and history associated with personal spirit strongly affect the personality by limiting it.

Key words: film art, directing, classification, feature film, short film, plot, piece of art.

1 Кіріспе. (Рақым С.)

XX ғасырдың екінші жартысында, әсіресе 1960-1980 жылдар аралығында Микеланджело Антониони, Ингмар Бергман, Федерико Феллини, Андрей Тарковский, т.б. кино өнерінің көрнекті өкілдері бірлесіп отырып, авторлық фильмді кемелденген көркемдік түрге айналдырды. Соның нәтижесінде қазіргі фильмдік сюжеттер мен оның техникалық құрылымына сәйкес келу жолы күрделі болатын деңгейге жетті.

«В 1970-80-х гг. образуется авторское концептуальное кино, в котором первостепенное место отводится человеку во всех его проявлениях и ипостасях. Таким образом, этот период ознаменовался появлением реалистичных фильмов об «особых людях», в которых отражаются проблемы, вызванные категориями нарушений и с «точки зрения внутренней субъективности» («Каждый за себя, а Бог против всех», 1974, «Форрест Гамп», 1994). И наконец, признание Европой и США гуманистических ценностей, как в социальной, так и в культурной сферах жизнедеятельности, привносят на экраны нового «особого человека» – обладателя истинных ценностей, романтика, способного осчастливить того, кто рядом («Я Сэм», 2001; «А в душе я танцую», 2004; «Один плюс один», 2011)» (Касымханова, Попов, Ногербек, 2020: 127) деген тұжырымға сүйене отырып, расында өткен ғасырдың екінші жартысында көптеген кино режиссерлерінің өздерін толғандырған мәселелерді экран арқылы жарыққа шығарғанын байқаймыз. Жоғарыда аталған кино суреткерлерінің ішінде Ф.Феллинидің шығармалары мазмұны жағынан да, формасы жағынан да басқа авторларға қарағанда кеңірек және алуан түрлі тақырыптарды зерттеуімен ерекше. Кейіпкерлердің санадан тыс психологиясына ене білген ол белгілі бір оқиға желісін баяндау үшін сюжетке емес, жағдайға сүйеніп, сахналық жоспарлау технологиясын өте күрделі деңгейге дейін дамытты, қайталанбас суретті қалыптастырды. Ф.Феллини шығармаларының күрделілігі кино сыншыларының пікірлерін бір-бірінен алшақтатты, тіпті олардың көзқарасындағы қарама-қайшылықтардың туындауына себеп те болды.

2 Материалдар мен әдістер. (Тұяқбаева А.Ш.)

Зерттеуге алынған фильмдердің бүгінгі әлемдік кино өнеріндегі орны, олардың негізгі идеясы мен режиссерлік тұжырымын анықтау үшін сапалық-аналитикалық талдау әдісі қолданылды. Ф.Феллинидің көркем шығармаларының мәнін ашу үшін есімдері жаһанға танымал философтардың ұстанымдарына назар аударылды. Өткен ғасырдың ортасында жарық көрген фильмдердегі мәселелер әлі күнге дейін өзекті дейміз, олардың өзгеше формасы да назар аударарлық деңгейде. Сол негізде зерделенген ғылыми еңбекте кинотанушылар мен философтардың, теоретик ғалымдардың ой-тұжырымдарына сүйене отырып, Ф.Феллини фильмдерінің сапалық деңгейін, режиссердің шығармашылық-көркемдік ізденістерін анықтауға маңыздылық берілді.

2.1 Зерттеу әдістері. (Тұяқбаева А.Ш.)

Тақырыпты зерттеу барысында Ф.Феллини шығармашылығының әлемдік кино өнеріндегі орнын анықтап, оның стилі мен қолтаңбасының ерекшелігін тану үшін кең көлемде ғылыми-теориялық сараптама жасалды. Сапалы зерттеу мақсатында тарихи мәліметтерді жинақтау, тың ақпараттармен қамтамасыз ету, негізгі тарихи-шығармашылық фактілерге сүйене отырып, синтезді түрде сараптау, салыстырмалы жолмен талқылау жасау көзделді. Кешенді түрде, типологиялық және тарихи-теориялық талдау жұмыстары жүргізілді. Ф.Феллинидің фильмдерін тұтастай қамти отырып, оны зерттеу арқылы нақты тұжырымдалған нәтижелерге қол жеткізу үшін жүйелі әрі кешенді талдау әдістері қолданылды.

2.2 Материалға сипаттама. (Тұяқбаева А.Ш.)

Біздің еліміз аударған және құрастырған әлемдік кино тарихында Ф.Феллини қатысқан барлық бөліктер хронологиялық жазбаларға енгізілген. Ағылшын тілінде сөйлейтін әлемде оның шығармашылығын сараптайтын Питер Бонданелла өзінің үш монографиясында Ф.Феллинидің шығармаларын жан-жақты жіктеді. Ол «Acrobatic Light», «The White Chief» және «The Libertine» фильмдерін «кейіпкерлер трилогиясы» деп атап, олардың кейіпкерлердің әлеуметтік масқаларын және олардың шынайы табиғатын бейнелеу үшін шоғырланғанын айтады. Ал, «Кабирия түндері» «рақымды құтқару трилогиясын» құрайды. Мұндағы сюжеттік желі католиктік сенімге негізделген, яғни конверсия адамдардың тағдырын түбегейлі өзгертуі мүмкін. «Ла Дольче Вита», «8 жарым» және «Джюльетта мен аруақтар» жүректі талдауға негізделген, оларда санадан тыс мазмұн бар. «Серьезный кинорежиссер заботится обо всем; даже о самых мелких деталях. Это так же сложно и трудно, как работать на земле» (Д'Алессандро, 2019: 46) деп жазады режиссер Эмилио д'Алессандро. Ендеше Ф.Феллини шығармашылығының траекториясы да жан-жақты. «Казанова» коммерциялық тұрғыдан сәтсіздікке ұшырағаннан кейін Ф.Феллини шындыққа және тарихи сынға бет бұрды. П.Бонданелла шығарған кейбір тұжырымдар дәл, бірақ осы тұстағы айта кетерлік ең үлкен мәселе – онда әртүрлі санаттағы жұмыстардың арақатынасы нақтыланбаған. Сонымен қатар ол тапқан кейбір ортақ белгілер шығармалардағы маңызды атрибуттар болып саналмайды.

Жалпы атрибуттар әрбір жұмыста маңызды болып саналады және олар П.Бонданелланың классификациясы сияқты негізгі объектімен (кейіпкер немесе тақырып) тұрақты болып қалуы және стандартқа айналуы керек. Осы тұрғыдан алғанда Ф.Феллини шығармасында сахналауға болатын сапалы негіз бар. Ол өзі басқарған туындылардың барлығын жеке дара ұзақ фильм деп есептейді, олардың әрқайсысы толығымен ешкімге, ештеңеге тәуелсіз. 1950-1990 жылдар аралығында түсірілген фильмдерге 4 тележарнаманы есептегенде 21 толықметражды және 3 қысқаметражды фильм кіреді. Бұл жұмыстар үздіксіз даму нысаны ретінде әртүрлі кезеңдердегі әртүрлі атрибуттарды көрсетеді, ал құрамдас элементтер мен құрам әдістері сәйкесінше өзгеріп, ағзалардың дамуы сияқты айқын кезеңдерді қарастырады. Бұл жұмыс сахналаудың ортақ стандарты ретінде тақырыптың, баяндау құрылымының және өрнек принципінің үш атрибутын таңдап, Ф.Феллинидің шығармалар сериясын үш кезеңге бөледі: *ерте кезең*, *орта кезең* және *соңғы кезең*.

Кинофильмдердегі негізгі әрекет барлық әрекеттерді басқару функциясына ие, мұнда оқиға болмайды. Керісінше, тақырыпты әрекеттер мен таңбалар ретінде тікелей анықтайды. Ал, әңгімелеудің құрылымы арнайы оқиғадағы сюжеттер мен жағдайлардың арақатынасын, сондай-ақ оларды құрайтын оқиғалар арасындағы логикалық қатынасты білдіреді. Әңгіме – белгілі бір мақсатты көздеу үшін кейіпкердің жүзеге асырған оқиға желісі, сюжетті құрайтын уақыт пен кеңістіктегі сюжеттер тізбегі, ал басқа кейіпкерлер басқаратын оқиғалар «сапалы орта мен жағдайды» құрайды. Сюжет пен жағдаятты оқиғаның тең құрамдас бөліктері ретінде қарастырып, олардың арақатынасына қарай оқиғаларды сюжеттік және жағдаяттық деп екіге бөлуге болады. Голливуд фильмдері негізінен сюжетті негізгі бөлім ретінде

баяндайды. Оқиғалардың логикалық байланысына сәйкес американдық драматург-сценаристер сюжеттік парадигмалардың алуан түрлілігін сұрыптаған: үш актілі, сегіз сериялы, қаһармандық, саяхат, т.б. Осы аталған ой-пікірлердің барлығы мақала авторлары С.Рақым мен А.Тұяқбаеваның тақырыпты зерттеу арқылы көз жеткізген тұжырымдары болып табылады.

3 Талқылау. (Рақым С., Тұяқбаева А.Ш.)

Ерте кезең. Ф.Феллинидің алғашқы кезеңдегі туындыларына алты көркем фильм кіреді: «Акробатикалық жарық» (1950), «Ақ басшы» (1952), «Анасының ұлдары» (1953), «Жол» (1954), «Алаяқтар» (1955), «Кабирия түндері» (1957) және қысқаметражды фильмі – «Неке агенттігі» (1953). Толық метражды фильмдерінің тақырыбы тілек пен этика арасындағы қақтығыс туралы. Осы алты фильмнің экспрессиялық принципі кейіпкерлердің сыртқы мінез-құлқына және шынайы ортаға еліктеу болып табылады. Негізінен қысқа метражды фильм еліктеушіліктің шынайы еместігін әшкерелейді. Репродуктивтілікке күмән келтіру осы кезеңнің ерекше жұмысы болып табылатын қысқаметражды фильмнің тақырыбына айналады және бұл Ф.Феллини үшін фильмнің табиғатына күмән келтірудің бастапқы нүктесі болып табылады. Негізінен фильм сюжеттерінен көп орын алатын қалау (немесе бір нәрсені қажет ету) сипаты мен дәрежесі қақтығыстың ауқымын анықтайды. Салыстырмалы түрде айтқанда, ақылға қонымды тілектерді моральдық субъектілер мен этикалық субъектілер оңай қабылдайды. Негізінен: ««Мәденилендіру» сөзінің мағынасы әлдебір жаратылыстың табиғи формасын барынша дамытуды ғана қамтып қоймайды, ол сонымен бірге бастапқы ядроның дамуын, оның мәнінің сол нәрсенің ішкі мағынасының нормаларына сәйкес аяқталуын, оның терең мәнді ұмтылыстарын білдіреді.

...дәл мағынасында тек адам ғана мәдениеттің пәні бола алады, өйткені ол әу бастан өзін-өзі игеруге қабілетті тіршілік иесі болып табылады (XX ғасырдағы мәдениет философиясы, 2008: 47) десек, Ф.Феллини шығармашылығында адам бейнесі, оның мінез-құлқы, шығармадағы әлеуметтік орын өте терең әрі нақтылы ашылады. Мәселен, жоғарыда аталған фильмдердегі басты кейіпкерлердің уәждері де инстинктивті, әрі ұтымды. «Акробатикалық жарықтағы» қаһарман Лианаға деген құштарлығында жыныстық инстинкті де, эмоционалды қамтамасыз ету де бар. «Ақ басшыдағы» кейіпкер Ванданың махаббат арманы ұтымды мазмұнға ие. «Ровердегі» Фаусто, Альберто, Леопольдо және Рикардо жыныстық инстинктердің жетегінде кеткен, Моралдо бұл бақылаудан құтылады, бірақ оның өмірдің құндылығын табу үшін туған қаласынан кетуге деген мотивациясы бос күйінде қалады, яғни нақты мазмұн жоқ. Жалпы «қазіргі заманғы әлемдік үдерістер кезеңінде болып жатқан әлеуметтік, экономикалық және саяси өзгерістер қоғамды жыныстық рөлдердің өзара қатынастарын «маскулистік» және «феминистік» мәдени-әлеуметтік стереотиптерінің трансформациясына айтарлықтай өзгерістер әкелуде. Солардың әсерінен қазіргі қоғамда жыныс мәселесінің өзектілігі жеке өмір аясында ғана қызығушылық танытып қоймай, сонымен қатар өнер, ғылым саласында және саяси қоғамда сананың гендерлік парадигмасының орын алуына әкеп соқтырып, екі жыныстың серіктестігі

мен ынтымақтастығына ауысу жағына бірте-бірте өзгеруін көрсетеді» (Уразбаева, 2017: 34). Ф.Феллинидің Ванда, Фаусто, Альберто, Замбано, Огу Стоу және Пикассо, т.б. кейіпкерлері қоғамдағы теріс мінездерге ие. Гельсомина және Кабирияны өз ниеттері үшін емес, жақындары өздерінің моральдық кемшіліктерін жоққа шығарудан бас тартқандықтан, олардың сүйіспеншілігіне байланысты теріске шығару жауапкершілігін алады, бұл Ванданың өзін-өзі жоққа шығаруы болып та саналады. Сондықтан «Акробатика жарығынан» басқа көркем фильмдердің барлығында қалау мен этика, мораль арасындағы тартыстар суреттеледі. Бұл кезеңдегі шығармалардың ең тартымды жері – өзін-өзі жоққа шығаратын моральдық эмоцияларды бейнелеу.

Кейіпкердің өзін-өзі жоққа шығаратын эмоциялары осылайша ұят, қорлау, кінә сияқты түрлі қарқындылық дәрежесінде көрсетіледі: Ұят дегеніміз – аз мөлшерде басқаларды ренжітетін, зайырлы мораль деңгейінде орын алатын өз қалауы мен мінез-құлқын жартылай теріске шығару. Ал, теріске шығару жан-жақты, белгілі бір тілек пен мінез-құлықтан жалпы тұлғаға көтеріледі. Басқаларға зиянның дәрежесі ауыр, ауқымы салыстырмалы түрде үлкен. «Алаяқтар» фильмінде Роберто темекі қорабын ұрлайды, соның салдарынан оның серіктесі оны қуып жібереді. Пикассоның әйелі күйеуінің оны алдағанын түсінеді. Шын мәнінде ол Робертоның алаяқтық жолдағы сыбайласы, сондықтан ол ең күшті саналатын ұят сезімін бастан кешіреді. Ал, кінә – бұл кейіпкердің өзі немесе жақын адамы өзгеге зиян келтіріп қана қоймай, сонымен бірге қылмыс жасағанын түсінгенде онымен бірге жүретін күшті эмоция. Ол бұл дүниеде өзі мен жақындарының қадірін жоққа шығарып қана қоймайды, жан тәннен шыққан соң оны теріске шығарудан арыла алмайды. Нақтырақ айтқанда, кінә – бұл теріске шығарылғаннан кейінгі өлімнен қорқу үрдісі.

Ф.Феллинидің данышпандығын *орта кезеңде* толыққанды мойындаймыз, сондықтан бұл кезеңді оның шығармашылығының шарықтау кезеңі деп те атауға болады. «Чувствительный человек слишком зависит от собственной диафрагмы, чтобы быть великим королем, великим политиком, великим сановником, справедливым человеком, пронизательным наблюдателем, а следовательно, провсеходным подражателем природы, если только он не сможет забыть, отвлечься от самого себя, создать силой своего воображения и удержать в своей цепкой памяти призраки, служившие ему образцами; но тогда действует уже не он, им владеет дух другого существа» (Дидро, 2020: 44) деп жазады көрнекті француз теоретигі Дени Дидро. Өте орынды пікір. Ф.Феллини өте сезімталдығын оның осы кезеңде түсірілген фильмдеріндегі оқиғалар желісін тың көріністермен толықтырып отыруынан аңғарамыз. Оның осы уақытта үш толықметражды фильмі бар: «La Dolce Vita» (1960), «8 жарым» (1963), «Джульетта мен аруақтар» (1965) және «Доктор Энтонидің азғыруы» (1962) қысқаметражды фильм. Алғашқы екі фильм бұрын-соңды болмаған халықаралық табысқа жетті және Ф.Феллинидің кино шебері мәртебесін одан әрі асқақтатты. Бұған мысал ретінде рухани дағдарысқа ұшырағаннан кейін жарыққа шыққан «8 жарым» туындысын айтуға болады. Бұл фильм Ф.Феллини фильмдерінің классикасына айналды. «Джульетта мен аруақтардың» сәтсіздігі оның әйел психологиясын түсінбегендігінен емес, ұғымдарды түсіндіру үшін бейнелерді пайдаланғандықтан. Бұл шығармалардың тақырыбы қалау мен адамгершілік арасындағы тартысты

көрсетуімен әлі күнге дейін өзекті. Бұл кезеңде Ф.Феллини К.Юнгтің аналитикалық психологиясын қабылдап, өзін бақылау және ой елегінен өткізу үшін бұл теорияны жүйелі түрде қабылдай бастады және кейіпкердің жеке басын санадан тыс деңгейден талдай отырып, өз шығармашылығына осы тәжірибені енгізді. «La Dolce Vitaда» Марсено тап болған дилемманың екі аспектісі бар: 1. әлеуметтік-ұжымдық тозған сала мен таптың тұзағына түсу; 2. мәдени қызмет деңгейі. Марсеноның қалауы анима архетиптері түрінде проекцияланады. «Анима есть бессознательное субъектное имаго, аналогичное персоне. Как персона есть образ себя, который субъект являет миру и который воспринимается миром, так и анима есть образ субъекта в его отношении к коллективному бессознательному, или же выражение бессознательных коллективных содержаний, бессознательно им констеллированных. Также можно сказать, что с точки зрения коллективного бессознательного анима есть лицо субъекта» (Юнг, 2020: 416) деп жазады К.Г.Юнг. Сондай субъект болып табылатын Марсеноның анимасы төрт кезеңге сәйкес келетін Мадалена, Сильвия, Эмма және Паулаға проекцияланады. Штайнер өзінің көлеңкелі архетипі проекциясының негізгі нысаны болып табылады, ол өз бетінше құндылықты құру үшін сыртқы әлемнің әсерін елеуге тырысады және балаларын өлтіргеннен кейін өз-өзіне қол жұмсайды. Оның екіге бөлінуі мен санасының түбіндегі жабайылығы Марсеноны дүр сілкіндіреді. Марсеноның азғындығы жеке тұлға болып табылады және мұнда жауапкершілікті әлеуметтік ортаға аудару мүмкін емес.

Ал, «8 жарым» фильміндегі кейіпкерлердің әлеуметтік жағдайын былай қойғанда, режиссер Гвидо мен Анима жобалаған нысандар мен сананың өзін-өзі объектілеуі арқылы қалыптасқан кейіпкерлер арасындағы қарым-қатынасты сипаттауға назар аударады. Оның анима фигуралары да өзіндік ерекшеліктеріне сәйкес жасалған: жыныстық инстинкт, Сараджина, жезөкше; жыныстық махаббат, Карла, қожайын; моральдық адалдық, әйелі Луиза; даналық пен құтқару, Клаудия. Сценарист Даумье Клаудияның көркемдік ойлау қабілетін және шығармашылық қабілетін жоққа шығарады, ал епископ оның діни тұрғыдан тартымдылығының жоқтығын алға тартады. Бұл екі кейіпкерді Гвидоның кейіпкерлер дизайнының құралы ретінде қарастыра аламыз. Демек, Гвидо кездесетін рухани дағдарыс сана мен түпкі сананың екі деңгейінде. Өзінің емдеу тәжірибесіне сүйене отырып, Ф.Феллини Гвидоның психологиялық трансценденттік (шектен асу) арқылы дағдарысты жетуін, өмірге жаңа және шығармашылық көзқарас табуын ұйымдастырды. Жалпы осы кезеңде Ф.Феллини дін психологиялық жіктерді емдейді деген үмітін мүлдем үзді.

Пост-кезең (соңғы кезең) экстремалды ситуациялық пропорциялар арқылы бір-неше тақырыптарды ашу кезеңі болып саналады. «Қарғыс атқыр Тоби» (1968) қысқаметражды фильмі пост-продакшнның тақырыбы мен экспрессиялық принциптері жағынан өте өзекті. Алғашқы екі кезеңмен салыстырғанда кейінгі туындылар тақырыбы жағынан әлдеқайда күрделі. Моральдық қысымнан азат жағдайларда құмарлықтың шектен тыс берілуі «Сатирикон» (1969), «Амаркорд» (1973) және «Казанованың» (1976) тақырыбы болып табылады. Өз-өзіне қол жұмсаған аксүйек жұптан басқа «Сатирикон Феллинидегі» барлық кейіпкерлер ешқандай этикалық шектеулер мен моральдық айыптаусыз еркін өмір сүреді. Басты кейіпкерлер Нкоби

мен Аксида өздерінің жыныстық құмарлықтарын басынан аяғына дейін көрсетеді, соңында Аксида қаза тауып, Нкоби заңды шектеусіз басқа құмарлықты табу үшін Африкаға барады. «Рамблер» фильміндегі шағын қалаға қайта оралып, сол жердегі адамдардың жыныстық инстинкттерін әлеуметтік және мәдени іс-әрекетке айналдыруға болмайтынын сөз етеді. Оларды не фашистер, не шизофренияға шалдыққандар пайдаланады. «Әйелдер қаласындағы» экстремалды феминистер патриархатқа қарсы тұру үшін өздерінің нәпсіқұмарлығын көрсетеді, ал еркектер жыныстық аңшылықтың жеке тарихын жинау үшін виллаларын гаремге салады. Мұның басқа фильмдерден айырмашылығы, кейіпкер өзінің патриархалдық идеялары мен жыныстар арасындағы қарым-қатынаста эмоцияның жоқтығын көрсетеді. Бұл кезеңде Ф.Феллини жеке рухпен ұштастырылған әлеуметтік орта мен тарихтың жеке адамға күшті шектеуші ретінде әсер ететінін анықтады. Ол шындықты белсенді түрде сынап, тарихқа ой жүгіртіп, заманның азғындалуын сынау тақырыбын қалыптастырды.

Ф. Феллинидің тарихты бейнелейтін туындыларына «Рим» фильмі кіреді. Мұнда аңыздар, драмалар және тұрғын үй қирандылары арқылы ежелгі Римнің әлеуметтік және отбасылық өмірін елестетеді және Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі көріністі еске түсіреді. «Рим» және «Группа репетициясында» әлеуметтік аспектілерге назар аударып, 1970-ші жылдары Италия тап болған күрделі әлеуметтік мәселелерді бейнелейді. Италияда өткен ғасырдың ортасында орын алған «экономикалық ғажайыптан» кейін жұмысшылардың өмірі нашар болды, студенттер үкіметке наразылық білдірді. Хиппи қозғалысы мен анархия доктринасы басым болып, халық таптық бөлінулерге жол ашты. Әсіресе, «Банд репетициясы» фильмін түсіру кезінде «Қызыл бригадалар» атты солшыл террористік ұйымы премьер-министр Альдо Мороны ұрлап өлтіріп, Ф.Феллиниді ойлануға мәжбүр етті. Ал, «Амаркорд» фашизм мен итальян халқының рухани дамуы арасындағы қарым-қатынасты егжей-тегжейлі сипаттайды. Аталған шығармадан фашизмдік доктринаның бөтен ұғым емес, итальяндықтардан шыққан түсінік екенін аңғарамыз. Нақтырақ айтқанда, осы кезеңде зұлым әрі қорқынышты күштерді дәл сипаттап беген Ф.Феллинидің шығармашылығы: «Сезім, бейімділік, аффектілер, көңіл-күй демек тіршілік иелерінің барлық мінез құлықтары өмірдің әрқилы жағдайларында көптеген пайыммен түзелген суреттердің пәні болады, жамандық пен жақсылықты тез қабылдап, сол күйінде береді. Бұл әдетте, сау кезінде ақылды және көркем істерге бейім, ал бұзылған кезінде өзінің танымын жоққа шығарып қорқынышты және кейіпсіздікті қабылдайтын жүрек үшін жаңа сынақ, жаңа жаттығу» (Жаңа дәуірдегі француз философиясы, 2006: 449) тұжырымына сай келеді деп айта аламыз.

Тәжірибелі режиссердің алдыңғы кезеңдерде қамтылмаған, бірақ кейінгі кезеңдерде қайталанатын тағы бір тақырып – «Режиссер жазбалары» сияқты шығармалардағы көркемдік тұрғыдан құтқару. «Джокер», «Желкен», «Сұхбат» және «Ай әні», «Директордың жазбалары» негізінен Ф.Феллини өндірісін таныстырады. Мәселен, «Джокерде» Италия мен Франциядағы кейбір сайқымазақ артистер мен цирк менеджерлерінен сұхбат алып, жонглерлік өнердің кино туындысына әсері туралы ой қозғайды, яғни репортер қалаға актрисадан сұхбат алу

үшін барады. Сондай-ақ, «Желкен» Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде би билеу арқылы кедейлермен үйлесімді өмір сүретін, әскери зұлымдыққа ән айтып, кедейлерге жанашырлық танытып, әділдік үшін өз өмірін қиған адамның тағдырын баяндайды. Қалыпты адамдардың материалистік өмірін сынай отырып, психикалық дертке шалдыққан жандардың үнін түсіндіретін «Ай үні» фильмі болса, ақындық өмір сүруге құлшынысты суреттейді. Демек, бұл екі фильмнің тақырыбы – өнердің жанды құтқару қызметі. Кейінгі шығармаларда үш тақырып болғанымен, оларда органикалық тұтастық, тақырыптар арасында логикалық байланыс бар. Діннің құтқарушы қызметі болмай, шектеуші қызметінен айырылған соң, түйсік толып, адам рухы жоғары сатыға дами алмай, осы деңгейде қалып қояды. Құрылымы жағынан бұл кезеңдегі сюжеттер желісі қысымға ұшырап, жағдаяттың үлесі кеңейе берді, тіпті «Топтық репетициядағыдай» сюжеті жоқ және оқиға толығымен ситуациялардан тұратын төтенше жағдайға жетті. «Қарғыс атқыр Тоби» мен «Джинджер мен Фред» – толыққанды сюжетке негізделген шығармалар, бұларда жағдайды суреттеу де егжей-тегжейлі беріледі. «Амаркорд», «Желкен», «Сұхбат» және «Ай үні» оқиғалардың құрылымы жағынан бір-біріне қарама-қарсы және бірінен-бірі туындайтын сатылы ситуациялық құрылымды қабылдайды. «Сұхбаттағы» үш жағдайдың әрқайсысында қысқа сюжет бар, ал фильмнің қалған бөлігінің кейіпкерлері бірнеше адамнан және жеке салыстырмалы тәуелсіз жағдайлардан тұрады. Атап айтқанда, «Амаркорд» бүкіл қаладағы адамдарды басты кейіпкерлер ретінде пайдаланады және бес тәуелсіз жағдайды дамытады, оларды бір-біріне қарама-қарсы қойылған, өзара байланысты ситуациялық құрылымдардың үлгісі ретінде қарастыруға болады. «Директордың жазбалары», «Сатириконт», «Джокер», «Римдік көрініс», «Казанова», «Әйелдер қаласы» фильмдері тізбектелген ситуациялық құрылымнан тұрады.

Экспрессивтілік бұл кезеңде Ф.Феллинидің кескінді өңдеу үрдісіне айналды. Нақтырақ айтар болсақ, «Қарғыс атқыр Тобиде» Римнің әуежайы мен көшелерінде өлімнің алдын ала хабарлайды. Қызғылт-сары реңктегі кейіпкерлер апат кезінде тұйыққа ұмтылатын елестердің темпераментін бейнелейді. Ал, «Сатирикон Феллини» мен «Казанова» көріністері – Ф.Феллинидің шығармашылық қиялының жемісі. Мәселен, «Джокер» фильмінің соңында тірі және өлі сайқымазақтар бір-біріне жауап беру үшін тартатын керней, «Римдік көріністегі» айналма жолдағы импрессионистік жаңбыр көрінісі, «Амаркордтағы» тұмандағы ақ сиыр мен қардағы тауыс, «Топтық репетициядағы» қабырғаны жарып өткен алып металл шар, «Әйелдер қаласы» фильміндегі уақыт пен кеңістікте саяхаттайтын слайд, «Желкендегі» құтқару қайығындағы мүйізтұмсық, «Сұхбаттағы» теледидар бағаналарын ұстаған үндістердің шабуылы, «Ай үніндегі» зират, т.б. Бұлардың барлығы дерлік көрнекті экспрессивті көріністер болып саналады. Жалпы Ф.Феллинидің адам мен табиғатты, сол табиғатта орын алатын әрекеттерді өзінің кинотуындыларына арқау еткенін осы соңғы кезеңнен байқау қиын емес. «Бүгінде кино ұлттық сананы, мәдениетті жеткізуші құрал болып табылады. Бұл орайда кинематография жас өнер бола тұра, ұлттық дүниені тасымалдаушы, жалғастырушы ретінде ертегі, ән, эпостардан қалыс қалмайды. Драма жанрында кинотуынды түсіру кезінде оның ішінде табиғатты немесе оның элементтерін белгілі бір деңгейде пайдалану бірінші кезекте драматургтің артынша режиссердің табиғат

туралы көріністерінен туындайды. Ол авторлардың өз өмірімен (балалық шақпен, басынан өткен оқиғамен) байланысты болуы мүмкін немесе нақты ұлт пен оның мәдениетіне қатысты мифологемалардан туындайды» (Кабдрашидов, 2020: 275-276) деп жазады бұл туралы. Талқылауды жүргізген С. Рақым мен А. Тұяқбаеваның ойынша, осы кезеңде түсірілген «Режиссер жазбалары», «Джокер», «Рим» және «Сұхбат» фильмдерінде Ф. Феллини өзінің осы ұстанымы және кино өнерінің мәні туралы жүйелі түрде тереңнен ойланған.

4 Нәтижелер. (Рақым С., Тұяқбаева А.Ш.)

Мақала авторлары С. Рақым мен А.Тұяқбаева Ф. Феллинидің кино өнеріндегі орнын, жалпы шығармашылығын, оның фильмдерін талдау барысында төмендегідей ғылыми-теориялық нәтижелерге қол жеткізді:

- Ф. Феллини шығармашылығының мәні мен мазмұны анықталып, оның фильмдеріндегі идеяның ауқымдылығы, өзектілігі сараланды;
- Режиссердің шығармашылық жолының қалыптасу, даму және шарықтау кезеңдері айқындалып, ерте, орта және пост кезеңге (соңғы кезең) бөлінді;
- Фильм қаһармандарының мінездік ерекшелігін тану, олардың мотивациясы мен шынайы ортаға еліктеуі, арманы мен қоғамдық этика арасындағы қақтығыс салдары, кей сәттердегі олардың өміріндегі мазмұнсыздық анықталды;
- Қоғамдағы теріс мінездерге ие кейбір кейіпкерлері мен этика, басты қаһармандар мен мораль арасындағы тартыстардың мәні ашылды;
- «Орта кезең» деп аталатын екінші кезеңде Ф.Феллинидің өте сезімталдығы аңғарылады, яғни осы кезеңдегі фильмдер идеясының гуманизмге бағытталғаны зерделенді. Сол сияқты осы уақытта режиссердің өз фильмдеріне аналитикалық психологияны қолданғандығы талданды;
- Ф. Феллини шығармашылығының соңғы кезеңіндегі (*пост-кезең*) *экстремалды ситуациялардың орын алуы, тақырыптардың күрделілігі айқындалды;*
- Осы кезеңдегі барлық кейіпкерлердің ешқандай этикалық шектеулер мен моральдық айыптауларсыз еркін өмір сүретіндігі, әлеуметтік орта мен тарихтың адамзатқа әсер-ықпалы және заманның азғындалуын сынау үрдісінің орын алғандығы айғақталды;
- Ф. Феллинидің тарихқа, әлеуметтік-отбасылық мәселелерге, дүниежүзілік соғыстар мен терроризмге тереңнен ой тастағандығы зерделенді;
- Ф. Феллинидің экрандық шығармаларының құрылымдық жағынан да, көркемдік тұрғыдан ой қорыту жағынан да, идеялық мазмұны тұрғысынан да өзгеше формасы мен мазмұны талқыланды.

5 Қорытынды. (Тұяқбаева А.Ш.)

Кино – экран арқылы жасалған, жасаушының жеке қиялының туындысы, жеке адамның ішкі дүниесін бейнелейтін, шынайы дүниемен тікелей байланысы жоқ көркем өнер. Жалпы өнердің бұл саласына: «Кинематография – искусство воспроизведения на экране заснятых на сверхчувствительную пленку движущихся изображений, создающих впечатление живой действительности; кинематографией также

называется отрасль культуры и экономики, осуществляющая производство фильмов и показ их зрителю, в кинотеатрах, на кинопередвижках, по ТВ, записанными на видеокассетах и видеодисках» (Киноэнциклопедия Казахстана, 2010: 121) деген анықтама берілген. Бұл тұжырымды Ф. Феллини: «Киноискусство – это один из видов художественного выражения, и в большинстве случаев оно создает определенную форму подчинения зрителя тому, что он видит на экране; поэтому кино – насилие над способностью восприятия. Другими словами, кино всегда говорит таким языком, при помощи которого оно пытается подавить, подчинить себе зрителя» (Fellini, 1968: 219) деп бекіте түседі. Осындай күрделі өнердің өкілі Ф. Феллини өзінің шығармашылық ізденіске толы ғұмырында адалдықты ғана ұстанды. Сол адалдық арқылы продюсер инстинктивтік импульсті көркем шығармашылыққа айналдырды, өмірдің құндылығын белгілеп, мәдени қызметке деген шынайы жауапкершілігін байқатады. Жалпы алғанда бейнелер құрылымдық психологиялық мазмұн болып табылады және психологиялық мазмұны бірдей немесе ұқсас аудиториялар үшін олар бір-бірімен байланысады. Сондықтан бейне өнер ретінде түйсік пен рухты, тілек пен адамгершілікті жеткізе алады, осылайша екі жақ енді бір-біріне қарама-қайшы болмай, өмір салыстырмалы түрде толық күйге енеді. Бұл – Ф. Феллинидің қоғамдық-әлеуметтік, психологиялық-моральдық тұрғыдан аса күрделі саналатын кино өнері саласында жүріп өмір бойы айтқан идеясының негізгі түйіні, сонымен қатар өз өмірінің траекториясы. Ол тіпті осындай сансыз тұлғалардың салауатты және үйлесімді қоғам құрайтынын танып білген.

Тұтастай алғанда, Ф. Феллини шығармаларының көпшілігінде қалау мен адамгершілік туралы тікелей әңгімелер айтылады. Екеуінің арасындағы қайшылықты қалай шешуге болатынына келсек, ол дін, психология және өнер туралы ұсыныстарды дәйекті түрде алға тартты. Оның алғашқы еңбектерінде қалау мен этика арасындағы сыртқы қақтығыстар да орын алған. Орта кезеңде ол негізінен құштарлық пен моральдық қақтығыстардан туындаған психикалық белгілерді сипаттауға назар аудара отырып, түпкі сананың құштарлығын түбірімен зерттеді. Ал, соңғы кезеңде қалаудан бас тарта отырып, өнердің қалау мен адамгершілікті үйлестіруге мүмкіндігі бар екенін көрсетеді. Соңғы кезеңдегі үш тақырыптың ішінде құштарлық еріксіздігі мен заманның құлдырауы алғашқы екі кезеңдегі тақырыптардың нұсқалары болса, көркемдік құтқару қызметі осы тартысты шешуге арналған. Әңгімелеу тұрғысынан алғанда Ф. Феллини оқиғаларды құрастыру үшін сюжетті емес, жағдаяттарды пайдалануды жөн көреді. Ол тізбектелген, қатар қойылған және өзара байланысқан ситуациялық құрылымдардың үлгісін жасады. Оның пайымдауынша, фильмдер сыртқы шындыққа еліктеудің вассалдық мәртебесінен арылып, еркін қиялды білдіру үшін киноның бірегей құралдарын пайдалануы керек. Сондықтан Ф. Феллинидің шығармашылық үрдісі бейнелеуден орындауға, ал баяндау формасы оқиғадан аллегорияға қарай дамыды.

Әдебиеттер:

1. Д'Алессандро Э. Стэнли Кубрик. С широко открытыми глазами. – Москва: Бомбора, 2019. – 400 с.
2. Дидро Д. Парадокс об актере. – Москва: Лань, 2020. – 64 с.

3. Жаңа дәуірдегі француз философиясы. Жиырма томдық. 7-том. – Алматы: Жазушы, 2006. – 560 б.
4. Кабдрашидов Е.С., Машурова А.А. Қазақстанның заманауи көркем киносының драма жанрындағы табиғаттың рөлі // Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы, 2020. – № 1 (81). – 320 б.
5. Киноэнциклопедия Казахстана. – Алматы: 2010. – 528 с.
6. Қасымханова А.А., Попов В.И., Нөгербек Б.Б. АҚШ киносындағы «Ерекше тұлға» бейнесі // Сборник международной научной конференции «Культурные артефакты казахов в мировом исследовательском пространстве». – Алматы: КазНАИ имени Т.К.Жургенова, 2020. – 325 с.
7. Оразбаева Ш. Заманауи қазақ киносындағы гендерлік мәселелердің көрініс табу ерекшеліктері // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2017. – № 1 (43). – 213 б.
8. Феллини. Сборник. – Москва: Искусство, 1968. – 288 с.
9. Юнг К.Г. Аналитикалық психология. – Москва: АСТ, 2020. – 420 с.
10. XX ғасырдағы мәдениет философиясы. Жиырма томдық. Т. 17. – Алматы: Жазушы, 2008. – 512 б.

References:

1. Cinematic encyclopedia of Kazakhstan (2010). – Almaty: – 528 p. (in Russ)
2. D’Alessandro E. (2019). Stanley Kubrick. With eyes wide open. – Moscow: Bombora. – 400 p. (in Russ)
3. Didro D. (2020). A paradox about an actor. – Moscow: Lan. – 64 p. (in Russ)
4. French philosophy in the modern era. (2006). In twenty volumes. 7-volum. – Almaty: Writer. – 560 p. (in Kaz)
5. Kabdrashidov E.S., Mashurova A.A. (2020). The role of nature in the dramatic genre of modern art cinema in Kazakhstan // Bulletin of the Kazakh national women’s pedagogical university. – № 1 (81). – 320 p. (in Kaz)
6. Kassymkhanova A.A, Popov V.I., Nogerbek B.B. (2020). The image of a «special person» in USA cinema // Collection of the international scientific conference «Cultural Artefacts of the Kazakhs in the World Research Space» – Almaty: Kazakh national academy of arts named after Temirbek Jurgenov. – 325 p. (in Kaz)
7. Urazbaeva Sh. (2017). Features of gender expression in modern Kazakh cinema // Science and life in kazakhstan. – № 1 (43). – 213 p. (in Kaz)
8. Fellini. (1968). Collection. – Moscow: Art. – 288 p. (in Russ)
9. Jung K.G. (2020). Analytical psychology. – Moscow: AST. – 420 p. (in Russ)
10. Philosophy of culture of the twentieth century. (2008). In twenty volumes. 17-volume. – Almaty: Writer. – 512 p. (in Kaz)

Ахмет А.Б.^{1,*}, Нөгербек Б.Б.²

^{1,2}Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы

Алматы, Қазақстан

e-mail: ¹akmonshakakhmet@gmail.com, ²baubek.nogerbek@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-3623-977X, ²0000-0001-5452-6487

ҚАЗАҚ КӨРКЕМСУРЕТТІ КИНОСЫНДАҒЫ НАРРАТИВ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада кинодағы нарратив ұғымына теориялық тұрғыдан сипаттама бере отырып, фильмдегі автор мен баяндаушының, кейіпкер мен баяндаушы автордың қарым-қатынасы, басты оқиғалардың қызметі мен туындының баяндалуы және автор мен көрерменнің байланысы – фильм мәтінін құрайтын тұтас жүйе екендігі туралы талданады. Нарратив түсінігінің кино өнеріндегі қолданылу ерекшеліктерін Сеймур Чатман, Михаил Бахтин, Жерар Женетт, Дэвид Бордуэлл, Жиль Делез сынды т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған нарративтік талдау жасаудың құралдары мен баяндау стильдері қазақ кинотанушыларының еңбектерінде бұрын-соңды қарастырылмағандықтан сол олқылықтың орнын толтыруды осы мақалада мақсат тұттық. Кинематография идеологияның көзі болғанына қарамастан оның үгіт-насихаттық сипатының уақыты өтті. Сонымен қатар оның коммуникациялық міндеті ақпарат теориясына ықпал етпейтіндігін көрсетті. Біз кинематографияның «ақпарат беруші» ретіндегі қызметіне тоқтала отырып, оның адресат тарапынан қабылдануы мен автор (адресант) тарапынан жеткізген бейнелік қатарды, фильм идеясын таңба-символдарға негіздей отырып, нарратологиялық талдау арқылы талқылайтын боламыз. Осы орайда кино өнеріндегі баяндау мәтіні мен курс, дәстүрлі баяндау сюжеті деп санауға болатын бірнеше баяндау тәсілдерінің эксперименттік қолдануға дейін өзгеруі мүмкін екендігі, фокализация мен оның түрлері режиссердің өзіндік қолтаңбасы мен стилін анықтауда негізгі құралдар екендігі жан-жақты кинотанушылық тұрғыдан ашып көрсетіледі. Мақалада фильмге нарративтік талдау жасауда Сұлтанахмет Қожықовтың «Қыз Жібек», Қалықбек Салықовтың «Балкон», Рашид Нұғмановтың «Ине», Дәрежан Өмірбаевтың «Қайрат» және Эмир Байғазиннің «Асланның сабақтары» атты туындыларын басты нысан етіп ала отырып, қазақ киносындағы нарратив мәселелері қарастырылады.

Кім сөздер: нарратив, қазақ киносы, баяндау, фокализация, нөлдік фокализация, сыртқы фокализация, ішкі фокализация, уақыт қарқыны, курс.

Ахмет А.Б.^{1,*}, Нөгербек Б.Б.²

^{1,2}Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова

Алматы, Казахстан

e-mail: ¹akmonshakakhmet@gmail.com, ²baubek.nogerbek@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-3623-977X, ²0000-0001-5452-6487

Проблемы нарратива в казахском игровом кино

Аннотация. В этой статье анализируются с точки зрения теоретической концепции нарратива в кино – отношения автора и рассказчика, героя и рассказчика в фильме, функция главных событий и повествование произведения, а также связь автора и зрителя как целостная система, составляющая

текст фильма. Особенности использования понятия нарратив в киноискусстве были раскрыты такими учеными, как Сеймур Чатман, Михаил Бахтин, Жерар Женетт, Дэвид Бордуэлл, Жиль Делез, на основе конкретных примеров казахского киноискусства, инструментов нарративного анализа и стилей повествования. Говоря о деятельности кинематографии как «информатора», мы будем анализировать ее восприятие со стороны адресата и образный ряд, переданный автором (адресантом), идею фильма через нарратологический анализ с опорой на знаки-символы. В киноведческом ключе анализируется повествовательный текст и дискурс в киноискусстве, то, что несколько способов повествования, которые можно считать традиционными повествовательными сюжетами, могут варьироваться от экспериментального использования, являются основными инструментами для определения фокализации и ее типов в определении собственной подписи и стиля режиссера. В статье анализируются вопросы нарратива в казахском кино, главным объектом которого являются «Кыз Жибек» Султанахмета Ходжилова, «Балкон» Калыкбека Салыкова, «Игла» Рашида Нугманова, «Кайрат» Дарезжана Омирбаева и «Уроки гормонии» Эмира Байгазина.

Ключевые слова: нарратив, казахское кино, повествование, фокализация, нулевая фокализация, внешняя фокализация, внутренняя фокализация, темпоральность, дискурс.

Akhmet A.B.^{1,*}, Nogerbek B.B.²

^{1,2}T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts

Almaty, Kazakhstan

e-mail: ¹akmonshakakhmet@gmail.com, ²baubek.nogerbek@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-3623-977X, ²0000-0001-5452-6487

Narrative problems in Kazakh feature cinema

Annotation. This article analyzes in terms of the theoretical concept of narrative in film – the relationship of author and narrator, hero and narrator in the film, the function of the main events and the narrative of the work, as well as the relationship of author and viewer as a coherent system that makes up the text of the film. The peculiarities of the use of the concept of narrative in cinema art have been revealed by such scholars as Seymour Chatman, Mikhail Bakhtin, Gerard Genette, David Bordwell, Gilles Deleuze on the basis of specific examples of Kazakh cinema art, tools of narrative analysis and narrative styles. Speaking about the activity of cinematography as an «informant», we will discuss its perception on the part of the addressee and the image series transmitted by the author (addressee), the idea of the film through a narratological analysis based on iconic symbols. In a cinematic key, narrative text and discourse in film studies is analyzed, the fact that several modes of narrative, which can be considered traditional narrative plots can vary from experimental use, are the main tools for determining the focalization and its types in determining the director's own signature and style. The article analyzes the issues of narrative in Kazakh cinema the main object of which are Sultanahmet Hodzhikov's "Kyz-Zhibek", Kalykbek Salykov's "Balcony", Rashid Nugmanov's "Needle", Darezhan Omirbaev's "Kairat" and Emir Baigazin's "Hormone Lessons".

Keywords: narrative, narration, focalization, zero focalization, external focalization, internal focalization, temporality, discourse, Kazakh cinema

1 Кіріспе (Ахмет А.Б.)

Нарратив – Постмодерн кезеңінде, яғни, ХХ ғасырдың 70-ші жылдарынан бастап сәнге айналған сөз. Көбінесе олар оны «баяндау» немесе «сюжет» ұғымдарымен ауыстырады. Бұл термин латынның *narrare* – «баяндау тілі» сөзінен шыққан. Постмодерн философтары бұл терминді тарихнамадан алғаны белгілі, онда ол тарихи уақиғаларды әңгімелеу, жеткізу контекстінде қарастыратын «баяндау тарихы» деп аталатын тұжырымдаманы жасау кезінде пайда болған. Баяндау тарихының ерек-

шелігі – ол болған уақиғаны объективті бағалауға тырыспайды: уақиға баяндаушының интерпретациясымен тығыз байланысты болады. Осы уақиға арқылы адам өзінің тәжірибесіне сүйене отырып әлем туралы ойларын реттеуге тырысады.

XX ғасырда нарратология көркем әдебиет риторикасы мен мифтің аясында басталады (Р. Барт, Л. Долежел, Ж. Женетт, М. Баль, В. Шмид, Дж. Принс, С. Чэтман, Ю. Мюзарра-Шредер, Я. Линтвельт, М.-Л. Райан, Ю. Кристева, М.Л.Пратт, М.Риффатерр, П. Ван ден Хевель, Ж. Курте және т.б.) 1920 жж. орыс формалистерінің (В. Шкловский, Б. Томашевский, В. Пропп, Б. Эйхенбаум), сонымен қатар М.Бахтиннің «Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике» 1936-37 жж. деген жұмыстарында да көрінді: «Біздің алдымызда екі оқиға, шығармада айтылған оқиға және оқиғаның өзі туралы оқиға (осы соңғысында біз өзіміз тыңдаушы-оқырман ретінде қатысамыз); бұл оқиғалар әр түрлі уақытта болады (әр түрлі және ұзақтығы бойынша да солай) және әртүрлі жерлерде, сонымен бірге олар ажырамас біртұтас, бірақ күрделі оқиғалар шенберінде басы біріктірілген, толық қалпында көреміз. Біз бұл толықтықты оның тұтас әрі бөлінбейтін күйінде қабылдаймыз, сонымен қатар біз оның құрамдас сәттерден тұратын барлық айырмашылықтары барын да түсінеміз» (Бахтин, 1975: 403-404) дейді.

Нарратология, нарратив терминдеріне байланысты айтылып келе жатқан пікірлердің ішінде француз структуралисті Жерар Женетт нарративтің төрт элементіне тоқтала кеп, олардың өзара байланысын былайша өрбітеді: «... тарих пен наррация бізге тек баяндау арқылы беріледі. Алайда, бұны керісінше қарастырсақ та дұрыс: баяндау – баяндау дискурсы – дискурс баяндаусыз болған жағдайда (мысалы, «Этикадағы» Спинозаның жағдайында) кейбір оқиғаны қалауынша баяндай алады, және оқиғаны қайта тудыруда (мәселен, қазба жұмыстарында табылған құжаттардың жиынтығы) жетіспей жатқан тұстарында кейбіреулердің атынан баяндауын дискурс деп тура мағынасында айта алмаймыз. Баяндау онда баяндалатын тарихқа байланысты нарратив атанса; ал дискурс ретінде бұл оны тудыратын наррациямен тікелей байланысты өмір сүре алады» (Женетт, 1998: 66).

Ертеректегі баяндау фильмі.

Жалпы баяндау сөзінің мағынасы толық анықталмағандықтан, баяндау фильмінің нақты қай кезде басталғанын атап өту де қиын. Дегенмен, «баяндаудың» көптеген шарттылықтары фильм түсірудің алғашқы бастауларында кездеседі. Томас Эдисон би билейтін әйел сияқты қарапайым нәрсені көрсететін фильмдерге ие болды, бірақ бұл үшін актер, сонымен қатар бишіге арналған орта қолданылды. Бірақ оны көптеген адамдар оқиғаларда себеп-салдарлық байланысының болмағандығы себепті баяндау фильмі ретінде жоққа шығарады. 1985 жылғы ағайынды Люмьерлердің түсірген *Arrivée d'un train en gare A La Ciotat* (Пойыздың келуі) фильмін баяндау фильм ретінде анықтауға қатысты әлі де келіспеушіліктер бар.

Фильмнің бірінші секундындағы қимылсыз кадр өте айқын және біршама күрделі жағдайды, сонымен қатар кадрдың оң жағындағы көптеген актерлерді көрсетеді. Бұл ағайынды Люмьерлердің әйгілі еткен шындықтан еш айырмашылығы жоқ сияқты. Олардың түсіргені баяндау фильмінен біршама ерекшеленеді, өйткені олар жәй ғана әрекетті жазып алады және актерлерді / декорацияларды / оқиғаларды белсенді түрде арнайы түсіруге тырыспайды. Қаз қалпындағы көріністі түсіру барысында оқиға

ары қарай жалғасқан кезде себеп-салдарлық байланыстар пайда бола бастайды: поезд келіп, оны күтіп тұрған адамдар алға қарай жылжиды; поездар тоқтап, ішіндегі адамдар сыртқа шығады және т. б. көрсетіледі.

Әрине, мұнда кино баяндаудың негізгі шарттары бар, бірақ бұл қарапайым әңгімелеуге жатады ма деген күмәнді ой бар. Бұл жай ғана оқиғаны басып алу ма әлде баяндау үлгісіне жасалған алғашқы қадам ба? Сонымен қатар, оларды, баяндау мен шындықты беруде бір-бірінен ажыратудың ерекше факторы бар ма? Осыған байланысты ағайынды Люмберлердің жұмыстары екі бағытта да талданып, кейбіреулер фильмнің баяндауының белгілі бір түрін ұстанушылар ретінде қарастырылды Гюдро (2009).

Жорж Мельес өзінің көптеген танымал фильмдері үшін баяндауды қолданғаны сөзсіз. Ол актерлерді арнайы ортаға орналастырып және оларды белгілі бір себеп-салдарлық оқиғаларға араластыру арқылы көрсетті. Оның 1902 жылғы *la Voyage dans la Lune* («Айға саяхат») атты фильмінде айға саяхат жасайтын астрономдар туралы нақты айтып берді. Бұл фильмде Мельес кино баяндаудың негізгі шарттарын қолданып қана қоймай, сонымен бірге ол мүлдем басқа кадрлар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды жасау үшін өте қарапайым үздіксіз монтажға сүйенді. Айға қарай ұшқан астрономдар мен одан кейінгі олардың оқтарының суреті, Айға қонған бейнесі үздіксіз өңделіп қолданылды. Бордуэлл кино баяндау туралы жалпы түсінік беру кезінде өзінің байқаған тұстарына сүйене кеп: «адамдар оқиғалар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды күтуде, қайта қарау кезінде де іздейтіндігін» (Бордуэлл және т.б., 1985: 34) алға тартқан болатын.

Қазақ киносындағы нарратив мәселесі бұған дейін теориялық негізде талқыланып, айналымға түспеген. Сол себепті де осы мақалада қазақ көркемсуретті фильмдеріне нақты мысалдар арқылы талдау жасап, нарратив пен баяндау ұғымдары аясында талдау жасалды.

2 Материалдар мен әдістер

2.1. Зерттеу әдістері (Ахмет А.Б.)

Мақалада қолданылған баяндау әдісінің танымал түрі – бұл кейс-әдіс деп аталады, ол құбылысты терең, толық, егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік беретін сапалы зерттеу әдісі. Баяндау әдісін қолданудың екінші жағы – уақиғалардың көмегімен идеяларды жеткізу. Адамдар өз өмірлерін тарих секілді өткізбейді, ал нарратив болса оны әлеуметтік әсердің тамаша құралы етеді. Нарратив, жоғарыда айтқанымыздай, шындықты тудырады (Джеймисон, 2000: 63).

2.2 Материалға сипаттама (Нөгербек Б.Б.)

Баяндау формасы сөйлеудің барлық түрі мен салаларында кезеседі: ішкі монолог пен анекдоттар, тарихқа шейін және ғылым тілі мен көпшілік коммуникацияда, тіпті, қаражаттың кез келген түрінде де баяндаудың белгілерін көруге болады. Баяндау немесе нарратив әдісі теориялық білімнің барлық салаларында қолданылады: тарих, жаратылыстану, әлеуметтану, саясаттану, психология, теорияны басқару, мәдениеттану, философия, биология, медицина. Баяндау мәтіндерін зерттеу жеке адамның тәжірибесіне және жалпы мәдениетке (әлемге деген жеке көзқарасы,

мәдениет әлемі немесе салаларының тұжырымдамасына, мәтіндердегі көрінісіне, сюжеттік схемаларда және т.б. көрсетілген) еруге мүмкіндік береді. Сол сияқты өнердің кез келген саласы да өзіндік баяндау формасы мен тілге ие.

Осы тұста лингвист әрі әдебиеттанушы ғалым Р. Якобсонның енгізген «адресант – хат/туынды – адресат» (Якобсон, 1963: 350-377) атты байланыс қызметтерінің де міндеттері баяндау арқылы ақпарат, хабар тарату және оның кері байланысы – қабылдап алу болып табылады. Әдебиет пен бейнелеу өнерінен «баяндау» үлгісін қабылдап алған кинематография Ю. Лотманның пікірінше «киноның табиғаты – екі баяндаушы теденцияның – бейнелеу өнері «жылжымалы сурет» пен ауызша сөйлеудің синтезінен құралған» (Лотман, 1973: 317). Жоғарыда айтылған нарратив ұғымына байланысты айтылған талқыларға сүйене отырып ХІХ ғасырдың соңын ала бере пайда болған кино өнерінің де басты мақсаты – қандай да бір оқиғаны, сюжетті баяндап, жеткізу екені белгілі.

Біз қандай да бір фильмді талқылау кезінде көбіне фильмдегі кейіпкерлері мен оның әрекеттері, жалпы туындының идеясы мен көтерген мәселесі жайында сөз қозғайтынымызды байқауға болады. Бұл біздің фильмді өзімізше интерпретациялауымыздың белгісі. Ал ол нарратив теориясының құралдарының бірі болып табылады.

Моника Флодерник «Истории нарративной теории: от структурализма до наших дней» (Моника, 2008) атты мақаласында нарратив түсінігінің кеңейуін Сеймур Чатманның есімімен және оның «История и дискурс» (Чатман, 1980: 288) атты еңбегімен тығыз байланыстырады. Оның идеялары фильмдерді баяндау теориясын қарастыруға мүмкіндік берді.

Сеймоур Чатман Аристотельден көрген баяндау мәтінінің екі компонентін ажыратады: оқиға деңгейі (оқиға не туралы – оқиғалар, кейіпкерлер) және дискурс деңгейі (мәтін, тасымалдаушы немесе өкілдік орта). Осылайша, оқиғаны әртүрлі тасымалдаушылардың көмегімен айтуға болады. Сеймур Чатманның бөліп көрсеткені, өз кезегінде, бізге зерттеудің екі болжалды стратегиясын ұсынады: бір жағынан, бұл орта мен оқиғаның өзара байланысын ескеретін бейімделу болуы мүмкін, екінші жағынан, орта жақшаның ішінде болуы мүмкін, өнер туындысының маңызды емес элементі ретінде анықталады.

«Нарратив» терминін кез келген ортаға қолданған кезде оны нақты сипаттау қиын. Кинода баяндау стилі деген бар, ол дәстүрлі баяндау сюжеті деп санауға болатын нәрселерден бірнеше баяндау әдістерін қарапайым қолдануға дейін өзгеруі мүмкін. Дэвид Бордуэлл өзінің «Narration in the Fiction film» кітабында кинодағы баяндау стилін түсіну іс-әрекеттерді, бейнелерді және дыбысты қабылдаудан гөрі ауқымдырақ, кеңірек, бірақ «көрермен азды-көпті түсінікті оқиғаның құрылысын орталық танымдық мақсат ретінде қабылдауы керек» (Бордуэлл және т.б., 1985: 33) дейді. Өкінішке орай, «оқиға» сөзі баяндаудың анықтамасынан гөрі синонимі болып табылады, бірақ Бордуэллдің фильмнің баяндауын түсіну туралы пікірінің кейбір түсіндірмелері баяндаудың негізгі конвенциялары бар екенін көрсетеді: актерлердің (нақты әрекет ететін адамдардың емес, іс-әрекет үстінде бір нәрсені білдіруі), жағдай, оқиғалар және оқиғаларды бір-бірімен байланыстыратын себеп-салдар. Олар, әрине,

кинодағы кез-келген баяндау стилі үшін әрдайым қажет бола бермейді, керісінше олар көптеген дәстүрлі баяндау фильмдерінде кеңінен танымал.

Бордуэлл баяндаудың қызықты аспектісі ретінде көрерменнің оны өзінше қабылдауына (интерпретациялауы) назар аударады. «Адамдар оқиғалар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды күту кезінде де, кейінірек қайта қарау кезінде де іздейді» (Бордуэлл және т.б., 1985: 34) – дей келіп, ол кинобаяншылардың өзіне тән қасиеттері мен оның көрерменмен байланысы арасында қызықты қарым-қатынасқа көңіл аударады. «Оқиға» белгілі бір баяндау тәсілімен реттелген бе, әлде көрермендер баяндауды қабылдау байланысын орната ма? Бордуэлл бұл адамдардың экранда көрген оқиғаларға бұйрық беруі және қандай да бір оқиғаны тудыру үшін оларды логикалық контекстке қою реакциясы дейді. Ол мұны ішінара батыстық мәдениеттің «ұсынылған материалдан мағыналы оқиға құру» (Бордуэлл және т.б., 1985: 34) мақсатымен түсіндіреді. Осылайша, біз фильмді келесідей қарапайым баяндау стилі ретінде түсіндіруге бейімбіз, өйткені біз осы ойға ғасырлар бойы баяндау әдебиетімен, сонымен қатар алғашқы танымал баяндау киносымен қалыптасқанбыз.

3 Талқылау (Ахмет А.Б., Нөгербек Б.Б.)

Әңгімелеу стильдері

Фильмдегі әртүрлі қозғалыстарда көптеген баяндау стильдерінің шарттарының кейбіреуін немесе барлығын әр түрлі қолданады. Яғни, Дэвид Гриффиттің дәстүрлі баяндау стилі деп санайтын баяндауы Сергей Эйзенштейннің өз фильмдерінде қолданған кеңестік монтаждың негізі саналатын стилінен ерекшеленеді. Сол сияқты, өзге нарративтік стильдерді неміс экспрессионизмі мен француз және қазақ жаңа толқыны өкілдерінің фильмдерінен де табуға болады.

Классикалық фильмдердің себеп-салдарлық байланыстар мен оқиғаның логикалық бірізділікке негізделген баяндау стилі де баяндаудың классикалық үлгісі болып саналады. Бұл турасында ғалым Штеффен Хвен ««классикалық голливудтық фильм» дәстүрлі түрде сызықтық, себеп-салдарлық мағынаны қалыптастыру режимімен байланысты. Бұл әсіресе маңызды, өйткені классикалық фильм баяндау прогрессиясы мен шешілуіне назар аударғандықтан, сызықтық онт эпистемологиясын ұстанады деп айтуға болады» (Хвен, 2017: 53-82), – дейді. Голливудтың сызықтық тұжырымдамасы Бордуэлл және басқалар «Классикалық Голливуд киносы» (1985) кітабында егжей-тегжейлі құрастырылған. Бұл томда Бордуэлл классикалық фильмнің негізгі сипаттамаларын былайша қорытындылайды: «Қысқаша айтқанда, Голливудтық оқиға құрудың алғышарты: себеп, нәтиже, психологиялық мотивация, кедергілерді жеңуге және мақсаттарға жетуге деген ұмтылыс. Кейіпкердің жеке немесе психологиялық хал-күйіне бағытталған себеп-салдарлық байланыс, яғни, классикалық кино мен баяндалатын уақиғаның негізі болып табылады» (Бордуэлл және т.б., 1985: 16)

Жоғарыда айтылған ғалымдардың пікірлерімен келісе отырып, классикалық кино қазіргі заманғы кино немесе күрделі баяндауға құрылған фильмдер сияқты сызықтық, интерпретациялық әдістерге қарсы тұра алмаса да, көрерменнің ақыл-ой тәжірибесі толығымен себеп-салдарлық ойлауды меңгерген деген тұжырым жасауға болмайды. Шын мәнінде голливудтық классикалық фильм параметрлерімен жұмыс

істеп жүрген кинематографистер (сценарист, режиссер, актерлер мен т.б.) «оқиғаны не қойылымды құрастыруда көрерменнің алдын ала оқиғаның қалай аяқталарын біліп қойуынан аулақ болуы керек» (Гиллеспі, 2008: 123-41) дейді.

Авангардтық кино кезеңінен бастау алған кинодағы эксперименттік ізденістер бүгінгі заманауи үлгідегі авторлық фильмдерге жол ашқанын білеміз. Фильмнің құрылымы мен мазмұнына, классикалық баяндау стиліне әсер еткен заманауи ізденістер көрерменнің қабылдауы мен қалыпты логикалық ойлау жүйесіне де салмақ түсіретін деңгейге жетті. Фильм сюжетіндегі фабуланың жоқтығы мен қисынсыздық, себеп-салдарлық жүйеліліктің жойылуы баяндауда екі мағыналылықтың кең тарауына әкеледі. Бұл тұрғыдан Бордуэлл (Бордуэлл және т.б., 1985: 233) мен Делез (Делез, 2005: 7) біздің іс жүзінде белгісіздік пен ажырата алмаушылыққа тап болғанымызды, енді біз жағдайдаға тап болғанымызда қиялдағы әлем мен шынайылықтың, физикалық пен ақыл-ойдың не екенін біле алмайтындығымыз, өйткені олардың шатастыратындығы соншалық, бізге оны білудің қажеті жоқ, енді оны сұрауға болатын орынның да жоқтығын алға тартады. Оған мысал, соғыстан кейінгі жылдары дүниеге келген Ален Рененің «Хиросима махаббатым менің» (1959) фильмін және заманауи қазақ киносынан Эмир Байгазиннің «Асланның сабақтары» (2013) туындысын айта кетсек те болады. Мұнда Аслан есімді кейіпкердің мектептегі өмірі мен оның күнделікті күйбең тірліктегі жәндіктерге жасаған эксперименттері және оң мен түстің, қиялындағы әлемдер арасында өтіп жататын, көрерменді логикалық түрде шатастыруға апаратын көріністермен баяндалады.

4 Нәтижелер (Ахмет А.Б., Нөгербек Б.Б.)

Көрермен фильмді қарап отырғанында бас-аяғы бүтін, толыққанды дүние қалпында қабылдайды. Алайда экранда беріліп жатқан ақпараттардың барлығын екі топқа бөлуімізге болады: не жайында екіндігі және қалай жеткізілігендігі маңызды.

Не жайында? Бұл – баяндау. Кейіпкерлер мен оның ішкі әлемі және олардың қарым-қатынасы, сол кейіпкердің басынан рет-ретімен өтіп жатқан оқиғалары бар. Өзіңіз бір әлемді елестетіп көріңізші. Онда қандай да бір шытырман уақиға болып жатыр. Өзірге ол жерде режиссер де жоқ, камера да жоқ.

Қалай? Бұл – фильм жайлы дикурс. Қандай да бір құрылғылармен оқиғаларды баяндап беру. Бұл камераның қозғалысы мен түсірілім ырғағы, монтаж. Яғни, операторлық жұмыс. Рет-ретімен, хронологиялық тұрғыдан баяндалып жатқан оқиға немесе керісінше баяндау. Әрине, мұнда қай позиция мен қай нүкте арқылы біздің оқиғаны бақылауға алатындығымыз маңызды. Бас кейіпкердің атынан немесе келесі бір баяндаушының атынан қарайтындығымыз. Дискурс – бұл режиссер мен түсірілім тобы оқиғаны көрсететін призма. Баяндау дегеніміз өз алдына, ал көру деңгейі әртүрлі. Баяндау мен дискурстың қарым-қатынасы (өзара әрекеттесуі) екеуі бірігіп нарративті тудырып, фильмнің мағынасын ашушы ядро болып қана қоймайды. Бұл тура физикадағы секілді. Алдымен кеңістіктің, сосын уақыттың пайда болғандығы жайлы түсінік. Ғалымдардың екеуін біріктіру туралы шешімінен соң уақыттың бірыңғай кеңістігі пайда болды. Өйткені олар біртұтас құбылыс болатын. Мұнда да сол сияқты, баяндау мен дискурс, яғни, «Не?» мен «Қалай?»-ды «наррация» бірік-

тіреді. Біз фильмді тек оқиға деп немесе техникалық құрал деп қана қарамаймыз, біз оны оқиғаны қалай жеткізуші процесс деп қараймыз. Жалпы айтқанда киноны нарративтік талдаудың басты ерекшелігі – дискурс пен баяндау сынды құралдарды бойына жиған нарративтік талдау.

Баяндау бар жердің барлығында баяндаушы бар екенін білеміз. Кез келген кітапты немесе фильмді алайық, онда әрқашан да баяндаушы болады. Бұл фильм авторы режиссер немесе түсірілім тобы деген емес, баяндаушы – бұл қиялдағы әлемнің позициясы, яғни, біз бақылауға алған оқиға. Дәл осы позицияның мағынасын білдіретін, арнайы «фокализация» деген термин бар.

Фокализация (фр. Focalisation - фокустау) терминін француз филологы Жерар Женетт енгізген болатын. Ол бұл терминге түсінік беру кезінде «көзқарас», «көру нүктесі», «шектеулі көру аймағы» деген бейнелі ұғымдардан қашып, Брукс пен Уорреннің (1943) кітабында ұсынылған «наррация фокусы» деген түсінікке сілтеме жасай отырып, «фокализация» терминіне қатысты өзіне дейінгі зерттеушілердің пікіріне құлақ аса отырып, өзінің жеке типологиясын ұсынды. Женетт фокализацияның үш деңгейін ұсынған болатын: «нөлдік фокализация», «ішкі фокализация» және «сыртқы фокализация» (Женетт, 1998: 204-209).

Нөлдік фокализация – әңгіме бәрін білетін нарратордың көзқарасы бойынша жүзеге асырылады. Бұл дегеніміз өтіп жатқан оқиға жайлы кейіпкерлерге қарағанда біздің көбірек білетіндігіміз.

Ішкі фокализация – мұнда кейіпкердің көзқарасы тұрғысынан баяндалады. Баяндаушы кейіпкердің ішкі әлемінде болған кезді айтады. Біз уақиғаны кейіпкер немесе кейіпкерлер тұрғысынан бақылайтын боламыз. Мәселен, кез келген бір детектив фильмді алайық. Із кесуші қандай да бір істі қолға алды делік. Бірақ біз кімнің қылмыскер екенін білмейміз. Біз де кейіпкермен бірге оқиғаның соңына шейін сапар шегіп, соның деңгейіндегідей ақпаратты ғана білеміз.

Сыртқы фокализация – әңгіме объективті баяндаушы тұрғысынан жүргізіледі, көрермен де, кейіпкер де білмейтін детальдер арқылы баяндау. Баяндаушы кейіпкерлердің өзі аз білетін ақпаратты көрсетіп өтеді. Оқиға сырттай ғана баяндалған екен. Бұл – сыртқы фокализация болып табылады.

Бұл терминдердің нені білдіретінін түсінуіміз үшін дәстүрлі кино үлгісіне жүгінейік. Дәстүрлі кино табиғатында оқиғаны жүйелі түрде баяндап, аяғына шейін жеткізеді. Барлық көркемдеуіш құралдар осы мақсатқа жұмылдырылған. Нарративтік талдау жүйелілік пен дискурстың арақатынасын қарастыратынын айтқан болатынбыз. Қарым-қатынас дегенді екі ауыз сөзбен қалай айтуға болады? Дэвид Бордуэлл алғашқы кезде ондаған жылдар бойы голливудтік практикада кадрды сахна деп атағанын жазады. Драматургиялық және стилистикалық түсініктерді осылай біріктірген. Сол кездегі режиссерлік практика көрсеткендей, фильм стилін қалыптастырудағы ең басты заңдылық – фабулалық ақпаратты драматургиялық жағынан жеткізе білу қажет болды, яғни, кадрдың ортасындағы орталық кейіпкердің фигурасына жинақталды. Сұлтанмахмет Қожықовтың «Қыз Жібек» (1969) фильмінде протоганист қос ғашық Қыз Жібек пен Төлеген және антогонист Бекежан есімді орталық кейіпкерлер бар. Фильмдегі барлық уақиға осы үштіктің айналасына жинақталған. Женетт көрсеткен фокализацияның үш деңгейіне мысал келтірейік.

Мәселен, нөлдік фокализация – фильмде Бекежан мен Төлегеннің кездесетін эпизодын алайық. Қыз Жібекті алып кетуге бара жатқан сапарында Төлеген жолда Бекежан мен оның сарбаздарына жолығады. Бекежан Төлегенге достық құшағын ашып, өзінің екі сарбазын сүйіншілеп, хабар беруге жібереді. Олардың арттарынан ойында ешбір күдігі жоқ, Бекежанмен достасқанына риза көңілмен Төлеген де қамсыз аттанады. Сүйінші хабар жеткенде Жібектің елі де қуана тойға дайындықты бастап кетеді. Қалайша Бекежан қос ғашықтың қосылуына тілектес бола қалды деген ой келетіні рас. Бекежанның арам пиғылы жүзеге асқанға шейін Төлеген де, Қыз Жібек те алаңсыз өз бақыттарына ұмтылады. Бұл – нөлдік фокализация. Яғни, қос ғашықтың бақытқа ұмтылған сәттерін нарратормен бірге сырттай бақылаушыға айналамыз. Бірақ, кенеттен Бекежан садағын кезеп, Төлегеннің артынан жебесін атқанын көреміз. Бұл – ішкі фокализация. Яғни, антогонист арам пиғылын жүзеге асырады. Оқиға кенет басқа арнаға бет бұрды. Фильм драматургиясына өзек болған үштік арасында өтіп жатқан күрес, яғни, шырғалаң – екі жастың бақытын бақытсыздыққа қарай бетбұрыс жасайды. Қос ғашықтың Бекежанға деген күдіксіз сенімі – оларды бақытсыздыққа тап келтірді.

Сөз жоқ, «Қыз Жібек» фильмінің баяндау стилі Бордуэллдің ұсынған классикалық фильмдерге қойылатын параметрлеріне сай құрылған. Оқиғаның бір ізділікпен берілуі, мекен мен уақыт бірлігі, логикалық қисындылық, себеп-салдарлық, кейіпкер тағдырындағы бетбұрыс, сюжеттің ашық аяқталуы, қос ғашық бір-біріне қосыла алмаса да, олар махаббаттың мәңгі екенін, жауыздықтың соңы оның жеңілісімен бітетін үлгісін көрсетіп берді.

Сонымен нөлдік, сыртқы және ішкі деген фокализация бар екенін білдік. Бірақ бұл фокализациялар бір қалыпты емес, фильмнің ішінде үшеуі де орындары ауысып жүре береді.

Нарративтік талдау жасаудың тағы бір құралы – темпоралдылық (темпоральность) деп аталады. Бұл терминнің атауының өзінен-ақ уақытпен байланысты ұғым екенін байқауға болады. Темпоралдылық – фильм ішіндегі оқиғаның уақыт барысы. Бұл бұған дейін де айтылып жүргендей, фильмдегі оқиғалардың бір ізділікпен берілуі, бұл тікелей берілетін объективті уақыт. Жоғарыдағы талдаған «Қыз Жібек» фильмі бұған нақты мысал бола алады. Сондай-ақ фильмнің өң бойынан көрінетін субъективті уақыт деген де бар. Субъекті біз алып жүре алмаймыз, ол бізге бағынбайды. Біз тек ақпарат қана ала аламыз. Ал субъект деген уақиғаны алып жүретін баяндаушы, яғни, фокализацияны қондыратын адам. Бұл физикадағы заңдылық секілді. Кейіпкер бірнеше рет құлап, құрдымға кетіп бара жатқан секілді көрінеді. Сізге бұл секундтай көрінуі мүмкін немесе керісінше. Фильмдегі уақыт тез өтіп жатқан секілді көрінеді, яғни, уақыт әбден сығымдалады немесе керісінше, созылып кеткендей көрінеді. Бір секундтың ішінде 5-6 немесе 10 жылды көрсетіп өтеді немесе керісінше созылуы. Кейде оқиға параллельді жүреді. Мысалы, Қалықбек Салықовтың «Балкон» (1988) фильмі. Бұл фильмде оқиға бір кейіпкерден екінші кейіпкерге өтіп отырады, субъективті уақыт пен объективті уақыт алмасып, флешбэк арқылы параллель жүреді. Мұнда 1950 жылдардағы уақиға кері шегініс жасау арқылы өткен шақ пен бүгінгі өмірді бас дәрігердің баяндауымен беріледі. Фильмнің экспозициясы кадр сыртындағы

кейіпкердің субъективті баяндауымен басталады. Ота жасау кезінде емделушінің қолындағы «20» деген татуировканы көріп қалған баяндаушы, уақытқа кері шегініс жасап №20 ауланың (Алматы қаласының бір ауданының 1950-60 жылдардағы бейресми атауы) балаларының балалық шағына сапар шектіреді. Көрермен еріксіз баяндаушымен бірге емделушінің кім екенін анықтауға кірісіп кеткенін байқамай қалады. Бұл жерде уақыт көрерменге бағынышты емес, кадр сыртындағы баяндаушыға бағынышты екеніне көз жеткіземіз. Ал Рашид Нұғмановтың «Ине» (1988) фильмінде кейіпкердің әрбір уақыты сағат тілімен көрсетіліп отырады. Біз де автор-нарратормен бірге бас кейіпкерді сырттай бақылап, оның уақытымен санасамыз. Кейбір тұсында уақыт екі аптаның сығымдалуымен алға жылжып, фильмнің темпоралдылығын арттыра түседі.

Фильмнің баяндау стилінде классикалық баяндаудан бөлек авангардтық кезеңнен бастау алған эксперименталды авторлық баяндау стилі бар. Мәселен, Француз «Жаңа толқынының» негізін қалаушы Франсуа Трюффо, Клод Шаброль, Жан-Люк Годар, Эрик Ромерлер болатын. Аталмыш режиссерлер сол тұстағы баяндау стиліне монтажды әдіс-тәсілдерді алып келді. Олар төртінші қабырғаны бұзып шықты. Кейіпкерлерінің көрерменге қарай назар аударып, экранға тіке қарау арқылы көрерменмен байланысқа түсті. «Камераның түсіріліп жатқан көрініс нысанынан қабылданатын қашықтығы, атап айтқанда кадр масштабы стилистикалық және баяндау функцияларымен қамтамасыз етілген кез келген кинотуындының көрнекті формальды белгісі болып табылады», - дейді фильмдегі кадрдың қашықтығы, көлемі мен көрерменге әсері тұрғысынан зерттеген Серджио Бенини (Бенини, 2019: 592-603) бастаған бірнеше ғалым. Жоғарыда айтқанымыздай бұл буын режиссерлері қол камерасы түсірілімін де алып келді. Ал қол камерасы түсірілімі түсірілімді жалаңаштағандай болды. Дәл осындай түсіру тәсілдері Француз жаңа толқынын студияда түсірілетін фильмдерден өзгешелей білді және әр фильмнің артында нақты қандай режиссер тұрғанын жеке қолтаңбасы айқындап берді. Дискурсты құралдарға осылай назар аудару режиссердің стилін құрады және оның авторлық көзқарасына жол сілтеуші ретінде қызмет атқарды. Сюжеттен тысқары дискурске назар аударылды. Жалпы алғанда авторлық кинода дискурс үнемі өзінің ролін ойнай біледі. Дискурсты ойын баяндаудан тысқары бола тұра қалай өзінің ойынын ойнай алады деген сұраққа анығырақ жауап беру үшін қазақ жаңа толқын фильмдеріне көңіл аударып көрелік. Дәрежан Өмірбаевтың «Қайрат» (1991) фильмінен мысал келтірелік. Бұл фильмде кино оператор Әубәкір Сүлеевтің камерасы қозғалыссыз, бір орнында тұрып қалғандай. Фильм экспозициясында станция маңында тұратын жас бала мен поезд ішіндегі жолаушы Қайрат екеуін камера параллельді түрде кезегімен бақылауында ұстап көрсетеді. Оператор кейіпкерді бақылауына алып көрсеткенімен, кейіпкер камерадан шығып кеткен тұстарында да кеңістікті сол қалпында көрсетіп тұра береді. Бұл маңызды сәт. Мұнда дискурс өзінің тәуелсіз, өз алдына екенін көрсетіп береді. Камера кейіпкердің соңынан ілесіп жүрмейді, тек автордың көзқарасын ғана жүзеге асырады. Мүмкін режиссер үшін кейіпкер емес, бос кеңістік маңызды болған болар. Бұл кездейсоқ тәсіл емес, ол бұл тәсілді фильмінде бірнеше рет қайталайды. Мұндай баяндау стилі мен жеткізу тәсілі жаңа толқын режиссерлерінің бәріне де ортақ еді.

«Осылайша, «қазақтың жаңа толқыны» деп аталатын бірқатар фильмдерде кинематографиялық кейіпкер-персонаж ассоциаланады, ол өз еркімен құлап, өзін қоршаған шындықтан оқшауланып, алшақтайды. Авторлар кейіпкердің ішкі әлеміне баса назар аударады, объективті сыртқы әлем өздігінен өмір сүреді. Экрандағы басты кейіпкер шынайы өмірден «қол үзіп қалғандай», ол ойынның қатысушысы емес, пассив бақылаушы ғана» (Нөгербек, 2008: 273), – деген кинотанушы Бауыржан Нөгербектің қазақ жаңа толқын режиссерлерінің фильмдерінің стилистикасы мен кейіпкерлері жайлы айтқан пікірі біздің талдауымызды бекіте түседі.

Қ.Салықовтың «Балкон» фильмінде фокализацияның біртүрлілігі фильм экспозициясында көрінеді. Жоғарыда да дәл осы сахнасын талдап өткен болатынбыз. Фильмдегі емделуші мен бас дәрігердің қолындағы «20» деген таңба өткен шақ пен бүгінгі шақты байланыстырушы деталь ретінде ойнатылып, камера аурухананың коридорымен жүріп өтіп, бас дәрігердің жасөспірім шағына қарай кері шегініс жасайды. Фильмнің баяндаушы нарраторы бас дәрігер екенін білсек те, негізінде фильмнің соңына шейін ол дәрігердің өзінің де сол аула балаларының ішіндегі қайсысы екенін біле алмай кетеміз. Кері шегініс жасау арқылы өрбітілетін қаладағы №20 ауланың жасөспірім балаларының басынан өтетін бұзақылық оқиғаларын фильмнің соңына шейін бас дәрігердің көрінбейтін көзімен камера арқылы бақылаушыға айналамыз. Сол дәрігердің көзі арқылы бас кейіпкер Айдар Сұлтановтың өз ортасынан дараланып жүретін іс-әрекетімен, болмысымен танысамыз. Көп тобырдың арасынан Айдарды бақылауға алған камера оны ерекшелеп көрсету арқылы оны баяндаушыға айналдырады. Бас кейіпкер Айдар баяндау мен дискурсивті қарым-қатынас, яғни, наррация арқылы тікелей баяндаушының ролін атқарады. Бұл фильмдегі баяндаушыға қатысты айта кететін тағы бір ерекшелік – суретшінің бейнесі (прототипі Сергей Калмыков). Ол сол бір сталиндік кезеңнің атмосферасын жеткізуші фильмнің лейтмотивін алып жүретін тұлға ретінде көрінеді. Оның аузынан үнемі О.Сүлеймовтің өлеңдері түспейді. Суретшінің бейнесі бір қарағанда фильмнің фабуласы мен сюжетіне еш қатысы жоқ, фон ретінде елеусіз ғана көрінгенімен, одан кейіпкерлер мен олар өмір сүріп жатқан ортаның философиялық мәнін астарлап жеткізуші, барлаушысы, уақыттың күзетшісіне айналған баяндаушы кейпін көре аламыз. Көрермен де суретшімен бірге сол уақытқа іштей баға беріп, уақыт барлаушысына айналады. Бұл – туындының идеясын салмақтай түсуде режиссердің тиімді пайдалана білген поэтикалық тәсілі, нарраторлық әдісі десек те болады.

5 Қорытынды (Ахмет А.Б.)

Сонымен, нарративті талдау «Не?» мен «Қалай?» деген сұрақтарды қою арқылы қарым-қатынасты анықтайды. Сол арқылы «бұл фильмнің мәні неде болды? Режиссер өз ойын жүзеге асыру үшін қандай семантикалық стратегияны таңдады және неге?» деген сұраққа жауап бере алады. Жақсы кино ешқашан өз құпияларын толық аша бермейді. Дегенмен біз жасырын механизмдердің жұмысын көре аламыз.

Жазушы, режиссер, комикс суретшісі, хореограф – әрқайсысы баяндаудың объектілері, стильдері қандай болатынын өзіндік әдіс-тәсілдерін таңдау арқылы табады. Әрбір ақпаратты жеткізушінің өзіндік құралдары бар. Ал интеллектуалды киноны

көру және сын жазуда интеллектуалды оқу сияқты оның да шектеулі екенін және олар ұсынған шың мен тереңдікті де түсініп, құрметтеуіміз керектігін көрсетіп берді.

Фильмдерге нарративтік талдау жасау барысында баяндау (фабула) – хронологиясын сақтай отырып оқиғаны жүйелі түрде жеткізетін фабуладан және ол баяндау қалай жеткізілгендігін; құралдар (дискурс) – оқиғаны жеткізуге қандай құралдар қолданылғандығы; позиция (фокализация) – қай позиция тұрғысынан берілгендігі; темпоралдылық оқиға қандай жүйелілікпен жеткізілетіндігін анықтадық. Осы айтылғандармен фильмдерді қарайтын болсақ, режиссердің өзіндік қолтаңбасын, стилін көруге болады. Нарративтік талдау майда атомдардардан тұратын моноклит секілді кез келген киноны түсінуімізге көмектеседі. Фильм құрылымынан алынған маңызды элементтердің өзара қарым-қатынасы жалпы алғанда киноның неден құралғандығын, неден тұратындығын көрсетеді.

Мақаламызда классикалық баяндау стиліне экранды-фольклорлы байланыстардың жарқын мысалы ретінде «Қыз Жібек» фильмін талдау арқылы көз жеткізсек, авангардтық, эксперименталды фильмдердің әсерімен 1980 жылдардың аяғына таман пайда болған «қазақ жаңа толқыны» өкілдерінің фильмдерінің өзіндік ерекшеліктерін кинотаншушы Назира Рахманқызының сөзімен айтқанда: «...Ұзақ пландармен түсіру, кейіпкеріне барлай қарау, «үңіле түсу» бұл шығармалардың басты ерекшелігіне айналды. Кейіпкерінің кескін-келбеті, мінез-құлқы, қимыл-қозғалысы да өзгерді. Небәрі он жылдың ішінде қазақ киносы танымастай өзгеріп, өзін-өзі талдау (самоанализ) жасауға бет бұрды. Осының нәтижесінде – Шоқан, Мәншүк, Қожа, Қыз Жібектердің қатарына, олармен үш қайнаса сорпасы қосылмайтын кейіпкерлер келіп қосылды» (Рахманқызы, 2017: 164) өзіне дейін қалыптасқан классикалық баяндау стилін өзгертіп, кейіпкер мен уақыт, бақылауға алынған бос кеңістік пен сол кеңістікте өзімен өзі өмір сүріп жатқан пассив кейіпкерлердің көз-қамерасы арасында өтіп жатқан шынайы өмірдің деректілік сипаттағы бейнесін көреміз.

Қорыта келе айтарымыз, «Қыз Жібек», «Ине» фильмдерінде нөлдік фокализация басым қолданылса, «Балкон» және «Қайрат» фильмдерінде ішкі фокализация жиі қолданылады, ал «Асланның сабақтары» фильмінде Бордуэлл мен Делездің айтқанындай ішкі, сыртқы фокализациялары алмаса келіп, кейіпкердің оң мен түс, қиял кеңістігіне көбірек мән беру арқылы, көрерменін жаңылыстыруға, тереңдік пен жұмбақтылыққа апаратын баяндау тәсілдерін қолданғандығына көз жеткіздік. Қазақ кино режиссурасындағы баяндау стиліне байланысты түрлі көркемдік ізденістер фильм жайлы нарративтік талдау әдістерін кеңейте түспек.

Әдебиеттер:

1. Benini S., Savardi M., Balint K., Kovacs A. B., & Signoroni A. (2019). On the influence of shot scale on film mood and narrative engagement in film viewers. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 13(2), 592-603 p. DOI: 10.1109/TAFFC.2019.2939251
2. Bordwell D. (2013). *Narration in the fiction film*. Routledge. – Unite States: The University of Wisconsin Press. – 33-34 p.
3. Bordwell D., Staiger J., & Thompson K. (1985). *The classical Hollywood cinema: Film style & mode of production to 1960*. – New York: Columbia University Press. – 16, 233 pp. doi.org/10.7208/9780226487892

4. Brooks C., & Warren R. P. (Eds.). (1943). *Understanding fiction*. New York: Appleton-Century-Crofts. – 420-24 c.
5. Chatman S. B. (1980). *Story and discourse: Narrative structure in fiction and film*. Cornell university press. – 288 p.
6. Deleuze G. (2013). *Cinema II: the time-image*. – London: Bloomsbury Publishing. – 7 p.
7. Fludernik M. (2005). Histories of narrative theory (II): From structuralism to the present. *A companion to narrative theory*, – 36-59 p. DOI: 10.1002/9780470996935.ch3
8. Gaudreault A. (2009). *From Plato to Lumière: narration and monstration in literature and cinema*. – Canada: University of Toronto Press. –11-26 p.
9. Gillespie M. P. (2006). The chaos and complexity of classic Hollywood cinema. *Nonlinear Dynamics, Psychology, and Life Sciences*, 10 (1). –123-141 p. PMID: 16393506.
10. Hven S. (2017). Cinema and Narrative Complexity: Film Culture in Transition. – Amsterdam: Amsterdam University Press. – 53-82 p. doi.org/10.1515/9789048530250
11. Jakobson R. (1960). Linguistics and poetics. In *Style in language*. – MA: MIT Press. – 350-377 p.
12. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Вопросы литературы и эстетики. – Москва: Художественная литература, 1975. – 403-404 с.
13. Джеймисон Ф. Постмодернизм и общество потребления. 2000, 4/10. – 63 с. http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_4/10.htm
14. Женетт Ж. Повествовательный дискурс // Женетт Ж. Фигуры. – Москва: Изд.-во им. Сабашниковых, 1998. – 60-280 с.
15. Женетт Ж. Структурализма и литературная критика. Границы повествовательности // Женетт Ж. Фигуры. Работы по поэтике: в 2 т. – Москва: Изд.-во им. Сабашниковых, 1998. – 159-179 с.
16. Лотман Ю. М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. – Таллин: «Ээсти Раамат», 1973. – 317 с.
17. Ногербек Б. Р. Экранно-фольклорные традиции в казахском игровом кино. Алматы: RUAN, 2008. – 273 с.
18. Рахманқызы Н. Қазақ киносы: кеше және бүгін. Уақыт және «Жаңа толқын» кейіпкері. – Астана: Фолиант, 2017. – 164 б.

References:

1. Bahtin M. M. (1975). *Formy vremeni i hronotopa v romane* [Forms of time and chronotype in the novel]. – Moskva: Hudozhestvennaja literature. – 403-404 p. (in Rus.).
2. Benini S., Savardi M., Balint K., Kovacs A. B., & Signoroni A. (2019). On the influence of shot scale on film mood and narrative engagement in film viewers. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 13(2), 592-603 p. DOI: 10.1109/TAFFC.2019.2939251(in Engl.).
3. Bordwell D. (2013). *Narration in the fiction film*. Routledge. – Unite States: The University of Wisconsin Press. – 33-34 p. (in Engl.)
4. Bordwell D., Staiger J., & Thompson K. (1985). *The classical Hollywood cinema: Film style & mode of production to 1960*. – New York: Columbia University Press. – 16, 233 pp. doi.org/10.7208/9780226487892 (in Eng.).
5. Brooks C., & Warren R. P. (Eds.). (1943). *Understanding fiction*. New York: Appleton-Century-Crofts. – 420-24 c. (in Eng.).
6. Chatman S. B. (1980). *Story and discourse: Narrative structure in fiction and film*. Cornell university press. – 288 p. (in Eng.).
7. Deleuze G. (2013). *Cinema II: the time-image*. – London: Bloomsbury Publishing. – 7 p. (in Eng.).
8. Fludernik M. (2005). Histories of narrative theory (II): From structuralism to the present. *A companion to narrative theory*, – 36-59 p. DOI: 10.1002/9780470996935.ch3 (in Eng.).
9. Gaudreault A. (2009). *From Plato to Lumière: narration and monstration in literature and cinema*. – Canada: University of Toronto Press. –11-26 p. (in Eng.).
10. Genette J. (1998). *Povestvovatel'nyj diskurs* [Narrative discourse]. Genette J. *Figury* [Figures]. Volume 2. – Moskva: Izdadelstvo im. Sabashnikovyh. – 60-280 p. (in Russ.).
11. Genette J. (1998). *Structuralism i literturnaya critica* [Structuralism and literary criticism]. In *Shapes*. Volume 2. – Moskva: Izd.-vo im. Sabashnikovyh. – 159-179 pp. (in Russ.).

12. Gillespie M. P. (2006). The chaos and complexity of classic Hollywood cinema. *Nonlinear Dynamics, Psychology, and Life Sciences*, 10 (1). –123-141 p. PMID: 16393506 (in Eng.).
13. Hven S. (2017). Cinema and Narrative Complexity: Film Culture in Transition. – Amsterdam: Amsterdam University Press. – 53-82 p. doi.org/10.1515/9789048530250 (in Eng.).
14. Jakobson R. (1960). Linguistics and poetics. In *Style in language*. – MA: MIT Press. – 350-377 pp. (in Eng.).
15. Jamieson F. (2000). Postmodernizm i obshhestvo potrebleniya [Postmodernism and the consumer society]. Access mode: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_4/10.htm. 2000_4/10. (in Russ.)
16. Lotman Yu. M. (1973). Semiotika kino i problemy kinojestetiki [“The Semiotics of Cinema and the Problems of Cinema Aesthetics.”]. – Tallin: «Jejesti Raamat». – 317 p. (in Russ.).
17. Nogerbek B. (2008) Jekranno-fol’klornye tradicii v kazahskom igrovom kino [Screen-folklore traditions in Kazakh feature films]. – Almaty: RUAN. – 273. (in Russ.).
18. Rahmankyzy N. (2017) Kazakh kinosy: keshe zhәне bygin. Uakyt zhәне «Zhana tolkyn» kejjipkeri [Kazakh cinema: yesterday and today. Time and the hero of the «New Wave»]. – Astana: Foliant. – 350-377 pp. (in Kaz.).

Bayandin A.E.^{*1}, Kasimova Z.M.²

*Kazakh National Academy of Arts named after T. Zhurgenov
Almaty, Kazakhstan*

E-mail: akjol_96ak@mail.ru, kzm07@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3412-3186, 0000-0002-4943-1835

THE CREATIVE APPEARANCE OF KUIISHI MUKEI ABILKHAYRULY

Annotation. Kui art is our precious heritage, which occupies a great place in the music art of the Kazakh people. As mentioned above, there is a separate tradition of kui art in the instrumental music of our nation - it is the Altai-Tarbagatai kui region. Kazakh art of kui performance is divided into schools of kui art depending on its location, artistic execution, and historical periods. In the presented article, we will talk about Altai-Tarbagatai, which is located in the eastern part of the country, among the traditional seven places of kui art. In this direction, emphasis is placed on the artistic endeavour of Mukei Abilkhairuly, an outstanding representative of the region with his own unique signature; the «Kosbaskan» kui of the performer is analyzed, and the striking features of his performance skills are mentioned. The main goal of the article was to consider and classify the unique creative heritage of the eastern region, including the performance style of the kuishi Mukei. While carrying out the mentioned scientific research work, we came to some news and results: although it was introduced late into the scientific circulation, the Altai-Tarbagatai region takes a prominent place in Kazakh music, distinguished by its complicated and unique melodiousness among the schools of kui art. The creativity of the kuishi Mukei, which defines the school of kui art distinguished by difficult and complex rhythms in terms of performance, is being promoted to a greater or lesser extent and can serve as a basis for scientific research in this direction.

Key words: kui, kuishi, Altai-Tarbagatai, regional style, school of kui art, shertpe.

Баяндин А.Е.^{*1}, Касимова З.М.²

*Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
Алматы, Қазақстан*

E-mail: akjol_96ak@mail.ru, kzm07@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3412-3186, 0000-0002-4943-1835

Күйші Мүкей Әбілхайырұлының шығармашылық келбеті

Аңдатпа. Күй өнері – қазақ халқының музыка өнерінде үлкен орын алатын асыл мұрамыз. Халқымыздың аспаптық музыкасындағы орны бөлек күйшілік дәстүр ол – Алтай-Тарбағатай күй аймағы. Қазақ күй өнері өзінің орналасқан жеріне, орындаушылығына, тарихи кезеңдеріне байланысты күйшілік мектептерге бөлініп қарастырылады. Ұсынылып отырған мақалада дәстүрлі жеті күйшілік ұялардың ішінде еліміздің шығыс бөлігінде орналасқан Алтай-Тарбағатай туралы сөз қозғалмақ. Бұл бағытта аймақтың өзінің қайталанбас қолтаңбасы бар көрнекті өкілі Мүкей Әбілхайырұлының шығармашылығына баса назар аударылып, күйшінің «Қосбасқан» күйі талданып, оның өзіне ғана тән орындаушылық дағдыларының ерекшеліктері айтылады. Мақалада шығыс өңірінің қайталанбас шығармашылық мұрасын, соның ішінде күйші Мүкейдің орындаушылық мәнерін қарастырып, жіктеп беру – басты мақсат болды. Аталмыш ғылыми-ізденістік жұмысты жүргізе отыра, біз біраз жаңалық пен нәтижеге келдік: ғылыми айналымға кеш енгізілсе де, Алтай-Тарбағатай аймағы күйшілік мектептер арасында күрделі, өзінің қайталанбас әуенділігімен ерекшеленетін қазақ музыкасында тегіреуінді орын

алады. Өзі орындалу жағынан қиын күрделі қағыстармен ерекшеленетін күйшілік мектепті айқындай түсетін Мүкей күйшінің шығармашылығы азда-көпті болса да насихатталуда және осы бағытта ғылыми ізденістерге негіз бола алады.

Кілт сөздер: күй, күйші, Алтай-Тарбағатай, аймақтық стиль, күйшілік мектеп, шертпе.

Баяндин А.Е.^{*1}, Касимова З.М.²

Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова

Алматы, Казахстан

E-mail: akjol_96ak@mail.ru, kzm07@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3412-3186, 0000-0002-4943-1835

Творческий облик Кюши Мукей Абилхайырулы

Аннотация. Искусство кюя – это уникальное наследие, занимающее значительное место в музыкальной культуре казахского народа. Как было указано выше, одна из локальных кюевых традиций в инструментальной музыке казахов сложилась в Алтай-Тарбағатайском регионе. Основная научная идея представленной работы – рассмотреть искусство казахского кюя в аспекте разделения на региональные стили в соответствии с местоположением, исполнительской самобытностью, исторических этапов. Объектом изучения является кюевая традиция Алтай-Тарбағатай – одной из семи локально-стилевых разновидностей, расположенной на востоке Казахстана. Особое внимание уделено творчеству Мукей Абилхайырулы – одного из ярких композиторов данного региона, имеющего неповторимый почерк, проанализирован кюй «Косбаскан», определены характерные для его композиторского стиля исполнительские техники. Основной целью данной научной работы является изучение исполнительской манеры кюйши Мукей в контексте самобытного творческого наследия восточного региона Казахстана. В процессе проведения данной научной работы, мы получили некоторые новые результаты: хотя локальный стиль Алтай-Тарбағатай в научный оборот введен позднее других, его можно определить как одного из крупных, самобытных региональных школ, как в плане композиционного строения, так и исполнительском. Важно, что сейчас уверенно ведутся работы по пропаганде творчества кюйши Мукей, носителя школы, характеризующейся сложными исполнительскими техниками (қағыстар), его произведения вошли в учебный процесс, а в дальнейшем данная традиция может стать основой для научных изысканий.

Ключевые слова: кюй, кюйши, Алтай-Тарбағатай, региональный стиль, кюевая школа, шертпе.

1 Introduction. (Bayandin A.E., Kasimova Z.M.)

Kazakh spiritual culture is a culture that was born and formed in the places of adventurous history, under special conditions. Kazakhs are a centuries-old nation. This is a nation that has never lost its honor, decency and conscience, attaches great importance to culture and values in any field of development and does not pay much attention to insignificant details (Zhamenkeev, 2016:11428). Since the warrior people, descended from the Kypchak family of the Turkic race, called themselves Kazakhs and opened the first page of their civil history, they have been fighting relentlessly for this fact, for the land, for the original national honor and conscience, for freedom. That is why the Kazakh spiritual culture has a special character unlike any other culture. This is revealed to us by sacred relics from ancient times, such as songs and kuis, poems and legends (Zhusipov, 2000: 4). The first President of the Republic of Kazakhstan N. A. Nazarbayev in his fundamental work «On the Waves of History», devoted to the national history of the Kazakh people, the current situation and directions of bright future, notes that one of the most important problems faced by researchers is the assessment of the unique appearance of the nation. Indeed, it

is clear that without a deep study of the past and our spiritual wealth in the background of history, it is impossible to determine the orientations of the future, to move forward in the way of creating a civilized society (Nazarbayev, 1999:). The most distinctive heritage of our national music, which is the basis of our spiritual wealth, is our tradition of kui art. According to the Academician A. Zhubanov's works: «One of the ancient instruments of the Kazakh people, widespread among the people, is the two-stringed dombira. There are few houses without a dombira hanging from the rafters. The widespread location of the art of dombira was due to a certain lifestyle. First of all, a country, where people lived and migrated, needed a light musical instrument that did not require a lot of labor and materials to make. Secondly, playing the dombira is less requiring strength than playing other instruments. Thirdly, when the accompanist and the singer do not share the work, they should be able to sing together while sitting, standing, or riding a horse. (Zhubanov, 2002: 25)». The tradition of shertpe kui, which is widespread in the Karatau region, Altai-Tarbagatai, Central Kazakhstan, and Syr region, and is connected with music sounds, song and depth of melody, occupies a great place in Kazakh music. (Anel Bekenova, 2021: 108) One of the areas of the art of playing the dombira of the Alash people is the tradition of kui art, which was formed in the Eastern Kazakhstan region. The kuis of this region passed from hand to hand, from mouth to mouth, from generation to generation according to the tradition of oral distribution of music, which was formed among the peoples of Central Asia. Until today, that is, up to our time, Kazakh kuis have passed through many periods of evolutionary development. That is why it should be fair to say that many schools of the art of playing the dombira were founded in our national traditions. These schools differ from each other from the point of view of creativity and performance aesthetics. In this article, we are going to talk about the creativity of Mukei Abilkhairuly, a prominent representative of the Altai Tarbagatai school of kui art, which was established in the east of the country.

2 Materials and methods.

2.1 Methods. (*Bayandin. A.E.*)

As mentioned above, Mukei kuis have a positive effect on human life. We used various scientific methods to study the artistic endeavour of Mukei Abilkhairuly. Information about Mukei Abilkhairuly has been collected from some books, well-known performers of kui art, and teachers by oral information. While collecting these sources of information and putting them into a system, we discovered the image of the outstanding kuishi, whose performance of kui art in the Altai-Tarbagatai region is unique, and got acquainted with his performance mastership. At this point, the following methods were used: interviewing, conducting a survey, and evaluation of works. Comparative and theoretical methods are used. The comparative and theoretical method of research contributes to the analysis of the characteristics of the performers of playing the dombira and the artistic features of the kui art specific to each region.

2.2 Material description. (*Bayandin. A.E.*)

The kuis of the Altai-Tarbagatai region, according to the tradition of oral transmission of music, which has developed in other Central Asian peoples, passed from hand to hand,

from mouth to mouth, passed down from generation to generation. Until today, that is, until our time, of course, the Kazakh states have passed many stages of evolutionary development. Including the Altai-Tarbagatai region. Murat Abugaz's book «Kazakh dombra tradition» became the basis for the study of this region and Mukie kuishi. The researchers of the Altai-Tarbagatai region are M. Abugazy, E. Shukman, A. Maulen, A. Akiyashev.

In the article, a musical and theoretical analysis was revealed by analyzing the specific features of the musical language and style of the region. Fundamental works in the same field of musicology applied the methodology of these scientists, putting forward the works of B. V. Asafiev on intonation, E. Nazaykinsky on the problems of genre and style, S. Utegaliyeva, G. Omarova, O. Kislova, A. Kaztuganova.

3 Discussion. (*Bayandin A.E., Kasimova Z.M.*)

Mukei Abilkhairuly is a kuishi of Naiman ancestry with a skin mark who lived in the XIX-XX centuries and settled the Altai territory. At the beginning of the XX century, he escaped from the oppression of the Soviet government, and spent his life in East Turkistan and he was destined to die in Barcol. (Murat Abugazy, 2016: 97) Mukei's kuis, like any artist's work, were developed in the connection with the adventurous events that happened in his life. In the book «Legend of Kui» ("Kui anizi"), published in 1994 from the Xinjiang People's Publishing House, the legends of kuishi Mukei's kuis "Atten zhalgan tul dunye", "Zhetim konyr", "Zhetim tory", "Kos kagu", "Kos baskan", "Kuzetshi kiz", "Sagynysh sazy" etc., are given. His kui «Kosbasar» is a sample kui from Eastern Kazakhstan, Central Kazakhstan, Zhetysu, Karatau region, the tendency formed in the direction of shertpe kui. In general, it is known in history that every kuishi-composer created a kui on the theme of «Kosbasar» and expanded its range. Joy and sorrow, happiness and sadness are flowing in the "Kosbasar" kuis. «Kosbsaar» comes from the idea that everything has a second meaning, that the world is allegoric.

It is worth mentioning that Mukei's kuis are different in the terms of their melodies. That is, when the kui begins, it is a melody full of thoughts in an average rhythm, which then suddenly changed into a speedy rhythm. For example, in such kind of kuis as "Kosbaskan konyr", "Kur oinak", "Kosbasar", the music is played in unison at the beginning, and changed into a speedy rhythm in the middle of kui. This feature is found only in Mukei's kuis. Two strings are constantly ascended one by one and played. Also, Mukei's kuis are very close to Kazakh dance art, a sudden stop while performing kui, and then rising of rhythm – imagines as if a slender bird or animal is crawling before your eyes. Within the work, during a general interview with the Honored Artist of the Republic of Kazakhstan, kuishi and teacher Murat Abugazy, we have answered the main questions about the thoughts, conclusions, and opinions of a researcher on the main Mukei's creative heritage. At this point, let's pay attention to the interview:

- There is very little information about Mukei kushi, we only know his kuis. In general, there are reports that he lived in the Kazakh country and went to the other State. Mukei is a major representative of the Altai-Tarbagatai school of kui art. Kuishi created the only school, which is unique in performance and features of the delivery of kui, especially ascending strings, pentatonic harmony, preserving the tendencies characteristic of the Altai

region. An obvious difference is that in the case of rolling to the opposite side, the upper string makes a bourdon sound, and often the lower string is pulled. And in Mukei's kuis, by this kind of hanging on the right turn, a bourdon-like sound can be heard in the lower string, as if there are three voices in a two-stringed dombira. It is necessary to note the peculiarity of two hanging knocks at the same time. Mukei's kui «Kosbaskan» was brought by a young man named Shalkar, who came to improve his knowledge at the Kazakh National Conservatory named after Kurmangazy in 2009 from Altai. At that time I was teaching at the conservatory. Sitting together and playing a kui with Shalkar, I finished playing Mukei's kui «Kosbasar», and then Shalkar said «I also know Mukei's kui «Kosbaskan». So, I immediately liked this kui and added it to my repertoire. Shalkar learned this kui from the village elders. As a matter of fact, our respectful Gabdykhak Barlikov brought more or less information about Mukei and the kui «Kosbasar» to the Kazakh land. He found the son of Mukei, Rakhmetolla on the other side and wrote down this kui. I learned that kui «Kosbasar» by listening to the record of our uncle Gabylkhak. Gabdilhak said that he had another kui, but unfortunately, I did not have enough time to write that kui. That person has passed away, - he said in an interview. However, the contribution of teacher Murat's research works to the tradition of kui art is huge. It is concluded with the idea that it is necessary to carry out a large study of Mukei's traditional individuality in kui art, which corresponds to his educational and research work. In today's professional teaching practice, Eastern kuis are often performed, it shows that it still needs to be studied thoroughly, Although the kuis were recorded in music notes, the opening of the performance culture is not under full control. The real performers, who excelled in their art in their time, are leaving one after the other. It is difficult to say that their old school of shertpe kui is completely passed on to the next generation.

As for the performance characteristics of Mukei's kuis, among the Altai-Tarbagatai kui-shi-musicians who have reached us, we took the «Kosbaskan» kui of Mukei, which shows that he was a special kuishi, with an extraordinary style of performance.

1-Example

20. ҚОСБАСҚАН

Мүкей
орындаушы Мұрат Әбұғазы

The musical score for 'Kosbaskan' is presented in two systems. The first system is in 4/4 time and features a melody with a 'V' (vibrato) marking above the notes. The second system is in 7/8 time and includes a bass line with 'V' markings above it. The lyrics 'Асықрай, баппен' and 'біркелкі, жүрдек' are written above the notes in the first system.

The famous kuishi-researcher Murat Abugazy said during the interview that he had written this kui from a performer named Shalkar, a Chinese citizen. In general, the tune of

kui starts in a steady, slow performing. It is carried out by a special forward movement related to the motives of the main kui. Despite the fact that everything sounds evenly, it is performed briskly. In a higher tune the differences are specific. Mukei's kuis have been developed exceptionally in terms of melody. That is, when the kui begins, it is a melody full of thoughts in an average rhythm, which then suddenly changed into a speedy rhythm. As can be seen in the 1st example of note picture, the kui starts with the rolled chord (arpeggiato) method, and as it moves from sentence to sentence, the accent sounds as if it accelerates. We have mentioned above that this feature is found only in Mukei's kuis. Two strings are constantly ascended one by one and played. The most difficult in implementation and mastering Altai-Tarbagatai kuis among shertpe kuis from a technical point of view is a school, because even if we don't mention the methods which include "hook" tapping, recitative-like (string ticks) ticks, a slippery method, sliding manner, occurring on the left hand, the legendary, programmatic trace of the kui requires the lectures of the traditional methodology. (Zhuzbai Zhangali, 2009: 14)

2 Example

Generally, the tapping shown in the 2-example above is found only in the kuis of Mukei and his learners. This kind of tapping cannot be usually found in a tradition of shertpe kui in other regions. The trick to his playing is his constant use of the "hook tapping". The fact that there are various types and methods of performing kui art on Kazakh musical instruments is of particular interest. This is because the preservation of tunes and melodies, rhythmic qualities of the kui is directly related to the skillful mastering of the methods and techniques in performing that kui. For example, let's pay attention to the names and concepts related to the methods and techniques of performing kui art on only one dombira. Kazakh performers of playing the dombira pay particular attention to the way of playing the kui, especially the movements of the right hand. That's why it is also important to know that kuis performed by the dombira are divided into three main types, called «ticks play» (kagip tartu), «tapping play» (shertip tartu) and «hook tapping» (ilip tartu), depending on the movement of the right hand. (Seidimbek, 2002: 87) After the key ticks mentioned in the previous example, the kui crawls, the sounds continue one after the other without interruption, and stop after the end of the sentence. This is not just a way of playing, we can consider it as a sign, a «symbol» that separates and clarifies the kui from another.

3-Example

In the above example, there is an upper stringed triplet back ticks (arkala kagu). It sounds like a triplet in the tokpe kui, but the tapping method is different. When it is played to the upper manner and ticked down with forefinger, the upper string is tapped with three fingers one after the other. According to this style of performance, it is performed with the finger itself, without the help of the spoke bone. It is also called triplet tick (triol kagisi) or tied tick (suiretpe kagisi). This tapping is often found in the tokpe kuis. For example, «The most widely used tradition from the times of Abyl is a tied tick (in quick triplet). This tick greatly enhances the dynamic aspects of kuis. Especially when it goes from conditional separation to pair-separated sounds, it shows a great difference of the latter” (Zhubanov, 1976: 136). Mukei masterfully put into practice the tick used in this tokpe kui in his own kui. In general, when managing positions, it is necessary to pay more attention to the separate movement of fingers of the left hand. Because, when performing a composition, especially the creation implemented in a single string, movements of fingers of the left hand often change from string to string all over the neck of the dombira, and the movement of the hand is based on the individual movements of the fingers.

We can observe the wavy development of the kui through increasing the distinctive feature of the sound to a higher level and decreasing it to the lower. Quietly playing the dombira with a forefinger of the right-hand and string-picking performing characterize this creation. Generally the creative connection of two hands draws attention by covering the melody strength and pleasant sound of the kui. Pleasant melody can show the performance mastership through making the finger ticks of ten hands, accuracy of every finger on the left hand and producing all sounds. The soft tapping and tick game is typical of the Eastern school of kui art in general, due to it the main thing is to pay more attention to the fact that the connection of two hands is accurate and full of sound. The development of the general sounding through high and low notes clearly defines the significance of the kui in the tapping play. From Mukei’s artistic endeavour, it is possible to understand the interrelationship and historical similarity of his kuis. The technique in ticks of the right hand and the touch notation of the left hand are of the separate importance. Along with it, it is also a great value to have the rhythm of the kui constantly changing. The mentioned characteristics are related to the peculiarities of Mukei’s school of performing the kui art.

It is possible to mention the uninhibited free development of the syllabic structure, the method of synthesis of syllabic and figurative structures in the kuis as the Mukei’s signature of kui art. This condition leads to the significance of the kui in the directions of slow movement in the areas of the performance of shertpe kui. Let’s totally analyze in what direction

the main part of the tradition of the shertpe kui is. They are often tied to the tapping. That is, the method of playing with a single finger in shertpe kuis is characteristic of the traditions in Eastern, Central, and Southern Kazakhstan. "Sukpa kui" is a method of ticks with the middle and fore fingers at the same time, "Ilme kui" is a method of hook tapping in a string played with forefinger to the upper manner, "Zhapta kimta kui" is performed only by the left hand, in "Saulama kagis" strings are ticked by four fingers. All these particular qualities describe the tradition of the shertpe kui. Because, the occurrence of various ticks, their transformation in accordance with such an instrument, as dombira is the peculiarity of the shertpe kui, and it is performed by tapping. That's why the structure of the kuis is also related to the special characteristics of ticks. (Kazakh music, 2005: 205). Ilme kagis is performed by different methods in it such as dara ilme, sanama ilme, kosak ilme, tabandatu. No matter what method is used in Ilme kagis, as the name suggests, the nail does not touch the string, it is played by tapping with the fingers of the right hand to the top. It is these hook ticks that produce the cleanest sound of the dombira. Most of the kuis in the eastern and southern regions of Kazakhstan are performed by this tapping. As the name of methods of Ilme kagis suggests, if in a "dara ilme" only one index finger ticks the string upwards, in sanama ilme this method is repeated several times according to the melodic demand of the kui. In the method of kosak ilme the index finger and middle finger should cross one after the other in a tapping. Snd in the method of tabandatu the flat of the hand is opened widely; a string is ticked by covering. For example, Tattimbet's kui «Kokeikesty» is performed in this way. (Seydimbek, 2002: 88)

Among tarmakti kuis, the kuis named «Kochbackan» is more widespread in the East Kazakh region. It seems that they should be more performed in the era when Bi and Beks ruled the steppe of nomads. The evidence of this is not only the name of the kui, but also the story of the kui's legends. According to the data of such legendary stories, the kuis "Kosbaskan" were played usually at social gatherings, before a great campaign, or when reporting the news of a major event in the country's life. A fair bi, when there is an important council, or a fair judgement in large gathering groups, organized a board with the support of kui, deeply thought before making any decision to some cases, pondered over in detail, attracted public with beautiful songs, pleasant melodies and kuis, got out a message through kui art, drew the conclusion, every time he attended big and small events, he created many kuis as the core idea.

In the process of structural adaptation of the kuis in the instrument like Dombira, the kui often dramatically changes. That is, the main subject-matter of the kui is distinguished depending on the performance characteristics of the instrument, and it is manifested through development. There are some differences in the performance characteristics of this kui as well.

4 The result. (Bayandin A.E.)

Altai-Tarbagatai region takes a prominent place in Kazakh music, distinguished by its complicated and unique melodiousness among the schools of kui art. The creativity of the kuishi Mukei, which defines the school of kui art distinguished by difficult and complex rhythms in terms of performance, is being promoted to a greater or lesser extent and can

serve as a basis for scientific research in this direction. Altai-Tarbagatai kuis, as one of the main branches of kui art, will undoubtedly continue to develop passing from generation to generation. Performance colors and features typical of this region are shown and determined. The kuishi Mukei Abilkhairuly was taken as an object and his kui «Kosbaskan» was analyzed. Performance methods of this kuishi were identified and analyzed in comparison with other schools of kui art.

5 Conclusion. (*Bayandin A.E., Kasimova Z.M.*)

As the famous musician Bilal Iskakov said: “The kuis of this region are developed by relying on the naturalness of the instrument’s sound, the meaningfulness of the sound, and the emotional richness of the melodic result, rather than flashy skill. The Altai-Tarbagatai kui, which is a separate stylistic process of our kui heritage performed on the dombira, will undoubtedly continue to develop and pass from generation to generation as one of the main branches of kui art. The study of the kuis in this region from a functional and structural point of view is still ahead, waiting for its turn” (Zhumalieva, 2005: 458), in the future, the kuis of the East, which form a branch of Kazakh classical instrumental music, should be edited within many issues; they lead to the recognition of infinite points and concrete scientific results of kui art. In today’s dynamically changing world, in a state of unification, a certain problem has arisen in society, related to the risk of losing knowledge about traditions and history (Kislova, 2022: 164). That is why the music of kui art was not only accepted as a musical art that fulfills an aesthetic function, but also as a spiritual music that fulfills educational and entertaining functions. Music contents of kui art shows the popularity and respect of this genre (Ardabi Maulen, 11464). It is necessary to emphasize the necessity and significance of a new appeal by researchers of the Kazakh kuya to identify and realize its purely immanent characteristics, on the one hand, and to interpret its unique “nature” in the context of the entire system of monodic cultures (Kaztuganova, 2022: 295). Eastern Kazakh creations showed that a wide scope of content; traditional folk kuis and their place in the tunes of modern singer-composers, passed down from generation to generation from ancient times; various characteristics in terms of musical uniqueness. Since the kuis of East Kazakhstan are in shertpe tradition, the fact that its structural design has not yet been formed creates difficulties for the analysis of kuis, we believe that its solution lies in the future. It is assumed that the history of formation of Eastern Kazakhstan kuis goes back to the period of ancient Turkic and multilingual peoples. The main stylistic distinguishing characteristic is connected with the common worldview, religious-magical and artistic-aesthetic concepts of the people of that century. And the musical nature is based on natural - acoustic, timbre - phonemic, overtone sounds. The content of national music education increasingly includes the study of the music of the peoples of the world. For musicologists, composers and performing musicians, this topic is widely represented in the academic disciplines (Ovchinnikova, 2019: 43). In conclusion, kuis from Eastern Kazakhstan still requires a lot of research. Therefore, these regional kuis, which have their own characteristics, after putting on notice the continuance not only with Kazakh art in general, but also with Turko-Mongolian music culture, their scope of research should be carefully examined from a historical and theoretical perspective.

References:

1. Abugazy M. (2016). Kazakh dombra art – Almaty, Vo “Nursat”, - p.480. (in Kaz)
2. Ardabi M., Zaure N., Smakova., Balzhan B., Junussova, Aigerim A., Karsakbayeva, and Assel Rakymzhanb (2016). Kazakh The Art of Kui Performance of Kazakh Ethnic Group in China National Academy of Arts named after T.K. Zhurgenov – Almaty, Kazakhstan http://www.ijese.net/makale_indir/IJESE_1541_article_583889bb7512f.pdf (in Eng.)
3. Anthology in five volumes “Kazakh music”. (2005). Vol. 1. – Almaty: “Kazakhparat”, – p.516. Vol.1 (ancient musical folklore). (in Kaz)
4. Bekenova A., Bekmoldinov N. (2021). Ospan Suleimenov’s work at the Arka kuishi school // <https://www.cajas.kz/journal/article/view/302/273> – DOI 10.47940/cajas.v6i1.302ART STUDIES (in Kaz)
5. Kaztuganova A.Zh. (2022). Innovative methods in the study of kazakh dombra art. “Keruen” scientific journal №1, 74 vol. – p.295 <https://keruenjournal.kz/main/issue/view/10/34> – <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-23>(in Russ)
6. Kislova O. N., Sizova O. A. (2022). Folklore expeditions in university music education as an effective form of preserving the cultural traditions of the Nizhny Novgorod region. – Musical Art and Education, 2022, Volume 10, №. 2, Nizhny Novgorod, Russian Federation, 603005 <http://musart-edu.ru/wp-content/uploads/2022/09/2022-2-164.pdf> – DOI: 10.31862/2309-1428-2022-10-2-164-177 (in Russ)
7. Seidimbek A. (2002). Kazakh Kui art. Monograph. Astana – p.832. (in Kaz)
8. Nazarbayev N. A. (1999). Frame of history and national consciousness. A wave of history. – Almaty: Atamura Publ.,–p.296 (in Kaz)
9. Ovchinnikov Y. S. (2019). Conceptual foundations of the university course “traditional music in the culture of the peoples of the world”. – Musical art and education. Vol. 7. №1– P.43 <http://musart-edu.ru/wp-content/uploads/2019/11/2019-1-40.pdf> – DOI: 10.31862/2309-1428-2019-7-1-40-59 (in Russ)
10. Zhamenkeyev Y. (2016). Jocose kuis of Kazakh dombra tradition. International journal of environmental and science education. – Vol. 11. №18. – P.11428. http://www.ijese.net/makale_indir/IJESE_1540_article_5838894ab6caa.pdf (in Eng)
11. Zhusupov B. Zh. (2000). Zhideli Baisyn Kuys: the course of study. – Almaty: “Science”, – p.288 (in Kaz)
12. Zhuzbay Zh. A. (2009). Four schools of shertpe kuis. Note kuev, Astana: buh “Saryarka”, - p.166 (in Kaz)
13. Zhubanov A. (2002). Strings of Centuries. Essays on the life and creativity of Kazakh folk composers. – Almaty: Dyke-Press, – p.317 (in Kaz)
14. Zhubanov A. (1976). A journey into the world of song and kuy. A., p.136 (in Kaz)
15. Zhumalieva I. Akhmetbekova D. Karamendina A. Iskakov B. Kospakov Z. (2005).”Traditional music of the Kazakh people” – Almaty. p.557 (in Kaz)

Әдебиеттер:

1. Ardabi M., Zaure N., Smakova., Balzhan B., Junussova, Aigerim A., Karsakbayeva, and Assel Rakymzhanb (2016). Kazakh The Art of Kui Performance of Kazakh Ethnic Group in China National Academy of Arts named after T.K. Zhurgenov – Almaty, Kazakhstan http://www.ijese.net/makale_indir/IJESE_1541_article_583889bb7512f.pdf
2. Әбуғазы М. Қазақтың домбыра өнері. – Алматы: Нұрсәт баспасы, 2016 – 480 б.
3. Бекенова А., Бекмолдин Н. Арқа күйшілік мектебіндегі Оспан Сүлейменовтің шығармашылығы // <https://www.cajas.kz/journal/article/view/302/273> DOI 10.47940/cajas.v6i1.302ART STUDIES
4. Казтуганова А.Ж. Инновационные методы в изучении казахского домбрового искусства. // «Керуен». №1. Т. 74. 2022. – 295 с. // <https://keruenjournal.kz/main/issue/view/10/34> <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-23>
5. Жұбанов А. Ғасырлар пернесі. Қазақтың халық сазгерлерінің өмірі мен шығармашылығы туралы очерктер. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. - 317 б.
6. Жұбанов А. Ән-күй сапары. – Алматы: Ғылым,1976. – 136 б.

7. Жұмалиева І., Ахметбекова Д., Қарамендина Ә., Ысқақов Б., Қоспақов З. Қазақ халқының дәстүрлі музыкасы. – Алматы, 2005. – 557 б.
8. Жүзбай Ж. Шертпе күйдің төрт мектебі. Зерттеулер және күйлер жинағы. – Астана: «Сарыарқа» баспа үйі, 2009. – 116 б.
9. Жүсіпов Б. Ж. Жиделі Байсын күйлері: Оқу құралы. – Алматы: Ғылым, 2000. – 288 б.
10. Кислова О. Н., Сизова О. А. Фольклорные экспедиции в вузовском музыкальном образовании как эффективная форма сохранения культурных традиций нижегородской области. Музыкальное искусство и образование, 2022, Т. 10, № 2, Нижний Новгород, Российская Федерация, 603005. // <http://musart-edu.ru/wp-content/uploads/2022/09/2022-2-164.pdf> DOI: 10.31862/2309-1428-2022-10-2-164-177
11. Қазақ музыкасы: Антология. Бес томдық. – Алматы: ҚазАқпарат, 2005. – 516 б. – 1-том (Көне музыкалық фольклор).
12. Назарбаев Н.Ә. Тарихтың шеңберлері және ұлттық зерде. Тарих толқынында. Алматы: Атамұра, 1999. – 296 б.
13. Овчинникова Ю. С. Концептуальные основы вузовского курса «традиционная музыка в культуре народов мира». Музыкальное искусство и образование, Том 7. № 1. 2019. – 43 с. DOI: 10.31862/2309-1428-2019-7-1-40-59
14. Сейдимбек А. Қазақтың күй өнер. Монография. – Астана, 2002. – 832 с.
15. Zhamenkeyev Y. (2016). Jocese kuis of Kazakh dombra tradition. International journal of environmental and science education. – Vol. 11. №18. – P.11428. http://www.ijese.net/makale_indir/IJESE_1540_article_5838894ab6caa.pdf

Журнал 24.03.2005 жылы
Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінде тіркелген.
Бұқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы куәлік N 5844-Ж.

Журнал зарегистрирован 24.03.2005 года
в Комитете информации и архива Министерства культуры,
информации и спорта Республики Казахстан.
Свидетельство №5844-Ж по регистрации средства массовой информации

The journal was registered on March 24, 2005
in the Information and Archives Committee of the Ministry of Culture,
Information and Sports of the Republic of Kazakhstan.
Certificate No. 5844-Ж for registration of mass media

Дизайн және беттеу: **Ж. Рахметова**

Басуға 20.03.2023 ж. қол қойылды.
Көлемі 70x100¹/₆. Офсеттік басылым.
16,75 баспа табақ. Таралымы 500 дана.